มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมัตถธรรมสังเขป
จิตตสังเขป และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

ปรมัตถธรรมสังเขป
จิตตสังเขป
และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

พิมพ์ครั้งที่	๑	พ.ศ. ๒๕๓๐	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๒	พ.ศ. ๒๕๓๖	จำนวน	๒๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๓	พ.ศ. ๒๕๔๕	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๔	พ.ศ. ๒๕๕๓	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๕	พ.ศ. ๒๕๕๕	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๖	พ.ศ. ๒๕๕๗	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่	๗	พ.ศ. ๒๕๖๐	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

ISBN 978-616-90247-1-2

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมทานโปรดติดต่อ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

เลขที่ ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ • โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓
Email: info@dhammahome.com
http://www.dhammahome.com

ชมรมบ้านธัมมะ มศพ. • โทรศัพท์ ๐๘๕ ๖๒๑ ๗๑๐๖
http://www.dhammahomefellowship.com

พิมพ์ที่ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ

สารบัญ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พระพุทธศาสนามีองค์ ๙

พระพุทธพจน์ คือ พระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ประกอบด้วยองค์ ๙ คือ

สุตตะ ได้แก่ พระสูตรทั้งหลาย มีมงคลสูตร เป็นต้น รวมถึงพระวินัยปิฎก และนิทเทส

เคยยะ คือ พระสูตรทั้งหมดที่มีคาถา มีสคาถวรรค เป็นต้น

เวยยากรณะ คือ พระอภิธรรมปิฎก พระสูตรที่ไม่มีคาถาปน และพระพุทธพจน์ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘

คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อสูตรในสุตตนิบาต

อุทาน คือ พระสูตร ๘๒ สูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ

อิติวุตตกะ คือ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า วุตฺตํ เหตํ ภควตา (ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว)

ชาตกะ คือ เรื่องอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค และพระสาวก มีอปัณณกชาดก เป็นต้น รวม ๕๕๐ ชาดก

อัพภูตธรรม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรม (ธรรมที่ยิ่งด้วยคุณพิเศษอันน่าอัศจรรย์)

เวทัลละ คือ พระสูตรที่เมื่อถามแล้วๆ ได้ความรู้แจ้งและความยินดียิ่งๆ ขึ้น มีจูฬเวทัลลสูตร เป็นต้น

พระพุทธพจน์ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันท่านพระอานนท์เรียนจากพระผู้มีพระภาคมา ๘๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เรียนจากพระภิกษุ มีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น ๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระธรรมขันธ์ คือ พระธรรมแต่ละข้อซึ่งอาจจะเป็นพระสูตร ๑ สูตรก็ได้เป็น ๑ พระธรรมขันธ์ หรือปัญหา ๑ ข้อก็เป็น ๑ พระธรรมขันธ์ คำวิสัชชนาข้อหนึ่งๆ ก็เป็นพระธรรมขันธ์หนึ่งๆ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ คือ

มหาวิภังค์

ภิกขุนีวิภังค์

มหาวรรค

จุลลวรรค

ปริวาร

คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งอธิบายข้อความในพระวินัยปิฎก คือ

สมันตปาสาทิกา

พระสุตตันตปิฎก มี ๕ นิกาย คือ

ทีฆนิกาย รวมพระสูตรขนาดยาว มีพระสูตร ๓๔ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ

สีลขันธวรรค

มหาวรรค

ปาฏิกวรรค

คัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี

มัชฌิมนิกาย รวมพระสูตรขนาดกลาง มี พระสูตร ๑๕๒ สูตร แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ คือ

มูลปัณณาสก์	มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร รวม ๕๐ สูตร
มัชฌิมปัณณาสก์	มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร รวม ๕๐ สูตร
อุปริปัณณาสก์	มี ๕ วรรค ๔ วรรคแรกมีวรรคละ ๑๐ สูตร วรรคที่ ๕ มี ๑๒ สูตร รวม ๕๒ สูตร

คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสูทนี

สังยุตตนิกาย รวมพระสูตรเป็นพวกๆ แบ่งเป็นวรรคใหญ่ ๕ วรรค คือ

สคาถวรรค	มี	๑๑	สังยุตต์
นิทานวรรค	มี	๙	สังยุตต์
ขันธวารวรรค	มี	๑๓	สังยุตต์
สฬายตนวรรค	มี	๑๐	สังยุตต์
มหาวารวรรค	มี	๑๒	สังยุตต์

คัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิกาย คือ สารัตถปกาสินี

อังคุตตรนิกาย รวมพระสูตรตามจำนวนประเภทของธรรม แบ่งเป็น ๑๑ นิบาต คือ

เอกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑
ทุกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๒
ติกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๓
จตุกกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๔
ปัญจกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๕
ฉักกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๖
สัตตกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๗
อัฏฐกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๘
นวกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๙
ทสกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑๐
เอกาทสกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑๑

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย คือ มโนรถปูรณี

ขุททกนิกาย นอกจากนิกาย ๔ มีทีฆนิกาย เป็นต้น นั้นแล้ว พระพุทธพจน์อื่นนอกจากนั้นรวมเป็นขุททกนิกาย มี **ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิทเทส จูฬนิทเทส ปฏิสัมภิทา-มัคค์ อปทาน พุทธวงศ์ และ จริยาปิฎก**

คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย คือ

ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาขุททกนิกายขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต
ธัมมปทัฏฐกถา	อรรถกถาคาถาธรรมบท
ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาอุทาน อิติวุตตกะ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา จริยาปิฎก
ปรมัตถทีปนี (วิมลัตถทีปนี)	อรรถกถาวิมานวัตถุ
ชาตกัฏฐกถา	อรรถกถาชาดก
สัทธัมมปัชโชติกา	อรรถกถามหานิทเทส จูฬนิทเทส
สัทธัมมปกาสินี	อรรถกถาปฏิสัมภิทามัคค์
วิสุทธชนวิลาสินี	อรรถกถาอปทาน
มธุรัตถวิลาสินี	อรรถกถาพุทธวงศ์

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีปกรณ์	อรรถกถา คือ อัฏฐสาลินี
วิภังคปกรณ์	อรรถกถา คือ สัมโมหวิโนทนี
ธาตุกถาปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา
ปุคคลปัญญัติปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา
กถาวัตถุปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา
ยมกปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา
ปัฏฐานปกรณ์	อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี ปัญจปกรณัฏฐกถา

อรรถกถาพระไตรปิฎกนั้น ส่วนใหญ่ท่านพระพุทธโฆษาจารย์แปลและเรียบเรียงจากอรรถกถาเดิมในภาษาสิงหล คือ มหาอรรถกถา มหาปัจจรี และกุรุนที ซึ่งสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยท่านพระมหินทเถระพระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา

นอกจากคัมภีร์ฎีกา ซึ่งอธิบายข้อความในคัมภีร์อรรถกถา คือ สารัตถทีปนี (คัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก) สารัตถมัญชุสา (คัมภีร์ฎีกาพระสุตตันตปิฎก) ปรมัตถปกาสินี (คัมภีร์ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก) อนุฎีกา ซึ่งอธิบายคำศัพท์ในฎีกา และอัตถโยชนา ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ของบทที่ใช้ในอรรถกถาแล้ว คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ควรค่าแก่การศึกษา ซึ่งท่านพระเถระผู้ทรงคุณในอดีตสมัยต่อๆ มา ได้รจนาไว้ เช่น

มิลินทปัญหา	รจนาโดย ท่านปิฎกจุฬาภัย ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐
วิสุทธิมัคค์	รจนาโดย ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
อภิธัมมัตถสังคหะ	รจนาโดย ท่านพระอนุรุทธาจารย์ ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
สารัตถสังคหะ	รจนาโดย ท่านพระนันทาจารย์ ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐
ปรมัตถมัญชุสา	(ฎีกาอธิบายวิสุทธิมัคค์) รจนาโดย ท่านพระธัมมปาลาจารย์
สัจจสังเขป	รจนาโดย ท่านพระธัมมปาลาจารย์

อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา	(อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ) รจนาโดย ท่านพระสุมังคลาจารย์
โมหวิจเฉทนี	(อธิบายธัมมสังคณีปกรณ์ และวิภังคปกรณ์) รจนาโดย ท่านพระกัสสปะ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๓–๑๗๗๓
มังคลัตถทีปนี	(อธิบายมงคลสูตร) รจนาโดย ท่านสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่

ปรมัตถธรรมสังเขป

ปรมัตถธรรมสังเขป

ในอดีตสมัย ณ สาลวันอันเป็นที่แวะพักแห่งพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธ-ปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ หมดโอกาสที่สัตวโลกจะได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์อีกต่อไป พระผู้มีพระภาคประทานพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว ไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว[๑]

พุทธบริษัทย่อมถวายความนอบน้อมสักการะพระธรรมอันประเสริฐสุดของพระผู้มีพระภาค ตามความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย แม้ผู้ใดเห็นพระวรกายของพระองค์ ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ หรือแม้ได้จับชายสังฆาฏิติดตามพระองค์ไป แต่ไม่รู้ธรรมไม่เห็นธรรม ผู้นั้นก็หาได้เห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นได้ชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต[๒]

พระพุทธศาสนา คือ พระธรรมคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๓ ขั้น

๑. **ขั้นปริยัติ** ศึกษาพระธรรมวินัย

๒. **ขั้นปฏิบัติ** เจริญธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์

๓. **ขั้นปฏิเวธ** รู้แจ้งธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์

---

๑ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๔๑

๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สังฆาฏิสูตร ข้อ ๒๗๒

พระพุทธดำรัสที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต หมายถึง การเห็นธรรม รู้แจ้งธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ คือ โลกุตตรธรรม ๙ ขั้นปฏิเวธ การเห็นธรรมขั้นปฏิเวธเป็นผลของการเจริญธรรมขั้นปฏิบัติ การเจริญธรรมขั้นปฏิบัติต้องอาศัยปริยัติ ด้วยเหตุนี้ปริยัติ คือ การศึกษาพระธรรมวินัย จึงเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นทางนำไปสู่พระพุทธศาสนาขั้นปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธ เป็นลำดับไป

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคได้จดจำสืบต่อกันมาโดยมุขปาฐะ คือ การท่องจำจากพระอรหันตสาวกผู้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก การท่องจำได้กระทำสืบต่อกันมา ตราบจนกระทั่งได้จารึกเป็นตัวอักษร พระธรรมวินัยซึ่งพระอรหันตสาวกได้สังคายนาเป็น ๓ ปิฎกนั้น คือ

๑. พระวินัยปิฎก

๒. พระสุตตันตปิฎก

๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎกเกี่ยวกับระเบียบข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์ขั้นสูงยิ่งขึ้นเป็นส่วนใหญ่ พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงเทศนาแก่บุคคลต่างๆ ณ สถานที่ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวกับสภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของธรรมทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้สภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของธรรมทั้งปวง พระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้เพื่ออนุเคราะห์สัตวโลก ตั้งแต่สมัยตรัสรู้ ตราบจนถึงสมัยปรินิพพานด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อันไม่มีผู้ใดเปรียบปาน พระผู้มีพระภาคได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อบรรลุธรรม

เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงถึงพร้อมด้วยสัมปทา[๑] คือ เหตุสัมปทา ผลสัมปทา สัตตูปการสัมปทา

เหตุสัมปทา การถึงพร้อมด้วยเหตุ คือ การทรงบำเพ็ญพระบารมีจนถึงพร้อมเพื่อตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระทีปังกรพุทธเจ้า

ผลสัมปทา การถึงพร้อมด้วยผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ญาณสัมปทา** ได้แก่ มัคคญาณ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และพระทศพลญาณ เป็นต้น ซึ่งมีมัคคญาณนั้นเป็นมูล

๒. **ปหานสัมปทา** ได้แก่ ละกิเลสทั้งสิ้น พร้อมทั้งวาสนาที่ไม่ดี วาสนา คือ กิริยาอาการทางกายวาจาที่ประพฤติจนเคยชิน ซึ่งถ้าไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ละไม่ได้

๓. **อานุภาวสัมปทา** ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในการทำให้สำเร็จได้ตามที่ปรารถนา

๔. **รูปกายสัมปทา** ได้แก่ พระรูปสมบัติ อันประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ และอนุพยัญชนะ อันเป็นที่เจริญตาเจริญใจของชาวโลกทั้งมวล

เมื่อเหตุคือบารมีถึงพร้อมแล้ว ก็ทำให้ถึงพร้อมด้วยผลสัมปทา คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่ทำให้พระองค์พ้นทุกข์แต่เพียงพระองค์เดียว พระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมานั้น ก็เพื่อการตรัสรู้และบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์เช่นเดียว

---

๑ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา

กับพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อดับกิเลสพ้นทุกข์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น พระองค์ก็จะไม่ทรงพระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้านั้นมี ๒ ประเภท คือ

๑. **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**[๑] ผู้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาอันยิ่งซึ่งสัจจะด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และทรงบรรลุความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

๒. **พระปัจเจกพุทธเจ้า**[๒] ผู้ตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

ฉะนั้น การบำเพ็ญเหตุ คือ บารมี เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผล จึงมากน้อยต่างกัน

สัตตูปการสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยพระอัธยาศัยและอุตสาหะอุปการะแก่สัตวโลกเป็นนิจ แม้ในเหล่าสัตว์ผู้มีความผิด มีท่านพระเทวทัต เป็นต้น กับการรอเวลาแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของเวไนยสัตว์ผู้มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และพระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันจะนำสัตว์ออกจากทุกข์ทั้งปวง โดยมิได้ทรงเพ่งลาภสักการะ เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยเหตุสัมปทา และผลสัมปทาแล้ว พระองค์ก็ทรงโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ เป็นการถึงพร้อมด้วย สัตตูปการสัมปทา การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นการถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้งสาม

---

๑ ปุคคลบัญญัติปกรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๘ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

๒ ปุคคลบัญญัติปกรณ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๙ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาจึงเป็นธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ การตรัสรู้ธรรมทำให้พระองค์ทรงหมดกิเลสและพระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ก็เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามหมดกิเลสด้วย

ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนจึงควรพิจารณาและศึกษาให้รู้ว่า ธรรมและความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นคืออะไร ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นต่างกับความจริงที่เราคิดนึก หรือเข้าใจอย่างไรบ้าง

ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้เข้าใจและปฏิบัติตามจนเห็นความจริงนั้นๆ ก็คือ สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏนั้นเป็นธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภท ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความเสียใจ ความทุกข์ ความสุข ความริษยา ความตระหนี่ ความเมตตา ความกรุณา การเห็น การได้ยิน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิด สภาพธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภทนั้นต่างกัน เพราะเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ กัน

การที่หลงยึดความโลภ ความโกรธ และสภาพธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น เป็นความเห็นผิด เป็นความเข้าใจผิด เพราะธรรมเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หมดไป เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย การหลงเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น ก็เพราะไม่รู้ความจริงของธรรมทั้งปวง เมื่อเห็นขณะใดก็ยึดการเห็นซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งว่าเป็นตัวตน เป็นเราเห็น เมื่อได้ยิน ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้ยินนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้ยิน เมื่อได้กลิ่นก็ยึดสภาพธรรมที่ได้กลิ่นนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้กลิ่น เมื่อลิ้มรสก็ยึดสภาพธรรมที่ลิ้มรสนั้นเป็น

ตัวตน เป็นเราลิ้มรส เมื่อคิดนึกเรื่องใดก็ยึดสภาพธรรมที่คิดนึกนั้น เป็นตัวตน เป็นเรานึกคิด เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งปวงแล้ว พระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้ว่า สภาพธรรมทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นปรมัตถธรรม คือ เป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละอย่างๆ ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ได้ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ใครจะเรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดภาษาใด หรือไม่เรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดๆ เลยก็ตาม สภาพธรรมนั้นก็เป็นสภาพที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้เลย สภาพธรรมใดที่เกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระอานนท์ว่า **สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา**[๑]

เมื่อความไม่รู้ทำให้เกิดความเข้าใจผิด และยึดถือสภาพธรรมที่เกิดดับว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดความยินดีพอใจ หลงยึดถือเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในยศฐาบรรดาศักดิ์ ชาติตระกูล วรรณะ เป็นต้น ความจริงนั้นสิ่งที่มองเห็นเป็นเพียงสีต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิดที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยต่างๆ กัน

การหลงยึดสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น อุปมาเหมือนคนเดินทางในที่ซึ่งย่อมเห็นเหมือนกับว่ามีเงาน้ำอยู่ข้างหน้า แต่เมื่อเข้าใกล้ เงาน้ำที่เห็นก็หายไป เพราะแท้จริงหามี

---

๑ ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๓๕

น้ำไม่ เงาน้ำที่เห็นเป็นมายา เป็นภาพลวงตา ฉันใด การเข้าใจผิดว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลเพราะความไม่รู้ เพราะความจำ เพราะความยึดถือ ก็ฉันนั้น

คำว่า สัตว์ บุคคล หญิง ชาย เป็นต้นนั้น เป็นเพียงคำบัญญัติให้รู้ความหมายของสิ่งที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้น อีกประการหนึ่ง ย่อมจะเห็นได้ว่าวัตถุสิ่งของต่างๆ เสียงต่างๆ กลิ่นต่างๆ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว และเรื่องต่างๆ นั้น ถึงแม้จะวิจิตรสักเพียงใด ก็จะปรากฏให้รู้ไม่ได้ ถ้าไม่มีสภาพธรรมที่เป็นสภาพรู้ ซึ่งได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว การรู้ความหมายของสิ่งต่างๆ และการคิดนึก

สภาพธรรมที่รู้สิ่งต่างๆ เช่น สภาพธรรมที่รู้สี สภาพธรรมที่รู้เสียง สภาพธรรมที่รู้กลิ่น สภาพธรรมที่ลิ้มรส สภาพธรรมที่รู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว สภาพธรรมที่รู้ความหมายของสิ่งต่างๆ และสภาพธรรมที่คิดนึกเรื่องต่างๆ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรียกสภาพรู้สิ่งต่างๆ นั้นว่า **จิต**

ปรมัตถธรรมมี ๔ ประเภท

จิต เป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้สิ่งที่ปรากฏ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น **จิตทั้งหมดมี ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยพิเศษ**

เจตสิก เป็นสภาพธรรมอีกประเภทหนึ่งที่เกิดร่วมกับจิต รู้สิ่งเดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละเจตสิกมีลักษณะและกิจต่างกันตามประเภทของเจตสิกนั้นๆ **เจตสิก**

ทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท

รูป เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น **รูปทั้งหมดมี ๒๘ ประเภท**

นิพพาน เป็นธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น นิพพานจึงไม่เกิดดับ

จิตปรมัตถ์

ขณะที่เห็นสีต่าง ๆ ทางตานั้น ตาไม่เห็นอะไร ตาเป็นเพียงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเห็นซึ่งเป็นจิต เมื่อเสียงกระทบหู หูไม่ใช่จิต เพราะเสียงและหูไม่รู้อะไร แต่สภาพธรรมที่ได้ยินเสียงหรือรู้เสียงนั้นเป็นจิต ฉะนั้น **จิตปรมัตถ์จึงเป็นสภาพธรรมที่รู้สี รู้เสียง รู้สิ่งต่าง ๆ** ปรมัตถธรรม คือ สภาพธรรมที่มีจริงนี้เป็นอภิธรรม เป็นธรรมที่เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น เป็นสภาพธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะไม่ประสูติและตรัสรู้สภาพธรรมทั้งหลายก็ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่แล้ว[๑] พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองว่า ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล และธรรมทั้งปวงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น

คำว่าอภิ แปลว่ายิ่งใหญ่ **อภิธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด** เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเทศนาธรรมทั้งปวงที่ทรงตรัสรู้

---

๑ อังคุตตรนิกาย อุปปาทสูตร ข้อ ๕๗๖

พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้นโดยสภาพความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ พระองค์ทรงเคารพธรรมที่ทรงตรัสรู้[๑] พระองค์มิได้ทรงเทศนาว่าธรรมทั้งปวงอยู่ในอำนาจของพระองค์ แต่ทรงเทศนาว่าแม้พระองค์เองก็ไม่สามารถบันดาลให้ผู้ใดพ้นทุกข์หรือบรรลุมัคค์ ผล นิพพานได้ การประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติบรรลุมัคค์ ผล นิพพาน และพ้นทุกข์ได้

ปรมัตถธรรมหรืออภิธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่เหลือวิสัยที่จะเข้าใจได้ เพราะปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่มีจริง ฉะนั้น ความเห็นถูก ความเข้าใจถูก จึงเป็นการรู้ความจริงของปรมัตถธรรมตามสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมนั้นๆ

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้น รู้สี รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้สิ่งต่างๆ ตามประเภทของจิตนั้น เช่น จิตที่เกิดขึ้นเห็นสีทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นได้ยินเสียงทางหูเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหวทางกายเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตคิดนึกที่เกิดขึ้นรู้เรื่องต่างๆ ทางใจเป็นจิตประเภทหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและตามปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ

ในขณะที่จิตกำลังเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่นั้น ขณะนั้นมิได้มีแต่เฉพาะจิตที่เห็นเท่านั้น หรือมิได้มีแต่เฉพาะสิ่งที่จิตเห็นเท่านั้น **แต่ต้องมีทั้งจิตเห็นและสิ่งที่จิตเห็น** เมื่อมีสิ่งที่ถูกเห็นขณะใดก็แสดงว่าขณะนั้นต้องมีสภาพเห็น คือจิตเห็นด้วย แต่ถ้ามุ่งสนใจแต่เฉพาะวัตถุหรือสิ่งที่ถูกเห็นเท่านั้น ก็จะทำให้ไม่รู้ความจริงว่าสิ่งที่ถูกเห็นนั้นจะปรากฏได้

---

๑ สังยุตตนิกาย คารวสูตรที่ ๒ ข้อ ๕๖๐

ก็เพราะจิตเกิดขึ้นทำกิจเห็นสิ่งนั้น ในขณะคิดนึกก็เช่นเดียวกัน เมื่อจิตคิดนึกเรื่องใด เรื่องราวนั้นเป็นคำที่จิตกำลังคิดนึกอยู่ในขณะนั้น **เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้สิ่งใด สิ่งที่จิตรู้นั้น ภาษาบาลีเรียกว่า อารมฺมณ**

คำว่า อารมฺมณ (อารมณ์) หรือ อาลมฺพน ในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น หมายถึง สิ่งที่จิตรู้ ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นได้ยินเสียง เสียงก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้กลิ่น กลิ่นก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นลิ้มรส รสก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว เย็นร้อนอ่อนแข็งตึงไหวก็เป็นอารมณ์ของจิตขณะนั้น ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นคิดนึกเรื่องราวต่างๆ เรื่องราวต่างๆ ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่กำลังคิดนึกขณะนั้น ดังนี้เป็นต้น เมื่อมีจิตก็ต้องมีอารมณ์คู่กันไปทุกครั้ง จิตเกิดขึ้นขณะใดจะต้องรู้อารมณ์ขณะนั้น เมื่อจิตเกิดขึ้นแล้ว ไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ หรือจะมีแต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้โดยไม่มีอารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ก็ไม่ได้

จิตซึ่งเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์นั้น มิใช่มีแต่ในพระพุทธศาสนาหรือเฉพาะในมนุษย์เท่านั้น จิตเห็น จิตได้ยิน เป็นต้นนั้นเป็นปรมัตถธรรม ไม่ใช่เชื้อชาติใดๆ ทั้งสิ้น การที่บัญญัติว่าเป็นบุคคลนี้เห็น สัตว์นั้นได้ยิน เป็นต้น ก็โดยอาศัยรูปและการจำ ถ้าไม่มีรูปและการจำก็ย่อมจะบัญญัติจิตเห็น จิตได้ยินนั้นๆ ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น หรือเป็นสัตว์นั้นได้ยินไม่ได้ จิตเป็นปรมัตถธรรม ไม่ว่าจะเป็นจิตเห็นของสัตว์ใด บุคคลใด จิตเห็นที่เกิดขึ้นนั้นก็จะต้องเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จิตได้ยินก็จะต้องได้ยินเสียง จิตเห็นจะรู้เสียงไม่ได้ และจิตได้ยินจะรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาไม่ได้ ไม่มีผู้ใดมีอำนาจบังคับบัญชาให้ปรมัตถธรรม

เปลี่ยนลักษณะและสภาพของปรมัตถธรรมนั้นๆ เป็นอย่างอื่นได้ จิต ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุปัจจัย ทำให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัย จิตก็เกิดไม่ได้ เช่น เมื่อเสียงไม่เกิดขึ้น กระทบหู จิตได้ยินก็เกิดไม่ได้ เมื่อกลิ่นไม่เกิดขึ้นกระทบจมูก จิตรู้กลิ่น ก็เกิดไม่ได้ จิตแต่ละประเภทจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิด จิตประเภทนั้นๆ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นจึงต่างกันเป็น ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยพิเศษ (ซึ่งเรียกว่า ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง) และ ปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทหนึ่ง ๆ นั้นก็ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว แต่ต้อง มีหลายปัจจัย เช่น

จิตเห็นเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย คือ ตา ซึ่งได้แก่จักขุปสาท และ รูป คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นต้น

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่ใช่รูป ปรมัตถธรรมใดไม่ใช่รูป ปรมัตถ-ธรรมนั้นเป็นนามธรรม จิต เจตสิก นิพพานเป็นนามธรรม รูปเป็น รูปธรรม

เจตสิกปรมัตถ์

ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น **มีนามปรมัตถ์อีกประเภทหนึ่งเกิดร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกับจิต นามปรมัตถ์นั้น คือ เจตสิก** เจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น สภาพธรรมเหล่านี้เป็นเจตสิกปรมัตถ์ ไม่ใช่จิตปรมัตถ์

ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้นนั้น เป็น สภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรม

ที่ต้องเกิดกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิก คือ ความโกรธ ความรัก ความทุกข์ เป็นต้นนั้น ก็เกิดไม่ได้ เจตสิกปรมัตถ์มี ๕๒ ประเภท หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง เช่น ความโกรธ (โทสะ) ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบ กระด้าง ดุร้าย ความรักก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง คือ โลภเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละและปรารถนาอารมณ์ จะเห็นได้ว่าเจตสิกแต่ละประเภทเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง ไม่ใช่สภาพธรรมอย่างเดียวกัน นอกจากมีลักษณะต่างกัน กิจของเจตสิกแต่ละอย่างก็ต่างกัน ผลคือ อาการที่ปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็ต่างกัน

จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์เป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์และเกิดร่วมกัน เจตสิกเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต คือจิตเกิดดับที่ไหนเจตสิกก็เกิดดับที่นั่น จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์นั้นไม่แยกกัน คือ ไม่เกิดดับแต่เพียงปรมัตถ์เดียว จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรู้อารมณ์นั้นต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละประเภท เพราะเหตุที่จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นนั้นมีเจตสิกเกิดขึ้นร่วมด้วยมากน้อยต่างๆ กัน และเป็นเจตสิกต่างประเภทกัน จึงทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยพิเศษ จิตแต่ละประเภทนั้นไม่เหมือนกัน โดยรู้อารมณ์ต่างกันบ้าง โดยทำกิจต่างกันบ้าง โดยเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกันบ้าง เช่น จิตบางดวงมีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตบางดวงมีเสียงเป็นอารมณ์ เป็นต้น จิตบางดวงทำกิจเห็น จิตบางดวงทำกิจได้ยิน เป็นต้น จิตบางดวงมีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตบางดวงมีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อเวไนยสัตว์ฟังพระอภิธรรม ก็พิจารณาสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏด้วยปัญญาที่ได้อบรมสะสมมาแล้วในอดีต จึงรู้ความจริงของปรมัตถธรรมในขณะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมจบลง จึงมีผู้บรรลุมัคค์ผลนิพพานเป็นจำนวนมาก เพราะท่านเหล่านั้นฟังพระธรรมเข้าใจและพิจารณารู้ความจริงของสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้น เช่น เมื่อพระองค์ทรงเทศนาว่า จักขุวิญญาณ คือ จิตที่ทำกิจเห็นนั้นไม่เที่ยง ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้สภาพลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็นนั้นได้ถูกต้องว่าเป็นสภาพธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ในขณะที่กำลังได้ยิน ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะรู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะที่กำลังได้ยินนั้น เมื่อปัญญารู้แจ้งลักษณะที่ไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ของปรมัตถธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นแล้ว ก็ละคลายความยินดีเห็นผิดที่ยึดถือปรมัตถธรรมเหล่านั้นว่าเป็นตัวตน เที่ยง และเป็นสุข ฉะนั้น พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอน ซึ่งได้รวบรวมบันทึกไว้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เป็นเรื่องความจริงของสภาพธรรมทั้งปวง เมื่อศึกษาและเข้าใจปรมัตถธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อรู้แจ้งลักษณะความจริงของปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏนั้น จึงจะละความสงสัยและความไม่รู้ในสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมได้อย่างแท้จริง

การศึกษาเพื่อให้เข้าใจปรมัตถธรรมนั้น จะต้องพิจารณาถึงเหตุผลจึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง เช่น จะต้องรู้ว่าสภาพที่เห็นกับสภาพที่ได้ยินนั้นเหมือนกันหรือไม่ ถ้าเหมือนกัน เหมือนกันอย่างไร ถ้าไม่เหมือน ไม่เหมือนกันอย่างไร สภาพเห็นและสภาพได้ยินเป็นจิตปรมัตถ์ก็จริง แต่ไม่ใช่จิตเดียวกัน เพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดต่าง

กัน จิตเห็นนั้นต้องอาศัยสิ่งที่ปรากฏทางตากระทบกับจักขุปสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ ส่วนจิตได้ยินต้องอาศัยเสียงกระทบกับโสตปสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ จิตเห็นและจิตได้ยินมีกิจต่างกัน และเกิดจากปัจจัยต่างกัน

รูปปรมัตถ์

รูปปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ไม่รู้อารมณ์[๑] มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นและดับไปเช่นเดียวกับจิตและเจตสิก

รูปปรมัตถ์มี ๒๘ รูป หรือ ๒๘ ประเภท และมีความหมายไม่เหมือนที่เข้าใจกันว่า โต๊ะเป็นรูปหนึ่ง เก้าอี้เป็นรูปหนึ่ง หนังสือเป็นรูปหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ในรูปปรมัตถ์ ๒๘ ประเภทนั้น มีรูปที่จิตรู้ได้ทางตา คือ มองเห็นได้เพียงรูปเดียว คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ส่วนอีก ๒๗ รูปนั้น จิตเห็นไม่ได้ แต่รู้ได้ทางอื่นตามประเภทของรูปนั้นๆ เช่น เสียงรู้ได้ทางหู เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นจิตและเจตสิกด้วยตาไม่ได้เช่นเดียวกับรูป ๒๗ รูป ที่มองไม่เห็น แต่จิตและเจตสิกก็ไม่ใช่รูปปรมัตถ์ เพราะจิตและเจตสิกเป็นปรมัตถธรรมที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่รู้อารมณ์ รูปปรมัตถ์เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น รูปๆ หนึ่งอาศัยรูปอื่นเกิดขึ้น ฉะนั้น จะมีรูปเกิดขึ้นเพียงรูปเดียวไม่ได้ ต้องมีรูปที่เกิดพร้อมกัน และอาศัยกันเกิดขึ้นหลายรูปรวมกันเป็น ๑ กลุ่มเล็กๆ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลย ภาษาบาลีเรียกว่า ๑ กลาป

รูปเป็นสภาพธรรมที่เล็กละเอียดมาก เกิดขึ้นและดับไปอย่าง

---

๑ ธรรมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อ ๕๐๓

รวดเร็วอยู่ตลอดเวลา รูปกลาปหนึ่งที่เกิดขึ้นจะดับไปเมื่อจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เพราะจิตที่เห็นและจิตที่ได้ยินขณะนี้ ซึ่งปรากฏเสมือนว่าพร้อมกันนั้นก็เกิดดับห่างไกลกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่เกิดพร้อมกับจิตที่เห็นก็ดับไปก่อนที่จิตได้ยินจะเกิดขึ้น

รูปแต่ละรูปเล็กละเอียดมาก ซึ่งเมื่อแตกย่อยรูปที่เกิดดับรวมกันอยู่ออกจนละเอียดยิบ จนแยกต่อไปไม่ได้อีกแล้วนั้น **ในกลุ่มของรูป (กลาปหนึ่ง) ที่เล็กที่สุดที่แยกอีกไม่ได้เลยนั้น ก็มีรูปรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป เรียกว่า อวินิพโภครูป ๘ คือ**

มหาภูตรูป (รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน) ๔ ได้แก่

ปฐวี (ธาตุดิน) เป็นรูปที่อ่อนหรือแข็ง ๑ รูป

อาโป (ธาตุน้ำ) เป็นรูปที่เอิบอาบหรือเกาะกุม ๑ รูป

เตโช (ธาตุไฟ) เป็นรูปที่ร้อนหรือเย็น ๑ รูป

วาโย (ธาตุลม) เป็นรูปที่ไหวหรือตึง ๑ รูป

มหาภูตรูป ๔ นี้ต่างอาศัยกันเกิดขึ้น จึงแยกกันไม่ได้เลย และมหาภูตรูป ๔ นี้เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยเกิดของรูปอีก ๔ รูปที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน คือ

วัณโณ (แสงสี) เป็นรูปที่ปรากฏทางตา ๑ รูป

คันโธ (กลิ่น) เป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก ๑ รูป

รโส (รส) เป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น ๑ รูป

โอชา (อาหาร) เป็นรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป ๑ รูป

รูป ๘ รูปนี้แยกกันไม่ได้เลย เป็นกลุ่มของรูปที่เล็กที่สุดที่เกิดพร้อมกัน และดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว จะมีแต่มหาภูตรูป ๔ โดยไม่มี **อุปาทายรูป** (รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด) ๔ รูปนี้ไม่ได้เลย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปที่เกิดร่วมกันในกลาปเดียวกัน แต่แม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน แต่อุปาทายรูปก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด ฉะนั้น **มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดพร้อมกับอุปาทายรูป โดยมหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป และอุปาทายรูปเกิดพร้อมกับมหาภูตรูป โดยอาศัยมหาภูตรูป แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด**

รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป เป็นมหาภูตรูป ๔ เป็นอุปาทายรูป ๒๔ เมื่อมหาภูตรูป ๔ ไม่เกิด อุปาทายรูป ๒๔ ก็มีไม่ได้เลย

การกล่าวถึงรูป ๒๘ รูปนั้นกล่าวได้หลายนัย แต่จะขอกล่าวโดยนัยที่สัมพันธ์กัน เพื่อสะดวกแก่การเข้าใจและการจำดังนี้ คือ

กลุ่มของรูปแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละกลาปนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับไปทันที **สภาวรูป** (รูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน) มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ

เมื่อรูปเกิดขึ้นขณะแรกนั้นเป็น	**อุปจยรูป ๑**
ขณะที่รูปเจริญขึ้นเป็น	**สันตติรูป ๑**
ขณะที่รูปเสื่อมลงเป็น	**ชรตารูป ๑**
ขณะที่รูปดับเป็น	**อนิจจตารูป ๑**

รวมเป็น ลักขณรูป ๔

ลักขณรูป ๔ นี้เป็น **อสภาวรูป** คือ เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน แต่สภาวรูปทุกรูปนั้นย่อมมีลักษณะที่ต่างกันเป็น ๔ ลักษณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นไม่ใช่ขณะที่รูปเจริญขึ้น และขณะที่รูปเสื่อมก็ไม่ใช่ขณะที่กำลังเจริญ และขณะที่ดับก็ไม่ใช่ขณะที่เสื่อม กล่าวได้ว่า อุปจยรูปและสันตติรูป คือ ขณะที่เกิดแล้วยังไม่ดับ ส่วนชรตารูปและอนิจจตารูปนั้นคือ ขณะที่ใกล้จะดับและขณะดับ

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ เป็น ๑๒ รูป นอกจากนั้นยังมี

ปริจเฉทรูป คือ **อากาสรูป** ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างกลาปทุก ๆ กลาป ทำให้รูปแต่ละกลาปไม่ติดกัน ไม่ว่ารูปจะปรากฏเล็กใหญ่ขนาดใดก็ตาม ให้ทราบว่ามีอากาสรูปคั่นอยู่ระหว่างทุก ๆ กลาปอย่างละเอียดที่สุด ทำให้รูปแต่ละกลาปแยกออกจากกันได้ ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปคั่นแต่ละกลาป รูปทั้งหลายก็ติดกันหมด แตกแยกกระจัดกระจายออกไม่ได้เลย แต่แม้รูปที่ปรากฏว่าใหญ่โตก็สามารถแตกย่อยออกได้อย่างละเอียดที่สุดนั้น ก็เพราะมีอากาสธาตุ คือปริจเฉทรูปคั่นอยู่ทุก ๆ กลาปนั่นเอง ฉะนั้น ปริจเฉทรูปจึงเป็นอสภาวรูปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งไม่มีลักษณะเฉพาะของตนที่เกิดขึ้นต่างหาก แต่เกิดคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กันนั่นเอง

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ เป็น ๑๓ รูป

ไม่ว่ารูปจะเกิดที่ใด ภพภูมิใดก็ตาม จะเป็นรูปที่มีใจครอง (อุปาทินนกรูป) หรือรูปไม่มีใจครอง (อนุปาทินนกรูป) ก็ตาม จะปราศจากรูป ๑๓ รูปนี้ไม่ได้เลย

ส่วนรูปที่มีใจครอง ซึ่งเป็นรูปของสัตว์ บุคคลต่างๆ ในภพภูมิที่มีขันธ์ ๕ นั้น มีปสาทรูปซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน (ปัจจัย) ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตาได้ ๑ รูป

โสตปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเสียงได้ ๑ รูป

ฆานปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับกลิ่นได้ ๑ รูป

ชิวหาปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับรสได้ ๑ รูป

กายปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเย็น ร้อน (ธาตุไฟ) ๑ อ่อน แข็ง (ธาตุดิน) ๑ ตึง ไหว (ธาตุลม) ๑

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ เป็น ๑๘ รูป

รูปที่มีใจครอง คือ มีจิตเกิดกับรูปนั้น ในภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตทุกขณะจะต้องเกิดที่รูปตามประเภทของจิตนั้นๆ คือ จักขุวิญญาณทำกิจเห็นเกิดที่จักขุปสาทรูป โสตวิญญาณทำกิจได้ยินเกิดที่โสตปสาทรูป ฆานวิญญาณทำกิจดมกลิ่นเกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหาวิญญาณทำกิจลิ้มรสเกิดที่ชิวหาปสาทรูป กายวิญญาณทำกิจรู้โผฏฐัพพะ (ธาตุดิน ไฟ ลม) เกิดที่กายปสาทรูป

จิตอื่นๆ (ในภูมิที่มีขันธ์ ๕) นอกจากนี้เกิดที่รูปๆ หนึ่ง เรียกว่า **หทยรูป** เพราะเป็นรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ฉะนั้น วัตถุรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตจึงมี ๖ รูป

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ เป็น ๑๙ รูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานทุกๆ กลาป จะต้องมีชีวิตินทริยรูปเกิดร่วมด้วยทุกกลาป ชีวิตินทริยรูปรักษารูปที่เกิดร่วมกันในกลาปหนึ่งๆ ให้เป็นรูปที่ดำรงชีวิต ฉะนั้น รูปของสัตว์บุคคลที่ดำรงชีวิตจึงต่างกับรูปทั้งหลายที่ไม่มีใจครอง

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ ชีวิตินทริยรูป ๑ เป็น ๒๐ รูป

การที่สัตว์บุคคลทั้งหลายโดยทั่วไปต่างกันเป็นหญิงและชายนั้นเพราะภาวรูป ๒ คือ

อิตถีภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็นทรวดทรง สัณฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศหญิง

ปุริสภาวรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็นทรวดทรง สัณฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศชาย

ในแต่ละบุคคลจะมีภาวรูปหนึ่งภาวรูปใด คือ อิตถีภาวรูป หรือปุริสภาวรูปเพียงรูปเดียวเท่านั้น และบางบุคคลก็ไม่มีภาวรูปเลย เช่นพรหมบุคคลในพรหมโลก และผู้ที่เป็นกระเทย

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ เป็น ๒๒ รูป

การที่รูปของสัตว์บุคคลทั้งหลายเคลื่อนไหวไปได้เพราะมีจิตนั้นก็จะต้องมีรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานด้วย เพราะถ้ามีเพียงรูปที่เกิดจากกรรมเท่านั้น จะเคลื่อนไหวไปมาทำกิจธุระใดๆ ไม่ได้เลย การที่รูปร่างกายจะเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆ ได้นั้น จะต้องมีวิการรูป ๓ รูป คือ

ลหุตารูป เป็นภาวะที่เบา ไม่หนักของรูป อุปมาเหมือนอาการของคนไม่มีโรค

มุทุตารูป เป็นภาวะที่อ่อน ไม่กระด้างของรูป อุปมาเหมือนหนังที่ขยำไว้ดีแล้ว

กัมมัญญตารูป เป็นภาวะที่ควรแก่การงานของรูป อุปมาเหมือนทองคำที่หลอมไว้ดีแล้ว

วิการรูป ๓ รูปนี้เป็นอสภาวรูป เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน เป็นอาการวิการของมหาภูตรูป คือ เบา อ่อน และควรแก่การงาน

วิการรูป ๓ เป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์บุคคลเท่านั้น รูปที่ไม่มีใจครองไม่มีวิการรูป ๓ เลย และวิการรูป ๓ นี้ไม่แยกกันเลย ในกลาปใดมีลหุตารูป กลาปนั้นก็มีมุทุตารูป และกัมมัญญตารูปด้วย นอกจากนั้นเมื่อจิตต้องการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกาย ร่างกายส่วนนั้นจะต้องมีวิการรูปที่เกิดจากอุตุ (ความสม่ำเสมอของธาตุเย็นร้อน) เป็นสมุฏฐาน และมีวิการรูปที่เกิดจากอาหาร (โอชารูป) เป็นสมุฏฐานด้วย มิฉะนั้นแล้ว แม้จิตต้องการจะเคลื่อนไหว รูปก็เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ผู้ที่เป็นอัมพาตหรือเคล็ดขัดยอก กระปลกกระเปลี้ย เป็นต้น

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ เป็น ๒๕ รูป

รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปเป็นไปตามความประสงค์ของจิตขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้ **กายวิญญัติรูป** คือ อาการ

พิเศษที่มีความหมาย หรือมีอาการเป็นไปของรูปตามที่จิตรู้ในอาการนั้นทางตา หรือทางหน้า หรือท่าทาง เช่น ถลึงตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือห้ามปราม เป็นต้น เมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย หรือมีอาการเจาะจงเป็นไปตามความประสงค์ของจิต กายวิญญัติรูปก็ไม่เกิด

ขณะใดที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจา ซึ่งเป็นการพูด การเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นปัจจัยให้วจีวิญญัติรูปเกิดขึ้น กระทบฐานที่เกิดของเสียงต่างๆ เช่น ริมฝีปาก เป็นต้น ถ้าวจีวิญญัติรูปไม่เกิด การพูด หรือการเปล่งเสียงต่างๆ ก็มีไม่ได้

กายวิญญัติรูปและวจีวิญญัติรูปเป็นอสภาวรูปที่เกิดและดับพร้อมกับจิต

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญัติรูป ๒ เป็น ๒๗ รูป

ในบางแห่งจะรวมวิการรูป ๓ และวิญญัติรูป ๒ เป็นวิการรูป ๕

เสียง หรือ**สัททรูป** ไม่ใช่วจีวิญญัติรูป เสียงเป็นรูปที่กระทบกับโสตปสาทรูป เป็นปัจจัยให้เกิดโสตวิญญาณ เสียงบางเสียงก็เกิดจากจิต และบางเสียงก็ไม่ได้เกิดจากจิต เช่น เสียงฟ้าร้อง เสียงลมพายุ เสียงเครื่องยนต์ เสียงกลอง เสียงวิทยุ เสียงโทรทัศน์ เป็นต้น

รวมอวินิพโภครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิญญัติรูป ๒ + สัททรูป ๑ เป็น ๒๘ รูป

ในบางแห่งแสดงจำนวนของรูปต่างกัน เช่น ในอัฏฐสาลินี-รูปกัณฑ์ ปกิณณกกถา แสดงรูป ๒๕ คือ รวมธาตุดิน ไฟ ลม เป็นโผฏฐัพพายตนะ (รูปที่กระทบกายปสาท) ๑ รูป รวมกับหทยรูปอีก ๑ รูป จึงเป็นรูป ๒๖

เมื่อรูป ๆ หนึ่งเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกับรูปอีกกี่รูป รวมกันเป็นกลาปหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมต่างกันไปตามประเภทของรูปนั้น ๆ และการจำแนกรูป ๒๘ รูปมีหลายนัย ซึ่งจะกล่าวถึงพอสมควรในภาคผนวก

นิพพานปรมัตถ์

ปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ นิพพานปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหา คือ วานะ[๑]

นิพพานปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ จิต เจตสิก รูป เป็นทุกข์เพราะไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป การที่จะดับทุกข์ได้นั้นจะต้องดับตัณหา เพราะตัณหาเป็นสมุทัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นสมุทัยให้เกิดขันธ์ ซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก รูป การที่จะดับตัณหาได้นั้นก็ด้วยการอบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งชัดในลักษณะเกิดดับของจิต เจตสิก รูป แล้วละคลายความยินดียึดมั่นเห็นผิดในจิต เจตสิก รูปได้ด้วย การรู้แจ้งนิพพานซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับขันธ์ นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งได้

นิพพานปรมัตถ์ โดยปริยายแห่งเหตุมี ๒ อย่าง[๒] คือ

---

๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒

๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑
อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑

คำว่าอุปาทินี้เป็นชื่อของขันธ์ ๕ คือ จิต เจตสิก รูป สอุปาทิเสส-นิพพาน คือ ความสิ้นไปของกิเลสทั้งหมด แต่ยังมีขันธ์เกิดดับสืบต่ออยู่ อนุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับขันธ์ทั้งหมด เป็นการปรินิพพานของพระอรหันต์

คำว่าโดยปริยายแห่งเหตุ คือ การอ้างถึงมีขันธ์เหลือและไม่มีขันธ์เหลือ ซึ่งเป็นเหตุในการบัญญัตินิพพาน ๒

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์ทรงบรรลุสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กิเลสและธรรม (ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกอื่นๆ) ที่เกิดร่วมกับกิเลสนั้นดับหมดสิ้นและไม่เกิดอีกเลย แต่ยังมีขันธ์ คือ จิต เจตสิก (ที่ปราศจากกิเลส) และรูปเกิดดับสืบต่ออยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสส-นิพพานเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงพอใจและไม่พึงพอใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บุบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั่นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ[๑]

---

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีขันธ์เหลือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขันธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ เป็นอนุปาทิเสส-นิพพาน[๑] ดับขันธ์หมดสิ้นโดยรอบ ดับสนิทซึ่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ดับจิต เจตสิก รูป ทั้งหมด ไม่มีการเกิดอีกเลย

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เป็น**พระเสกข-บุคคล** เพราะยังต้องศึกษาเจริญธรรมยิ่งๆ ขึ้นเพื่อดับกิเลสที่เหลืออยู่ให้หมดไป ส่วนพระอรหันต์เป็นพระอเสกขบุคคล เพราะดับกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉทได้แล้ว ไม่ต้องศึกษาเพื่อดับกิเลสอีก[๒]

นิพพานปรมัตถ์ ว่าโดยความแตกต่างแห่งอาการ มี ๓ อย่าง คือ

สุญญตะ ๑
อนิมิตตะ ๑
อัปปณิหิตะ ๑

พระนิพพาน ชื่อว่า สุญญตะ เพราะเป็นสภาพสูญจากสังขารทั้งปวง ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะไม่มีนิมิต คือ สังขารทั้งปวง ชื่อว่า อัปปณิหิตะ เพราะไม่มีที่ตั้ง คือ สังขารทั้งปวง

เมื่อบุคคลมนสิการสภาพธรรมโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นไป (คือ รู้แจ้งอริยสัจจธรรม) ด้วยอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยสภาพเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นไปด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยสภาพเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยสุญญตวิโมกข์

---

๑ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ ๑๒๐

๒ ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส อชิตมาณวกปัญหานิทเทส ข้อ ๙๒

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔[๑] คือ

๑. **ด้วยความเป็นใหญ่** บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่

๒. **ด้วยความตั้งมั่น** บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๓. **ด้วยความน้อมจิตไป** บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมน้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมน้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมน้อมจิตไปด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๔. **ด้วยความนำออกไป** บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอัปปณิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

---

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา ข้อ ๕๐๙

สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔

จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ที่รู้ว่าจิต เจตสิก รูป เป็นสภาพธรรมที่มีจริงเพราะ จิต เจตสิก รูป เกิดดับสืบต่อกัน จึงปรากฏให้รู้ได้ เช่น ขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง และคิดนึก เป็นต้น จิตเกิดดับสืบต่อกันทำกิจการงานต่างๆ เช่น จิตบางดวงเห็นสี บางดวงได้ยินเสียง บางดวงคิดนึก เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ การเกิดดับสืบต่อกันของจิต เจตสิก รูปนั้น เป็นไปอย่างรวดเร็วมากจนทำให้ไม่เห็นการเกิดดับ ทำให้เข้าใจว่ารูปค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป และทำให้เข้าใจว่าจิตนั้นเกิดเมื่อคนหรือสัตว์เกิด จิตนั้นดับเมื่อคนหรือสัตว์ตาย ถ้าไม่ศึกษา ไม่พิจารณา และไม่อบรมเจริญสติและปัญญาให้รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ที่กำลังปรากฏ ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา

สภาพธรรมใดเกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัยก็ไม่เกิด ท่านพระสารีบุตรเกิดความเลื่อมใสในคำสอนของพระผู้มีพระภาค ก็เพราะได้เห็นท่านพระอัสสชิ ซึ่งเป็นภิกษุรูปหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ท่านพระสารีบุตรเห็นท่านพระอัสสชิมีความน่าเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ตามท่านพระอัสสชิไป และถามท่านพระอัสสชิว่า ใครเป็นศาสดา และศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)
เตสญฺจ โย นิโรโธ เอวํวาที มหาสมโณติฯ[๑]

---

๑ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ มหาขันธกะ ข้อ ๖๕

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้

ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมนั้นๆ ก็จะไม่มีผู้ใดรู้ว่าธรรมใดเกิดจากเหตุปัจจัยใด ไม่มีผู้ใดรู้ว่าจิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ แต่ละประเภทนั้นเกิดขึ้นเพราะมีธรรมใดเป็นปัจจัย พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พระองค์จึงได้ทรงแสดงว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดจึงเกิดขึ้น และทรงแสดงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดธรรมนั้นๆ ธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นนั้นจะเกิดขึ้นโดยไม่มีปัจจัยไม่ได้

ที่กล่าวว่า คนเกิด สัตว์เกิด เทวดาเกิด เป็นต้นนั้น คือ จิต เจตสิก รูป เกิดนั่นเอง เมื่อจิต เจตสิก ประเภทหนึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับรูปก็บัญญัติว่าคนเกิด เมื่อจิต เจตสิก เกิดขึ้นพร้อมกับรูปของเทวดาก็บัญญัติว่าเทวดาเกิด เป็นต้น การเกิดของคน สัตว์ เทวดา เป็นต้นนั้น ต่างกันเพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นต่างกัน เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นมีมาก และสลับซับซ้อนมาก แต่ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมตามสภาพความจริงของธรรมแต่ละประเภทว่า ธรรมใดเกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรม

ที่รู้ได้ว่ามีจิต เจตสิก รูป ก็เพราะจิต เจตสิก รูปเกิดขึ้น และที่จิต เจตสิก รูปเกิดขึ้นนั้นก็เพราะมีปัจจัย **จิต เจตสิก และรูปเป็นสังขารธรรม**

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้น สมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ธรรมข้อใดที่อาจจะมีผู้เข้าใจผิดได้ พระองค์ก็ทรงบัญญัติคำกำกับให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อไม่ให้ผู้ใดเข้าใจความหมายของธรรมข้อนั้นผิด เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติว่าธรรมที่เกิดขึ้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็น สังขารธรรม เพื่อไม่ให้ผู้ใดเข้าใจผิดว่าธรรมที่เกิดขึ้นนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่ตลอดไปเรื่อย ๆ พระองค์จึงทรงบัญญัติว่าธรรมที่เป็นสังขารธรรม (ธรรมที่มีสภาพปรุงแต่ง) นั้นเป็นสังขตธรรม (ธรรมที่ปรุงแต่งแล้ว) สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป[๑] พระองค์ทรงบัญญัติคำว่า สังขตธรรม กับคำว่า สังขารธรรม เพื่อให้รู้ว่าธรรมใดที่เกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อปัจจัยดับ ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้นก็ต้องดับไป สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ฉะนั้น สังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น จึงเป็นสังขตธรรม[๒] จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ เป็นสังขารธรรมเป็นสังขตธรรม

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯ	สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯ	สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ฯ	ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา[๓]

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สังขารธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง ความเสื่อม ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้นพอจะปรากฏให้เห็นได้ แต่ความไม่เที่ยงของนามธรรมนั้นรู้

---

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต จูฬวรรคที่ ๕ สังขตสูตร ข้อ ๔๘๖

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ จูฬันตรทุกะ ข้อ ๗๐๒

๓ ขุททกนิกาย มหานิทเทส สุทธัฏฐกสุตตนิทเทส ข้อ ๑๓๑

ยาก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนัดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญก็ดี ความเสื่อมก็ดี การเกิดก็ดี การตายก็ดี ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ย่อมปรากฏ... แต่ปุถุชนผู้มิได้สดับ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนัดหลุดพ้นในจิตเป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนี้อันปุถุชนผู้มิได้สดับรวบรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฯลฯ จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปในกลางคืนและในกลางวัน[๑]

แม้ว่าจิต เจตสิก รูป จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ยากที่จะรู้และเบื่อหน่าย ละความยินดีคลายความยึดถือในนามรูปได้ การที่จะเบื่อหน่าย ละความยินดี ความยึดถือในนามรูปนั้นต้องพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ[๒]

---

๑ สังยุตตนิกาย อัสสุตวตาสูตรที่ ๒ ข้อ ๒๓๕–๖

๒ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ข้อ ๓๐

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์
เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์
เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา
เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี้เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์

ผู้ใดที่ไม่เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมจนละคลาย ผู้นั้นจะบรรลุอริยสัจจ์ ๔ เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ พระอริยบุคคลเห็นความเป็น **"พุทธะ"** ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเห็นธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ไม่ใช่เพียงแต่ศึกษาพระธรรมที่พระองค์ทรงเทศนาเท่านั้น พระอริยบุคคลหมดความสงสัยในพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เพราะพระอริยบุคคลได้บรรลุธรรมนั้น[๑] และได้ประจักษ์ในความเป็น "พุทธะ" ว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นไม่ใช่โดยคาดคะเน แต่โดยตรัสรู้ธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นย่อมเห็นตถาคต[๒] ผู้ใดศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งธรรม ผู้นั้นย่อมสามารถรู้แจ้งธรรมและดับกิเลสเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ คือ ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนถึงพระอรหันต์[๓]

---

๑ สังยุตตนิกาย เสขสูตร ข้อ ๑๐๓๑–๗

๒ สังยุตตนิกาย วักกลิสูตร ข้อ ๒๑๖

๓ ขุททกนิกาย อุทาน อุโปสถสูตร ข้อ ๑๑๘

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สังขารธรรมทั้งปวงเกิดแล้วก็ดับไป ไม่ว่าจะเป็นจิตประเภทดี หรือจิตประเภทไม่ดี รูปงามหรือไม่งาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเหมือนกันหมด การเกิดดับไม่เที่ยงนี่แหละเป็นทุกข์ เพราะไม่ดำรงอยู่ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์นั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะทุกข์กายที่เจ็บปวด ป่วยไข้ หรือทุกข์ที่ต้องลำบากเดือดร้อน ทุกข์ที่พลัดพรากจากสิ่งที่รัก หรือทุกข์ที่ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเท่านั้น สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เพราะสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่ควรยึดถือว่าเป็นสุข บางท่านอาจสงสัยว่าจิตที่เพลิดเพลินยินดีเป็นสุขก็มี เหตุใดจึงว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ที่ว่าเป็นทุกข์นั้นเพราะจิตที่เพลิดเพลิน ยินดีเป็นสุขนั้นก็ไม่เที่ยง ฉะนั้น สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะจิต เจตสิก รูป ทั้งหมดไม่เที่ยง

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของบุคคลใด

นิพพานเป็นปรมัตถธรรม เป็นธรรมที่มีจริง นิพพานไม่ใช่สังขารธรรม เป็นวิสังขารธรรม คือ เป็นธรรมที่ไม่เกิด[๑] ตรงกันข้ามกับสังขารธรรม สังขารธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้น มีปัจจัยปรุงแต่ง วิสังขารธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดขึ้น ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

---

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ข้อ ๒๘

นิพพานเป็นอสังขตธรรม ไม่ใช่สังขตธรรม[๑] สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดดับ อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งจึงไม่เกิดดับ

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นโลกียะ คำว่าโลกียะ หมายถึง แตกดับ ทำลาย ส่วนนิพพานเป็นวิสังขารธรรม เป็นโลกุตตระ คำว่าโลกุตตระ หมายถึง พ้นจากโลก

นามธรรม (รู้อารมณ์) — จิตปรมัตถ์ ๘๙ หรือ ๑๒๑, เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒
รูปธรรม — รูปปรมัตถ์ ๒๘
(จิต เจตสิก รูป) — สังขารธรรม, สังขตธรรม

นามธรรม (ไม่รู้อารมณ์) — นิพพานปรมัตถ์ — วิสังขารธรรม, อสังขตธรรม[๒]

ขันธ์ ๕

ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์[๓]

ปรมัตถธรรม ๔ โดยขันธ์ คือ

จิต เป็นวิญญาณขันธ์

เจตสิก เป็นเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์

---

๑ อังคุตตรนิกาย อสังขตสูตร ข้อ ๔๘๗

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ ข้อ ๘๔๔

๓ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑

รูป เป็นรูปขันธ์

นิพพาน ไม่ใช่ขันธ์ นิพพานเป็นขันธวิมุตติ คือ พ้นจากขันธ์

คำว่า **ขันธ์** หมายถึง สภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต ไกล ใกล้[๑] ฉะนั้น ขันธ์ จึงได้แก่ สังขตธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเกิดดับจึงเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนอสังขตธรรม คือ นิพพานนั้น เป็นธรรมที่ไม่เกิด ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง จะกล่าวว่าเป็นธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ไม่ได้ ว่าเป็นธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่ได้ ว่าเป็นธรรมจักเกิดขึ้นก็ไม่ได้[๒] จะกล่าวว่าเป็นอดีตก็ไม่ได้ ว่าเป็นอนาคตก็ไม่ได้ ว่าเป็นปัจจุบันก็ไม่ได้[๓] เพราะฉะนั้น วิสังขารธรรม คือ นิพพาน จึงไม่ใช่ขันธ์ เป็นขันธวิมุตติ คือ พ้นจากขันธ์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ ดังนี้

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้นี้เรียกว่า รูปขันธ์ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง

---

๑ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑–๓๑

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๔

๓ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๕

เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าขันธ์ ๕

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า รูปูปาทานขันธ์ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน... อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า วิญญาณูปาทานขันธ์ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าอุปาทานขันธ์ ๕[๑]

---

๑ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ปัญจขันธสูตร ข้อ ๙๕–๙๖

ปรมัตถธรรม ๓ เป็นขันธ์ ๕

จิตปรมัตถ์	๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท ทุกประเภทเป็นวิญญาณขันธ์
เจตสิกปรมัตถ์	๕๒ ประเภท เวทนาเจตสิก ๑ เป็นเวทนาขันธ์ สัญญาเจตสิก ๑ เป็นสัญญาขันธ์ เจตสิก ๕๐ เป็นสังขาร-ขันธ์
รูปปรมัตถ์	๒๘ ประเภท ทุกประเภทเป็นรูปขันธ์

ขันธ์ ๕ เป็นปรมัตถธรรม ๓

รูปขันธ์	ได้แก่	รูปปรมัตถ์	๒๘		
เวทนาขันธ์	ได้แก่	เวทนาเจตสิก	๑	ดวง	
สัญญาขันธ์	ได้แก่	สัญญาเจตสิก	๑	ดวง	เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒
สังขารขันธ์	ได้แก่	เจตสิก	๕๐	ดวง	
วิญญาณขันธ์	ได้แก่	จิตปรมัตถ์	๘๙	ดวง	
		หรือ	๑๒๑	ดวง	

คำถามทบทวน

๑. ปรมัตถธรรมอะไรบ้าง เป็นสังขารธรรม

๒. สังขารธรรม เป็นสังขารขันธ์ ใช่ไหม

๓. วิสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม ใช่ไหม

๔. อสังขตธรรม เป็นขันธ์อะไร

๕. อสังขตธรรม เป็นโลกิยะ หรือโลกุตตระ

๖. จิต เป็นสังขารขันธ์ ใช่ไหม

๗. เจตสิก เป็นสังขารขันธ์ ใช่ไหม

๘. เวทนาขันธ์ เป็นปรมัตถธรรมอะไร

๙. ขันธ์อะไร ไม่ใช่ปรมัตถธรรม

๑๐. ปรมัตถธรรมอะไร ไม่ใช่ขันธ์

จิตตสังเขป

บทที่ ๑

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อันธวรรคที่ ๗ จิตตสูตรที่ ๒

(๑๘๐) เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไรหนอย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คืออะไร

(๑๘๑) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสือกไสไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของธรรมอันหนึ่ง คือ จิต

แสดงให้เห็นความสำคัญของจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้ สภาพรู้ซึ่งเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่างๆ นานา ฉะนั้น โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคน จิตของบางคนก็สะสมกุศลไว้มาก ไม่ว่าจะเห็นบุคคลใดซึ่งเป็นผู้ที่มากไปด้วยอกุศลธรรม จิตของบุคคลซึ่งสะสมกุศลไว้มากนั้นก็ยังเกิดเมตตา หรือกรุณา หรืออุเบกขาได้ ในขณะที่โลกของคนอื่นเป็นโลกของความชิงชัง ความไม่แช่มชื่น ความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ฉะนั้น แต่ละคนจึงเป็นโลกของตัวเองแต่ละโลก ทุกๆ ขณะตามความเป็นจริง

ดูเหมือนว่าเราทุกคนอยู่ร่วมโลกเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น สิ่งต่างๆ ที่เป็น**รูปธรรมซึ่งสามารถปรากฏได้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ถ้าไม่มีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้สิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นก็ย่อมไม่ปรากฏเป็นความสำคัญแต่อย่างใด** แต่เพราะจิตรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้น

บ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจของจิตของแต่ละคน โลกไหนจะดี โลกที่สะสมกุศลมากๆ พร้อมที่จะเกิดเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือโลกที่ชิงชัง โกรธแค้น ขุ่นเคือง ซึ่งแม้ว่าจะเห็นบุคคลเดียวกัน รู้เรื่องบุคคลเดียวกัน แต่โลกของแต่ละคนจะเมตตาหรือชิงชัง ก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคนซึ่งสะสมมาต่างๆ กัน

สิ่งที่ปรากฏทางตาทำให้ดูเหมือนว่า มีผู้คนอยู่ร่วมกันในโลกนี้มากมายตามกาละและเทศะ **แต่ถ้าประจักษ์ชัดในลักษณะของธาตุรู้ ซึ่งเป็นสภาพรู้ เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏในขณะนั้น จะรู้ได้ว่าชั่วขณะนั้นเป็นเพียงการเห็น เป็นเฉพาะโลกของการเห็นซึ่งไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่วัตถุสิ่งต่าง ๆ** เพราะขณะนั้นเพียงเห็น ยังไม่ได้นึกถึงรูปร่าง สัณฐาน และเรื่องราวใดๆ ของสิ่งที่เห็น

ฉะนั้น จึงควรเข้าใจให้ถูกต้องว่า **ขณะที่คิดว่าเป็นโลก เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของต่าง ๆ นั้น เป็นชั่วขณะที่จิตคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏให้เห็น แต่ขณะที่กำลังเห็นเป็นอีกขณะหนึ่ง ไม่ใช่ขณะที่กำลังคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏ** แต่ละคนก็มีจิตเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะเดียวๆ สืบต่อกันไปทีละขณะจนปรากฏเหมือนกับว่าเป็นโลกที่กว้างใหญ่ มีผู้คนและสิ่งต่างๆ มากมาย แต่ที่จะเข้าใจโลกได้จริงๆ นั้น ต้องรู้ว่าสภาพธรรมปรากฏเพียงแต่ละขณะจิตเท่านั้น แต่เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ปรากฏเป็นโลกที่เสมือนไม่แตกสลาย เป็นโลกซึ่งปรากฏเสมือนยั่งยืน มีสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของมากมาย แต่ตามความเป็นจริงนั้น โลกขณะหนึ่งๆ ก็คือ การเกิดขึ้นของจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์เพียงชั่วขณะเดียวแล้วก็ดับไป

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ปสูรสุตตนิทเทสที่ ๘ ข้อ ๓๑๙ มีข้อความว่า ชื่อว่า "ใจ (มโน)" ในคำว่า คิดทิฏฐิทั้งหลายด้วยใจ ความว่าใจ คือจิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่เกิดแต่ผัสสะ เป็นต้นนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงใช้พยัญชนะหลายคำ เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตซึ่งทุกคนมี แต่เพราะจิตเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ จึงยากที่จะรู้ได้ว่า ลักษณะที่เป็นเพียงธาตุรู้นั้นเป็นอย่างไร ทั้งๆ ที่ทุกคนคงจะเข้าใจความหมายบางประการของจิตที่ว่า "ใจ" ซึ่งทุกคนมี แต่ก็เพียงแต่รู้ว่ามี ซึ่งเมื่อไม่พิจารณาก็ย่อมไม่ทราบว่าเมื่อไร และขณะไหนเป็นจิต

ในอัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายจิตตนิทเทส มีข้อความว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร

ธาตุรู้มีมากไม่ใช่อย่างเดียวเลย จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร ความวิจิตรของจิตปรากฏเมื่อคิดนึกเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ว่าใครจะทำอะไรในวันหนึ่งๆ นั้น เมื่อพิจารณาแล้วย่อมรู้ว่าเป็นไปตามความวิจิตรของจิตทั้งสิ้น

วันนี้ทำอะไรมาบ้างแล้ว และต่อไปเย็นนี้ พรุ่งนี้จะทำอะไร ถ้าไม่มีจิตก็ทำไม่ได้ เหตุที่ทุกคนมีการกระทำในวันหนึ่งๆ ต่างๆ กันตามวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น จะเห็นได้ว่าการกระทำทั้งหมดย่อมเป็นไปตามความวิจิตรของจิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจาต่างๆ กันในชีวิตประจำวัน จิตเป็นธรรมชาติที่คิด ซึ่งคิดมากเหลือเกิน แต่ละคนก็คิดต่างๆ กันไป ในบรรดาผู้ที่

สนใจศึกษาธรรมก็พิจารณาธรรมต่างๆ กัน ความคิดเห็นในขั้นของการประพฤติปฏิบัติธรรมก็ต่างกัน และแม้แต่ในเรื่องของโลก ความเป็นไปในกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศ ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วก็เป็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลก แต่ละขณะนั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามความวิจิตรของความคิดของแต่ละบุคคล โลกยุคนี้เป็นอย่างนี้ ตามความคิดของแต่ละบุคคลในยุคนี้ สมัยนี้ แล้วต่อไปโลกจะเป็นอย่างไร พรุ่งนี้จะเป็นอย่างไรนั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามจิตซึ่งคิดวิจิตรต่างๆ นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า **จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร** จิตที่เห็นทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง ต่างกับจิตที่ได้ยินทางหู ซึ่งเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง และต่างกับจิตที่คิดนึก เป็นต้น

ที่ (จิต) ชื่อว่า "มโน" เพราะรู้อารมณ์

คำว่า อารมฺมณ (อารมณ์) หรือ อาลมฺพน หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ เมื่อจิตซึ่งเป็นสภาพรู้หรือธาตุรู้เกิดขึ้น สิ่งที่จิตกำลังรู้ในขณะนั้นชื่อว่า "อารมณ์"

เสียงมีจริงไหม เมื่อสิ่งที่แข็งกระทบกันก็เป็นปัจจัยให้เสียงเกิดขึ้น แต่ถ้าในขณะนั้นจิตไม่เกิดขึ้นรู้เสียงนั้น เสียงนั้นก็ไม่เป็นอารมณ์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีสิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แต่ขณะใดจิตไม่รู้สิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ไม่เป็นอารมณ์

ที่ (จิต) ชื่อว่า "หทัย" เพราะความหมายว่าเป็นสภาวะอยู่ภายใน

จิตเป็นภายใน เพราะเป็นสภาพรู้อารมณ์ที่ปรากฏ อารมณ์เป็นภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่จิตกำลังรู้

ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตจึงเป็นการพิจารณาสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ทั้งภายในและภายนอก จึงจะรู้ลักษณะของจิตได้ จิตมีจริง แต่จิตอยู่ไหน จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นภายใน ในขณะที่เห็นจิตไม่ได้อยู่ข้างนอก สีสันวัณณะกำลังปรากฏภายนอก จิตเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน คือเป็นสภาพธรรมที่กำลังรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

การอบรมเจริญปัญญานั้น ต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ฉะนั้น จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือขณะใดที่เห็นแล้วระลึกได้ไม่หลงลืมที่จะพิจารณา ศึกษา สังเกต ค่อยๆ รู้ขึ้นว่า **สภาพเห็นเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา**

ในขณะที่กำลังได้ยินเสียง สติสามารถเกิดขึ้นระลึกรู้ว่าสภาพที่กำลังได้ยินเสียงเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ เป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นภายใน จึงยากที่จะพิจารณาให้รู้ได้ และสภาพที่ได้ยินเสียงนั้น ก็เกิดขึ้นรู้เสียงที่กำลังปรากฏแล้วดับไปทันที จิตซึ่งเป็นสภาพรู้นั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปรวดเร็วมาก เมื่อเข้าใจถูกว่าจิตกำลังเห็น จิตกำลังได้ยิน จิตกำลังคิดนึก เป็นต้น สติปัฏฐานก็ย่อมเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะนั้นๆ ได้

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาจึงสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงกับพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจนประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม ดับกิเลสได้ เป็นพระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ

ที่ (จิต) ชื่อว่า "ปัณฑระ" เพราะความหมายว่าบริสุทธิ์ เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อย่างเดียว โดยสภาวะจึงเป็นธรรมชาติ

บริสุทธิ์ ข้อความใน**สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค อานาปานกถา**มีว่า จิตนั้นชื่อว่า ปณฺฑรํ ขาว เพราะอรรถว่า บริสุทธิ์ ท่านกล่าวหมายเอาภวังคจิต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา อนึ่ง แม้จิตอกุศล ท่านก็กล่าวว่าปัณฑระเหมือนกัน เพราะอกุศลออกจากจิตนั้นแล้ว ดุจแม่น้ำคงคาไหลออกจากแม่น้ำคงคา และดุจแม่น้ำโคธาวรีไหลออกจากแม่น้ำโคธาวรี อนึ่ง เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์จึงไม่เป็นกิเลสด้วยความเศร้าหมอง โดยสภาวะเป็นจิตบริสุทธิ์ทีเดียว แต่เมื่อประกอบด้วยกิเลสจึงเศร้าหมอง แม้เพราะเหตุนั้นจึงควรเพื่อจะกล่าวว่า **ปัณฑระ**

จิต เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที การดับไปของจิตดวง (ขณะ)ก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวง(ขณะ)ต่อไปเกิดขึ้น จิตเห็นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่มีจิตที่เห็นอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่ได้ยินอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่คิดนึกอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่นอนหลับสนิทไม่ฝัน จิตก็เกิดดับรู้อารมณ์สืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ แต่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **จิตใดที่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตนั้นเป็นภวังคจิต** คือ ดำรงรักษาภพชาติที่เป็นบุคคลนั้นสืบต่อไว้ จนกว่าจิตอื่นจะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ สลับกันไปเรื่อยๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการเป็นบุคคลนั้น

ภวังคจิต ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะที่หลับสนิททุกคน ไม่รู้สึกชอบ ไม่รู้สึกชัง ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่สำคัญตน ไม่เมตตา ไม่กรุณา เพราะไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่

คิดนึกใดๆ ทั้งสิ้น แต่ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรู้ได้ว่าอกุศลจิตเกิด เพราะสะสมกิเลสต่างๆ ไว้มาก จึงทำให้เกิดความยินดีพอใจเมื่อเห็นสิ่งที่น่าพอใจ และรู้สึกขุ่นเคือง ไม่แช่มชื่นเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

ขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น รู้สึกอย่างไร ความรู้สึกเฉยๆ ดีใจ เสียใจนั้น ไม่ใช่จิต เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเรียกว่าเวทนาเจตสิก **จิตเป็นนามธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์** แต่จิตไม่ใช่เวทนาเจตสิกซึ่งรู้สึกเฉยๆ หรือดีใจ หรือเสียใจในอารมณ์ที่กำลังปรากฏ สภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น จะเกิดตามลำพังไม่ได้ ต้องอาศัยสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดขึ้นพร้อมกัน **จิตต้องเกิดร่วมกับเจตสิก เจตสิกต้องเกิดร่วมกับจิต จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันนั้นดับพร้อมกัน** รู้อารมณ์เดียวกัน และเกิดดับที่เดียวกัน จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีเจตสิกเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยต่างๆ กัน และกระทำกิจต่างๆ กัน ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็นหลายประเภท

ไม่มีใครชอบขณะที่จิตขุ่นเคือง กระวนกระวาย กระสับกระส่าย โศกเศร้า เดือดร้อน แต่ชอบขณะที่เป็นสุขสนุกสนานเพลิดเพลิน ขณะที่สนุกสนานรื่นเริงเพลิดเพลินนั้น จิตก็เป็นอกุศล เพราะเกิดร่วมกับโลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ติดข้อง ปรารถนา พอใจ เพลิดเพลินในอารมณ์ การศึกษาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สติปัฏฐาน (คือสติที่) ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏและอบรมเจริญปัญญาโดยศึกษา คือพิจารณาสังเกตจนรู้ชัดสภาพธรรมนั้น ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมใดเป็นกุศล สภาพธรรมใดเป็นอกุศล และสภาพธรรมใดไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ว่าอกุศลธรรม

ใดๆ ขั้นหยาบหรือละเอียดก็เป็นอกุศลธรรมทั้งสิ้น ไม่ใช่เป็นอกุศลธรรมเฉพาะขณะที่โทสะเกิดเท่านั้น

บางท่านถามว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่โกรธ

สภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา โทสะก็เป็นอนัตตา โทสะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ผู้ที่ดับความโกรธได้เป็นสมุจเฉท โทสเจตสิกไม่เกิดอีกเลยนั้น เป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม[๑] ถึงความเป็นพระอริยบุคคลขั้นพระอนาคามีบุคคล

การรู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นพระอริยบุคคลมี ๔ ขั้น

ผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม ประจักษ์แจ้งสภาพพระนิพพานครั้งแรก เป็นพระโสดาบันบุคคล ดับความเห็นผิดและความสงสัยในลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เมื่อพระโสดาบันบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างหยาบเป็นพระสกทาคามีบุคคล เมื่อพระสกทาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงดับโทสะเป็นพระอนาคามีบุคคล เมื่อพระอนาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง

---

๑ *อริยสัจจธรรม ๔ คือ*

ทุกขอริยสัจจ์ *สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไปจึงเป็นสภาพที่เป็นทุกข์ คือ ไม่ควรที่จะติดข้องเพลิดเพลิน*

ทุกขสมุทยอริยสัจจ์ *ตัณหา คือ โลภะ การพอใจติดข้อง เป็นสมุทัย คือ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์*

ทุกขนิโรธอริยสัจจ์ *พระนิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ เพราะดับกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์*

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์ *อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัฏฐาน เป็นการอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์*

ดับอกุศลธรรมที่เหลืออยู่ทั้งหมด เป็นพระอรหันต์ เมื่อพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่เกิดอีกต่อไป

เมื่อเข้าใจแล้วว่า โลกุตตรปัญญาของพระอริยบุคคลแต่ละขั้นดับกิเลสแต่ละขั้นอย่างไร ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจหนทางปฏิบัติที่จะอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมที่ปรากฏและดับกิเลสได้จริงๆ ตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้

แม้พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงแสดงลักษณะของจิตในความหมายของคำว่า "ปัณฑระ" แล้ว เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตยิ่งขึ้นจึงทรงแสดงในความหมายของคำว่า "มนายตนะ"

ที่ (จิต) ชื่อว่า "มนายตนะ" อธิบายในคำว่ามนายตนะนั้น มนะพึงทราบว่า อายตนะ เพราะความหมายว่าเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ จริงดังนั้น แม้ผัสสะ เป็นต้น ย่อมเกิดในมนะนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะภายนอก ย่อมประชุมที่มนะโดยความเป็นอารมณ์ แม้เพราะความหมายว่า เป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น โดยอรรถว่าเป็นสหชาตปัจจัย

จิตทุกขณะเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ แต่ที่จะเข้าใจลักษณะซึ่งเป็นอนัตตาของจิตได้ยิ่งขึ้น ก็โดยรู้ว่าจิตเป็นมนายตนะเพราะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ

ถึงรูปจะมีก็จริง ถึงเสียงจะเกิดขึ้นก็จริง ถึงกลิ่นจะมีปัจจัยเกิดขึ้นก็จริง ถึงรสต่างๆ จะมีก็จริง ถึงเย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็งต่างๆ จะมีก็จริง แต่ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้ ถ้าจิตไม่เป็นที่ประชุมของธรรมเหล่านั้น สิ่งที่ปรากฏทางตาก็ปรากฏไม่ได้ เสียงก็ปรากฏไม่ได้ กลิ่นก็ปรากฏไม่ได้ รสต่างๆ ก็ปรากฏไม่ได้ เย็น ร้อน อ่อน แข็งก็ปรากฏ

ไม่ได้ แต่เพราะว่าจิตเป็นสภาพรู้ จึงเป็นที่อาศัย เป็นที่ประชุม เป็นเหตุที่จะให้สภาพธรรมปรากฏ สีสันวัณณะข้างหลังไม่ปรากฏ เพราะไม่ได้ประชุม คือ ไม่กระทบกับจักขุปสาท ไม่กระทบกับจิต จิตจึงไม่เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่อยู่ข้างหลัง แม้ว่ากรรมเป็นปัจจัยทำให้จักขุปสาทเกิดขึ้นและดับไป ๆ สืบต่ออยู่เรื่อย ๆ ตราบใดที่ยังไม่ตาบอด แต่จิตที่เห็นก็ไม่ได้เกิดขึ้นตลอดเวลา ฉะนั้น ขณะใดที่สีสันวัณณะปรากฏ ขณะนั้นจิตเป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของรูปที่กระทบกับจักขุปสาท ขณะนั้นรูปที่กระทบจักขุปสาทก็เป็นรูปายตนะ จักขุปสาทที่กระทบรูปก็เป็นจักขายตนะ สภาพธรรมใดที่ประชุมรวมกันในขณะนั้น เป็นอายตนะแต่ละอายตนะทั้งสิ้น

เสียงต้องกระทบกับโสตปสาทและกระทบกับจิต จิตจึงเกิดขึ้นรู้เสียงที่ปรากฏได้ ฉะนั้น จิตจึงเป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ข้อความในอัฏฐสาลินีที่ว่า แม้เพราะความหมายว่า(จิต)เป็นเหตุ คือ เพราะจิตเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น

ผัสสะเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งใน ๕๒ ประเภท ผัสสเจตสิกเป็นนามธรรมที่กระทบอารมณ์ ขณะที่รูปกระทบกับรูป เช่น ต้นไม้ล้มกระทบพื้นดิน การกระทบกันของต้นไม้และพื้นดินไม่ใช่ผัสสเจตสิก ขณะที่เสียงกระทบกับโสตปสาท โสตปสาทเป็นรูป เสียงเป็นรูป ถ้าผัสสเจตสิกไม่เกิดขึ้นกระทบเสียงที่กระทบโสตปสาท จิตได้ยินก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

ผัสสเจตสิก เป็นนามธรรมซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น จิตจึงเป็นเหตุแห่ง

ผัสสะ ในภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตและเจตสิกต้องเกิดที่รูปใดรูปหนึ่งเสมอ **รูปใดเป็นที่เกิดของจิตและเจตสิก รูปนั้นเป็นวัตถุรูป จักขุปสาทเป็นวัตถุรูป** เพราะเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นโดยลำพังอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องมีสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยพร้อมกันในขณะนั้น

สภาพธรรมใดเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน สภาพธรรมนั้นเป็นสหชาตปัจจัย

สห แปลว่า ร่วมกัน พร้อมกัน

ชาต แปลว่า เกิด

ปัจจัย คือ ธรรมซึ่งอุปการะอุดหนุนให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ แสดงว่าสภาพธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรมเพราะอาศัยธรรมอื่นเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ถ้าปราศจากปัจจัย สภาพธรรมทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ และสภาพธรรมซึ่งเป็นสหชาตปัจจัยนั้นทำให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน แต่สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดก่อนสภาพธรรมที่ตนเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดภายหลัง

ฉะนั้น จิตจึงเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้นและเจตสิกก็เป็นสหชาตปัจจัยแก่จิตที่เกิดพร้อมกับเจตสิกนั้น เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด จิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้น ก็รู้อารมณ์ที่ผัสสเจตสิกนั้นกระทบ **ไม่ใช่ว่าผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์หนึ่งแล้วจิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้นไปรู้อีกอารมณ์หนึ่ง** ขณะใดที่ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบเสียงใด โสต-

วิญญาณที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกที่กระทบเสียงนั้น ก็มีเสียงนั้นเป็นอารมณ์

ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถธรรมแต่ละอย่างเป็นปัจจัยให้ปรมัตถธรรมอื่นที่เป็นสังขตธรรมเกิดขึ้น คือ จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิกและเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) เจตสิกเป็นปัจจัยให้เกิดจิต และเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) รูปเป็นปัจจัยให้เกิดรูป และเป็นปัจจัยให้เกิดจิตขณะที่รูปเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต และขณะที่รูปเป็นอารมณ์ของจิต ตามควรแก่สภาพของปรมัตถธรรมนั้นโดยปัจจัยต่างๆ กัน เช่น สหชาตปัจจัย เป็นต้น

จิตและเจตสิกเป็นสหชาตปัจจัยให้รูปเกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทขณะ จิตทุกดวงมี ๓ อนุขณะ (ขณะย่อย) คืออุปาทขณะ (ขณะเกิดขึ้น) ฐีติขณะ (ขณะยังไม่ดับ) ภังคขณะ (ขณะดับ) จิตไม่ได้สั่งให้รูปเกิด จิตตชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยนั้น เกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทขณะนั้นเอง แต่ทั้งนี้ต้องเว้นปฏิสนธิจิต เพราะในขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นมีแต่กัมมชรูป คือรูปที่เกิดเพราะกรรมเกิดร่วมด้วย ไม่มีจิตตชรูป เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว จิตจึงเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้นพร้อมกับจิต ตั้งแต่ปฐมภวังค์ คือภวังค์ดวงแรกเป็นต้นไป เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ (ปัญจวิญญาณ ๕ x ๒) คือ จิตเห็น ๒ ดวง จิตได้ยิน ๒ ดวง จิตได้กลิ่น ๒ ดวง จิตลิ้มรส ๒ ดวง จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสทางกาย ๒ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ นอกจากนั้นแล้ว ทุกขณะที่จิตเกิดขึ้นในภูมิที่มีขันธ์ ๕ มีจิตตชรูปเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตทุกครั้ง

แต่ละบุคคลสะสมสภาพธรรมมาอย่างวิจิตรต่างๆ กัน บางคนมีอกุศลมาก บางคนก็มีกุศลมาก แต่ผู้ที่เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน

แล้วอบรมเจริญสติปัฏฐาน กุศลทั้งหลายก็จะเป็นบารมีที่อุปการะเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน จนกระทั่งสามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม ดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉทเป็นขั้นๆ แต่ผู้ที่เริ่มเจริญสติปัฏฐานนั้น สติปัฏฐานยังไม่มีกำลัง ความเป็นตัวตนจึงยังมีกำลังมาก ไม่ว่าในขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะรังเกียจอกุศล ขณะบำเพ็ญกุศลก็ยังยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเรา เป็นกุศลของเรา

ฉะนั้น จุดประสงค์ของการศึกษาปรมัตถธรรมเรื่องจิตก็เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เข้าใจลักษณะของจิตที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังคิดนึก เป็นต้น เพื่อให้สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ที่กำลังรู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่กำลังปรากฏ

ขณะที่ศึกษาเรื่องจิตก็อย่าเพิ่งคิดว่ารู้ลักษณะของจิตชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว และ**จุดประสงค์ของการศึกษาเรื่องจิตนั้น ไม่ใช่เพื่อต้องการเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องจิตมาก ๆ แต่เพื่อเป็นสังขารขันธ์ปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้สภาพของจิตซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นธาตุรู้ ที่กำลังรู้ในขณะนี้ เพื่อปัญญาที่อบรมเจริญขึ้นแล้วนั้น จะได้คลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน**

คำถามทบทวน

๑. ภวังคจิต คืออะไร ภวังคจิตรู้อารมณ์ไหม

๒. ขณะใดจิตชื่อว่าปัณฑระ เพราะอะไร

๓. จิต เจตสิก เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง

๔. รูป เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง

๕. การรู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระอริยบุคคล มีกี่ขั้น อะไรบ้าง

๖. วัตถุรูป คืออะไร

๗. อายตนะ คืออะไร อะไรเป็นอายตนะบ้าง

๘. สหชาตปัจจัย คืออะไร

๙. จิตตชรูป คืออะไร เกิดเมื่อไร ในภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตใดไม่เป็นปัจจัยให้จิตตชรูปเกิดบ้าง

๑๐. จุดประสงค์ที่ถูกต้องของการศึกษาพระธรรม คืออะไร

บทที่ ๒

คำอธิบาย คำว่า **"จิต"** ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ มีต่อไปว่า

จะอธิบายคำว่า **"จิตฺตํ"** ต่อไป ที่ชื่อว่า "จิต" เพราะอรรถว่าคิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า "จิตฺตํ" นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า "จิตฺตํ" นี้ โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า "จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี ชื่อว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สั่งสมวิบาก อนึ่ง แม้จิตทุกดวงชื่อว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ชื่อว่า "จิต" เพราะกระทำให้วิจิตร

ถ้าศึกษาจากตำรารุ่นหลังๆ ที่มีผู้รวบรวมไว้ ก็จะทราบว่าอรรถของจิต ๖ อย่างที่กล่าวไว้ในตำรารุ่นหลังๆ นั้น มาจากข้อความในอัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ ซึ่งอธิบายคำว่า "จิต" ที่สามารถจะแยกออกได้เป็นข้อๆ คือ

ชื่อว่า "จิต" เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า เพราะรู้แจ้งอารมณ์ ๑

ชื่อว่า "จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี ๑

ชื่อว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สั่งสมวิบาก ๑

ชื่อว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ๑ (ข้อนี้ส่วนมากในตำรารุ่นหลังแยกเป็น ๒ คือ เพราะวิจิตรด้วยอารมณ์ ๑ และเพราะวิจิตรด้วยสัมปยุตตธรรม ๑)

ชื่อว่า "จิต" เพราะกระทำให้วิจิตร ๑

ซึ่งก็จะขอกล่าวถึงตามลำดับ เพื่อที่จะให้เข้าใจลักษณะของจิตตามที่กล่าวไว้ในอัฏฐสาลินี

ที่ชื่อว่า "จิต" เพราะอรรถว่า "คิด" อธิบายว่ารู้แจ้งอารมณ์

ทุกท่านคิดเสมอ ถ้าสังเกตพิจารณาความคิด ก็จะเห็นได้ว่าช่างคิดเสียจริง และคิดไปต่างๆ นานา ไม่มีทางยุติความคิดได้เลย จนกระทั่งบางท่านไม่อยากจะคิด อยากจะสงบๆ คือ หยุดไม่คิด เพราะเห็นว่าเมื่อคิดแล้วก็เดือดร้อนใจ เป็นห่วง วิตกกังวล กระสับกระส่ายด้วยโลภะบ้าง หรือด้วยโทสะบ้าง และเข้าใจว่าถ้าไม่คิดเสียได้ก็จะดี แต่ให้ทราบว่าจิตนั่นเองเป็นสภาพธรรมที่คิด รูปธรรมคิดไม่ได้ เมื่อพิจารณาเรื่องที่จิตคิด ก็จะรู้ได้ว่าเพราะเหตุใดจิตจึงคิดเรื่องอย่างนั้นๆ ซึ่งบางครั้งไม่น่าจะคิดอย่างนั้นเลย ตามปกติจิตย่อมเกิดขึ้นคิดไปในเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้างอยู่เรื่อยๆ จนเห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจัง แต่ที่เห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจังทั้งหมดนั้น ก็เป็นเพียงเพราะจิตเกิดขึ้นคิดเรื่องนั้นแล้วก็ดับไปเท่านั้นเอง ซึ่งถ้าเพียงจิตไม่คิดถึงเรื่องนั้นเท่านั้น เรื่องนั้นก็จะไม่มี

ข้อความในอัฏฐสาลินีว่า ที่ชื่อว่า "จิต" เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์

สภาพ "รู้" มีลักษณะต่างกันตามประเภทของสภาพธรรมนั้นๆ เช่น เจตสิก ก็เป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์แต่ไม่เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ เจตสิกแต่ละประเภทเกิดขึ้นพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่ว่ากระทำกิจเฉพาะของเจตสิกนั้นๆ เช่น ผัสสเจตสิกเกิดร่วมกับจิต พร้อมกับจิต แต่ผัสสเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์ โดยกระทบอารมณ์ ซึ่งถ้าผัสสเจตสิกไม่รู้อารมณ์ก็ย่อมไม่กระทบอารมณ์ ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงรู้อารมณ์เพียงโดยกระทบอารมณ์ แต่ไม่ใช่รู้แจ้งอารมณ์ ปัญญาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้ธรรมเห็นธรรมถูกต้องตาม

ความเป็นจริง เช่น รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล ของสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้นั้นมีคำอธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ จึงไม่ใช่การรู้อย่างผัสสะที่กระทบอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างสัญญาที่จำหมายลักษณะของอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างปัญญา แต่จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งในลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์ที่ปรากฏ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาในขณะนี้ต่างกันไหม สภาพธรรมเป็นสัจจธรรมเป็นสิ่งซึ่งพิสูจน์ได้ ขณะนี้เห็นสิ่งเดียวสีเดียวหมด หรือเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นสีต่าง ๆ อย่างละเอียดจนทำให้รู้ความต่างกันได้ว่า สิ่งที่เห็นนั้นเป็นเพชรแท้ หรือเพชรเทียมเป็นต้น **จิตเป็นสภาพที่เห็นแจ้ง คือ รู้แจ้งแม้ลักษณะที่ละเอียดต่าง ๆ ของอารมณ์ต่าง ๆ อุปมาเหมือนกระจกเงาที่ใสสะอาด ไม่ว่าสิ่งใดจะผ่านก็ย่อมปรากฏเงาในกระจกฉันใด** ขณะนี้จักขุ-ปสาทเป็นรูปซึ่งมีลักษณะประดุจใสพิเศษ สามารถกระทบสิ่งที่ปรากฏทางตา โสตปสาทสามารถกระทบเฉพาะเสียง ฆานปสาทสามารถกระทบเฉพาะกลิ่น ชิวหาปสาทสามารถกระทบเฉพาะรส กายปสาทสามารถกระทบเฉพาะรูปที่กระทบกาย ฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นสีสันวัณณะอย่างใด ๆ ก็ตาม จะเป็นสีเพชรแท้ เพชรเทียม หยก หิน หรือแม้สีแววตาที่ริษยา ก็ปรากฏให้จิตเห็นได้ทั้งสิ้น ขณะนี้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาปรากฏกับจิตที่รู้แจ้ง ไม่ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นมีลักษณะอย่างไร จิตก็รู้แจ้งในลักษณะที่ปรากฏนั้น ๆ คือ เห็นสีสันต่าง ๆ ทั้งหมดของสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏจึงทำให้รู้ความหมาย รู้รูปร่างสัณฐานและคิดนึกถึงสิ่งที่ปรากฏทางตาได้

เสียงที่ปรากฏทางหูเป็นเสียงเดียวกันทั้งหมด หรือต่างกันเป็นแต่ละเสียงตามปัจจัยที่ทำให้เสียงนั้น ๆ เกิดขึ้น คนมีเท่าไร เสียงของแต่ละบุคคลก็ต่างกันไปเท่านั้น จิตรู้แจ้งทุกเสียงที่ปรากฏต่าง ๆ กัน

เสียงเยาะเย้ย เสียงประชดถากถางดูหมิ่น เสียงลมพัด เสียงน้ำตก เสียงสัตว์ร้อง สัตว์นานาชนิดก็ร้องต่างๆ กัน หรือแม้คนที่เลียนเสียงสัตว์ จิตก็รู้แจ้งของลักษณะของเสียงที่ต่างกัน จิตได้ยินเสียงรู้แจ้ง คือได้ยินเสียงทุกเสียงที่ต่างกัน

สภาพธรรมทุกอย่างปรากฏได้ก็เพราะจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์นั้นๆ ที่ปรากฏ จิตที่รู้แจ้งทางจมูกเกิดขึ้นรู้แจ้งกลิ่นต่างๆ ที่ปรากฏ กลิ่นสัตว์ทุกชนิด กลิ่นพืชพันธุ์ดอกไม้นานาชนิด กลิ่นอาหาร กลิ่นแกง กลิ่นขนม ถึงไม่เห็น เพียงได้กลิ่นก็รู้ว่าเป็นอะไร

จิตที่รู้แจ้งทางลิ้นเกิดขึ้นลิ้มรสต่างๆ รสอาหารมีมากมาย รสเนื้อ รสผัก รสผลไม้ รสชา รสกาแฟ รสเกลือ รสน้ำตาล รสน้ำส้ม รสมะนาว รสมะขาม เป็นรสที่ไม่เหมือนกันเลย แต่จิตที่ลิ้มรสก็รู้แจ้งรสต่างๆ ที่ปรากฏ แม้ว่าจะต่างกันอย่างละเอียดเพียงใด จิตก็สามารถรู้แจ้งลักษณะที่ต่างกันอย่างละเอียดนั้นได้ เช่น ขณะชิมอาหาร จิตที่ลิ้มรสรู้แจ้งในรสนั้นจึงรู้ว่ายังขาดรสอะไร จึงต้องปรุงอะไร ใส่อะไร เติมอะไร เป็นต้น

จิตที่รู้แจ้งสิ่งที่กระทบสัมผัสกาย รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ที่กระทบกาย เช่น ลักษณะของเย็นลม เย็นน้ำ หรือเย็นอากาศ รู้ลักษณะของผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ เป็นต้น ที่กระทบกาย

ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่า ท่านกำลังยืนอยู่ที่ถนนก็เกิดระลึกรู้ลักษณะแข็งที่ปรากฏ แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถนน และต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นรองเท้า แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถุงเท้า นี่เป็นความคิดเรื่องลักษณะแข็งที่ปรากฏ จิตที่คิดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยเมื่อกระทบแข็งจึงคิดว่าแข็งนี้คืออะไร แข็งนี้ถนน แล้วต่อไปแข็งนี้

รองเท้า แล้วต่อไปแข็งนี้ถุงเท้า จะเห็นได้ว่า ไม่มีใครสามารถยับยั้งการคิดนึกเรื่องสิ่งต่างๆ ได้ แต่การที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์แต่ละขณะแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่กำลังคิดถึงถนน รองเท้า ถุงเท้า ไม่ใช่ขณะที่รู้แจ้งลักษณะที่แข็ง

ฉะนั้น การที่ปัญญาจะรู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความจริงนั้น จะต้องรู้ชัดว่าขณะที่คิดไม่ใช่ตัวตน แต่เป็นจิตที่กำลังรู้เรื่องคิด จิตที่คิดไม่ใช่จิตที่เห็น จิตที่รู้อารมณ์ทางตา จิตคิดรู้อารมณ์ทางใจ ตามปกติขณะที่สภาพธรรมใดปรากฏทางกาย จะเป็นลักษณะที่อ่อนนุ่มหรือแข็งก็ตาม ขณะนั้นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร ถ้าอยู่ในที่มืด บางท่านก็อาจจะต้องลืมตาเปิดไฟขึ้นดูว่ากำลังกระทบสัมผัสอะไร ฉะนั้น ตามความเป็นจริงแล้วขณะที่จิตรู้แข็งนั้นไม่ใช่จิตคิดนึก ขณะที่จิตกำลังรู้แข็งนั้นไม่มีโลกของถุงเท้า รองเท้า หรือถนน ไม่มีโลกของสมมติบัญญัติใดๆ เลย มีแต่สภาพที่กำลังรู้ลักษณะที่แข็ง แม้สภาพที่รู้แข็งนั้นก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เป็นเพียงสภาพที่รู้แข็งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตที่เกิดภายหลังจึงคิดนึกเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นเรื่องราวสมมติบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏจนลืมว่าจิตที่เกิดขึ้นรู้แข็งและสภาพที่แข็งนั้นดับไปแล้ว และจิตที่คิดเรื่องสิ่งที่แข็งนั้นก็ดับไป สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมเกิดขึ้นและดับไปสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมนั้นเกิดดับไม่ใช่ตัวตน

จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์ใด จิตก็เกิดพร้อมผัสสะนั้น ก็รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์นั้น

ฉะนั้น แม้คำว่ารู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเป็นลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ก็จะต้องเข้าใจว่า **"รู้แจ้งอารมณ์" คือ รู้ลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏ** ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จิตแต่ละประเภทเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น **ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นอารัมมณปัจจัย คือเป็นปัจจัยให้จิตเกิดโดยเป็นอารมณ์ของจิต** จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีปัจจัยอื่นอีกหลายปัจจัย แต่จิตจะเกิดขึ้นโดยไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในหลายปัจจัยที่ทำให้จิตแต่ละขณะเกิดขึ้น

คำถามทบทวน

๑. ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก ปัญญาเจตสิก และจิตรู้อารมณ์ต่างกันอย่างไร
๒. อารัมมณปัจจัย คืออะไร
๓. อะไรเป็นอารัมมณปัจจัยบ้าง

บทที่ ๓

ประการต่อไป

อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า "จิตฺตํ" นี้ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า "จิตฺตํ" นี้โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า **"จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี**

การที่จะเข้าใจอรรถที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถีนั้น จะต้องเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเกิดดับ ๆ สืบต่อกันอย่างรวดเร็วว่า นามธรรมที่เกิดกับจิตแล้วดับไปแต่ละขณะนั้นสะสมสืบต่อในจิตขณะหลัง ๆ ที่เกิดดับสืบต่อมานั่นเอง

เมื่อจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา หรือได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู เป็นต้น ตามปกติจะไม่รู้ว่าขณะที่เห็นหรือได้ยินนั้นเป็นลักษณะของจิต แต่มักจะรู้ว่าขณะใดจิตใจเป็นทุกข์ เศร้าหมองขุ่นมัว ขณะใดจิตใจสบาย แจ่มใส ขณะใดโกรธ ขณะใดเมตตาสงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่น ขณะใดเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น จิตแต่ละขณะที่เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วนั้น ก็สั่งสมสันดานของตน คือ ไม่ว่าจะเป็นโลกิยกุศล อกุศล แต่ละขณะที่เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น เป็นปัจจัยสะสมสืบต่อในจิตดวง(ขณะ)ต่อ ๆ ไป เพราะเมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป การดับไปของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันที ฉะนั้น จิตดวงที่เกิดต่อจึงมีสภาพธรรมซึ่งจิตดวงก่อนสะสมไว้แล้วสืบต่อไปในจิตดวงหลัง ๆ ที่เกิดต่อ ๆ ไปอีกเรื่อย ๆ

แต่ละท่านจะสังเกตได้ว่า แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่าง ๆ กัน มีอุปนิสัยต่าง ๆ กันตามการสะสมของจิตแต่ละขณะซึ่งเกิดดับสืบต่อกัน

บางท่านก็เป็นผู้ใจบุญใจกุศล เพราะจิตที่เป็นบุญกุศลได้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วจิตที่เกิดสืบต่อก็สะสมบุญกุศลนั้นๆ เป็นปัจจัยสืบต่อๆ ไปข้างหน้า อกุศลก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นจิตประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ เมื่ออกุศลจิตประเภทนั้นๆ ดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อสภาพธรรมที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อนต่อไปอีก การที่จิตดวงหลังเกิดต่อจากจิตดวงก่อนอยู่เรื่อยๆ นั้น เพราะจิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นปัจจัยทำให้จิตขณะต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันทีที่จิตดวงก่อนดับ จิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น เว้นจุติจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่เป็นอนันตรปัจจัย เมื่อจุติจิตของพระอรหันต์ดับจึงเป็นปรินิพพาน ไม่มีปฏิสนธิจิตหรือจิตใดๆ เกิดสืบต่ออีกเลย ฉะนั้น ปัจจัยที่กล่าวถึงแล้วจึงมี ๓ ปัจจัย คือ สหชาต-ปัจจัย อารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อรรถของจิตประการที่ ๒ ข้อความในอัฏฐสาลินีมีว่า อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตฺตํ” นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตฺตํ” นี้ โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี

ฟังดูเหมือนเป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องจริงในชีวิตประจำวัน ส่วนมากทุกท่านก็ได้ยินคำว่ากุศลจิต และอกุศลจิตอยู่เสมอ แต่ยังไม่คุ้นกับมหากิริยาจิต และ “ชวนวิถี” จิตทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นประเภทต่างๆ ประการใดก็ตาม เมื่อจำแนกโดยการเกิด คือโดยชาติแล้วมี ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ (ภาษาบาลี คือ กุสลจิตฺตํ อกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กิริยาจิตฺตํ)

ส่วนใหญ่ทุกท่านคุ้นกับคำว่า กุศลจิต และอกุศลจิต แต่ยังไม่คุ้นกับ วิบากจิต และกิริยาจิต กุศลจิตเป็นจิตที่ดี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด

ผล คือ กุศลวิบาก ในอนาคตข้างหน้า เมื่อกุศลจิตและกุศลเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นเหตุดับไปแล้ว ธรรมที่เป็นกุศลก็สะสมสืบต่อในจิตดวงต่อๆ ไป เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกซึ่งเป็นกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากเจตสิกเกิดขึ้นร่วมกัน โดยเป็นผลของกุศลนั้นๆ ในอรรถกถามีข้อความว่า แม้วิบากเจตสิกเกิดร่วมกับจิต แต่เพราะจิตเป็นประธานจึงใช้คำว่าวิบากจิตเท่านั้น ซึ่งก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมกันด้วย และแม้คำว่าจิตตชรูป คือรูปซึ่งเกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยก็เช่นเดียวกัน จิตตชรูปเกิดขึ้นเพราะจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นปัจจัย แต่ใช้คำว่า "จิตตชรูป" นั้นก็หมายรวมถึงเจตสิกเกิดร่วมกับจิตนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยให้รูปนั้นเกิดด้วย ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงวิบากจิต ก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย

อกุศลจิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ เป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์ ไม่น่าพอใจ คืออกุศลวิบากจิตต่างๆ

นอกจากกุศลจิตและอกุศลจิตและวิบากจิตแล้ว ก็มีจิตอีกประเภทหนึ่งคือ **กิริยาจิต ซึ่งไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก จึงไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิตด้วย เพราะกิริยาจิตไม่ใช่ผลของกุศลจิตหรืออกุศลจิต**

จิตทั้งหมดจำแนกเป็นชาติหนึ่งชาติใดใน ๔ ชาติ คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือเป็นวิบาก หรือเป็นกิริยา ถ้าไม่ศึกษาให้ละเอียดขึ้นก็ไม่รู้ว่าขณะไหนเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต เช่น ขณะปฏิสนธิ ซึ่งเป็นจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนี้ในชาตินี้ ที่ทุกท่านมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ ก็เพราะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพนี้ชาตินี้ จึงทำให้เป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลจิตไม่ได้ เป็นอกุศลจิตไม่ได้ ขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น ไม่ได้กระทำกรรมใดๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ

ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่ากรรมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมายเพียงใดก็ตาม **กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตหรือวิบากจิตใดเกิดขึ้น กรรมนั้นเป็นกัมมปัจจัยแก่ปฏิสนธิจิตและวิบากจิตนั้น** ถ้าเกิดในภูมิมนุษย์เป็นสุคติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิ คือเกิดในนรกหรือเกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นผลของอกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิในอบายภูมิ เป็นอกุศลวิบาก

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมนั้นไม่ได้เพียงทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว **กรรมเดียวกันที่เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้นก็เป็นกัมมปัจจัย ทำให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ทำภวังคกิจสืบต่อจากปฏิสนธิจิต** ปฏิสนธิจิต คือ จิตที่ทำกิจสืบต่อจากจุติจิต (จิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน) ทันทีที่จุติจิตของชาติก่อนดับ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วก็เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น เป็นจิตขณะแรกในชาตินี้สืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนแล้วก็ดับไป และกรรมเดียวกันนั้นเป็นปัจจัยให้วิบากจิตดวงต่อ ๆ ไปเกิดขึ้นกระทำภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติที่เป็นบุคคลนี้สืบต่อไปจนกว่าจะจุติ คือ เคลื่อนจากภพภูมินี้ สิ้นสุดสภาพที่เป็นบุคคลนี้ในชาตินี้ และในระหว่างที่ยังไม่จุติ กรรมอื่น ๆ ก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่าง ๆ เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้

"กุศล" คือ สภาพธรรมที่ดีงามไม่เป็นโทษภัย บางท่านเข้าใจว่าท่านสามารถจะทำกุศลได้เฉพาะเวลาที่มีทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่ลืมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถึงแม้ไม่มีเงิน แต่มีสิ่งของที่พอจะแบ่งปันเจือจานสละให้เพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่น ๆ ได้ ท่านจะสละให้เพื่อ

ช่วยเหลือคนอื่นได้ไหม ถ้าสละให้ไม่ได้ ขณะนั้นเป็นกุศลหรืออกุศล ผู้ที่ไม่รู้ว่ากุศลจิตเป็นจิตที่ดีงาม ไม่มีโทษ ก็อาจจะคิดเศร้าหมองใจว่า ท่านขาดเงิน ท่านทำบุญไม่ได้ แต่ความจริงนั้นถึงแม้ว่าไม่มีเงินที่จะทำทานกุศล ก็มีกุศลอื่นอีกหลายประการที่กระทำได้ เช่น ขณะที่รู้สึกเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น มีจิตอ่อนโยน พูดคำที่อ่อนหวานด้วยใจจริง ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจาน ขณะนั้นเป็นกุศล เป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นโทษภัยใดๆ เลย

ขณะใดที่มีมานะสำคัญตนว่าสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าบุคคลอื่น หรือแม้ว่ามีการแบ่งแยกเป็นเราเป็นเขา ไม่ช่วยเหลือ ไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน ขณะนั้นเป็นอกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ

เมื่อเข้าใจลักษณะของกุศลจริงๆ ก็เจริญกุศลทุกประการได้ แม้ว่าไม่มีทรัพย์สินเงินทองที่จะให้ ก็ยังมีสิ่งอื่นเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งพอที่จะสละให้ได้ ถ้าสละให้ไม่ได้จริงๆ เพราะเป็นคนที่หวงของ แต่ก็คิดอยากให้จิตสงบหรืออยากหมดกิเลสเป็นพระโสดาบัน จะสละสิ่งของให้ผู้อื่นได้บ้างไหม แต่ละบุคคลสะสมกุศลและอกุศลมาต่างๆ กัน ฉะนั้น จึงควรพิจารณาจิตของตนเองว่าเป็นผู้ที่ยังหวงสิ่งของมาก หรือว่าเริ่มสละสิ่งของให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่นๆ บ้าง ทีละเล็กน้อยจนเป็นอุปนิสัย เป็นปัจจัยที่มีกำลัง ทำให้ละคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน จนปัญญาที่อบรมเจริญคมกล้าแล้วนั้น รู้แจ้งนิพพานได้ ผู้ที่คิดว่าอยากหมดกิเลสนั้น เวลากิเลสเกิดขึ้นก็ยังพอใจที่จะให้กิเลสนั้นมีอยู่ เช่น ขณะที่มีมานะความสำคัญตน ความริษยา แม้ผู้ใดจะบอกให้ละคลายเสีย ควรยินดีกับความสุขของบุคคลอื่น หรือควรมีเมตตาแม้ในบุคคลที่เลวร้าย ท่านจะกระทำได้ไหม ผู้ที่มีฉันทะ คือพอใจที่จะโกรธ ดูหมิ่น ถือตัว ริษยา ก็ย่อมไม่สามารถที่จะกระทำได้ ฉะนั้น การละกิเลสจึงไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้ทันที จะต้องค่อยๆ เป็นไป ค่อยๆ อบรม

เจริญปัญญาให้เกิดขึ้นทีละเล็กละน้อย ผู้ที่ต้องการดับกิเลสจริงๆ รู้ว่าจะต้องอบรมเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่บำเพ็ญทานอย่างเดียว แล้วยังหวงเก็บอกุศลอย่างอื่นไว้ บางท่านก็อยากสงบเพราะรู้สึกว่าวันๆ หนึ่งกระสับกระส่าย กระวนกระวายมาก คิดเรื่องนั้นก็โกรธ คิดเรื่องนั้นก็ยุ่ง มีแต่เรื่องเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะไม่ได้พิจารณาจิตในขณะนั้น แต่พิจารณาบุคคลซึ่งท่านโกรธ เมื่อพิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดอกุศลจิตก็ย่อมจะกระสับกระส่าย กระวนกระวายเดือดร้อน เมื่อรู้ว่ากำลังเดือดร้อน ก็อยากจะสงบ แต่ไม่รู้ว่าถ้าไม่โกรธขณะนั้นก็ไม่เดือดร้อน ขณะโกรธไม่สบายใจ เดือดร้อนใจ กังวลใจนั้นเป็นอกุศล เป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ

ฉะนั้น ถ้าขณะใดโกรธแล้วระลึกได้ พิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดเมตตาบ้าง กรุณาบ้าง มุทิตาบ้าง อุเบกขาบ้าง ก็ย่อมสงบได้ทันที เพราะขณะที่จิตมีเมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตา หรืออุเบกขานั้นเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะจึงสงบ กุศลจิตทุกขณะสงบ ฉะนั้น เมื่อต้องการดับกิเลสจึงต้องเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่เพียงทานกุศลเท่านั้น

ข้อความในอัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตุปปาทกัณฑ์ แสดงอรรถของจิตประการที่ ๒ ว่าอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า จิตฺตํ นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า "จิตฺตํ" นี้ โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า "จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี

คำว่า **"สันดาน"** ในภาษาไทยมาจากคำภาษาบาลีว่า "สนตาน" หรือ "สนตติ" ซึ่งหมายถึง การเกิดดับสืบต่อกัน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นวิบากจิต ไม่ใช่กุศลจิต และ

ไม่ใช่อกุศลจิต จึงไม่สั่งสมสันดาน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นผลของอดีตกรรม เมื่อกรรมใดสุกงอมพร้อมที่จะให้ผล คือ ประกอบพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆ ก็ทำให้วิบากจิตประเภทต่างๆ เกิดขึ้นทำกิจต่างๆ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น วิบากจิตไม่สั่งสมสันดาน เพราะวิบากจิตแต่ละขณะเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่สะสมมาแล้วนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น **เมื่อวิบากจิตเกิดขึ้นและดับไปแล้ว ก็ไม่เป็นเหตุให้วิบากใด ๆ เกิดขึ้นเลย**

เพื่อที่จะเข้าใจอรรถของจิตประการที่ ๒ ที่ว่า โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า จิต เพราะสั่งสมสันดานของตน ด้วยสามารถแห่งชวนวิถีนั้น ก็จะต้องเข้าใจวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิตคือจิตประเภทไหน เกิดขึ้นเมื่อไร และจะต้องเข้าใจ **ชวนวิถี ซึ่งเป็นขณะที่จิตสั่งสมสันดานของตน ซึ่งเป็นโลกิยกุศลบ้าง อกุศลบ้าง และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นมหากิริยาจิต** เพราะถึงแม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ที่มีกาย วาจา ใจ ต่างๆ กันตามการสั่งสมสันดานของตน

ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจความหมายของวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิต คือจิตที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต **จิตใดก็ตามที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและจุติจิตแล้ว เป็นวิถีจิตทั้งหมด** ในชาติหนึ่งปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นขณะเดียว คือขณะที่ทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน เพียงขณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นปฏิสนธิจิต ขณะที่จิตทำปฏิสนธิกิจนั้นไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้น ปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ปฏิสนธิจิตที่เกิดในภูมิมนุษย์เป็นกุศลวิบากจิต เป็นผลของกุศลกรรม

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมไม่ได้ให้ผลเพียงให้ปฏิสนธิจิต

เกิดขึ้นเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตประเภทเดียวกันเกิดขึ้น ทำภวังคกิจ สืบต่อดำรงภพชาติของการเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะจุติ

ขณะที่ยังไม่จุตินั้น **ภวังคจิตเกิดดับ ๆ กระทำกิจสืบต่อดำรงความเป็นบุคคลนั้นไว้ ในขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส และไม่คิดนึก** ฉะนั้น ขณะใดที่เป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต ขณะนั้นไม่ใช่วิถีจิต ขณะหลับสนิทไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้กระทบสัมผัส ไม่ได้คิดนึก ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ จนกว่าจะฝันหรือตื่นขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัส คิดนึก อารมณ์ต่างๆ ในโลกนี้ **ขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้นทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจนั้น อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย** โลกนี้จะเป็นโลกมนุษย์ลักษณะอย่างไร ก็ไม่ปรากฏทั้งสิ้น ถ้าขณะนี้ใครกำลังหลับก็จะไม่รู้ไม่เห็นเลยว่า ในที่นี้มีใครบ้าง มีเสียงอะไรบ้าง มีกลิ่นอะไรบ้าง เย็นร้อนประการใด โลกนี้ไม่ปรากฏกับปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตเลย เมื่อไม่หลับก็จำเรื่องโลกนี้ จำบุคคลต่างๆ เรื่องราวต่างๆ ในโลกนี้ แต่ขณะหลับสนิทเป็นภวังคจิต ตัดขาดจากอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในโลกนี้ทั้งหมด ไม่รู้ว่าตนเองเป็นใคร อยู่ที่ไหน เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรกับใคร มีทรัพย์สมบัติยศฐาบรรดาศักดิ์ สุข ทุกข์ อย่างใด

ขณะเห็นไม่ใช่ภวังคจิต เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จิตใดก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเห็นหรือรู้ หรือยินดีพอใจในสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จิตขณะนั้นๆ เป็นวิถีจิต ขณะได้ยินเสียงแล้วพอใจ หรือไม่พอใจเสียง ขณะนั้นไม่ใช่ภวังคจิต ขณะนั้นเป็นวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รูปที่ปรากฏทางตาเป็นจักขุทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้เสียงทางหูเป็นโสตทวาร

วิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้กลิ่นทางจมูกเป็นฆานทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รสทางลิ้นเป็นชิวหาทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบกายเป็นกายทวารวิถีจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจเป็นมโนทวารวิถีจิต

นามธรรมที่เกิดดับเป็นปกติในชีวิตประจำวัน เป็นภวังคจิตที่เกิดดับสลับกับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ

เมื่อปฏิสนธิในภูมิที่มีขันธ์ ๕ คือ ในภูมิที่มีทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์ กรรมเป็นปัจจัยทำให้กัมมชรูป คือ จักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป เป็นต้น เกิดดับสืบต่อดำรงสภาพที่ไม่ใช่บุคคลที่ตาบอด หูหนวก เป็นต้น แต่ถ้าขณะใดกรรมไม่เป็นปัจจัยให้จักขุปสาทรูปเกิด บุคคลนั้นก็ตาบอดไม่เห็นอะไรเลย ฉะนั้น จิตเห็น และจิตอื่นๆ ทุกขณะจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ ขณะที่วิถีจิตยังไม่เกิดขึ้นนั้น ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ

เมื่อรูปใดเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปใด และขณะแห่งภวังค์ใด วิถีจิตจะเกิดขึ้นทันทีไม่ได้ **แต่เพื่อกำหนดให้รู้ว่ารูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูป ณ ภวังคจิตขณะใด จึงบัญญัติภวังคจิตที่รูปเกิดขึ้นกระทบนั้นว่า "อดีตภวังค์"** คือเป็นภวังค์ที่เหมือนกับภวังค์ก่อนๆ แม้ว่ารูปจะเกิดดับเร็วมาก แต่จิตก็เกิดดับเร็วกว่ารูป สภาวรูปรูปหนึ่งเกิดดับเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ฉะนั้น อดีตภวังค์ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูป **ทั้งนี้เพื่อให้รู้ว่ารูปที่กระทบปสาทรูปนั้นจะดับเมื่อไร** เพราะรูปหนึ่งมีอายุเพียงจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่านั้น เมื่ออดีตภวังค์ดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ภวังคจิตดวงต่อไปไหว เป็น ***"ภวังคจลนะ"*** ซึ่งยังเป็นภวังคจิตอยู่ เพราะวิถีจิตจะเกิด

ขึ้นคั่นกระแสของภวังค์ทันทีไม่ได้ เมื่อภวังคจลนะดับไปแล้ว ภวังคจิตที่เกิดต่อเป็น **"ภวังคุปัจเฉทะ" คือ เป็นภวังคจิตที่ตัดกระแสของภวังค์ เพราะเป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายของกระแสภวังค์** เมื่อภวังคุปัจเฉทะดับไปแล้ว วิถีจิตจึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจได้

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางตาเป็น**จักขุทวารวิถีจิต** เพราะ**รู้รูปารมณ์** (สิ่งที่ปรากฏทางตา) ที่กระทบกับจักขุปสาทและยังไม่ดับ

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางหูเป็น**โสตทวารวิถีจิต** เพราะ**รู้สัททารมณ์** (เสียง) ที่กระทบกับโสตปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางจมูกเป็น**ฆานทวารวิถีจิต** เพราะ**รู้คันธารมณ์** (กลิ่น) ที่กระทบกับฆานปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางลิ้นเป็น**ชิวหาทวารวิถีจิต** เพราะ**รู้รสารมณ์** (รส) ที่กระทบชิวหาประสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางกายเป็น**กายทวารวิถีจิต** เพราะ**รู้โผฏฐัพพารมณ์** (เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว) ที่กระทบกับกายปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะทางใจซึ่งเป็น**มโนทวารวิถีจิต**นั้น **รู้อารมณ์ได้ทุกอารมณ์** คือ รู้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ต่อจากวิถีจิตที่รู้ทางปัญจทวาร และรู้**ธัมมารมณ์ คือ อารมณ์ที่สามารถรู้ได้เฉพาะทางใจ คือ มโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น**

อารมณ์ทั้งหมดจำแนกเป็น ๖ อารมณ์ ซึ่งจิตรู้ได้ทาง ๖ ทวาร ดังนี้ คือ

รูปารมณ์	จิตรู้ได้ทางจักขุทวารและทางมโนทวาร
สัททารมณ์	จิตรู้ได้ทางโสตทวารและทางมโนทวาร
คันธารมณ์	จิตรู้ได้ทางฆานทวารและทางมโนทวาร
รสารมณ์	จิตรู้ได้ทางชิวหาทวารและทางมโนทวาร
โผฏฐัพพารมณ์	จิตรู้ได้ทางกายทวารและทางมโนทวาร
ธัมมารมณ์	จิตรู้ได้ทางมโนทวารเพียงทวารเดียว

มโนทวารวิถีจิตรู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ อารมณ์ แต่ธัมมารมณ์นั้นรู้ได้เฉพาะมโนทวารวิถีจิตเท่านั้น

จิตทุกดวงเกิดขึ้นกระทำกิจหนึ่งกิจใดแล้วก็ดับไป คือปฏิสนธิจิตทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนเพียงหนึ่งขณะเท่านั้น ภวังคจิตทุกดวงทั้งอดีตภวังค์ ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเฉทะ ทำภวังคกิจสืบต่อดำรงภพชาตินั้นไว้ เมื่อภวังคุปัจเฉทะดับไปแล้ว วิถีจิตดวงแรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเฉทะนั้น กระทำอาวัชชนกิจ แปลโดยศัพท์ว่า รำพึงถึงอารมณ์ที่ปรากฏที่ทวาร คือรู้อารมณ์ที่กระทบทวาร ชื่อว่าอาวัชชนะ เพราะอรรถว่านำออกไปจากสันดาน (การเกิดดับสืบต่อ) อันเป็นภวังค์ คือ น้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร **ถ้าเป็นทางปัญจทวาร คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ปัญจทวาราวัชชน-จิตซึ่งเป็นจิตดวงหนึ่ง (ประเภทหนึ่ง) เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจ** รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร แต่จิตขณะนั้นยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ยังไม่ได้กลิ่น ยังไม่ได้ลิ้มรส ยังไม่ได้รู้สิ่งกระทบสัมผัสกาย ถ้าเป็นทางมโนทวาร คือ ทางใจซึ่งไม่ใช่ทางจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท **มโนทวาราวัชชน-**

จิต ซึ่งเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง (ไม่ใช่ปัญจทวาราวัชชนจิต) เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจเฉพาะทางมโนทวารทวารเดียวเท่านั้น

ตัวอย่าง เมื่อรสเกิดขึ้นกระทบกับชิวหาปสาท และกระทบกับภวังค์เป็น**อดีตภวังค์**ดับไป **ภวังคจลนะ**เกิดต่อแล้วดับไป **ภวังคุปัจเฉทะ**เกิดต่อแล้วดับไป **ปัญจทวาราวัชชนจิต**เกิดต่อ รำพึง คือรู้ว่าอารมณ์กระทบชิวหาทวาร แต่ยังไม่ได้ลิ้มรสนั้น อุปมาเหมือนขณะที่รู้ว่ามีแขกมาที่ประตู แต่ยังไม่เห็นแขก จึงยังไม่รู้ว่าเป็นใคร เพียงแต่รู้ว่ามีแขกมาเท่านั้น ทุกท่านย่อมมีแขกไปมาหาสู่ เวลาคิดถึงแขกก็มักจะคิดถึงคน แต่ความจริงแขกคืออารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง ขณะเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นแขก ขณะได้ยินเสียง เสียงเป็นแขก ขณะไม่ได้ยินเสียง เสียงไม่ปรากฏ แขกทางหูจึงยังไม่มา ขณะที่รสปรากฏ รสเป็นแขกที่ปรากฏทางลิ้นชั่วขณะแล้วก็ดับไป ขณะใดที่อารมณ์ปรากฏทางทวารใด ขณะนั้นอารมณ์นั้นก็เป็นแขกของทวารนั้น ชั่วระยะสั้นที่สุด แล้วก็ดับหมดสิ้นไปไม่กลับมาอีกเลยในสังสารวัฏฏ์ ผู้ใหญ่บางท่านรู้สึกเหงา เพราะระหว่างที่ยังไม่ใช่ผู้สูงอายุ ท่านพบปะบุคคลมากหน้าหลายตา รื่นเริงสนุกสนานกับญาติมิตรสหาย แต่เมื่อสูงอายุขึ้นแล้ว แขกซึ่งเป็นบุคคลต่าง ๆ ในความรู้สึกของท่านก็ลดน้อยลง เมื่อถามท่านผู้สูงอายุว่าท่านชอบอะไรมากที่สุด บางท่านก็บอกว่าท่านชอบคน คือชอบให้คนมาหาพูดคุยกันเพลิดเพลิน แต่ความจริงทุกคนมีแขกทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และตามธรรมดานั้น พอแขกมา โลภมูลจิตก็เกิดขึ้น ยินดีพอใจในสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้น ๆ

แขกมีหลายประเภท ถ้าเป็นโจรผู้ร้าย ก็ไม่มีใครต้องการแขกประเภทนั้น แต่ถ้าเป็นญาติมิตรสหายก็รอว่าเมื่อไรจะมา แต่ความจริง

อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเพียงรูปธรรม ไม่มีเจตนาร้ายกับใคร เพราะรูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ ฉะนั้น แขกที่จะเป็นโจรหรือจะเป็นญาตินั้น ในขณะไหน ในขณะที่อารมณ์ใดปรากฏแล้วยินดี พอใจ ติดข้องในอารมณ์นั้น โจรก็อยู่ที่นั่นเพราะความยินดี พอใจ ติดข้องเป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรมไม่เป็นมิตรกับใคร กุศลธรรมเป็นเสมือนญาติสนิทที่คอยอุปการะเกื้อกูล ช่วยเหลือไม่ว่าในยามใดทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ลักษณะของจิตที่ต่างกัน คือ อกุศลจิตเป็นโทษ เป็นโจร ไม่ใช่มิตร

เมื่อคิดถึงโจรผู้ร้ายย่อมกลัวและไม่อยากให้เป็นแขกเลย แต่โจร คือ อกุศลจิต ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีแขกที่เป็นโจรในวันหน้า ส่วนกุศลจิตก็เปรียบเสมือนญาติมิตร ซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งญาติมิตรสหายในวันหน้าด้วย

ฉะนั้น รูปธรรมจึงไม่ใช่เหตุ รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ จึงไม่มีเจตนาใดๆ ทั้งสิ้น เสียงที่ปรากฏไม่ใช่สภาพรู้ที่ต้องการให้ใครได้ยิน หรือว่าไม่ต้องการให้ใครได้ยิน ไม่เลือกที่รักมักที่ชังว่าให้คนนี้ได้ยิน ไม่ให้คนนั้นได้ยิน เสียงเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามปัจจัยที่ทำให้เกิดเสียงนั้น และแล้วแต่ว่าโสตปสาทของใครจะกระทบกับเสียงใด บางคนนอนหลับสนิทไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้องดังลั่นสนั่นน่ากลัว เสียงฟ้าร้องนั้นไม่ใช่แขกของบุคคลนั้น แต่เป็นแขกของคนที่สะสมเหตุที่ทำให้โสตปสาทกระทบกับเสียงนั้น ฉะนั้น ขณะที่อารมณ์ใดเกิดขึ้นเป็นแขกของบุคคลใดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ กรรมที่บุคคลนั้นสะสมมา เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ

ฉะนั้น แขกที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายนั้น ก็เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเกิดขึ้นปรากฏชั่วขณะแล้วก็ดับสูญไปไม่กลับ

มาอีกเลย หาใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดไม่ และในวันหนึ่งๆ ก็ไม่มีใครรู้เลยว่าแขกไหนจะมาทางใด และเมื่อไร

ขณะใดที่จิตกำลังรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะนั้นเป็นวิถีจิต ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นวิถีปฏิปาทกะ คือ เป็นวิถีจิตแรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเฉทะ ทำอาวัชชนกิจ เพียงรู้ว่าอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดกระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร จึงไม่ใช่จิตที่ทำกิจเห็น ฯลฯ **วิถีจิตอื่น ๆ จะเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไม่ได้เลย ถ้าปัญจทวาราวัชชนจิตไม่เกิดขึ้นแล้วดับไปก่อน** ฉะนั้น ปัญจทวาราวัชชนจิตจึงเป็นวิถีจิตแรกที่เกิดทางทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร เมื่อจิตดวงนี้กระทำกิจนี้ได้ ๕ ทวาร จึงชื่อว่าปัญจทวาราวัชชนจิต (ปัญจ + ทวาร + อาวัชชน) ถ้าแยกเป็นแต่ละทวาร คือ ขณะที่เกิดทางจักขุทวารก็เป็นจักขุทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางหูก็เป็นโสตทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางจมูกก็เป็นฆานทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางลิ้นก็เป็นชิวหาทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางกายก็เป็นกายทวาราวัชชนะ

แต่เมื่อจิตดวงนี้กระทำอาวัชชนกิจได้ ๕ ทวารจึงเรียกรวมว่า **ปัญจทวาราวัชชนจิต**

สำหรับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่างๆ ทางใจนั้น ก่อนที่วิถีจิต คือ กุศลจิตหรืออกุศลจิต เป็นต้น จะเกิดนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ก็จะต้องมีอาวัชชนจิตเกิดก่อน จิตที่กระทำอาวัชชนกิจ คือรู้อารมณ์ที่กระทบทางใจนั้น ชื่อว่า **มโนทวาราวัชชนจิต มโนทวาราวัชชนจิตเป็นวิถีจิตดวงแรกที่เกิดทางมโนทวาร ถ้ามโนทวาราวัชชนจิตไม่เกิด วิถีจิตต่าง ๆ จะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ คือทางมโนทวารไม่ได้** มโนทวาราวัชชนจิต ไม่ใช่ปัญจทวาราวัชชนจิต เป็นจิตแต่ละดวง

แต่ละประเภท **ปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดได้เฉพาะ ๕ ทาง เกิดทางมโนทวารไม่ได้เลย มโนทวาราวัชชนจิต ทำอาวัชชนกิจได้เฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น**

ฉะนั้น **วิถีจิตที่ทำอาวัชชนกิจ ๖ ทวาร จึงมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทำอาวัชชนกิจทาง ๕ ทวาร มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทำอาวัชชนกิจเฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียว**

ขณะนี้มีปัญจทวาราวัชชนจิตไหม มี ถ้าไม่มีก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย

ขณะนี้มีมโนทวาราวัชชนจิตไหม มี เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวารทวารใดทวารหนึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์แล้วดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดคั่นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อรับรู้อารมณ์นั้นต่อทางใจอีก คือ อาศัยใจ (ภวังคุปัจเฉทจิต) เป็นมโนทวารเกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารที่ดับไปแล้วนั้นซ้ำอีก

ขณะหลับสนิทไม่รู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งทวารใดเลยนั้น มีปัญจทวาราวัชชนจิตไหม ไม่มี มีมโนทวาราวัชชนจิตไหม ไม่มี ขณะไม่หลับแต่ไม่รู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่งเลย ขณะนั้นมีปัญจทวาราวัชชนจิตไหม ไม่มี มีมโนทวาราวัชชนจิตไหม ไม่มี ถ้าเช่นนั้น ขณะนั้นเป็นจิตอะไร เป็นภวังคจิตที่เกิดคั่นระหว่างวิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารและวิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวาร

ทางปัญจทวารมีวิถีจิต ๗ วิถีตามลำดับ

เมื่อวิถีจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดขึ้น ทำอาวัชชนกิจแล้วดับไป เป็นปัจจัยให้วิถีจิตที่ ๒ เกิดขึ้น คือ

ถ้าเป็นทางตา จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทัสสนกิจ คือ กิจเห็น ๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางหู โสตวิญญาณเกิดขึ้นทำสวนกิจ คือ กิจได้ยิน ๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางจมูก ฆานวิญญาณเกิดขึ้นทำฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น ๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางลิ้น ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นทำสายนกิจ คือ กิจลิ้มรส ๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางกาย กายวิญญาณเกิดขึ้นทำผุสสนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ที่กระทบกาย ๑ ขณะแล้วดับไป

เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับไป จิตอื่นนอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้จะเกิดต่อไม่ได้เลย (ปัญจวิญญาณทาง ๕ ทวารๆ ละ ๒ ดวง คือ กุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง)

ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็น**วิถีจิตที่ ๑** จักขุวิญญาณ หรือ โสต-วิญญาณ หรือ ฆานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือ กายวิญญาณเป็น**วิถีจิตที่ ๒** เมื่อจิตหนึ่งจิตใดในทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงนี้ดับไปแล้ว **วิถีจิตที่ ๓** เป็นสัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉันนกิจ คือรับอารมณ์นั้นต่อจากปัญจวิญญาณ เมื่อสัมปฏิจฉันนจิตดับไปแล้ว **วิถีจิตที่ ๔** เป็นสันตีรณจิต เกิดขึ้นทำสันตีรณกิจ คือ พิจารณาอารมณ์นั้น ๑ ขณะแล้วดับไป **วิถีจิตที่ ๕** คือ โวฏฐัพพนจิต (ได้แก่ มโนทวา-ราวัชชนจิตที่เกิดขึ้นทำโวฏฐัพพนกิจทางปัญจทวาร) เกิดขึ้นเป็นชวนปฏิปาทกะทำกิจกำหนด คือ กระทำทางให้โลกิยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตเกิดต่อ

เมื่อโวฏฐัพพนจิตดับไปแล้ว **วิถีจิตที่ ๖** คือ โลกิยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตประเภทใดประเภทหนึ่งเกิดขึ้น**ทำชวนกิจ ๗ ขณะ จึงสั่งสมสันดาน** ตามข้อความที่ว่า ในคำว่า "จิตฺตํ" นี้ โลกิยกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า "จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี

การเกิดขึ้นเป็นไปของวิถีจิตตามลำดับแต่ละขณะที่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นจิตนิยาม เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย

วิถีจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วดับไปก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

วิถีจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๔ คือ สันตีรณจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๕ คือ โวฏฐัพพนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๖ คือ โลกิยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต เกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ ก็เป็นไปตามปัจจัย**ที่ชวนวิถีสั่งสมสันดานตน เพราะเป็นวิถีจิตที่เกิดดับซ้ำกันถึง ๗ ขณะ** ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้นจิตที่ทำชวนกิจเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต แต่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่มีทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต ฉะนั้น มหากิริยา-จิตจึงทำชวนกิจ เมื่อพระอรหันต์ไม่มีกุศลจิตและอกุศลจิต พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและกิริยาจิต กิริยาจิตมีหลายประเภท วาระใดที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพารมณ์ และคิดนึก **ชวนวิถีของพระอรหันต์เป็นมหากิริยาจิต** คือเป็นจิตที่รู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

เพียงเห็นขณะหนึ่งแล้วยินดีพอใจสิ่งที่เห็น อกุศลจิตที่เป็นโลภมูลจิตก็เกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของจักขุวิญญาณซึ่งเกิดขึ้นเห็นเพียงขณะเดียวเท่านั้น นี่คือการสะสมอกุศลซึ่งทุกคนกำลังเป็นอยู่ตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน ฉะนั้น การดับกิเลสจึงไม่ง่าย และไม่ใช่โดยไม่ต้องรู้อะไรเลย ผู้ที่เข้าใจว่าจะดับกิเลสได้ง่ายๆ นั้น ควรรู้ความจริงที่สะสมอวิชชา โลภะ โทสะ และกิเลสอื่นๆ ไว้ ๗ เท่าของจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ วาระหนึ่งๆ ผู้ที่หวังรอว่าเมื่อไรจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้น ไม่ได้คิดนึกถึงเหตุและผลตามความเป็นจริง ที่ได้สะสมมาในสังสารวัฏฏ์ว่าจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้แจ้งชัดในลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น จนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม จึงจะดับกิเลสได้เป็นลำดับขั้น

ขณะที่กำลังฟังหรือศึกษาเรื่องของจิตนั้น ถ้าสติปัฏฐานระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นกำลังปฏิบัติ คือ อบรมเจริญหนทางที่จะทำให้รู้แจ้งพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลสได้ ขณะใดที่สติไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ขณะนั้นถึงแม้ว่าเป็นกุศล ก็ไม่ใช่หนทางดับกิเลส ซึ่งข้อความในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายคำว่า **อาจยคามี** ว่า

อกุศลและกุศลที่ไม่ใช่มัคค์ ชื่อว่า **อาจยคามี** เพราะอรรถว่าไปก่อธรรมที่เป็นเสมือนช่างอิฐก่อกำแพง ฉะนั้น ขณะใดที่ไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นอกุศลหรือกุศลใดๆ ก็สะสมก่อสร้างภพชาติเหมือนช่างอิฐที่ก่อกำแพงด้วยอิฐทีละก้อน ซ้อนทับกันจนกระทั่งเป็นกำแพง แต่ขณะใดที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ขณะนั้นเป็น

มัคค์เป็น **อปจยคามี** เพราะอรรถว่า ไม่ไปก่อธรรมที่เป็นไปนั้นแหละ เหมือนบุรุษรื้ออิฐที่ช่างอิฐก่อทับกันไว้ ฉะนั้น ขณะนี้กำลังเป็นบุรุษรื้ออิฐ หรือกำลังเป็นช่างก่ออิฐ

วิถีจิตที่ ๑ คือ **อาวัชชนจิต** สั่งสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๒ คือ **ปัญจวิญญาณ** สั่งสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๓ คือ **สัมปฏิจฉันนจิต** สั่งสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๔ คือ **สันตีรณจิต** สั่งสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ

วิถีจิตที่ ๕ คือ **โวฏฐัพพนจิต** สั่งสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด ๑ ขณะ (หรือแม้ว่าเกิด ๒-๓ ขณะ เมื่อรูปดับก่อนชวนวิถีจิตเกิด)

วิถีจิตที่ ๖ คือ **ชวนจิต** สั่งสมสันดานเพราะเกิดดับสืบต่อซ้ำ ๆ กัน ๗ ขณะตามปกติ ในระหว่างสลบชวนจิตจะเกิดดับสืบต่อซ้ำกัน ๖ ขณะ ในขณะก่อนจะจุติ ชวนจิตจะเกิดดับสืบต่อซ้ำกัน ๕ ขณะ เพราะชวนจิตเกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ขณะ ซึ่งมากกว่าวิถีจิตอื่น ๆ ฉะนั้น ชวนวิถีจิตจึงสั่งสมสันดานของตน

คำถามทบทวน

๑. อนันตรปัจจัย คืออะไร

๒. จิตและเจตสิกมีกี่ชาติ อะไรบ้าง

๓. วิถีจิต คืออะไร จิตขณะใดไม่ใช่วิถีจิต

๔. อดีตภวังค์ คืออะไร

๕. ขณะไม่หลับมีภวังคจิตไหม

๖. ปัญจทวารวิถีจิต รู้อารมณ์อะไร ทางทวารไหน

๗. มโนทวารวิถีจิต รู้อารมณ์ทางทวารไหน

๘. จิตรู้ธัมมารมณ์ได้กี่ทวาร

๙. ปัญจทวาราวัชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน

๑๐. มโนทวาราวัชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน

บทที่ ๔

เมื่อเห็นแล้วเกิดโลภะยินดีพอใจในรูปารมณ์ที่กำลังปรากฏ ดูเหมือนไม่เป็นโทษ เพราะดูเป็นแต่เพียงความพอใจธรรมดาๆ แต่ให้รู้ว่าแม้โลภะธรรมดาๆ ขณะนั้นก็เป็นธรรมที่เป็นโทษ ให้ผลเป็นทุกข์โดยค่อยๆ สะสมทุกข์ขึ้นทีละเล็กละน้อย ไม่ใช่ว่าทุกข์จะปรากฏทันทีที่มีโลภะความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่เมื่อใดโลภะความพอใจมีกำลังมาก ถึงขั้นเป็นนิวรณธรรมกลุ้มรุมจิต ขณะนั้นลักษณะอาการของสภาพธรรมที่หนัก เพราะเป็นอกุศลกระสับกระส่ายไม่สงบก็ปรากฏ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับนั้น ชวนวิถีสั่งสมสันดานที่เป็นกุศลมากหรือเป็นอกุศลมาก แล้วจะทำอย่างไรดี ทุกท่านกำลังกินยาพิษ ถ้ารู้ก็ควรแสวงหายาที่จะแก้ยาพิษ ถ้าไม่รู้ก็ยังคงกินยาพิษสะสมยาพิษ ซึ่งย่อมให้ผลเป็นโทษภัยทีละเล็กทีละน้อยเรื่อยๆ ยาที่จะแก้พิษนั้นมีขนานเดียวเท่านั้น คือ อบรมเจริญสติปัฏฐาน ขณะใดสติปัฏฐานไม่เกิด ไม่มีหนทางที่จะพ้นจากการสะสมของอกุศล เพราะกุศลอื่นๆ ก็เกิดน้อย เมื่ออบรมเจริญสติปัฏฐาน สติปัฏฐานก็เกิดแทนอกุศลได้ เพราะโวฏฐัพพนวิถีจิตเป็นอนันตรปัจจัย กระทำทางให้กุศลเกิดตามการสะสม กุศลจิตก็เกิดพร้อมด้วยสติที่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้

เพราะชวนวิถีจิตซึ่งเป็นกุศลและอกุศลเกิดดับสะสมมาเรื่อยๆ สืบต่อกัน จึงเป็นปัจจัยให้แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่างๆ กัน แม้พระอรหันต์ทั้งหลายก็มีอัธยาศัยไม่เหมือนกัน การสะสมของจิตของแต่ละบุคคลละเอียดมาก ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจึงมีอัธยาศัยต่างๆ กัน

เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เลิศในทางต่างๆ กัน เช่น ท่านพระสารีบุตรเป็นเอตทัคคะในทางปัญญา ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะในทางอิทธิปาฏิหาริย์ ท่านพระมหากัสสปะเป็นเอตทัคคะในการรักษาธุดงค์และสรรเสริญธุดงค์ ท่านพระอนุรุทธะเป็นเอตทัคคะในทางจักขุทิพย์ การสั่งสมของชวนวิถีจิตซึ่งต่างกันไปในกุศลจิตและอกุศลจิตฉันใด ในทางกิริยาจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ต่างกันไปฉันนั้น ขณะนี้ทุกคนคิดไม่เหมือนกันเลย พูดก็ไม่เหมือนกันเลย การกระทำทางกาย ทางวาจา ย่อมไม่เหมือนกันเลยตามการสะสม

การสะสมโลกิยกุศล อกุศล และมหากิริยา ด้วยสามารถแห่งชวนวิถีจิตนั้น สะสมไปทุกขณะ จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นอุปนิสัยต่างๆ การกระทำกิริยาอาการทางกาย ทางวาจาต่างๆ บางท่านที่เห็นพระอรหันต์ก็ยังดูหมิ่น โดยสันนิษฐานตามอาการที่ปรากฏภายนอก เช่น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เห็นท่านพระมหากัจจานะลงจากภูเขาก็กล่าวว่า ท่านผู้นี้มีอาการเหมือนลิง การสั่งสมของชวนวิถีจิตของวัสสการพราหมณ์ทำให้สำคัญตน แม้ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสให้วัสสการพราหมณ์ขอให้ท่านพระมหากัจจานะอดโทษให้ แต่มานะความสำคัญตนที่สะสมมาก็ทำให้วัสสการพราหมณ์ไม่สามารถจะกระทำเช่นนั้นได้ แม้พระผู้มีพระภาคจะทรงพยากรณ์ว่าเมื่อวัสสการพราหมณ์สิ้นชีวิตลงจะต้องเกิดเป็นลิงในป่าไผ่ วัสสการพราหมณ์ก็ให้คนไปปลูกกล้วยและอาหารของลิงไว้พร้อมที่จะไปเกิดเป็นลิงในป่าไผ่นั้น

ฉะนั้น จึงควรเห็นโทษของการสะสมอกุศล เพราะถึงแม้ว่าจะเป็นพระอรหันต์แล้ว การสะสมของจิตแต่ละขณะโดยความสามารถของชวนวิถีซึ่งเกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ครั้งนั้น ก็ทำให้แต่ละบุคคล

มีกาย มีวาจาต่างๆ กันเป็นวาสนา คำว่า "วาสนา" หมายถึง ความประพฤติทางกายวาจาที่สะสมมาจนชินที่ดีและไม่ดี "วาสนา" ที่ใช้กันในภาษาไทย หมายถึง ความเป็นใหญ่เป็นโตต่างๆ แต่ "วาสนา" ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การสั่งสมจนกระทั่งเป็นความประพฤติที่เคยชิน เป็นอาการที่ปรากฏทางกาย ทางวาจา ผู้ที่ละ "วาสนา" ส่วนที่ไม่ดีได้มีบุคคลเดียวเท่านั้น คือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลายดับกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีเชื้อของกิเลสใดๆ เหลืออยู่เลย แต่กระนั้นก็ยังละวาสนาไม่ได้ เพราะสะสมเนิ่นนานมาในสังสารวัฏฏ์ด้วยสามารถแห่งชวนวิถี

วิถีจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิถี

วิถีจิตที่ ๑ คือ **อาวัชชนวิถี** ได้แก่ ปัญจทวาราวัชชนจิต

วิถีจิตที่ ๒ คือ **ทวิปัญจวิญญาณ** ดวงหนึ่งดวงใด คือ จักขุวิญญาณ หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชิวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ

วิถีจิตที่ ๓ คือ **สัมปฏิจฉันนจิต** เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญจวิญญาณดวงหนึ่งดวงใดที่ดับไป

วิถีจิตที่ ๔ คือ **สันตีรณจิต** พิจารณาอารมณ์

วิถีจิตที่ ๕ คือ **โวฏฐัพพนจิต** ทำกิจกระทำทางให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์) เกิดต่อ

วิถีจิตที่ ๖ คือ **ชวนวิถีจิต** โดยศัพท์ "ชวนะ" แปลว่า แล่นไป คือไปอย่างเร็วในอารมณ์ ด้วยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์)

วิถีจิตที่ ๗ คือ **ตทาลัมพนวิถี** หรือ **ตทารัมมณวิถี**

ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นกระทำกิจรับรู้อารมณ์ต่อจากชวน-วิถีจิต เมื่ออารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เพราะรูปๆ หนึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิต คือ

ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบทวารและกระทบอตีตภวังค์ เป็นขณะจิตที่ ๑

ภวังคจลนะ	เป็นขณะจิตที่ ๒	
ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นขณะจิตที่ ๓	
ปัญจทวาราวัชชนะ	เป็นขณะจิตที่ ๔	
(ทวิ) ปัญจวิญญาณ	เป็นขณะจิตที่ ๕	
สัมปฏิจฉันนะ	เป็นขณะจิตที่ ๖	
สันตีรณะ	เป็นขณะจิตที่ ๗	
โวฏฐัพพนะ	เป็นขณะจิตที่ ๘	
ชวนะที่ ๑	เป็นขณะจิตที่ ๙	ชวนจิต ๗ ขณะ
ชวนะที่ ๒	เป็นขณะจิตที่ ๑๐	
ชวนะที่ ๓	เป็นขณะจิตที่ ๑๑	
ชวนะที่ ๔	เป็นขณะจิตที่ ๑๒	
ชวนะที่ ๕	เป็นขณะจิตที่ ๑๓	
ชวนะที่ ๖	เป็นขณะจิตที่ ๑๔	
ชวนะที่ ๗	เป็นขณะจิตที่ ๑๕	

รวมเป็นอายุของรูปที่เกิดตั้งแต่อตีตภวังคจิตถึงชวนจิตดวงสุดท้ายเป็น ๑๕ ขณะ รูปจึงยังไม่ดับ อายุของรูปยังเหลืออีก ๒ ขณะจิต

วิสัยของผู้ที่เป็นกามบุคคลนั้น เมื่อชวนจิตแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะแล้ว แต่รูปนั้นยังไม่ดับ การสะสมของกรรมในอดีตที่ข้องอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ย่อมเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น เป็น **ตทาลัมพนวิถีจิต** รับรู้อารมณ์นั้นต่ออีก ๒ ขณะ ตทาลัมพนวิถีจิตที่กระทำกิจรู้อารมณ์ต่อจากชวนะวิถีนั้น เป็นวิถีจิตสุดท้ายที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางทวารหนึ่ง ๆ และต่อจากวิถีจิตสุดท้ายทางทวารหนึ่ง ๆ แล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อไปจนกว่าวิถีจิตวาระต่อไปจะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง ขณะใดที่เป็นภวังคจิต โลกนี้ไม่ปรากฏ ความทรงจำทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ เหตุการณ์ต่าง ๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย ขณะที่นอนหลับสนิทเป็นภวังคจิตโดยตลอดนั้น ไม่มีความรู้ ความจำใด ๆ เรื่องโลกนี้เลย และเมื่อจุติจิตเกิดกระทำกิจเคลื่อนจากความเป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตก็เกิดต่อ และวิถีจิตที่จะเกิดต่อไปก็เป็นเรื่องของโลกอื่นต่อไป แต่เมื่อจุติจิตยังไม่เกิด แม้ว่าภวังคจิตจะไม่รู้เรื่องราวต่าง ๆ ของโลกนี้เลย แต่เมื่อใดวิถีจิตเกิดขึ้นก็ยับยั้งไม่ได้ที่จะรู้อารมณ์ของโลกนี้ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่าง ๆ ของโลกนี้ต่อไปอีก

ลำดับการเกิดของวิถีจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิถี ดังนี้

อตีตภวังค์	๑ ขณะ	
ภวังคจลนะ	๑ ขณะ	ไม่ใช่วิถีจิต
ภวังคุปัจเฉทะ	๑ ขณะ	
ปัญจทวาราวัชชนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถีจิต
(ทวิ)ปัญจวิญญาณ	๑ ขณะ	เป็นวิถีจิต
สัมปฏิจฉันนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถีจิต

สันตีรณจิต ๑ ขณะ เป็นวิถีจิต

โวฏฐัพพนจิต ๑ ขณะ เป็นวิถีจิต

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ — ชวนวิถีจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ

ตทาลัมพนจิต ๑ ขณะ — ตทาลัมพนวิถีจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต ๑ ขณะ

อายุของสภาวรูป ๑ รูปเท่ากับการเกิดดับของจิต ๑๗ ขณะ

เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร ซึ่งเป็นปสาทรูป ทวารหนึ่งทวารใดดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อคั่นแล้ว ต่อจากนั้นมโนทวารวิถีจิต คือจิตที่อาศัยใจ (ภวังคุปัจเฉทจิต) เป็นทวารรู้อารมณ์ก็เกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับวิถีจิตทางปัญจทวารที่เพิ่งดับไปแล้วนั้นในวาระหนึ่งๆ **วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวารนั้น ไม่มากเท่ากับวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร** และทางมโนทวารนั้นเมื่ออารมณ์ไม่ได้กระทบกับจักขุปสาท เป็นต้น จึงไม่มีอตีตภวังค์ แต่ก่อนที่มโนทวาราวัชชนจิตจะรำพึงถึงอารมณ์ที่วิถีจิตรู้ทางปัญจ-ทวารแล้วดับไปนั้น ภวังคจลนะจะต้องเกิดขึ้นไหวตามอารมณ์นั้นแล้วดับไป แล้วภวังคุปัจเฉทะจึงเกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นมโนทวารา-

วัชชนจิตจึงเกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถีจิตที่ ๑ **จิตที่ทำอาวัชชนกิจทางมโนทวารนั้นไม่ใช่ปัญจทวาราวัชชนจิต ปัญจทวาราวัชชนจิตทำอาวัชชนกิจได้ทางปัญจทวารเท่านั้น ทำอาวัชชนกิจทางมโนทวารไม่ได้เลย** จิตที่ทำอาวัชชนกิจทางมโนทวารมี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ทำกิจรำพึงถึงอารมณ์ทางมโนทวาร คือ นึกถึงอารมณ์ทางมโนทวาร ในวันหนึ่งๆ ที่คิดนึกเรื่องต่างๆ นั้น ขณะที่คิดนั้นจิตไม่รู้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งทางตา หู จมูก ลิ้น กายเลย เมื่อภวังคจลนะเกิดขึ้นแล้วดับไป ภวังคุปัจเฉทะก็เกิดต่อแล้วดับไป แล้วมโนทวาราวัชชนจิตก็เกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถีจิตที่ ๑ เมื่อมโนทวาราวัชชนจิตดับไปแล้ว สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ กุศลจิต หรืออกุศลจิตซึ่งเป็นชวนวิถีจิตก็เกิดดับสืบต่อซ้ำกันโดยเป็นจิตประเภทเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ เมื่อกุศลชวนวิถีจิตหรืออกุศลชวนวิถีจิตดับไปแล้ว ถ้าเป็นอารมณ์ทางใจที่ปรากฏชัดเจน ตทาลัมพนวิถีจิตก็เกิดต่ออีก ๒ ขณะ ฉะนั้น วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงมีเพียง ๓ วิถีเท่านั้น คือ

วิถีที่	๑	เป็นอาวัชชนวิถี	๑	ขณะ
วิถีที่	๒	เป็นชวนวิถี	๗	ขณะ
วิถีที่	๓	เป็นตทาลัมพนวิถี	๒	ขณะ

ลำดับการเกิดขึ้นของวิถีจิตทางมโนทวารมี ๓ วิถี ดังนี้

ภวังคจลนะ	๑	ขณะ	ไม่ใช่วิถีจิต
ภวังคุปัจเฉทะ	๑	ขณะ	
มโนทวาราวัชชนจิต	๑	ขณะ	เป็นอาวัชชนวิถีจิต

กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ — ชวนวิถีจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต ๑ ขณะ

ตทาลัมพนจิต ๑ ขณะ
— ตทาลัมพนวิถีจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต ๑ ขณะ

ขณะเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับทางจักขุทวารนั้น เป็นจักขุทวารวิถีทั้งหมดทั้ง ๗ วิถี เพราะต้องอาศัยจักขุทวาร จึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กำลังปรากฏทางตาซึ่งยังไม่ดับ

ขณะที่กำลังได้ยินเสียง วิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้เสียงที่ยังไม่ดับทางโสตทวารทั้ง ๗ วิถีนั้น ก็เป็นโสตทวารวิถี ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายโดยนัยเดียวกัน

การรู้อารมณ์ทางปัญจทวารแต่ละทวาร และแต่ละวาระนั้นมีวิถีจิตเกิดมากน้อยต่างกันเป็น ๔ วาระ คือ โมฆวาระ โวฏฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ

วาระ คือ วิถีจิตซึ่งเกิดดับสืบต่อกันโดยรู้อารมณ์เดียวกันและทางทวารเดียวกัน ซึ่งบางวาระวิถีจิตเกิดทั้ง ๗ วิถี บางวาระวิถีจิตเกิด ๖ วิถี บางวาระวิถีจิตเกิด ๕ วิถี บางวาระวิถีจิตไม่เกิดเลย มีแต่อตีตภวังค์และภวังคจลนะเท่านั้น คือ เมื่อรูปกระทบปสาทและ

กระทบอตีตภวังค์นั้น อตีตภวังค์ดับไปแล้วภวังคจลนะก็ยังไม่เกิด จึงเป็นอตีตภวังค์เกิดดับอีกหลายขณะ แล้วภวังคจลนะจึงเกิดไหวขึ้นแล้วดับไป ๆ หลายขณะ เมื่ออารมณ์ คือรูปที่กระทบปสาทนั้นใกล้จะดับ จึงไม่เป็นปัจจัยให้วิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เมื่อวิถีจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบปสาท จึงเป็น**โมฆวาระ** เช่น ขณะนอนหลับสนิทถูกปลุกเขย่าแล้วก็ยังไม่ตื่น เขย่าแรง ๆ ก็ยังไม่ตื่นอีก ขณะนั้นเป็นโมฆวาระเพราะอาวัชชนจิตไม่เกิด มีแต่อตีตภวังค์และภวังคจลนะ เมื่อวิถีจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบจึงเป็น **"โมฆวาระ" และอารมณ์นั้นก็เป็นอติปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่เล็กน้อยที่สุด เพราะเพียงกระทบปสาทรูปและภวังค์ แต่ไม่ทำให้วิถีจิตเกิดได้เลย**

บางวาระเมื่ออตีตภวังค์เกิดและดับไปแล้วหลายขณะ ภวังคจลนะก็เกิดและดับไปหลายขณะ ภวังคุปัจเฉทะก็เกิดแล้วดับไป ปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดแล้วดับไป ปัญจวิญญาณดวงใดดวงหนึ่งเกิดแล้วดับไป สัมปฏิจฉันนจิตเกิดแล้วดับไป สันตีรณจิตเกิดแล้วดับไป โวฏฐัพพนจิตเกิดแล้วดับไป ๒-๓ ขณะ รูปก็ดับไป ชวนจิตจึงเกิดไม่ได้ วาระนั้นจึงเป็น **"โวฏฐัพพนวาระ"** เพราะวิถีจิตสิ้นสุดลงที่โวฏฐัพพนจิต สภาพธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น **เมื่ออารมณ์กระทบปสาทแต่ละวาระนั้น ไม่ใช่ว่าวิถีจิตจะต้องเกิดดับสืบต่อไปตลอดทั้ง ๗ วิถี** เมื่อวิถีจิตไม่เกิดเลยก็เป็นโมฆวาระ เมื่อวิถีจิตสิ้นสุดที่โวฏฐัพพนะ ก็เป็นโวฏฐัพพนวาระ อารมณ์ของโวฏฐัพพนวาระเป็นปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ของวิถีจิตเพียงเล็กน้อย โดยเป็นอารมณ์ของวิถีจิตเพียง ๕ วิถีจิตเท่านั้น

ส่วนวาระใดที่เมื่อโวฏฐัพพนจิตดับไปแล้ว ชวนจิตเกิดดับสืบต่อกัน ๗ ขณะแล้วอารมณ์ก็ดับ ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดไม่ได้ การรู้อารมณ์

ของวิถีจิตวาระนั้นเป็น **"ชวนวาระ"** เพราะมีวิถีจิตเพียง ๖ วิถี คือ ถึงชวนวิถีเท่านั้นแล้วรูปก็ดับไป เมื่อวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ชวนวิถี การรู้อารมณ์วาระนั้นจึงเป็นชวนวาระ อารมณ์ของชวนวาระเป็นมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจน ทำให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต (ของพระอรหันต์) เกิดได้

ส่วนวาระใดที่ชวนจิตเกิดดับ ๗ ครั้ง แล้วอารมณ์ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับนั้นอีก ๒ ขณะ การรู้อารมณ์ของวิถีจิตวาระนั้นจึงเป็น **"ตทารัมมณวาระ หรือตทาลัมพนวาระ"** เพราะวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต อารมณ์ของตทาลัมพนวาระเป็นอติมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจนมาก เพราะแม้ชวนวิถีจิต ๗ ขณะดับไปแล้ว อารมณ์ก็ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดได้

การรู้อารมณ์ทางมโนทวารวิถีมีเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือ ชวนวาระ และตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของชวนวาระทางมโนทวาร เป็น **อวิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนน้อยกว่าตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของตทาลัมพนวาระทางมโนทวารเป็น **วิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดกว่าชวนวาระ

ทวาร ๖

ทวาร คือ ประตู หรือทางที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์อื่น ที่ไม่ใช่อารมณ์ของภวังคจิต ฉะนั้น ทวารจึงเป็นทางรู้อารมณ์ของวิถีจิต ทวารมี ๖ เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุทวาร	ได้แก่	จักขุปสาทรูป	๑
โสตทวาร	ได้แก่	โสตปสาทรูป	๑
ฆานทวาร	ได้แก่	ฆานปสาทรูป	๑
ชิวหาทวาร	ได้แก่	ชิวหาปสาทรูป	๑
กายทวาร	ได้แก่	กายปสาทรูป	๑
มโนทวาร	ได้แก่	ภวังคุปัจเฉทจิต (ที่เกิดก่อนมโนทวาราวัชชนจิต)	๑

วัตถุ ๖

รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตในภูมิที่มีขันธ์ ๕ นั้น มี ๖ รูป เรียกว่า วัตถุรูป ๖ คือ

จักขุปสาทรูป ๑	เป็นจักขุวัตถุ เป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวง
โสตปสาทรูป ๑	เป็นโสตวัตถุ เป็นที่เกิดของโสตวิญญาณ ๒ ดวง
ฆานปสาทรูป ๑	เป็นฆานวัตถุ เป็นที่เกิดของฆานวิญญาณ ๒ ดวง
ชิวหาปสาทรูป ๑	เป็นชิวหาวัตถุ เป็นที่เกิดของชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง
กายปสาทรูป ๑	เป็นกายวัตถุ เป็นที่เกิดของกายวิญญาณ ๒ ดวง

หทยรูป ๑ เป็นหทยวัตถุ เป็นที่เกิดของจิตอื่นทั้งหมด ในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เว้นเฉพาะทวิปัญจ-วิญญาณ ๑๐ ดวง เท่านั้น

ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ จึงเป็นทั้งทวาร ๕ และวัตถุ ๕ ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นจักขุทวารของ จักขุทวาราวัชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ซึ่งรู้รูปารมณ์ที่กระทบจักขุปสาทรูปนั้น และรูปารมณ์นั้นยังไม่ดับไป แต่จักขุปสาทรูปนั้นเป็นจักขุวัตถุ คือเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวงเท่านั้น ส่วนวิถีจิตอื่นๆ ในวาระเดียวกันนั้น คือ จักขุทวาราวัชชนจิต สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต เกิดที่หทยวัตถุ

โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป ก็โดยนัยเดียวกัน

ส่วนหทยรูปนั้นเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต แต่ไม่เป็นทวารเลย

คำถามทบทวน

๑. เพราะเหตุใดวิถีจิตทางมโนทวารจึงน้อยกว่าวิถีจิตทางปัญจทวาร

๒. โลภมูลจิตเกิดได้กี่ทวาร

๓. ปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิตเกิดได้กี่ทวาร

๔. โมฆวาระ โวฏฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ คืออะไร

๕. อวิภูตารมณ์และวิภูตารมณ์ คืออะไร

๖. ปฏิสนธิจิตในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เกิดที่รูปอะไร

๗. อกุศลจิตในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เกิดที่รูปอะไร

๘. กิริยาจิตในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เกิดที่รูปอะไร

๙. โสตทวารวิถีจิต เกิดที่รูปอะไรบ้าง

๑๐. เจตสิกในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เกิดที่รูปอะไรบ้าง

บทที่ ๕

การเกิดดับสืบต่อกันของจิตและวิถีต่างๆ นั้นเป็นชีวิตปกติประจำวัน แต่เมื่อมีศัพท์ธรรมที่แสดงลักษณะและกิจของจิตต่างๆ ก็ทำให้สงสัย เพราะไม่เข้าใจความหมายของศัพท์นั้นๆ แต่ศัพท์นั้นๆ ล้วนแสดงลักษณะของสภาพธรรมต่างๆ ในชีวิตปกติประจำวันนั่นเอง ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงไม่ได้อยู่ในหนังสือตำรา แต่เป็นชีวิตจริงๆ แต่ละขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก ขณะนี้ทุกท่านกำลังเห็น รู้แล้วว่าเป็นวิถีจิตซึ่งมีอาวัชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต และตทาลัมพนจิต เกิดดับสืบต่อกันทีละขณะ ความเข้าใจพระธรรมย่อมเตือนให้ระลึกว่า ชวนวิถีจิตที่เกิดในวาระที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้นนั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งเกิดดับสั่งสมสืบต่อสันดานตนเอง

การศึกษาเรื่องชาติทั้ง ๔ ของจิต คือ จิตเกิดขึ้นเป็นกุศล ๑ เป็นอกุศล ๑ เป็นวิบาก ๑ เป็นกิริยา ๑ จึงทำให้รู้ว่าจิตขณะใดเป็นเหตุที่จะให้เกิดผล คือ วิบากจิตข้างหน้า และจิตขณะใดเป็นวิบาก คือผลของเหตุที่ได้กระทำแล้วในอดีต ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตซึ่งเป็นวิถีจิตและจิตที่ไม่ใช่วิถีนั้น จะต้องรู้ด้วยว่าจิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร เช่น **ปฏิสนธิจิต**เป็น**วิบากจิต** ซึ่งเป็นผลของกรรมหนึ่งในกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำแล้วในอดีต เป็นปัจจัยทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตที่ทำกิจปฏิสนธิในภพหนึ่งชาติหนึ่งเพียงชั่วขณะเดียว จะทำกิจปฏิสนธิในชาตินั้นอีกไม่ได้เลย ทำได้เพียงชั่วขณะแรกขณะเดียวที่เกิดต่อจากจุติจิตของชาติก่อนเท่านั้น แล้วปฏิสนธิจิตก็ดับไปไม่ยั่งยืนเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นชาติวิบากดับไปแล้ว ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตทันที จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นทำภวังคกิจ จึงไม่ใช่วิถีจิต ภวังคจิตเป็นวิบากจิต ฉะนั้น กรรมจึงไม่ได้เป็นปัจจัยเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดแล้วดับไปเท่านั้น แต่กรรมยังทำให้วิบากจิตเกิดขึ้นทำภวังคกิจสืบต่อ และภวังคจิตดวงแรกที่เกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นชื่อว่า **ปฐมภวังค์** ส่วนภวังค์ดวงต่อๆ ไปจนถึงจุติจิตนั้นไม่จำเป็นต้องนับเลย

ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ จนกว่าวิถีจิตจะเกิด วิถีจิตแรกที่เกิดก่อนวิถีจิตอื่นๆ คือ จิตที่ทำอาวัชชนกิจ ได้แก่ อาวัชชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิตทำอาวัชชนกิจทางปัญจทวารหนึ่งดวง และมโนทวาราวัชชนจิตทำอาวัชชนกิจทางมโนทวารหนึ่งดวง จิตที่ทำอาวัชชนกิจทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นกิริยาจิต คือ ไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิต เพราะจิต ๒ ดวงนั้นรู้ได้ทั้งอิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ดีน่าพอใจ และอนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ถ้าเป็นวิบากจิตแล้ว อกุศลวิบากรู้ได้แต่อนิฏฐารมณ์ และกุศลวิบากก็รู้ได้แต่อิฏฐารมณ์เท่านั้น

ข้อความในอัฏฐสาลินี แสดงลักษณะของกิริยาจิตว่าเป็นเพียงการกระทำ และแสดงลักษณะของกิริยาจิตที่ต่างกันโดยกิจว่า

ก็ในบรรดากิริยาจิตทุกดวงทีเดียว กิริยาจิตดวงใดไม่ถึงความเป็นชวนะ กิริยาจิตดวงนั้นย่อมไม่มีผล เหมือนดอกไม้ลม (วาตปุปฺผํ ซึ่งมูลฎีกาแก้ว่า โมฆปุปฺผํ หมายถึง ดอกไม้ที่ไร้ผล) เพราะดอกไม้บางดอกเมื่อร่วงหล่นไปแล้วก็ไม่มีผลฉันใด กิริยาจิตก็ฉันนั้น **กิริยาจิตซึ่งไม่ถึงความเป็นชวนะ คือ ไม่เป็นชวนวิถีจิตนั้นมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และมโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง**

ปัญจทวาราวัชชนจิตทำกิจเดียว คือ ทำอาวัชชนกิจทางปัญจทวาร มโนทวาราวัชชนจิตทำ ๒ กิจ คือ ทำอาวัชชนกิจทางมโนทวาร และทำโวฏฐัพพนกิจทางปัญจทวาร ส่วนกิริยาจิตอื่นๆ ซึ่งถึงความเป็นชวนะนั้นเป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งข้อความในอัฏฐสาลินีอุปมาว่า **กิริยาจิตดวงใดถึงความเป็นชวนะ (คือ กิริยาชวนวิถีจิตของพระอรหันต์) กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกของต้นไม้ที่รากขาดเสียแล้ว จึงเป็นแต่เพียงการกระทำเท่านั้น** เพราะเป็นไปด้วยอำนาจให้สำเร็จกิจนั้นๆ

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ และมโนทวาราวัชชนจิต ๑

กิริยาจิตอื่นทั้งหมดนอกจากปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ทั้งสิ้น ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนะ ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และมีชวนวิถีที่เป็นกิริยาจิตเท่านั้น เพราะพระอรหันต์ดับกุศลและอกุศลทั้งหมด จึงไม่มีชวนวิถีจิตที่เป็นกุศลและอกุศลเลย

วิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางตานั้น เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับไปแล้ว จิตเห็น คือ จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว กุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเห็นรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ที่สวยงามน่าพอใจ เป็นอิฏฐารมณ์ อกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณอกุศลวิบากเห็นรูปที่ไม่สวยงามไม่น่าพอใจ เป็นอนิฏฐารมณ์ วิถีจิตที่ได้ยินเสียงทางหู คือ โสตวิญญาณ ก็เป็นวิบากจิตซึ่งไม่มีใครรู้ว่าขณะใดโสตวิญญาณจะได้ยินเสียงอะไร ทั้งนี้เพราะย่อมเป็นไปตามเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำ

แล้วในอดีตทั้งสิ้น ขณะได้กลิ่นทางจมูก ฆานวิญญาณที่รู้กลิ่นก็เป็นวิบากจิต ขณะลิ้มรสทางลิ้น ชิวหาวิญญาณก็เป็นวิบากจิต ขณะกระทบสัมผัสทางกาย กายวิญญาณที่รู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว ก็เป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรมซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้วเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเหล่านั้นเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์ต่อจากปัญจทวาราวัชชนจิต และเมื่อปัญจวิญญาณที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสดับไปแล้ว ก็เป็นอนันตรปัจจัยให้สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์นั้นๆ ต่อ สัมปฏิจฉันนจิตก็เป็นวิบากจิต เพราะเป็นผลของกรรมเดียวกับกรรมที่เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นนั่นเอง กรรมเดียวกันนั้นเองก็ทำให้สันตีรณจิตซึ่งเป็นวิบากเกิดขึ้น กระทำสันตีรณกิจต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต

ฉะนั้น วิถีจิตซึ่งเป็นวิบากจิตที่เกิดทางปัญจทวารนั้น คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต จึงไม่ได้สั่งสมสันดาน เป็นแต่เพียงผลของกรรมที่เกิดขึ้นกระทำกิจของตนๆ แล้วก็ดับไป ต่อจากนั้นโวฏฐัพพนจิต ซึ่งได้แก่ มโนทวาราวัชชนจิตนั่นเอง กระทำโวฏฐัพพนกิจทางปัญจทวาร โวฏฐัพพนจิตเป็นกิริยาจิต กระทำโวฏฐัพพนกิจแล้วก็ดับไป ไม่ได้สั่งสมสันดาน เมื่อโวฏฐัพพนจิตดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อคือชวนวิถีจิต ซึ่งกระทำกิจแล่นไปในอารมณ์โดยเป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิต สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นกิริยาจิต ชวนวิถีจิตเกิดดับสืบต่อซ้ำกัน ๗ ขณะ จึงเป็นขณะที่สั่งสมสันดานตนเอง ซึ่งก็เป็นในขณะนี้นั่นเอง

ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ อุปมาการเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ของวิถีจิตทางปัญจทวารว่า พระราชาองค์หนึ่งบรรทมหลับ

อยู่บนแท่นบรรทม มหาดเล็กคนหนึ่งถวายนวดพระยุคลบาทอยู่ นายทวารหูหนวกยืนอยู่ที่พระทวาร ทหารยาม ๓ คน ยืนเรียงลำดับอยู่ ที่นั้น ยังมีคนบ้านนอกคนหนึ่งถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะประตูเรียก นายทวารหูหนวกไม่ได้ยินเสียง มหาดเล็กผู้ถวายนวดพระยุคลบาทจึงให้สัญญาณ นายทวารหูหนวกจึงเปิดประตูดูด้วยสัญญาณนั้น ทหารยามคนที่หนึ่งรับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คนที่สองส่งให้คนที่สาม คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชา พระราชาเสวย คำอุปมาเปรียบเทียบแสดงให้เห็น **วิถีจิต** ที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์แต่ละขณะว่า ขณะที่อารมณ์กระทบกับจักขุปสาท เปรียบเหมือนคนบ้านนอกที่ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะที่พระทวาร มหาดเล็กที่ถวายงานนวดพระยุคลบาทของพระราชา คือ **ปัญจทวาราวัชชนจิต** เป็นขณะที่รู้ว่ามีแขกมาเคาะที่ทวาร จึงให้สัญญาณ คือรู้อารมณ์ที่กระทบ แล้วก็ดับไป นายทวารหูหนวก คือ **จักขุวิญญาณ** ก็เกิดขึ้นสืบต่อทำกิจเห็นที่จักขุปสาท แล้วต่อจากนั้นทหารยามคนที่หนึ่ง คือ **สัมปฏิจฉันนจิต** ก็รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คือ **สันตีรณจิต** คนที่สองส่งให้คนที่สาม คือ **โวฏฐัพพนจิต** คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชา คือ **ชวนจิต** พระราชาได้เสวยเครื่องราชบรรณาการ คือ อารมณ์นั้น

มีคำอธิบายว่า ข้อเปรียบเทียบนั้นแสดงเนื้อความอะไร แสดงเนื้อความว่า **อารมณ์มีกิจ คือ หน้าที่เพียงกระทบปสาทเท่านั้น** คนบ้านนอกไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน แต่เครื่องราชบรรณาการถูกส่งต่อจากคนที่หนึ่ง-สอง-สาม ตามลำดับจนถึงพระราชา

จักขุวิญญาณเท่านั้นที่กระทำกิจเห็นอารมณ์ที่กระทบทวาร อารมณ์สามารถเพียงกระทบปสาทรูปเท่านั้น แต่ว่าจิตเกิดขึ้น

รู้อารมณ์สืบต่อกัน โดยอารมณ์ไม่ได้ข้ามพ้นหรือล่วงล้ำปสาทเข้าไปสู่ที่อื่นเลย

เมื่อพิจารณาคำอุปมานี้ก็เข้าใจการเปรียบวิถีจิตที่เกิดขึ้น ทำกิจแต่ละขณะว่า จักขุวิญญาณกระทำกิจเห็นที่จักขุปสาทรูปซึ่งเป็นจักขุทวาร เหมือนนายทวารที่เปิดประตูดูที่ทวาร สัมปฏิจฉันนจิตเป็นทหารยามคนที่หนึ่งที่รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง เพราะเมื่อจักขุวิญญาณกระทำกิจเห็นแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณจะกระทำกิจรับอารมณ์อย่างสัมปฏิจฉันนจิตไม่ได้ เพราะว่าจักขุวิญญาณกระทำทัสสนกิจได้อย่างเดียว โดยเกิดที่จักขุปสาทรูปเท่านั้น แต่สัมปฏิจฉันนจิตเป็นดุจทหารยามคนที่หนึ่ง ที่ทำกิจรับอารมณ์ แล้วส่งให้ทหารยามคนที่สอง คือ สันตีรณจิต ซึ่งพิจารณาอารมณ์แล้วส่งต่อให้โวฏฐัพพนจิตตัดสิน แล้วส่งต่อให้พระราชา คือ ชวนวิถีจิตทำกิจเสวย คือ เสพเครื่องราชบรรณาการนั้น

ฉะนั้น ที่ใช้คำว่า เสพ หรือเสวย ก็เพื่อให้เข้าใจจริง ๆ ในลักษณะของกุศลจิต หรืออกุศลจิตที่กระทำชวนกิจทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ชวนวิถีจิตเป็นจิตที่เสพอารมณ์ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ หรือด้วยกุศล หรือด้วยกิริยาจิตของพระอรหันต์ ชวนจิตกระทำกิจแล่นไปในอารมณ์โดยไม่ใช่เห็น ไม่ใช่รับ ไม่ใช่พิจารณา ไม่ใช่ตัดสิน เพราะจิตที่เกิดก่อนได้กระทำกิจเหล่านั้นไปหมดแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นเสพ คือ แล่นไปในอารมณ์นั้นถึง ๗ ขณะ ชวนวิถีจิตจึงเป็นวิถีจิตที่เสพอารมณ์จริง ๆ ถ้าเป็นโมฆวาระ แม้เสียงกระทบโสตปสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน หรือถ้าเป็นโวฏฐัพพนวาระ กุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิตของพระอรหันต์ก็ไม่เกิด จะเสพอารมณ์นั้นได้ไหม ในเมื่อชวนวิถีจิตไม่เกิด แต่เมื่อ

ชวนวิถีจิตเกิดจึงเสพอารมณ์นั้น โดยเป็นจิตประเภทเดียวกัน เกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ขณะ แล้วแต่ว่าจะเป็นกุศลชวนวิถีจิต หรืออกุศลชวนวิถีจิต หรือกิริยาชวนวิถีจิต

การที่ชวนวิถีจิตเกิดดับเสพอารมณ์ซ้ำถึง ๗ ขณะนั้นเป็นไปโดยปัจจัย คือ ชวนวิถีจิตขณะที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถีจิตขณะที่ ๒ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีก และชวนวิถีจิตขณะที่ ๒ ก็เป็นอาเสวนปัจจัยให้ชวนวิถีจิตขณะที่ ๓ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีกเรื่อยไป จนถึงชวนวิถีจิตขณะที่ ๗ จึงไม่เป็นอาเสวนปัจจัย **อาเสวนปัจจัย คือ อกุศลชวนวิถีจิต กุศลชวนวิถีจิต หรือกิริยาชวนวิถีจิตที่ทำให้จิตชาติเดียวกันเกิดขึ้นทำชวนกิจซ้ำอีก** จึงมีกำลังทำให้**อกุศลกรรมและกุศลกรรมเป็นกัมมปัจจัย** ให้วิบากจิตซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นในอนาคต และเป็น**อุปนิสสยปัจจัย** ให้อกุศลชวนวิถีและกุศลชวนวิถี และกิริยาชวนวิถีเกิดขึ้นอีกในอนาคต การสั่งสมอกุศลประเภทต่างๆ มากมายหนาแน่นพอกพูนขึ้นนั้น ทำให้ทันทีที่ลืมตาขึ้นเห็นแล้วก็หลงเลย ขณะที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะถ้าคิดนึกหรือฝันก็เป็นมโนทวารวิถีจิต ไม่ใช่ภวังคจิต ฉะนั้น ตลอดเวลาที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์ใดๆ ของโลกนี้เลย โลกนี้ไม่ปรากฏเลย แต่แม้กระนั้นในขณะนั้นก็มีอนุสัยกิเลส ไม่ใช่ว่าเมื่อไม่รู้อารมณ์ใดๆ ในโลกนี้แล้วจะไม่มีกิเลส ทั้งนี้เพราะกิเลสมี ๓ ขั้น คือ

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสม นอนเนื่องอยู่ในจิต

ปริยุฏฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับชวนวิถีจิต

วีติกกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบที่เกิดร่วมกับชวนวิถีจิต

ฉะนั้น แม้จิตซึ่งไม่ใช่ชวนวิถีจิตก็มีอนุสัยกิเลส เว้นจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีกิเลสใดๆ เลยทั้งสิ้น

ฉะนั้น ให้ทราบว่า ขณะใดที่วิถีจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระทบสัมผัสโผฏฐัพพะทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ทางใจ ขณะนั้นชวนวิถีจิตก็สั่งสมสันดานตนเพิ่มขึ้น ทั้งที่เป็นอกุศล กามาวจรกุศล และกามาวจรกิริยาชวนวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่เห็น วิถีจิตทั้ง ๗ วิถี เป็นจักขุทวารวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่ได้ยิน วิถีจิตทั้ง ๗ วิถี เป็นโสตทวารวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่ได้กลิ่น วิถีจิตทั้ง ๗ วิถี เป็นฆานทวารวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่ลิ้มรส วิถีจิตทั้ง ๗ วิถี เป็นชิวหาทวารวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่รู้โผฏฐัพพะ วิถีจิตทั้ง ๗ วิถี เป็นกายทวารวิถี

วาระหนึ่งๆ ที่คิดนึก วิถีจิตทั้ง ๓ วิถี เป็นมโนทวารวิถี

คำถามทบทวน

๑. วิถีจิตใดทางปัญจทวารและทางมโนทวารเป็นวิบากจิตบ้าง

๒. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตกี่ดวง

๓. พระอรหันต์มีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนวิถีกี่ดวง

๔. อาเสวนปัจจัยคืออะไร

๕. จิตขณะใดเป็นอาเสวนปัจจัย

บทที่ ๖

จิต ๘๙ ดวง จำแนกออกเป็น ๔ ชาติ คือ

เป็น	**กุศล**	**๒๑**	**ดวง**
เป็น	**อกุศล**	**๑๒**	**ดวง**
เป็น	**วิบาก**	**๓๖**	**ดวง**
เป็น	**กิริยา**	**๒๐**	**ดวง**

เมื่อศึกษาเรื่องชาติของจิต ก็จะรู้ได้ว่าแต่ละบุคคลมีจิตประเภทใดบ้าง ดังนี้ คือ

ปุถุชน	มีจิต ๔ ชาติ คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระโสดาบัน	มีจิต ๔ ชาติ คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระสกทาคามี	มีจิต ๔ ชาติ คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระอนาคามี	มีจิต ๔ ชาติ คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา
พระอรหันต์	มีจิต ๒ ชาติ คือ วิบาก กิริยา

เมื่อรู้ว่าจิตแต่ละดวงเป็นชาติอะไร คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา ยังจะต้องรู้กิจการงานของจิตแต่ละดวงนั้นด้วยว่าจิตนั้นทำกิจอะไร ฉะนั้น จิตจึงมีชื่อตามกิจของจิตนั้นด้วย เช่น ขณะปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในสุคติภูมิเป็นกุศลวิบาก คือ เป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในทุคติภูมิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบาก คือ เป็นผลของอกุศลกรรม

แต่กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตไม่ได้กระทำปฏิสนธิกิจทุกดวง ฉะนั้น เฉพาะ**กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจเท่านั้นที่ชื่อว่า "ปฏิสนธิจิต"**

กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตใดทำภวังคกิจ กุศลวิบากจิตและอกุศลวิบากจิตนั้น ก็ชื่อว่า ***"ภวังคจิต"***

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจไม่ได้ ทำภวังคกิจไม่ได้ ทำแต่ **"ทัสสนกิจ"** เท่านั้น ที่ชื่อว่า **"จักขุวิญญาณ"** เพราะเป็นจิตที่รู้แจ้ง คือ เห็นอารมณ์ที่ปรากฏโดยอาศัยตา ฉะนั้น จึงเรียกชื่อจิตตามประเภทของจิตที่รู้แจ้งอารมณ์ทางทวารด้วย

ถาม ทำไมจิตจึงมี ๔ ชาติ ไม่ใช่ ๕ ชาติ คือ ควรจะเป็นกุศลจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลจิตชาติ ๑ เป็นกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นกิริยาจิตชาติ ๑ รวมเป็น ๕ ชาติ

ตอบ ที่สงสัยว่าทำไมจึงไม่มีจิต ๕ ชาติ ในเมื่อเหตุมี ๒ ชาติ คือ อกุศลเป็นเหตุ ๑ กุศลเป็นเหตุ ๑ ฉะนั้น วิบากจิตก็ควรมี ๒ ชาติด้วย คือ น่าจะมีอกุศลวิบากชาติ ๑ และกุศลวิบากชาติ ๑ แต่ที่จิตมี ๔ ชาตินั้นก็เพราะเหตุว่า วิบากจิตเองนั้นไม่ชื่อว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง หรือประณีต แต่จิตที่เป็นอกุศล และกุศลนั้นต่างกันโดยประการต่างๆ เช่น ต่างกันโดยความวิจิตรของอกุศลธรรม หรือกุศลธรรมในขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นไปทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ต่างกันโดยกรรมที่เป็นขั้นทานก็มี ขั้นศีลก็มี ขั้นอบรมเจริญปัญญา เช่น ขั้นฟังธรรม ขั้นแสดงธรรม ขั้นอบรมเจริญกุศลที่เป็นความสงบระงับกิเลสเป็นสมถภาวนา และขั้นเจริญ

สติปัฏฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญวิปัสสนาภาวนา และต่างกันโดยทวาร เช่น เป็นการกระทำโดยกาย หรือโดยวาจา หรือโดยใจ และยังต่างกันด้วยอธิบดี คือ สภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมที่เป็นใหญ่ หรือโดยเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างๆ กัน

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า สภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศลนั้นมีประเภทต่างๆ มากมาย แต่ว่าความต่างทั้งปวงเหล่านั้นไม่มีในวิบากจิต วิบากจิตเป็นเพียงผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว ซึ่งเมื่อกรรมสุกงอมพร้อมด้วยโอกาสปัจจัย ก็ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น ทำกิจปฏิสนธิกิจภวังค์ หรือกิจอื่นๆ ที่รู้อารมณ์ต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ขณะเห็นในขณะนี้เป็นจักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิตเกิดแล้วเพราะอดีตกรรมเป็นปัจจัย แต่วิบากจิตที่เห็นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากอีกไม่ได้

ขณะกำลังได้ยิน คือ ขณะที่จิตกำลังรู้เสียงนั้นเป็นวิบากจิต แต่ว่าโสตวิญญาณ คือ จิตที่ได้ยินเสียงนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากไม่ได้

เมื่อวิบากจิตไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิต และไม่สามารถที่จะยังการกระทำทางกาย วาจาใดๆ ให้เกิดขึ้น และวิบากจิตต่างไม่ประกอบด้วยธรรม เช่น กรุณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก และวิรตีเจตสิก ๓ (คือ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวเจตสิก) เว้นโลกุตตรวิบากจิตที่มีวิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น วิบากจิตเองไม่ชื่อว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง ประณีต แต่วิบากแห่งกรรมเลวจัดเป็นเลว วิบากแห่งกรรมปานกลางจัดเป็นปานกลาง วิบากแห่งกรรมประณีตจัดเป็นประณีต

เมื่อวิบากเป็นแต่เพียงธรรมซึ่งเป็นผลของเหตุที่เป็นอกุศลหรือกุศล แต่ตัววิบากเองไม่ชื่อว่าเป็นสภาพธรรมที่เลว ปานกลาง ประณีต และไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก ฉะนั้น จึงรวมเป็นชาติวิบาก ๑ ชาติ เพราะไม่ต่างกันโดยประการต่าง ๆ อย่างสภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศล ซึ่งแยกเป็นอกุศล ๑ ชาติ และกุศล ๑ ชาติ

วิบากจิตทั้งหมดเป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้ว

จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต

สัมปฏิจฉันนจิต เป็นวิบากจิต

สันตีรณจิต เป็นวิบากจิต

ตทาลัมพนจิต เป็นวิบากจิต

ฉะนั้น ต้องรู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นกิริยา

ขณะใดที่เห็นรูปสีสันวัณณะที่น่าพอใจ จักขุวิญญาณที่เกิดขึ้นเห็นนั้นเป็นกุศลวิบาก สัมปฏิจฉันนจิตก็เป็นกุศลวิบาก สันตีรณจิตก็เป็นกุศลวิบาก ตทาลัมพนจิตก็เป็นกุศลวิบาก เมื่อรูปที่ปรากฏทางตาดับไปแล้ว วิถีจิตทางตาดับไปหมดแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อจนกว่าวิถีจิตต่อไปจะเกิด ฉะนั้น ควรรู้ว่าขณะเห็นสิ่งใดทางตา วิบากจิตทั้งหมดที่เป็นวิถีจิตวาระนั้นเป็นผลของอดีตกรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้ว

ขณะได้ยินเสียงที่น่าพอใจ หรือเสียงที่ไม่น่าพอใจ ก็เพียงชั่วขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้น เป็นวิถีจิตรู้เสียงที่ได้ยินนั้นแล้วก็ดับไปหมดไปจริง ๆ แต่อกุศลก็มีปัจจัยที่จะเกิดขึ้นพอใจหรือไม่พอใจในรูปต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มากมายเหลือเกิน

ที่ว่ามากก็คือวันหนึ่งๆ ไม่พ้นความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้างในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยขั้นการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น ไม่สามารถที่จะดับอกุศลได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าขณะเห็นเป็นเพียงวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีต แต่ก็ยับยั้งความพอใจ คือโลภะไม่ให้เกิดไม่ได้ ในขณะที่เห็นสิ่งที่น่าพอใจ

ฉะนั้น จึงควรศึกษาให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อจะได้อบรมเจริญปัญญาถึงขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ การศึกษาพิจารณาธรรมโดยละเอียด ย่อมทำให้เห็นโทษของอกุศลธรรมยิ่งขึ้น และย่อมทำให้อบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้นทุกขั้น เพราะรู้ว่ามิฉะนั้นจะเป็นผู้ที่หนาแน่นด้วยกิเลสมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ท่านถือว่าทุกอย่างเป็นของท่าน ในขณะที่วิถีจิตเกิดเท่านั้น เมื่อใดที่วิถีจิตไม่เกิด ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เช่น ในขณะที่นอนหลับสนิท แม้ว่ายังไม่สิ้นชีวิต แต่ขณะหลับสนิทนั้นก็ไม่มีเยื่อใยไม่มีความอาลัยอาวรณ์ ไม่มีความผูกพันในสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีความยึดถือแม้แต่ในขันธ์ซึ่งเคยยึดถือว่าเป็นเรา เป็นตัวตน เพราะขณะนั้นวิถีจิตไม่เกิดขึ้น จึงไม่รู้อารมณ์ใดๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นทางกาย ทางใจเลย **ขณะที่ยังไม่สิ้นชีวิตเพียงแต่หลับสนิท ก็ยังขาดเยื่อใยความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่างๆ ได้ แล้วทำไมจะไม่อบรมเจริญปัญญาเพื่อตัดเยื่อใย และการยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจะทำให้อกุศลน้อยลง เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทุกอย่างปรากฏเพียงชั่วขณะที่วิถีจิต**

เกิดขึ้นเท่านั้นเอง และเมื่อจิตใดเกิดขึ้นแล้วดับไป จิตนั้นก็ดับไปจริงๆ รูปใดเกิดแล้วดับไป รูปนั้นก็ดับไปจริงๆ รูปที่ปรากฏทางตาเมื่อครู่นี้ดับหมดจริงๆ วิถีจิตแต่ละขณะทางตาเมื่อครู่นี้ดับหมดจริงๆ เสียงที่ปรากฏทางหูก็ดับหมดจริงๆ ได้ยินก็ดับหมดจริง จิตทุกขณะและรูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจริงๆ แต่ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมจริงๆ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ความหมายของคำว่า **"ดับ"** เพราะยังไม่ประจักษ์การดับ เช่นเวลานี้ ถ้าจะกล่าวว่าจักขุวิญญาณดับ สัมปฏิจฉันนจิตดับ สันตีรณจิตดับ ชวนจิตดับ ตทาลัมพนจิตดับ แต่ก็ยังไม่ประจักษ์การดับไปของสภาพธรรมใดๆ เลย ฉะนั้น จึงต้องอบรมเจริญปัญญาจนกระทั่งสามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมจริงๆ แต่ถึงแม้ว่าปัญญาขั้นนั้นยังไม่เกิด การฟังพระธรรมและการพิจารณาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นปัจจัยโดยเป็นสังขารขันธ์ ปรุงแต่งให้สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับ และปัญญาน้อม คือ ค่อยๆ ศึกษาพิจารณาจนเพิ่มความรู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนขึ้นทีละเล็กละน้อย

ในอัฏฐสาลินี อตีตติกะ อธิบายอตีตธรรม (๑๐๔๔) กล่าวถึงลักษณะของธรรมที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว มีข้อความว่า

คำว่า "ล่วงไปแล้ว" คือ ล่วงไปแล้ว ๓ ขณะ ทั้งอุปาทขณะ คือ ขณะที่เกิด ฐิติขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่ และภังคขณะ คือ ขณะที่ดับ

จิตดวงหนึ่งๆ มีอายุสั้นมากเหลือเกิน คือ เพียงเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วก็ดับไป จิตทุกดวงจึงมีอนุขณะ ๓ ขณะ คือ

อุปาทขณะ เป็นขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่ดับ

ฐิติขณะ เป็นขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ดับ

ภังคขณะ เป็นขณะที่ดับ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่

จิตขณะที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังตั้งอยู่ ยัง**ไม่ชื่อว่าเป็นอดีตสำหรับฐิติขณะ แต่เป็นอดีตแล้วสำหรับอุปาทขณะ**

เมื่อศึกษาต่อไปเรื่องรูปก็จะรู้ว่า รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐานนั้น เป็นกัมมชรูป เกิดทุกอนุขณะของจิต คืออุปาทขณะของจิต ฐิติขณะของจิต และภังคขณะของจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดก่อนจุติจิต ๑๖ ขณะ ฉะนั้น รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงดับหมดพร้อมกับจุติจิต ทำให้สิ้นสุดความเป็นบุคคลในชาตินั้นทั้ง ๕ ขันธ์

รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นสมุฏฐานเป็นจิตตชรูป เกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิต (เว้นปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง)

รูปที่เกิดเพราะอุตุ คือ ธาตุไฟที่เหมาะสมเป็นสมุฏฐานนั้นเป็นอุตุชรูป เกิดในฐิติขณะของอุตุชรูป ซึ่งเป็นสมุฏฐานนั้น

รูปที่เกิดเพราะอาหารเป็นสมุฏฐานเป็นอาหารชรูป เกิดในฐิติขณะของโอชารูปในอาหารที่บริโภคเข้าไป เมื่อโอชารูปในอาหารนั้นซึมซาบแล้ว

จิตเกิดดับอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ขณะทั้ง ๓ ก็หมดไปอย่างรวดเร็วด้วย แต่ธรรมใดซึ่งเป็นอดีต คือ "ล่วงไปแล้ว" นั้น ล่วงไปแล้วทั้ง ๓ ขณะ ไม่เหลือทั้งอุปาทขณะ ฐิติขณะ และภังคขณะ

คำอธิบายต่อไปมีว่า

คำว่า **"ดับแล้ว" คือ ถึงความดับแล้ว** เหมือนไฟดับ ดับแล้วไม่มีอีก

คำว่า **"ปราศไปแล้ว" คือ ถึงความปราศไปแล้ว หรือไปปราศแล้ว** เหมือนคนตายที่ปราศไปแล้ว ไปปราศแล้ว ไม่เหลือเลย นั้น คือ ลักษณะของความดับ

คำว่า **"แปรไปแล้ว" คือ ถึงความแปรไปด้วยการละปกติ** ปกติ คือ มี แต่แปรไปด้วยการละปกติ คือ ไม่มี

คำว่า **"อัสดงคตแล้ว" ด้วยอรรถว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้กล่าว คือ ความดับ**

"อพฺภตฺถงฺคตา" แปลว่า ถึงความดับสูญแล้ว ทรงเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ไม่เพียงแต่ใช้คำว่าดับ ยังเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ให้รู้ถึงความดับสูญแล้ว ไม่เหลือจริงๆ คำว่า "เกิดขึ้นแล้วปราศไป" คือ บังเกิดแล้วปราศไป ไม่ใช่ว่าไม่มี มีเพราะเกิดขึ้น แต่ว่าเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ปราศไปแล้ว สูญจริงๆ ไม่เหลือเลย **ธรรมส่วนที่ล่วงไปแล้วเหล่านั้น อะไรบ้าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** ซึ่งเป็นสังขตธรรม และเป็นขันธ์ ๕ ดังนี้ คือ

รูปขันธ์	รูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
เวทนาขันธ์	ความรู้สึกทุกอย่าง คือ เวทนาเจตสิก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

สัญญาขันธ์	สภาพจำ คือ สัญญาเจตสิก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
สังขารขันธ์	ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ประเภท ซึ่งปรุงแต่งเช่น โลภะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ ศรัทธา วิริยะ และปัญญา เป็นต้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
วิญญาณขันธ์	คือ จิตทุกดวง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เมื่อทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสังขตธรรม เป็นขันธ์หนึ่งขันธ์ใดใน ๕ ขันธ์ ดับไปทุกขณะๆ อย่างนี้ ยังอาลัย ยังยึดถือ ยังผูกพันขันธ์ไหนบ้างไหม ในเมื่อทุกขันธ์เกิดแล้วก็ดับไปๆ สูญไปด้วย ไม่ใช่ดับแล้วยังมีเหลือ แต่ว่าดับสูญไป ปราศไปโดยไม่เหลือเลย

เพียงขั้นการอ่าน การฟัง ดับกิเลสไม่ได้เลย ยังอยู่เต็มทีเดียว ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาให้เข้าใจเพื่อเป็นสังขารขันธ์ปรุงแต่งให้สติระลึก สังเกต พิจารณารู้สิ่งที่ได้ยินได้ฟังเข้าใจแล้วนั้น จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏและดับไป จึงจะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ในวันหนึ่งๆ เคยชอบสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เคยยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นสมบัติของเรา แท้ที่จริงทุกอย่างปรากฏขณะที่เป็นวิถีจิตเท่านั้นเอง สภาพธรรมใดที่เป็นวิบาก ก็เป็นผลของกรรม จะมีบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ เสื้อผ้าอาภรณ์มากมายอย่างไร ประณีตสวยงามอย่างไร วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก็เพียงเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เพียงชั่วขณะที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ยั่งยืนเลย

เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ แล้วก็ไม่มีใครรู้ว่ากรรมใดจะให้ผลในขณะต่อไป เพราะเหตุว่าทุกคนมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมในอดีตที่ได้กระทำแล้ว เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยที่กรรมใดจะให้ผลเป็นวิบากใดเกิดขึ้น วิบากนั้นก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง เท่านั้นเอง

การศึกษาพิจารณาเรื่องความไม่เที่ยงของสภาพธรรม ย่อมเป็นวิริยารัมภกถา ที่จะทำให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแล้วศึกษาพิจารณาจนกว่าจะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ที่กำลังปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ

เมื่อเข้าใจถูกต้องในลักษณะของสภาพธรรม ชวนวิถีที่เป็นกุศลจิตก็เพิ่มขึ้น แต่ถ้าไม่ฟัง ไม่ศึกษาให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมเลย ก็ไม่รู้ว่าขณะใดเป็นวิบากซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม ขณะใดเป็นชวนวิถีจิตที่สั่งสมสันดานที่เป็นอกุศลหรือกุศล เมื่อไม่รู้ก็ไม่เห็นโทษของอกุศลและไม่อบรมเจริญกุศล สังสารวัฏฏ์ก็ย่อมจะต้องยืดยาวต่อไป ในวันหนึ่งๆ นั้นอกุศลจิตเกิดมากหรือกุศลจิตเกิดมาก ฉะนั้น ผลข้างหน้าจะเป็นกุศลวิบากมากหรืออกุศลวิบากมาก ซึ่งทุกท่านก็ย่อมพิจารณารู้สภาพธรรมที่เกิดกับท่านได้ในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง

สรุปกิจของจิต

กิจของจิตมี ๑๔ กิจ คือ

๑. **ปฏิสนธิกิจ** คือ กิจสืบต่อจากจุติกิจ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ

กามาวจรวิบากจิต	๑๐	ดวง
รูปาวจรวิบากจิต	๕	ดวง
อรูปาวจรวิบากจิต	๔	ดวง

๒. **ภวังคกิจ** คือ กิจดำรงภพชาติ

จิตที่ทำภวังคกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ วิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นก็เกิดขึ้นทำภวังคกิจต่อจากปฏิสนธิจิตที่ดับไปแล้ว จนกว่าวิถีจิตจะเกิดทางทวารใดทวารหนึ่ง และเมื่อวิถีจิตทางทวารนั้นดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อทุกครั้งจนกว่าจะจุติ

๓. **อาวัชชนกิจ** คือ กิจนึกถึงอารมณ์ที่กระทบทวาร เป็นวิถีจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นทางหนึ่งทางใดใน ๖ ทวาร

จิตที่ทำอาวัชชนกิจเป็นกิริยาจิต ๒ ดวง คือ

ปัญจทวาราวัชชนจิต	๑	ดวง
มโนทวาราวัชชนจิต	๑	ดวง

๔. **ทัสสนกิจ** คือ กิจเห็น

จิตที่ทำทัสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

จักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๕. สวนกิจ คือ กิจได้ยิน

จิตที่ทำสวนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ
โสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๖. ฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น

จิตที่ทำฆายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ
ฆานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๗. สายนกิจ คือ กิจลิ้มรส

จิตที่ทำสายนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ
ชิวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
ชิวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๘. ผุสสนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ที่กระทบกาย

จิตที่ทำผุสสนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ
กายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง
กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง

๙. สัมปฏิจฉันนกิจ คือ กิจรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญจวิญญาณ

จิตที่ทำสัมปฏิจฉันนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๒ ดวง คือ

สัมปฏิจฉันนจิตอกุศลวิบาก ๑ ดวง

สัมปฏิจฉันนจิตกุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๐. **สันตีรณกิจ** คือ กิจพิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๕

จิตที่ทำสันตีรณกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตีรณ อกุศลวิบาก ๑ ดวง

อุเบกขาสันตีรณ กุศลวิบาก ๑ ดวง

โสมนัสสันตีรณ กุศลวิบาก ๑ ดวง

๑๑. **โวฏฐัพพนกิจ** คือ กิจตัดสินอารมณ์ให้ชวนวิถีจิตประเภทหนึ่งประเภทใดเกิดทางปัญจทวาร

จิตที่ทำกิจนี้ ได้แก่ กิริยาจิต ๑ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต

๑๒. **ชวนกิจ** คือ กิจแล่นไปในอารมณ์ หรือเสพอารมณ์

จิตที่ทำชวนกิจมี ๕๕ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกะ (หสิตุปปาทจิต)	๑	ดวง
กามาวจรกุศลจิต	๘	ดวง
มหากิริยาจิต	๘	ดวง
รูปาวจรกุศลจิต	๕	ดวง
รูปาวจรกิริยาจิต	๕	ดวง
อรูปาวจรกุศลจิต	๔	ดวง
อรูปาวจรกิริยาจิต	๔	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

๑๓. ตทาลัมพนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ต่อจากชวนกิจ

จิตที่ทำตทาลัมพนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๑ ดวง คือ

สันตีรณจิต	๓	ดวง
กามาวจรสเหตุกกุศลวิบากจิต	๘	ดวง

๑๔. จุติกิจ คือ กิจเคลื่อนจากภพชาติ เมื่อจุติจิตเกิดทำกิจเคลื่อนจากภพชาติดับไปแล้ว ก็สิ้นชีวิต หมดสภาพความเป็นบุคคลนั้นโดยสิ้นเชิง

จิตที่ทำจุติกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง ประเภทเดียวกับปฏิสนธิจิตและภวังคจิตนั่นเอง เมื่อวิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นเองก็ทำภวังคกิจและจุติกิจ

รวมจิต ๘๙ ดวง ทำกิจ ๑๔ กิจ

ปฏิสนธิจิตประมวลมาซึ่งนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็นไปในภพชาติหนึ่งๆ ตามกำลังและประเภทของปฏิสนธิจิตนั้นๆ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจในกามภูมิ ๑๑ ได้แก่ กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง คือ

อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิต	๑	ดวง
อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต	๑	ดวง
กามาวจรสเหตุกกุศลวิบากจิต (มหาวิบาก)	๘	ดวง

อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำปฏิสนธิกิจในอบายภูมิ ๔ คือ เกิดในนรก เกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนไม่มีกำลัง จึงทำปฏิสนธิกิจในมนุษย์โดยมีอกุศลกรรมเบียดเบียน ทำให้เป็นบุคคลพิการ บ้า ใบ้ บอด หนวก เป็นต้น ตั้งแต่กำเนิด และปฏิสนธิในสวรรค์ชั้นต้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

มหาวิบากจิต ๘ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ๖ ภูมิต่างๆ กัน ตามกำลังและความประณีตของกุศลกรรมนั้นๆ

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ ตามขั้นของรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในอรูปพรหม ๔ ภูมิ ตามขั้นของอรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

สำหรับจิตที่ทำตทาลัมพนกิจ ๑๑ ดวงนั้น เกิดต่อจากกามชวนวิถีในกามภูมิเท่านั้น ไม่เกิดในภูมิที่สูงกว่านี้ คือ ไม่เกิดในรูปพรหมภูมิ และอรูปพรหมภูมิเลย

จิตที่ทำได้ ๕ กิจ มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง และอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่ทำได้ ๔ กิจ มี ๘ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ ดวง

จิตที่ทำได้ ๓ กิจ มี ๙ ดวง คือ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง และอรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

จิตที่ทำได้ ๒ กิจ มี ๒ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และโสมนัสสันตีรณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่เหลือทำได้กิจเดียว เฉพาะกิจของตนๆ

คำถามทบทวน

๑. ปฏิสนธิจิตเป็นชาติอะไร เป็นผลของกรรมอะไร
๒. กัมมชรูปเกิดขณะใดบ้าง และเว้นไม่เกิดเมื่อไร
๓. จิตตชรูปเกิดเมื่อไร เว้นไม่เกิดขณะไหนบ้าง
๔. อกุศลจิตทำกิจอะไร
๕. จิตที่ทำชวนกิจมีกี่ชาติ
๖. กุศลจิต กิริยาจิต ทำปฏิสนธิกิจได้ไหม
๗. อุเบกขาสันตีรณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๘. โสมนัสสันตีรณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๙. พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ
๑๐. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ

บทที่ ๗

อรรถของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้วประการที่ ๑ คือ จิต เป็นสภาพรู้แจ้งอารมณ์ ย่อมจะเกื้อกูลให้สติเกิดระลึกรู้ลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็น หรือกำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และพิจารณารู้ว่าสภาพรู้นั้นเป็นจิต ไม่ใช่ตัวตน เพราะจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งสิ่งที่กำลังปรากฏนั้น

อรรถของจิตประการที่ ๒ คือ ชื่อว่าจิต เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี ซึ่งก็รู้ได้ว่าที่แต่ละบุคคลมีอุปนิสัยต่างๆ กันนั้น เพราะสั่งสมโลภะ โทสะ โมหะมาก หรือว่าสะสมกุศลกรรมประเภทใดมาก จึงทำให้แต่ละบุคคลมีอัธยาศัยต่างๆ กัน

อรรถของจิตประการที่ ๓ ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก เมื่อเข้าใจเรื่องวิถีจิตแล้วก็จะเข้าใจสภาพที่เป็นสังสารวัฏฏ์ คือ การเกิดขึ้นวนเวียนไปเป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์ได้ เพราะเหตุว่าชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก

กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเป็นชวนวิถีและดับไปแล้วนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะต่อไป เพราะแม้ว่าจิตจะเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่การดับของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตดวงต่อไปที่เกิดขึ้นจึงสืบต่อทุกอย่างที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อน เพราะจิตที่เกิดสืบต่อนั้น เกิดขึ้นเพราะจิตดวงก่อนเป็นปัจจัย ฉะนั้น อกุศลชวนวิถีจิต และกุศลชวนวิถีจิตที่สั่งสมสันดานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากได้

สังสารวัฏฏ์ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์

กิเลสวัฏฏ์ เกิดขึ้นวนเวียนทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และสั่งสมสันดานสืบต่อเป็นเหตุให้กระทำ**กัมมวัฏฏ์** คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม ทางกาย วาจา ใจ **กัมมวัฏฏ์** เป็นปัจจัยให้เกิด **วิปากวัฏฏ์** และเมื่อวิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้น ก็ไม่ปราศจากกิเลสวัฏฏ์อีก เพราะยังมีความยินดียินร้ายในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมที่เป็นอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมและกุศลกรรมนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากจิตไม่รู้จบ ตราบใดที่ปัญญาไม่ได้อบรมจนเจริญคมกล้า สามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม สังสารวัฏฏ์ทั้ง ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นวนเวียนไปเรื่อยๆ

ปฏิจจสมุปปาท คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นนั้นก็เป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร (กิเลสวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมวัฏฏ์) สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (กัมมวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวัฏฏ์)

อวิชชา คือ โมหเจตสิก เป็นอกุศลธรรมที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นกิเลสวัฏฏ์ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำกุศลกรรมที่เนื่องกับรูป คือ กามาวจรกุศลกรรม และรูปาวจรกุศลกรรม

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำอกุศลกรรม

อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นอรูปาวจรกุศลกรรม คือ อรูปฌานกุศล ๔

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด**วิญญาณ** คือ ปฏิสนธิในภูมิต่างๆ ตามควรแก่เหตุ คือ กรรมนั้นๆ

ฉะนั้น ปฏิจจสมุปปาท ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปแต่ละขณะนี้เอง ไม่ว่าจะทรงแสดงโดยนัยใด เช่น ทรงแสดงโดยนัยของปรมัตถธรรม ๔ โดยนัยของอริยสัจจ์ ๔ หรือโดยนัยของปฏิจจสมุปปาท

อรรถที่เป็นลักษณะของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก แสดงให้เห็นว่าในชีวิตตามความเป็นจริง บางขณะก็เป็นกิเลส บางขณะก็เป็นกรรม บางขณะก็เป็นวิบาก ซึ่งถ้าเข้าใจชัดในเรื่องวิถีจิต ก็จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดขึ้นพิจารณารู้ว่า ขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึกนั้น ขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม และขณะใดเป็นวิบาก เช่น ขณะที่เห็น

ปัญจทวาราวัชชนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
จักขุวิญญาณ	เป็นวิบากจิต
สัมปฏิจฉันนจิต	เป็นวิบากจิต
สันตีรณจิต	เป็นวิบากจิต
โวฏฐัพพนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
ชวนจิต	ไม่ใช่วิบากจิต
ตทาลัมพนจิต	เป็นวิบากจิต

มีประโยชน์อะไรที่จะรู้ถึงความละเอียดว่าขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น ขณะใดเป็นวิบาก และขณะใดไม่ใช่วิบาก ประโยชน์ คือ ควรรู้ว่าธรรมใดที่เป็นเหตุ ธรรมนั้นไม่ใช่ผล อกุศลและกุศลทั้งหลายเป็นเหตุ ไม่ใช่เป็นวิบาก ขณะใดที่เป็นวิบากจิต ขณะนั้นเป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุ ไม่ใช่เป็นตัวเหต ขณะที่กำลังเห็นนี้ ถ้ารู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีตที่ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น จะคิดไหมว่ามีตัวตนที่สามารถบันดาลให้วิบากจิตใดๆ เกิดขึ้นได้ ถ้ารู้ตามความเป็นจริงของจิตที่เป็นเหตุและจิตที่เป็นผล ก็จะเห็นความเป็นอนัตตาในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึก ซึ่งจะเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้สติระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนั้นได้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละประเภทซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้งสิ้น

มีใครกลัวว่าวิบากจิตจะไม่เกิด หรือกลัวว่าจะหมดวิบากบ้าง ซึ่งไม่ต้องกลัวเลย เพราะไม่ว่าวันนี้ พรุ่งนี้ วันต่อๆ ไป เดือนต่อๆ ไป ปีต่อๆ ไป ชาติต่อๆ ไป ก็ไม่ต้องห่วงเรื่องที่วิบากจิตจะไม่เกิด เพราะ

เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังมีปัจจัยพร้อมที่จะให้วิบากจิตเกิดขึ้นสืบต่อไปเรื่อย ๆ แต่ควรระลึกว่าวิบากที่จะเกิดนั้นจะเป็นวิบากประเภทไหน เป็นผลของกรรมอะไร ซึ่งในชาตินี้ก็เป็นเครื่องพิสูจน์วิบากแล้วว่า แต่ละคนมีวิบากของกุศลกรรม หรือว่ามีวิบากของอกุศลกรรมมากน้อยอย่างไร

ข้อความในมโนรถปูรณีอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ปฐมปัณณาสก์ วรรคที่ ๔ นิทานสูตร ข้อ ๔๗๓ แสดงปริยายแห่งพระอภิธรรม**จำแนกกรรมไว้ ๑๖ ประการ เป็นอกุศลกรรม ๘ และกุศลกรรม ๘ คือ อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องถึงพร้อมด้วยสมบัติ และวิบัติ** คือ

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

คติสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

อุปธิสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

กาลสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

ปโยคสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

แสดงว่าเมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติสมบัติ อุปธิสมบัติ กาลสมบัติ หรือปโยคสมบัติ อกุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**คติวิบัติ**ย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**อุปธิวิบัติ**ย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**กาลวิบัติ**ย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**ปโยควิบัติ**ย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ทางฝ่ายกุศลกรรม ๘ ประการ คือ เมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วย คติวิบัติ ๑ อุปธิวิบัติ ๑ กาลวิบัติ ๑ ปโยควิบัติ ๑ กุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล และกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องอาศัย คติสมบัติ ๑ อุปธิสมบัติ ๑ กาลสมบัติ ๑ ปโยคสมบัติ ๑

คติสมบัติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ดี เป็นสุคติภูมิ คติวิบัติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี เป็นทุคติภูมิ เป็นอบายภูมิ

ทุกท่านจะต้องปฏิสนธิทันทีที่จุติจิตดับ แต่ไม่มีใครรู้ว่า “คติ” คือที่ๆ จะไปนั้นจะเป็นสุคติหรือทุคติ บางท่านปรารถนาที่จะเกิดในสกุลซึ่งไม่มีสุรายาเมา แต่เมื่อจุติจิตยังไม่เกิด ก็ไม่รู้ว่าก่อนจุติจิตจะเกิดนั้นจะมีชวนวิถีอะไรๆ เกิดบ้าง เมื่อจุติจิตเกิดและดับไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่ากรรมใดจะให้ผลทำให้ปฏิสนธิในภูมิใด

ถ้ากุศลกรรมให้ผลทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมิ เป็นคติสมบัติ กุศล-กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมินั้นย่อมประมวลมาซึ่งกรรมต่างๆ ใน

สังสารวัฏฏ์ที่กระทำไว้แล้ว ที่ควรแก่การเป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่เป็นอิฏฐารมณ์น่ารื่นรมย์ตามฐานะของปฏิสนธิจิตนั้นๆ แต่เนื่องจากอกุศลกรรมในอดีตก็ได้กระทำไว้ด้วย ฉะนั้น ทุกท่านจึงไม่ได้มีแต่อิฏฐารมณ์เท่านั้น ขณะใดอกุศลกรรมให้ผล ขณะนั้นวิบากจิตก็รู้อารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย ถึงแม้ว่าทุกท่านจะมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่การที่แต่ละกรรมจะให้ผลได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับคติสมบัติหรือคติวิบัติ

นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับอุปธิ **อุปธิ คือ ธรรมที่ทรงสภาพของทุกข์ สำหรับอุปธิสมบัติและอุปธิวิบัติ คือ ส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกาย ซึ่งเมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติภูมิแล้วก็ตาม แต่อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วก็เป็นปัจจัยให้เป็นผู้ที่พิกลพิการ มีอวัยวะไม่สมประกอบ เป็นอุปธิวิบัติ เป็นปัจจัยให้อกุศลกรรมมีโอกาสให้ผลได้มากกว่ากุศลกรรม**

นอกจากนั้น **กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตยังจะต้องอาศัยกาลสมบัติเป็นปัจจัยด้วยจึงจะให้ผลได้ ในกาลสมัยที่ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ข้าวไม่ยาก หมากไม่แพง ในขณะที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข สมบูรณ์พร้อมทุกประการ** ในขณะนั้นกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อิฏฐารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แต่ถ้าเป็น**กาลวิบัติ ยุคใดสมัยใดที่บ้านเมืองเดือดร้อนวุ่นวาย ข้าวยากหมากแพง กุศลกรรมก็ไม่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้เท่ากับในสมัยที่เป็นกาลสมบัติ** ในยุคนี้สมัยนี้คนดีที่ไม่ได้กระทำความเดือดเนื้อร้อนใจให้ใครเลย ก็ยังได้รับวิบัติ

ถึงเจ็บปวดหรือสิ้นชีวิตได้ เพราะเป็นกาลวิบัติ แม้ว่าจะได้สะสมกุศลกรรมมาแล้ว แต่เมื่อเป็นกาลวิบัติ บ้านเมืองระส่ำระสาย อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีต ก็เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เป็นผลของอกุศลกรรมนั้น

นอกจากนั้น กรรมใดๆ ที่จะให้ผลหรือไม่ให้ผลนั้นยังต้องอาศัยปโยคสมบัติ หรือปโยควิบัติ **"ปโยคสมบัติ"** คือ **ความสามารถในการพากเพียรประกอบการงานด้วยการพิจารณาอย่างฉลาด** กิจการงานทุกอย่างแม้แต่การโจรกรรมก็ต้องอาศัยความรอบคอบ ศิลปะ ความชำนาญ และความสามารถในการที่จะทำกิจการงานนั้นๆ ให้สำเร็จ ความสามารถกระทำกิจการงานต่างๆ ได้สำเร็จเป็นปโยคสมบัติ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม **ไม่ว่าอาชีพใดกิจการงานใด ก็ต้องกระทำด้วยปโยคสมบัติ คือ พร้อมด้วยความชำนาญ ความสามารถ จึงจะสำเร็จได้ตามต้องการ** อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วยังไม่ถึงพร้อมด้วยปัจจัยที่จะทำให้อกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เพราะขณะนั้นบุคคลนั้นยังประกอบด้วยปโยคสมบัติ ความสามารถในการงานนั้นอยู่ และถึงแม้ว่าจะเป็นคนดี แต่ขาดศิลปะความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพในธุรกิจการงาน ก็เป็นปโยควิบัติ จึงไม่เป็นปัจจัยให้กุศลวิบากเกิดขึ้น เพราะขาดปโยคสมบัติ

ฉะนั้น เรื่องของผลซึ่งจะต้องเกิดจากเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยละเอียดพร้อมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้ผลนั้นๆ เกิดขึ้นด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องของอนัตตาทั้งหมด ไม่ใช่เป็นตัวตนที่คิดเอาเองว่าจะบันดาลทุกอย่างให้เกิดขึ้นได้ตามความต้องการ จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ แม้ขณะที่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะให้ผล ก็ต้องประกอบด้วยคติสมบัติหรือคติวิบัติ อุปธิสมบัติหรือ

อุปธิวิบัติ กาลสมบัติหรือกาลวิบัติ ปโยคสมบัติหรือปโยควิบัติ

การเข้าใจเรื่องเหตุ เรื่องผล เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก ย่อมเป็นปัจจัยที่จะทำให้ได้รับทุกข์จากสังสารวัฏฏ์น้อยลง นอกจากนั้นจะต้องเข้าใจวิถีจิตว่าในขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น วิบากจิต เช่น จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นก็ดี สัมปฏิจฉันนจิตซึ่งรับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณก็ดี สันตีรณจิตซึ่งพิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิตก็ดี วิบากจิตทั้งหมดไม่สามารถจะกระทำกรรมใดๆ ได้เลย ขณะที่ทำกุศลกรรมประเภทหนึ่งประเภทใด ขณะนั้นเป็นกุศลชวนวิถีจิต ขณะที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจ โสตวิญญาณก็เพียงเกิดขึ้นได้ยินแล้ว สัมปฏิจฉันนจิตก็รับเสียงนั้นต่อ แล้วสันตีรณจิตก็พิจารณาเสียงนั้น วิบากจิตกระทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กลิ่นที่ดีกระทบจมูก ฆานวิญญาณก็เกิดขึ้นรู้กลิ่นนั้น สัมปฏิจฉันนจิตรับรู้กลิ่นนั้น สันตีรณจิตพิจารณากลิ่นนั้น แต่ทำกรรมใดๆ ไม่ได้ ทำให้รูปเคลื่อนไหวใดๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กำลังพูด เดิน ยกมือ เคลื่อนไหวทำกิจการงานใดๆ นั้น ไม่ใช่วิบากจิตที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ แต่เป็นชวนวิถีซึ่งเป็นปัจจัยให้รูปเคลื่อนไหวไปด้วยกุศลจิตหรืออกุศลจิต ฉะนั้น จิตที่กระทำกรรมใดๆ จึงไม่ใช่วิบากจิต ขณะที่บริโภคอาหาร จิตที่เห็นเป็นวิบากจิต จิตที่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโลภมูลจิต จิตที่ไม่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโทสมูลจิต จิตที่ลิ้มรสเปรี้ยวหรือหวานเป็นวิบากจิต จิตที่ทำให้รูปเคลื่อนไหวไปตักอาหารหรือเคี้ยวกลืนด้วยความพอใจนั้นเป็นโลภมูลจิต สติสามารถจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของจิตแต่ละประเภทได้ตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงไม่ใช่หนีโลภะ แต่ต้องรู้โลภะตามความเป็นจริงจึงจะละโลภะได้ ตั้งแต่เกิดมาก็มี

ปัจจัยทำให้โลภะเกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ขณะที่ประกอบการงานอาชีพ ส่วนใหญ่ก็เป็นโลภะ ในวันหนึ่งๆ นั้น โลภะเกิดมากทีเดียว **แต่กุศลจิตก็มีปัจจัยที่จะเกิดได้เมื่อเห็นประโยชน์ของกุศลจิต** ขณะที่รับประทานอาหาร เมื่อโลภชวนวิถีเกิดแล้วดับไป ชวนวิถีวาระหลังจากนั้นเป็นกุศล โดยระลึกรู้ลักษณะของจิตที่ยินดีพอใจในอาหารขณะนั้นก็ได้ หรือสติอาจจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อน ตึงหรือไหว หรือรสเปรี้ยว หวาน เค็มที่ปรากฏก็ได้

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้รู้สภาพของจิตได้ แม้ในขณะที่ยังไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย ทางวาจาเลย เช่น สติสามารถระลึกรู้ว่าจิตที่เห็นไม่ใช่จิตที่ยินดีพอใจในสิ่งที่ปรากฏ เป็นต้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก

กิเลสเป็นสภาพธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ เศร้าหมอง "เศร้าหมอง" คือ ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ เช่น ขณะที่เกิดความยินดี ความติดข้องต้องการ ขณะที่กำลังอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นสบายใจหรือไม่สบายใจ ถ้าไม่อยากได้ ไม่เกิดโลภะ จะสบายใจกว่านั้น เพราะไม่ต้องหลงยึดติด ไม่ต้องติดข้อง ไม่ต้องคิดอยากได้ แต่ขณะที่กำลังติดข้องอยากได้นั้น อวิชชาไม่สามารถจะเห็นได้ว่า ขณะนั้นเป็นสภาพธรรมที่เศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ไม่สบายใจ เดือดร้อนแล้วเพราะความติดข้องต้องการ ไม่ว่าจะเกิดความพอใจสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็เป็นความติดข้อง เป็นความเศร้าหมอง เป็นความเดือดร้อน เป็นอกุศลธรรม และบางทีบางท่านก็เข้าใจว่าเป็นศรัทธา ซึ่งถ้าสติปัฏฐานไม่เกิด ปัญญาไม่พิจารณา จะไม่รู้ว่าขณะนั้นเป็นโลภะซึ่งเป็นอกุศล หรือว่าเป็นศรัทธาซึ่งเป็นกุศล

ในชีวิตประจำวันของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่จะพ้นไปจากโลภะไม่ได้เลย ขณะใดที่พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นโลภะสำหรับคฤหัสถ์ฉันใด บรรพชิตผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ฉันนั้น

กิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้น เมื่อขณะใดมีกำลังแรงกล้าก็เป็นอกุศลกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่มีกิเลส อกุศลกรรมทางกายทางวาจาก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย และเมื่อได้กระทำกรรมไปแล้ว แม้ว่าจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันกระทำกรรมนั้นๆ สำเร็จไปแล้ว ดับไปแล้วก็ตาม แต่การสะสมของกรรมที่สืบต่ออยู่ในจิตทุกๆ ขณะที่เกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ นั้นก็เป็น **กัมมปัจจัย คือ เป็นสภาพธรรมที่ทำให้ผล คือวิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม ขณะใดเป็นวิบาก** จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้โผฏฐัพพะเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ทุกคนอยากจะเห็นแต่สิ่งที่น่าพอใจ แม้เห็นแล้วเท่าไรๆ ก็ไม่พอ แต่แม้ว่าจะมีจักขุปสาทซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่อารมณ์ที่กระทบกับจักขุปสาท และปรากฏแก่จักขุวิญญาณนั้น ย่อมแล้วแต่กัมมปัจจัย เมื่อกุศลกรรมเป็นปัจจัยก็ทำให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่น่าพอใจ ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจก็เป็นผลของกุศลกรรม ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เป็นผลของอกุศลกรรม ขณะนี้และขณะต่อไปจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ก็ย่อมแล้วแต่ว่ากุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะเป็นปัจจัยให้วิบากนั้นๆ เกิดขึ้นทางทวารใด

ปัจจัยใหญ่ๆ ที่ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นมี ๒๔ ปัจจัย กรรมเป็นปัจจัยให้วิบากเกิดขึ้น ฉะนั้น **กรรมจึงเป็นกัมมปัจจัย เป็นปัจจัยหนึ่งใน ๒๔ ปัจจัย** ขณะเห็น ได้ยิน ได้

กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะนั้น เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกซึ่งเกิดขึ้นเพราะกัมมปัจจัย ไม่มีใครบันดาลให้เกิดขึ้นตามใจชอบได้ เช่น ขณะนี้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ใครจะไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยินได้บ้าง ในเมื่อเห็นเกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย และได้ยินก็เกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย

จิตและเจตสิกที่กำลังรู้อารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมกัน วิบากจิตเป็นปัจจัยแก่วิบากเจตสิก และวิบากเจตสิกก็เป็นปัจจัยแก่วิบากจิต โดยเป็น**วิปากปัจจัย** คือ ต้องเกิดเป็นวิบาก เป็นอย่างอื่นไม่ได้ ทั้งจิตและเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นวิบากทั้งสองอย่าง และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงต่างก็เป็นวิปากปัจจัยของกันและกัน

รูปที่เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นผลของกรรมแต่ไม่ใช่วิบาก เพราะรูปไม่ใช่นามธรรม รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูปจึงไม่เป็นวิบาก **วิบากต้องเป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้เท่านั้น**

อรรถของจิตประการที่ ๓ คือ ชื่อว่า **"จิต"** เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก

เรื่องของอดีตกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นการกระทำที่สำเร็จแล้ว เสร็จสิ้นแล้วในอดีต แต่เป็นปัจจัย คือ ทำให้เกิดวิบากจิตและเจตสิกในปัจจุบัน ฉะนั้น จึงควรที่จะได้พิจารณาให้เข้าใจสภาพธรรมที่เป็นวิบากให้ละเอียดขึ้นว่า สภาพธรรมที่เป็นวิบากนั้น ได้แก่ นามธรรม คือ จิต เจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัย

โดยทั่วไป เมื่อประสบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักจะพูดกันว่าเป็นกรรมของคนนั้น ซึ่งถ้าจะให้เข้าใจถูกจริงๆ ก็ควรจะพูดว่า

เป็นผลของกรรมที่บุคคลนั้นได้กระทำแล้ว ซึ่งจะทำให้เข้าใจชัดเจนขึ้นว่าขณะใดเป็นผลของกรรม และขณะใดเป็นกรรม เพราะถ้าพูดกันสั้นๆ ว่าเป็นกรรมของคนนั้น ผู้ซึ่งไม่คุ้นเคยกับเหตุของผลของสภาพธรรม ก็อาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อนผิดไปได้ โดยอาจจะถือเอาวิบากนั่นเองเป็นกรรม

เมื่อได้ศึกษาและเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมอันกรรมกิเลสสั่งสมวิบาก ก็จะทำให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น คือ ถ้าปราศจากทวาร ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นทางรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ก็ย่อมจะไม่มีวิบากจิตในชีวิตประจำวันเกิดขึ้นรับผลของกรรม ขณะที่เห็นเป็นวิบากเป็นผลของกรรม แม้ว่าไม่ได้ประสบอุบัติเหตุ หรือได้ลาภยศอื่นใดก็ตาม ขณะได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นปกติในชีวิตประจำวันนั้น เป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วทั้งสิ้น วิบากจิตไม่ใช่เฉพาะขณะเจ็บไข้ได้ป่วย ได้ลาภหรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศเท่านั้น และสติสามารถระลึกรู้สภาพธรรมที่เป็นวิบากได้ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะในชีวิตประจำวัน

วิบากจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นผลของกัมมปัจจัยที่ได้กระทำแล้วซึ่งยากแก่การที่จะรู้ได้ว่า วิบากจิตที่เกิดขึ้นแต่ละทวารนั้นเป็นผลของอดีตกรรมอะไร เช่น วิบากจิตที่ได้ยินเสียงเด็กเล่นฟุตบอลนั้น เป็นผลของอดีตกรรมอะไร **เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นอจินไตย คือ เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด** กรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นเหตุในอดีต ซึ่งแม้จะได้กระทำมานานแล้วในสังสารวัฏฏ์ก็ยังเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตได้ ฉะนั้น ถ้าใครคิดเดาว่าเห็นสิ่งนี้เป็นผลของกรรมอะไร ได้ยินเสียงนั้นเป็นผลของกรรมอะไร ก็จะไม่พ้นจากความไม่รู้

และวุ่นวายใจ เพราะคิดเดาในสิ่งซึ่งไม่อาจมีปัญญาขั้นที่จะรู้จริงได้ แต่วิบากซึ่งเป็นผลของกรรม ก็กำลังมีปรากฏให้รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สภาพของจิตประเภทที่ ๑ คือ **สราคจิต** สติเกิดขึ้น ระลึกรู้สภาพจิตที่ประกอบด้วยราคะ ความยินดีพอใจติดข้อง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติธรรมดา เมื่อสติปัฏฐานไม่เกิด ก็จะไม่รู้เลยว่า เมื่อเห็นสิ่งใด โลภมูลจิตซึ่งเป็นจิตที่ยินดีพอใจสิ่งที่เห็นนั้นก็เกิดสืบต่ออย่างรวดเร็ว การที่จะดับกิเลสได้นั้น ปัญญาจะต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง คือ รู้สภาพที่ต่างกันของวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกุศลจิต อกุศลจิต ซึ่งเป็นกิเลสหรือกรรมปัจจุบันอันจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตในอนาคต ฉะนั้น การรู้ลักษณะของวิบากจิตนั้นจึงไม่ใช่รู้เพียงหยาบ ๆ เมื่อมีอุบัติเหตุ มีโรคภัยไข้เจ็บ มีลาภหรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศ แต่ต้องรู้ว่าวิบากจิต คือ ขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ในชีวิตประจำวัน

เมื่อรู้ว่าวิบากจิตที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลของกรรมของตนเอง แล้วจะโกรธหรือโทษคนอื่นไหมว่าผู้นั้นผู้นี้ทำให้เป็นอย่างนี้

ในพระไตรปิฎกมีเหตุการณ์ในชีวิตของคนที่ได้รับวิบากต่าง ๆ กันตามยุคสมัยนั้น สมัยนี้ก็มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแต่ละบุคคลย่อมได้รับวิบาก คือผลของอดีตกรรมโดยไม่คาดคิดว่าจะเป็นลักษณะใด เช่น ตึกทั้งหลังพังลงมาทับเจ้าของบ้านตาย ไม่ต้องอาศัยลูกระเบิด ไม่ต้องถูกคนอื่นยิงหรือทำร้าย แต่อดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้ได้รับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ฉะนั้น จึงไม่ควรโกรธหรือโทษผู้อื่น แต่ควรที่สติจะระลึกรู้ลักษณะ

ของสภาพธรรมที่เป็นวิบากจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ จึงจะรู้ได้ว่าขณะนั้นเป็นผลของอดีตกรรม ไม่ใช่ขณะที่เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือกุศล ซึ่งเป็นเหตุปัจจุบันที่จะให้เกิดผลในอนาคต

ทั้งวัตถุภายนอกและทั้งรูปกายที่ปรากฏให้เห็นว่าสูง ต่ำ ดำ ขาว ต่างๆ นั้น ก็ปรากฏชั่วขณะที่กระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น ถ้าไม่มีตาหรือไม่เห็น ก็จะไม่นึกถึงรูปร่างสัณฐาน สูง ต่ำ ดำ ขาวซึ่งยึดถือว่าเป็นร่างกายของเราเลย

ฉะนั้น รูปร่างกายของตนเองและวัตถุภายนอกทั้งหมด ตามความจริงนั่นไม่ใช่ของใครเลย เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏชั่วขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วดับไปอย่างรวดเร็วเท่านั้นเอง

เสียงที่ปรากฏเมื่อกระทบหูก็เช่นเดียวกัน เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏเมื่อกระทบหูแล้วก็ดับไปหมด ไม่ใช่ของใครเลยทั้งสิ้น การระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง จะทำให้ละคลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ชั่วขณะที่เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง ได้กลิ่นครั้งหนึ่ง ลิ้มรสครั้งหนึ่ง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสครั้งหนึ่ง หรือคิดนึกต่างๆ นั้นเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นสติปัฏฐาน ให้ปัญญาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นตามความเป็นจริงได้ว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนใดๆ เลย

ลองพิจารณาดูทรัพย์สมบัติที่เข้าใจว่ามีมากนั้น ถ้าไม่เห็นทรัพย์สมบัตินั้นเลย ก็เพียงแต่คิดเท่านั้นว่ามีทรัพย์สมบัติต่างๆ มาก แต่เมื่อไม่เห็น ไม่ได้กระทบสัมผัสทรัพย์สมบัตินั้นๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรจากทรัพย์สมบัตินั้นๆ ไหม เมื่อรู้ลักษณะของสภาพปรมัตถธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ แล้ว ก็รู้ว่าทุกคนเสมอกัน คือ จักขุ-

วิญญาณเกิดขึ้นขณะใดก็เห็นสิ่งที่ปรากฏแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณและสิ่งที่ปรากฏให้เห็น จึงไม่ใช่สมบัติของใครทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงไม่ควรยึดถือสิ่งใดว่าเป็นเรา หรือของเรา ทุกคนเท่ากันโดยสภาพที่เป็นปรมัตถธรรมเหมือนกัน แต่กิเลสที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นเรา หรือของเรานั้นย่อมมากน้อยต่างกัน

ท่านที่เคยยินดีในทรัพย์สมบัติมากน้อยของท่านนั้น เริ่มรู้สึกหรือยังว่าท่านไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ เลย เพราะจักขุวิญญาณเกิดขึ้นเห็นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ถ้าจักขุวิญญาณไม่เกิดขึ้นทรัพย์สมบัติของท่านอยู่ที่ไหน เมื่อทรัพย์สมบัติเป็นเพียงสิ่งที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นชั่วขณะ แล้วจะยึดถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติของท่านได้อย่างไรในเมื่อสิ่งที่ปรากฏนั้นไม่สามารถจะเข้ามาสู่ตัวของท่านได้เลย เพียงสามารถปรากฏเมื่อกระทบจักขุทวารหรือจักขุปสาทเท่านั้น

เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน มีเพียงชั่วขณะที่กระทบสัมผัสเท่านั้น จึงไม่ควรที่จะยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเราหรือว่าเป็นของเรา

ถึงแม้ว่าทุกท่านอยากจะมีทรัพย์สมบัติมากๆ ให้เท่าๆ กัน ให้เหมือนๆ กัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น ผลที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดจากเหตุในอดีต ฉะนั้น จึงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร วิบาก คือผลของกรรมในขณะที่เพียงเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถพยากรณ์ได้ว่า ขณะที่เห็น หรือได้ยินเป็นต้น แต่ละวาระนั้นเป็นผลของกรรมอะไร

ข้อความในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ อปัณณกวรรคที่ ๓ อจินติตสูตร ข้อ ๗๗ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุ

ทั้งหลาย **อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด** เมื่อบุคคลคิด **พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า เดือดร้อน** อจินไตย ๔ ประการ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย **พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ๑ ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก ๑** ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้แล ไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้าเดือดร้อน

ขณะนี้กำลังเห็นเป็นวิบากจิตทางตา **สติสามารถระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม คือ นามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ และรูปธรรม คือ สิ่งที่กำลังปรากฏเท่านั้น** จะรู้เกินไปจนกระทั่งว่าที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้เป็นผลของอดีตกรรมอะไรในชาติไหน ย่อมไม่สามารถที่จะรู้ได้ แต่ในขณะที่กำลังเห็นนั้นสติปัฏฐาน สามารถระลึกได้และปัญญาสามารถรู้ชัดได้ว่า ขณะที่เห็นซึ่งเป็นวิบากนั้นไม่ใช่ขณะที่พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นต่อจากขณะที่เห็น

อนึ่ง จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า "จิต" เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม วิจิตร คือ ต่าง ๆ กันไปตามสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เป็นการสั่งสมของแต่ละบุคคล ฉะนั้น ที่จะให้ทุกคนมีความคิดอย่างเดียวกัน นับถือลัทธิศาสนาเดียวกัน จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลย เพราะแม้รูปร่างกายก็ไม่เหมือนกัน ความคิดนึกก็ย่อมไม่เหมือนกัน ความเห็น ความเชื่อต่างๆ ก็ย่อมไม่เหมือนกัน แม้ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเองก็ไม่ทรงสามารถโปรดให้บุคคลทั้งหลายมีความเห็นถูกได้ทุกคน ผู้ที่สั่งสมเหตุปัจจัยมาแล้ว มีโอกาสที่วิบากจิตและกุศลจิตจะเกิดขึ้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้พิจารณาพระธรรมซึ่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เมื่อได้ยินได้

ฟังแล้วก็ควรจะพิจารณาใคร่ครวญ สอบสวน ให้รอบคอบละเอียดขึ้น และอบรมเจริญปัญญา จนสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้

ความเห็นผิดนั้นไม่ได้มีแต่ในลัทธิอื่น แม้ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ประพฤติปฏิบัติต่างๆ กัน ตามความคิดความเข้าใจซึ่งสะสมมาต่างๆ กัน ในสมัยหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ภิกษุชาววัชชีผู้เป็นต้นเหตุให้กระทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ นั้น ก็ได้ตั้งนิกายต่างๆ ตามความเห็นของตน เช่น นิกายหนึ่งมีความเห็นว่า ผู้ใดก็ตามที่จบรรลุมัคค์ผล รู้แจ้งนิพพาน ต้องเปล่งวาจาว่า ทุกข์หนอๆ[๑] การเข้าใจหนทางประพฤติปฏิบัติผิดพลาดคลาดเคลื่อนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ฉะนั้น สมัยนี้ทุกท่านจึงจะต้องศึกษาและพิจารณาโดยละเอียด เพราะผู้ที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมสมัยนี้ไม่ใช่อุคฆฏิตัญญูบุคคล หรือวิปัญจิตัญญูบุคคล แต่ผู้ที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมในสมัยนี้ได้นั้น ย่อมเป็นเนยยบุคคล และผู้ที่ไม่สามารถจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ แม้ว่าจะได้ฟังธรรมมาก อ่านธรรมมาก สนทนาธรรมมาก กล่าวธรรมมาก ก็เป็นปทปรมบุคคล

ฉะนั้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณาแสดงโดยตลอด ๔๕ พรรษานั้น ก็เพื่อทรงอนุเคราะห์ผู้ที่เป็นเนยยบุคคลและปทปรมบุคคล ทุกท่านจึงต้องศึกษาให้รู้จริงๆ ว่า **การรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้น คือ รู้อะไร และหนทางที่จะรู้การเกิดขึ้นและดับไปของธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจได้จริง ๆ นั้นต้องอบรมเจริญอย่างไร** จึงจะเป็นผู้ที่เข้าใจประโยชน์

---

๑ *นิทานกถา กถาวัตถุปกรณัฏฐกถา*

อย่างแท้จริงของการศึกษาว่า เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงพระมหากรุณาแสดงไว้โดยละเอียด แม้แต่ลักษณะของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้ว และจิตซึ่งกำลังเห็นก็เป็นสติปัฏฐาน เป็นสภาพธรรมที่ปัญญาสามารถจะอบรมเจริญขึ้นจนประจักษ์แจ้งสภาพที่เป็นอนัตตา เกิดขึ้นและดับไปในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดๆ เลย

คำถามทบทวน

๑. กัมมปัจจัยคืออะไร

๒. วิปากปัจจัยคืออะไร

๓. รูปซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นวิบากใช่ไหมเพราะอะไร

บทที่ ๘

อรรถของจิต ๔ ประการ คือ

๑. ที่ชื่อว่า **"จิต" เพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์**

๒. ที่ชื่อว่า **"จิต" เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถี**

๓. ที่ชื่อว่า **"จิต" เพราะเป็นสภาพธรรมอันกรรม กิเลสสั่งสมวิบาก**

๔. อนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า **"จิต" เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม**

วิจิตร คือ ต่างๆ ไม่เหมือนกัน และที่วิจิตร คือ ต่างๆ กันนั้นโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

ต้องมีเหตุที่ทำให้จิตต่างกัน ฉะนั้น อะไรเป็นเหตุให้จิตต่างกัน จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเจตสิกเป็นปัจจัยปรุงแต่ง เจตสิกเป็นปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิดพร้อมจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น เจตสิกซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมที่เกิดกับจิตนั่นเองทำให้จิตต่างๆ กันไป

จิตของแต่ละท่านต่างกันมากตามที่สะสมมาในอดีต จึงเป็นเหตุให้ผล คือวิบากในปัจจุบันนี้ต่างกัน ไม่ว่าจะมีสัตว์ บุคคล มากน้อยสักเท่าไรในโลก ก็ย่อมต่างกันไปตามกรรม ตามความวิจิตรของเหตุ

ตั้งแต่รูปร่างหน้าตา จนกระทั่งถึงการได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา ซึ่งล้วนแต่เป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุในอดีตที่ต่างกัน เหตุในอดีตทำให้ผลในปัจจุบันต่างกันตั้งแต่เกิดจนสิ้นชีวิต ไม่มีใครรู้ว่าแต่ละคนจะจากโลกนี้ไปวันไหน เวลาใด โดยอาการอย่างไร นอกบ้านหรือในบ้าน บนบก ในน้ำ หรือกลางอากาศ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บ หรืออุบัติเหตุอย่างใด ก็ไม่มีใครสามารถจะรู้ได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำแล้ว และไม่ใช่วิบากในปัจจุบันเท่านั้นที่ต่างกัน แม้เหตุ คือ **ความวิจิตรของจิตซึ่งเป็นเหตุในปัจจุบันชาตินี้ก็ยังต่างกันอีก จึงทำให้วิบาก คือผลข้างหน้าที่จะเกิดขึ้นนั้นต่างกันออกไปอีกด้วย**

ความวิจิตร คือ ความต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด ตามสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงควรเข้าใจความหมายของสัมปยุตตธรรม ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิตปรมัตถ์ ๑ เจตสิก-ปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ **จิตและเจตสิกเป็นสภาพธรรมซึ่งเกิดร่วมกันพร้อมกัน ปราศจากกันไม่ได้ แยกกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกันแล้วก็ดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน เกิดที่รูปเดียวกัน (ในภูมิที่มีขันธ์ ๕) นั้นคือลักษณะที่เป็นสัมปยุตต-ธรรม**

ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า จริงอยู่เมื่อรูปธรรมและอรูปธรรมเกิดพร้อมกัน รูปย่อมเกิดพร้อมกับอรูป แต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน อรูปก็เหมือนกัน คือเกิดพร้อมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน และรูปก็เกิดพร้อมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน **ส่วนอรูปโดยนิยมทีเดียวเกิดร่วมกับอรูป เกี่ยวข้องและสัมปยุตต์กันทีเดียว**

ที่ทรงแสดงลักษณะของสัมปยุตตธรรมไว้โดยละเอียดก็เพื่อให้ประจักษ์ชัดจริงๆ ว่า นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมนั่นเอง ขณะที่ศึกษาและฟังพระธรรมนั้น เป็นสังขารขันธ์ที่จะค่อยๆ ปรุงแต่งสติปัญญา จนกว่าสติปัฏฐานจะเกิด ระลึกพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ จนกว่าลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกัน ไม่สัมปยุตต์กัน แม้ว่าจะเกิดร่วมกัน

ฉะนั้น **สัมปยุตตธรรมจึงเป็นลักษณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดดับร่วมกันและรู้อารมณ์เดียวกัน**

นี่เป็นความต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม เหตุเพราะว่ารูปธรรมเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันจริง แต่รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ รูปไม่รู้อารมณ์เลย รูปทุกรูปที่เกิดร่วมกันจึงไม่เป็นสัมปยุตตธรรม เพราะสภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมนั้นต้องเป็นสภาพธรรมที่ร่วมกันสนิทโดยเป็นนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ที่เกิดพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน ดับพร้อมกัน และเกิดดับที่เดียวกัน

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท แต่ว่า**จิตดวงหนึ่งๆ ไม่ได้ประกอบด้วยเจตสิกพร้อมกันทั้ง ๕๒ ประเภท จึงทำให้จิตต่างๆ กันไปตามเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยมากน้อยต่างๆ กันตามจำนวนและประเภทของจิตเหล่านั้น** จิต ๘๙ ดวง ซึ่งต่างกันนั้น จำแนกออกเป็นประเภทของชาติ คือ สภาพของจิตที่เกิดขึ้นนั้นต่างกันเป็น ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ ในวันหนึ่งๆ นั้นมีกุศลจิตบ้าง อกุศลจิตบ้าง วิบากจิตบ้าง และ

กิริยาจิตบ้าง จิตซึ่งจำแนกเป็นชาติต่าง ๆ นั้นเป็นไปตามสภาพของจิต ไม่ใช่เป็นชาติชั้นวรรณะ เช่น ชาติไทย จีน แขก แต่สภาพจิตที่เป็นกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตนั้นก็เป็นกุศล และจิตที่เป็นอกุศลนั้นไม่ว่าจะเกิดกับใคร จะเป็นสมณะพราหมณ์ ชาติ ชั้น วรรณะ ผิวพรรณใด จิตที่เป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศล เปลี่ยนสภาพไม่ได้ นี่คือสภาพของปรมัตถธรรม เมื่อจิตประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เป็นอกุศล จิตจึงเป็นอกุศล เมื่อจิตประกอบด้วยโสภณเจตสิก จิตจึงเป็นกุศล หรือกุศลวิบาก หรือโสภณกิริยาตามชาติของจิต

ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า ก็แลพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงจำแนกธรรมเป็นแผนก ๆ แล้ว ทรงยกบัญญัติขึ้นตรัสทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก น้ำหรือน้ำมันหลายชนิดที่ใส่ลงไปกวนในภาชนะเดียวกันตลอดวัน เมื่อมองดู ดมกลิ่น หรือลิ้มรส ก็อาจรู้ได้ว่าต่างกันเพราะสี กลิ่น และรสต่างกัน แม้จะเป็นได้ถึงอย่างนั้น การเช่นนั้นท่านก็พูดว่าทำได้ยาก แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงจำแนกธรรม คือ จิตและเจตสิกซึ่งรู้อารมณ์เดียวกัน เช่น รูปารมณ์เดียวกันเหล่านี้ออกเป็นแผนก ๆ แล้วยกบัญญัติขึ้นตรัส ชื่อว่า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งนัก

นามธรรมเป็นสภาพที่ละเอียดยิ่งกว่ารูปที่ละเอียด แต่แม้กระนั้นพระผู้มีพระภาคก็ทรงจำแนกลักษณะของนามธรรมแต่ละชนิดไว้โดยลักษณะที่ปรากฏ โดยกิจ (รส) โดยอาการที่ปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) และโดยเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน) ให้เกิดนามธรรมประเภทนั้น ๆ

จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์กล่าวว่า จิตเป็นภูมิ คือ เป็นที่เกิดของสัมปยุตตธรรม เช่น ความรู้สึกเป็นสุข ถ้าไม่มีจิต ความรู้สึกเป็นสุขก็จะมีไม่ได้ เพราะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่เกิดของความรู้สึกเป็นสุข แต่ขณะใดที่สุขเวทนาเกิด ขณะนั้นจิตเป็นภูมิ

เป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่อาศัยของสุขเวทนาที่เกิดกับจิตนั้น ฉะนั้น จิตจึงเป็นภูมิเป็นที่อยู่อาศัยของสัมปยุตตธรรม คือ สุขเวทนา และเจตสิกอื่นๆ

จิตจำแนกออกโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลจิต กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ไม่ว่าจะกล่าวถึงจิตอะไร จำเป็นที่จะต้องรู้ว่าจิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร คือ เป็นอกุศล หรือกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา สำหรับวิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรมนั้น **เมื่อกรรมมี ๒ ประเภท คือ กุศลกรรม ๑ อกุศลกรรม ๑ วิบากจิตจึงมี ๒ ประเภท คือ กุศลวิบากจิต ๑ และอกุศลวิบากจิต ๑**

เมื่อกล่าวถึงจิตซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรมนั้นต้องใช้คำว่าอกุศลวิบากจิต อย่ากล่าวอย่างสั้นๆ ว่าอกุศล เพราะอกุศลวิบากจิตเป็นผลของอกุศลกรรม และกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรม กุศลวิบากจิตไม่ใช่กุศลจิต อกุศลวิบากจิตไม่ใช่อกุศลจิต และจิตอีกประเภทหนึ่ง คือ กิริยาจิตนั้นไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นซึ่งไม่ใช่กัมมปัจจัย กิริยาจิตไม่เป็นเหตุที่จะทำให้เกิดวิบากใดๆ เลย กิริยาจิตส่วนมากเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ พระอรหันต์ดับอกุศลกรรมและกุศลกรรมหมดสิ้น จึงยังคงมีแต่วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกิริยาจิตเท่านั้น

นอกจากทรงแสดงสภาพของจิตและเจตสิกโดย **ชาติ ๔ คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา** แล้ว พระผู้มีพระภาคยังทรงจำแนกธรรมโดยนัยอื่น คือ โดยธรรมหมวด ๓ ได้แก่

กุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นกุศล ๑
อกุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอกุศล ๑
อพฺยากตา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอัพยากตะ ๑

อัพยากตธรรม คือ ปรมัตถธรรมใด ๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่กุศลธรรมและอกุศลธรรม ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิกโดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอัพยากตธรรม ก็ได้แก่ วิบากจิตและวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรมนั้น

กุศลจิตและเจตสิก	เป็น	**กุศลธรรม**
อกุศลจิตและเจตสิก	เป็น	**อกุศลธรรม**
วิบากจิตและเจตสิก	เป็น	**อัพยากตธรรม**
กิริยาจิตและเจตสิก	เป็น	**อัพยากตธรรม**
รูปทุกรูป	เป็น	**อัพยากตธรรม**
นิพพาน	เป็น	**อัพยากตธรรม**

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับนามได้ไหม

๒. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับรูปได้ไหม

๓. สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นกุศลธรรม หรืออัพยากตธรรม เพราะเหตุใด

๔. จิตเห็นเป็นกุศลธรรม หรืออกุศลธรรม หรืออัพยากตธรรม เพราะเหตุใด

๕. นิพพานเป็นกุศลธรรมใช่ไหม

๖. จิตประเภทใดไม่มีชาติ

๗. จิตเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร ขณะไหน

๘. จิตดวงหนึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมกับจิตอีกดวงหนึ่งได้ไหม

๙. อกุศลธรรมเป็นสัมปยุตตธรรมกับกุศลธรรมได้ไหม

๑๐. นิพพานเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร

บทที่ ๙

จิต ๘๙ ดวงซึ่งต่างกันนั้น จำแนกโดยประเภทของภูมิ คือ ระดับขั้นของจิตเป็น ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรภูมิ	๑
รูปาวจรภูมิ	๑
อรูปาวจรภูมิ	๑
โลกุตตรภูมิ	๑

จิตที่เป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของกามาวจรจิต ๔ นัย มีข้อความว่า

นัยที่ ๑ บทว่า กามาวจรํ ได้แก่ จิต อันนับเนื่องในกามาวจรธรรมทั้งหลาย คือ เป็นจิตที่อยู่ในขั้นของกาม (คำเต็ม คือ กามาวจร แต่ตัดบทหลังออกเหลือเพียงกามเท่านั้นได้) โดยท่องเที่ยวอยู่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงเป็นจิตขั้นกาม เป็นกามาวจรจิต

ทุกขณะในชีวิตประจำวันเป็นกามาวจรจิต เมื่อไม่ใช่จิตระดับอื่นที่ละเอียดกว่า ประณีตกว่าขั้นกาม เมื่อใดที่อบรมเจริญกุศลจิตที่สงบขึ้นโดยมีรูปเป็นอารมณ์ จนจิตสงบมั่นคงขึ้นถึงขั้นอัปปนาสมาธิ เป็นฌานจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์ ขณะนั้นก็เป็นรูปาวจรภูมิหรือรูปาวจรจิต พ้นจากระดับของกาม และเมื่อจิตสงบมั่นคงกว่านั้นอีก โดยเป็นจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ที่พ้นจากรูปก็เป็นอรูปาวจรจิต และจิต

ที่ละเอียดประณีตกว่าอรูปาวจรจิต คือ โลกุตตรจิต ซึ่งประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน จึงเป็นโลกุตตรภูมิ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันโดยภูมิ คือ จิต ๘๙ ดวง จำแนกเป็น

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรูปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

ขณะใดที่ไม่ใช่รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต ขณะนั้นต้องเป็นกามาวจรจิต

ชื่อว่า **"กาม"** เพราะอรรถว่า อันสัตว์ใคร่ กามมี ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม ๑ วัตถุกาม ๑

กิเลสกาม ได้แก่ ฉันทราคะ คือ โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจติดข้องในอารมณ์

วัตถุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดี ความพอใจ ความปรารถนา ฉะนั้น วัตถุกาม ได้แก่ วัฏฏะ ซึ่งเป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ ทั้งกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เพราะไม่พ้นจากการเป็นวัตถุที่ยินดีพอใจของกิเลสกาม ตราบใดที่ยังดับโลภะไม่ได้ก็ยังมีวัตถุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจของกิเลสกาม

กามาวจรจิตซึ่งยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นเหนียวแน่นมาก แม้ว่ารูปจะปรากฏเพียงชั่วขณะ ที่เล็กน้อยเหลือเกิน คือชั่วขณะที่กระทบจักขุปสาท คือ ตา เสียงก็ปรากฏเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยเหลือเกิน คือชั่วขณะที่กระทบกับโสตปสาท กลิ่น รส และ

โผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ล้วนเป็นปริตตธรรม คือเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเพียงเล็กน้อยแล้วก็ดับไป แต่จิตก็ยินดีพอใจติดข้องในปริตตธรรมนั้นอยู่เสมอ เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของปริตตธรรมนั้นๆ จึงดูเสมือนไม่ดับไป

ความเพลิดเพลินยินดีพอใจในกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่หมดสิ้น แม้ว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้นๆ จะดับไปแล้ว แต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอื่นๆ ก็เกิดสืบต่อ ทำให้เกิดความหลงติดยินดีพอใจในรูป เสียง ฯลฯ สืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ เมื่อเห็นรูปใดก็ตามซึ่งเป็นที่พอใจแล้ว ก็อยากจะเห็นอีกบ่อยๆ เมื่อได้ยินเสียงที่พอใจแล้วก็อยากได้ยินเสียงนั้นอีก กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน เมื่อบริโภครสใดที่พอใจแล้วก็อยากบริโภครสนั้นซ้ำๆ อีก ความยินดีพอใจติดข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน ซ้ำแล้วซ้ำอีกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั่นเอง

เมื่อชอบสิ่งใดก็อยากจะเห็นสิ่งนั้นอยู่ตลอดเวลาได้ไหม ไม่ได้ เพราะสังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา เมื่อรสอร่อยเกิดขึ้นปรากฏ ความพอใจก็อาศัยลิ้นเกิดขึ้น ขณะนั้นความพอใจทางตา หู จมูก กายไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดความพอใจในกลิ่นที่ปรากฏขณะนั้นความพอใจทางตา หู ลิ้น กาย ก็ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นทีละขณะเท่านั้น จะมีจิต ๒ ดวงเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้เลย ทุกคนพอใจในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏสลับกันทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง ไม่ใช่พอใจเฉพาะในสีเดียว เสียงเดียว กลิ่นเดียว รสเดียว และโผฏฐัพพะเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสะสมสืบต่ออยู่เรื่อยๆ ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

ฉะนั้น กามาวจรจิต คือ จิตขั้นกามที่ท่องเที่ยวไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ บางท่านก็บอกว่าทำบุญแล้วอยากจะเกิดในสวรรค์ สวรรค์ก็ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่เป็นกามอารมณ์ที่ประณีตกว่ากามอารมณ์ในโลกมนุษย์

ฉะนั้น ตั้งแต่เกิดจนตาย ขณะใดที่จิตสงบไม่ถึงขั้นอัปปนาสมาธิ คือ ไม่เป็นฌานจิต และไม่เป็นโลกุตตรจิต ขณะนั้นก็เป็นกามาวจรจิต ขณะหลับและตื่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึกต่างๆ นั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย แต่เป็นจิตขั้นกาม คือ กามาวจรจิตทั้งสิ้น

ผู้ที่ไม่ใช่พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้น ยังมีความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แสดงว่าความพอใจในกามอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นละได้ยากเพียงใด และถึงแม้ว่าจะอบรมเจริญความสงบถึงขั้นฌานจิต และเกิดในพรหมโลก ก็ยังละความยินดีพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่ได้ เป็นสมุจเฉท เมื่อยังไม่ใช่พระอนาคามีบุคคล ก็ยังต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ เป็นผู้ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทกิเลส และจะต้องเข้าใจสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ตามเหตุผล จึงจะสามารถอบรมเจริญปัญญาที่ดับกิเลสได้จริงๆ เป็นสมุจเฉท

บทว่า **กามาวจร** ได้แก่ จิตอันนับเนื่องในกามาวจรธรรม ข้อความในอัฏฐสาลินีแสดงว่า ภูมิของกามาวจรธรรมนั้น เบื้องต่ำ

ตั้งแต่อเวจีนรกขึ้นมา เบื้องบนตั้งแต่เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีลงมา ภูมิเหล่านี้เป็นภูมิของกามอารมณ์ทั้งหมด

ส่วนคำว่า **"วัตถุกาม"** นั้นมีความหมายกว้างกว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เพราะไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมใดทั้งสิ้นเมื่อเป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจก็เป็นวัตถุกาม เมื่อเกิดเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิ รูปพรหมภูมินั้นก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของรูปพรหมบุคคลนั้น ผู้ที่เกิดในอรูปพรหมภูมิ อรูปพรหมภูมิก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของอรูปพรหมบุคคลนั้นได้ โลภเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจ ติดข้องในอารมณ์ทุกอย่างนอกจากโลกุตตรธรรมเท่านั้น ฉะนั้น นอกจากโลกุตตรธรรมแล้ว ธรรมอื่นๆ จึงเป็น**วัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้ง เป็นที่ยินดีพอใจของโลภะได้**

ความหมายของกามาวจรจิตนัยที่ ๑ คือ เป็นจิตขั้นกามไม่พ้นไปจากกาม

นัยที่ ๒ เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้น

นัยที่ ๓ ชื่อว่า กามาวจรจิต เพราะว่าย่อมท่องเที่ยวไปด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ย่อมท่องเที่ยวไปในจิตนั้นๆ ด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ แม้เพราะเหตุนั้นๆ ชื่อว่า กามาวจร

ถ้าจะให้เข้าใจง่าย ก็คือ จิตใดก็ตามที่เกี่ยวเนื่องเป็นไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจร

ถาม พระอรหันต์มีกามาวจรจิตไหม

ตอบ มี เมื่อพระอรหันต์เห็นรูปารมณ์ที่ปรากฏทางตา รูปารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ จิตเห็นจึงเป็นกามาวจรจิต ไม่ว่าจะเป็นจิตของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือจิตของบุคคลใดขณะใดๆ ก็ตามที่มีกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจรจิต

นัยที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง จิตใดย่อมยังปฏิสนธิให้ท่องเที่ยวไปในกาม กล่าวคือ กามภพ (อบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๖) เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า กามาวจร

ทุกท่านที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้ เพราะกามาวจรจิตทำให้กามปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภูมิมนุษย์ ซึ่งเป็นกามภูมิ

ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนจิตสงบถึงขั้นอัปปนาสมาธิเป็นรูปฌานจิต หรืออรูปฌานจิต ถ้าฌานจิตไม่เสื่อม และฌานจิตเกิดก่อนจุติจิต ฌานกุศลจิตนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้ แต่เป็นปัจจัยให้เกิดในรูปพรหมภูมิ หรือในอรูปพรหมภูมิตามขั้นของฌานนั้นๆ การเกิดเป็นมนุษย์เป็นผลของกามาวจรกุศล คือ ทาน ศีล การอบรมเจริญสมถภาวนา การอบรมเจริญสติปัฏฐานซึ่งยังไม่พ้นไปจากกาม ฉะนั้นจึงทำให้ปฏิสนธิในกามภูมิ

คำว่า **"ภูมิ"** มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงจิตซึ่งเป็นภูมิของสัมปยุตตธรรม คือ **เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน** ๑ และหมายถึง **"โอกาส"** คือ **สถานที่เกิดของสัตวโลก** ๑ โลกมนุษย์เป็นภูมิ คือ สถานที่เกิดภูมิ ๑ ในที่เกิดทั้งหมด ๓๑ ภูมิ

เมื่อจิตต่างกันเป็นประเภทๆ และจิตแต่ละประเภทนั้นก็วิจิตรต่างกันมาก ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตวโลกก็ต้องต่างกันไป ไม่ใช่มีแต่มนุสสภูมิ คือโลกนี้โลกเดียว และแม้ว่าจะเป็นกามาวจรกุศล กำลังของศรัทธา ปัญญา และสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยในขณะนั้นก็วิจิตรต่างกันมาก จึงจำแนกให้ได้รับผล คือ เกิดในสุคติภูมิต่างๆ ไม่ใช่แต่ในภูมิมนุษย์เท่านั้น

สำหรับอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน ขณะที่ทำอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ถ้าสังเกตจะรู้ความแตกต่างกันของอกุศลกรรมว่าหนักเบาด้วยอกุศลธรรมเพียงไร บางครั้งก็ประกอบด้วยความพยาบาทมาก บางครั้งก็ไม่ได้ประกอบด้วยความพยาบาทรุนแรง บางครั้งก็ขาดความเพียร ไม่ได้มีวิริยะอุตสาหะที่จะทำร้ายเบียดเบียน แต่เป็นการกระทำซึ่งประกอบด้วยเจตนาเพียงเล็กน้อยและสัตว์เล็กๆ นั้นก็ตายลง เมื่อแต่ละกรรมที่ได้กระทำไปนั้นประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือเจตสิกขั้นต่างๆ อกุศลกรรมนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยจำแนกให้อกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิ คือ เกิดในอบายภูมิต่างๆ ๔ ภูมิ

เมื่อกุศลกรรมและอกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุที่จะให้เกิดผลวิจิตรต่างๆ กัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดที่เหมาะที่ควรแก่กรรมนั้นๆ ก็ย่อมต้องมีมาก ไม่ได้มีแต่เฉพาะมนุสสภูมิแห่งเดียวเท่านั้น

คำว่า **“ภูมิ”** หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตวโลกนั้นมีทั้งหมด ๓๑ ภูมิ ตามระดับขั้นของจิต คือ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปพรหม ๑๖ ภูมิ อรูปพรหม ๔ ภูมิ รวมโอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตวโลกทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ คือ ๓๑ ระดับขั้น ซึ่งสถานที่เกิดแต่ละขั้นนั้นมีมากกว่านั้น คือ แม้แต่ภูมิของมนุษย์ก็ไม่ได้มีแต่โลกนี้โลกเดียว ยังมีโลกมนุษย์อื่นๆ อีกด้วย

กามภูมิ ๑๑ ภูมินั้นเป็นอบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ซึ่งขอกล่าวถึงเพียงย่อๆ คือ

อบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก ๑ สัตว์ดิรัจฉาน ๑ ปิตติวิสัย (เปรต) ๑ อสุรกาย ๑

นรกไม่ใช่มีเพียงแต่แห่งเดียวหรือขุมเดียว นรกขุมใหญ่ๆ มีหลายขุม เช่น สัญชีวนรก กาฬสุตนรก สังฆาตนรก โรรุวนรก มหาโรรุวนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก และอเวจีนรก นอกจากนรกใหญ่ก็ยังมีนรกย่อยๆ ซึ่งในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้กล่าวถึงโดยละเอียดมากนัก เพราะจุดประสงค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภูมิต่างๆ ก็เพื่อทรงแสดงให้เห็นเหตุและผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม สิ่งใดซึ่งไม่สามารถที่เห็นชัดประจักษ์แจ้งด้วยตา ก็ย่อมไม่เป็นสิ่งที่ควรแสดงเท่ากับสภาพที่สามารถจะพิสูจน์โดยอบรมเจริญปัญญาให้รู้ได้

การเกิดในอบายภูมิ ๔ นั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมหนักก็เกิดในนรก ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมที่หนักมากก็เกิดในมหานรกที่สุดจะทรมาน คือ อเวจีนรก และเมื่อพ้นจากนรกขุมใหญ่ๆ แล้วก็เกิดในนรกขุมย่อยๆ อีก เมื่อยังไม่หมดผลของอกุศลกรรม ขณะที่กระทำอกุศลกรรมนั้นไม่คิดเลยว่าภูมินรกรออยู่แล้วข้างหน้า แต่ว่ายังไปไม่ถึง เพราะว่ายังอยู่ในโลกนี้ ตราบใดที่ยังไม่พ้นจากสภาพของการเป็นบุคคลในโลกนี้ก็ยังไม่ไปสู่ภูมิอื่น แม้ว่าเหตุคืออกุศลกรรมมีแล้ว เมื่อทำอกุศลกรรมแล้วย่อมเป็นปัจจัยให้ไปสู่อบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอบายภูมิอื่น เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จะเห็นได้ว่าสัตว์ดิรัจฉานนั้นมีรูปร่าง

ประหลาดๆ ต่างๆ นานา บางชนิดมีขามาก บางชนิดมีขาน้อย บางชนิดไม่มีขาเลย มีปีกบ้าง ไม่มีปีกบ้าง อยู่ในน้ำบ้าง อยู่บนบกบ้าง มีรูปร่างลักษณะต่างๆ มากมาย ตามความวิจิตรของจิต มนุษย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายคล้ายกัน แต่ผิวพรรณวัณณะ ความสูงต่ำก็ยังวิจิตรต่างๆ กัน ไม่เหมือนกันเลย ไม่ว่าจำนวนคนในโลกนี้จะมากสักเท่าไรก็ตาม รวมทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตด้วย แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ยิ่งวิจิตรต่างกันมากกว่ามนุษย์ ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ที่บินได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรม อันเป็นเหตุให้มีรูปร่างวิจิตรนั้นๆ

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้นเป็นปัจจัยให้เกิดในภูมิของ **เปรต** ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า ปิตติวิสัย เปรตทรมานด้วยความหิวโหยอยู่เสมอ และภูมิของเปรตก็วิจิตรต่างๆ กันมาก

มนุษย์ทุกคนมีโรคประจำตัวประจำวัน คือ โรคหิว ซึ่งจะว่าไม่มีโรคไม่ได้ เพราะความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ลองหิวมากแล้วจะรู้สึก ถ้าหิวนิดหน่อยแล้วรับประทานอาหาร ซึ่งถ้าเป็นอาหารอร่อยๆ ก็เลยลืมว่า แท้จริงนั้นความหิวไม่ใช่ความสบายกายเลย เป็นสิ่งที่จะต้องแก้ไขบรรเทาให้หมดไป คนที่หิวมากเมื่อไม่ได้รับประทานอาหารก็จะรู้สภาพที่เป็นความทุกข์ของความหิวว่า ถ้าหิวมากๆ กว่านั้นจะเป็นอย่างไร

ท่านผู้หนึ่งมีมิตรสหายมาก วันหนึ่งท่านรับโทรศัพท์ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ไม่ได้รับประทานอาหาร พอค่ำก็เลยรู้สึกว่าหิวที่แสนทรมานที่ใช้คำว่าแสบท้องหรือแสบไส้นั้นเป็นอย่างไร และท่านก็ไม่สามารถรีบร้อนรับประทานเพื่อแก้ความหิว เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็จะเป็นลมเป็นอันตรายต่อร่างกาย ท่านต้องค่อยๆ บริโภคแก้ไขความหิวไปทีละน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นลม นี่ก็แสดงให้เห็นว่าความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เป็นโรคประจำวัน ที่ยังไม่ต้องพูดถึงโรคอื่นๆ แล้วอย่างนี้ผู้ที่

เป็นเปรตจะหิวสักแค่ไหน ในภูมิเปรต ไม่มีการค้าขาย ไม่มีกสิกรรม จะไปปลูกข้าวทำนา หุงข้าวเอง หรือซื้อขายแลกเปลี่ยนอะไรกับใคร เพื่อให้ได้อาหารมาบริโภคก็ไม่ได้ การเกิดเป็นเปรตนั้นเป็นผลของอกุศลกรรม เปรตใดอนุโมทนากุศลที่บุคคลอื่นกระทำแล้วอุทิศไปให้ กุศลจิตที่อนุโมทนานั้นเป็นปัจจัยให้ได้อาหารที่เหมาะสมแก่ภูมิของตนบริโภค หรืออาจจะพ้นสภาพของเปรต โดยจุติแล้วปฏิสนธิในภูมิอื่น เมื่อหมดผลของกรรมที่ทำให้เป็นเปรตต่อไป

อบายภูมิ อีกภูมิหนึ่ง คือ **อสุรกาย** การเกิดเป็นอสุรกายเป็นผลของอกุศลกรรมที่เบากว่าอกุศลกรรมอื่น เพราะผู้ที่เกิดเป็นอสุรกายนั้น ไม่มีความรื่นเริงใดๆ อย่างในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ในภูมิมนุษย์มีหนังสือพิมพ์อ่าน มีหนังละครดู มีเพลงฟัง แต่ในอสุรกายภูมิไม่สามารถที่จะแสวงหาความเพลิดเพลินสนุกสนานได้เหมือนในสุคติภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมมีต่างกัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดย่อมต่างกันออกไปตามเหตุ คือ อกุศลกรรมนั้นๆ

สำหรับภูมิซึ่งเป็นผลของกามาวจรกุศลมี ๗ ภูมิ คือ มนุษย์ ๑ ภูมิ สวรรค์ ๖ ภูมิ

ในพระไตรปิฎกแสดงภูมิที่เกิดของมนุษย์ว่า **มนุสสภูมิ** คือ ที่เกิดของมนุษย์นั้น มี ๔ ทวีป คือ

๑. ปุพพวิเทหทวีป อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ
๒. อมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ
๓. ชมพูทวีป (โลกนี้) อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ
๔. อุตตรกุรุทวีป อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ

ผู้ที่เกิดในโลกนี้ซึ่งเป็นชมพูทวีป ก็เห็นแต่ชมพูทวีป ไม่ว่าจะท่องเที่ยวไปที่ใดก็เห็นแต่อารมณ์ต่าง ๆ ของชมพูทวีป ยังไม่สามารถที่จะไปถึงทวีปอื่น ซึ่งเป็นโลกของมนุษย์อื่นอีก ๓ โลก

สวรรค์มี ๖ ภูมิ ตามลำดับ คือ

สวรรค์ภูมิที่ ๑ คือ จาตุมหาราชิกา มีเทวดาซึ่งเป็นใหญ่ ๔ องค์ คือ

ท้าวธตรัฏฐ์ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันออก บางครั้งมีชื่อว่า อินทะ เป็นผู้ปกครอง คันธัพพเทวดา (คนธรรพ์)

ท้าววิรุฬหก เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศใต้ บางครั้งมีชื่อว่า ยมะ เป็นผู้ปกครองกุมภัณฑ์เทวดา

ท้าววิรูปักข์ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก บางครั้งมีชื่อว่า ท้าววรุณ เป็นผู้ปกครองนาคเทวดา

ท้าวกุเวร เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศเหนือ บางครั้งมีชื่อว่า ท้าวเวสสุวัณณ์ เป็นผู้ปกครองยักขเทวดา

สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นสวรรค์ชั้นต้น ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูมิมนุษย์ สวรรค์ซึ่งเป็นภูมิของเทพนั้นสูงขึ้น ๆ ตามระดับความประณีตของสวรรค์

สวรรค์ภูมิที่ ๒ คือ ดาวดึงส์ อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ ทุกท่านคงได้ยินชื่อสวนสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์บ่อย ๆ สวนสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์มี ๔ คือ สวนนันทวันอยู่ทางทิศตะวันออก สวนจิตรลดาวันอยู่ทางทิศตะวันตก สวนมิสสกวันอยู่ทางทิศเหนือ สวนผารุสกวันอยู่ทางทิศใต้

สวรรค์ภูมิที่ ๓ คือ ยามา

อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

สวรรค์ภูมิที่ ๔ คือ ดุสิต

อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นยามา

สวรรค์ภูมิที่ ๕ คือ นิมมานรดี

อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นดุสิต

สวรรค์ภูมิที่ ๖ คือ ปรนิมมิตวสวัตดี

อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้นนิมมานรดี

ใครอยากจะอยู่สวรรค์ชั้นไหน เมื่อไม่ใช่พระอรหันต์ก็ยังต้องเกิดอีก แต่จะเกิดที่ไหน คงไม่ถึงพรหมภูมิ เพราะการที่จะเกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิได้นั้น ต้องเป็นผลของฌานกุศลที่ไม่เสื่อมตามที่กล่าวแล้ว ฉะนั้น ก็คงจะเกิดในกามภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วแต่ว่าจะเป็นอบายภูมิหรือสุคติภูมิตามเหตุ คือ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วในสังสารวัฏฏ์

รูปาวจรภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของรูปพรหมบุคคลมี ๑๖ ภูมิ คือ

ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ คือ

ปาริสัชชาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังอ่อน

ปุโรหิตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังปานกลาง

มหาพรหมาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มีกำลังประณีต

ทุติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุทุติยฌานโดยจตุกกนัย หรือทุติยฌาน และตติยฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตาภาภูมิ ๑

อัปปมาณาภาภูมิ ๑

อาภัสสราภูมิ ๑

ตติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุตติยฌานโดยจตุกกนัย หรือจตุตถฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตสุภาภูมิ ๑

อัปปมาณสุภาภูมิ ๑

สุภกิณหาภูมิ ๑

จตุตถฌานภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ

เวหัปผลาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุจตุตถฌาน โดยจตุกกนัย หรือ ปัญจมฌานโดยปัญจกนัย

อสัญญสัตตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปัญจมฌานที่มีแต่รูปปฏิสนธิ ไม่มีจิตเจตสิกเกิดเลย

อวิหาภูมิ ๑ **อตัปปาภูมิ ๑** **สุทัสสาภูมิ ๑** **สุทัสสีภูมิ ๑** **อกนิฏฐาภูมิ ๑**	สุทธาวาส ๕ ภูมิ เป็นที่เกิดของพระอนาคามีบุคคลผู้ได้ จตุตถฌานโดยจตุกกนัย หรือ ปัญจมฌานโดยปัญจกนัย

อรูปพรหมภูมิ มี ๔ ภูมิ เป็นภูมิที่เกิดของผู้ที่บรรลุอรูปฌาน (ปัญจมฌานที่เพิกรูปแล้วมีอรูปเป็นอารมณ์) ตามลำดับขั้น คือ

อากาสานัญจายตนภูมิ ๑

วิญญาณัญจายตนภูมิ ๑

อากิญจัญญายตนภูมิ ๑

เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑

ในอรูปพรหม ๔ ภูมินี้ มีแต่นามขันธ์ คือ จิตและเจตสิก ไม่มีรูปใดๆ เกิดเลย

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต จุฬนีสูตร พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเรื่องของโลกและจักรวาลไว้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่โดยละเอียดอย่างที่บางท่านสงสัยใคร่รู้ แต่ก็แสดงให้เห็นพระปัญญาบารมีของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นโลกวิทู คือ ผู้ทรงรู้แจ้งโลกทั้งสิ้น

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ อนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม (เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย) ทำให้จำแนกจิตออกเป็นประเภทต่างๆ ได้หลายนัย เช่น โดยชาติ ๔ ได้แก่ เป็นกุศล ๑ อกุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ โดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

กามาวจรจิต มีทั้ง ๔ ชาติ คือ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลก็มี เป็นวิบากก็มี เป็นกิริยาก็มี นอกจากกามาวจรจิตแล้ว จิตระดับที่สูงกว่านั้นไม่เป็นอกุศล คือ รูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี อรูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี โลกุตตรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี (และที่เป็นกิริยาไม่มี)

ฉะนั้น **รูปาวจรจิตจึงมี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา** รูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุให้รูปาวจรวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมโลกภูมิหนึ่งภูมิใดในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ และรูปาวจรปัญจมฌานเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิเป็นอสัญญสัตตาพรหมบุคคลในอสัญญสัตตาพรหมภูมิ ๑ ภูมิ รูปาวจรกิริยาเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ขณะที่เป็นรูปฌานจิตขั้นต่างๆ

อรูปาวจรจิตก็มี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา โดยนัยเดียวกัน

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตเป็นมหัคคตจิต ข้อความในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของ **"มหัคคตะ"** ว่า ชื่อว่า **มหคฺคต เพราะถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ เพราะมีผลไพบูลย์**

กิเลสเป็นสิ่งที่ข่มไม่ได้ง่าย เพราะพอเห็นก็เกิดพอใจหรือไม่พอใจ แต่ในขณะที่จิตเป็นอัปปนาสมาธิเป็นฌานจิตนั้น จิตสงบแนบแน่นในอารมณ์ทางมโนทวาร ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้โผฏฐัพพะ **ขณะที่เป็นฌานจิต ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลานานเท่าไรก็ตาม ภวังคจิตจะไม่เกิดคั่นแทรกเลย ไม่เหมือนกับเวลาที่เป็นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นขณะที่เล็กน้อยและสั้นมากเป็นปริตตธรรม** เพราะเห็นชั่ววาระสั้นๆ ได้ยินชั่ววาระสั้นๆ คิดนึกชั่ววาระสั้นๆ ขณะที่เป็นกามาวจรจิตนั้นรู้อารมณ์หนึ่งๆ ชั่ววาระที่สั้นจริงๆ เมื่อจักขุทวารวิถีจิตเกิดขึ้นรู้รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาดับไป ภวังคจิตก็ต้องเกิดต่อทันทีก่อนที่มโนทวารวิถีจิตจะรับรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาต่อจากจักขุทวารวิถีจิต กามาวจรธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

และจิตที่รู้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจึงเป็นปริตตธรรม แต่มหัคคตจิตซึ่งได้แก่ รูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิตนั้น ถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ จึงเป็นมหัคคตจิต

ขณะที่เป็นอัปปนาสมาธิ คือฌานจิตเกิดดับสืบต่อกันนั้น ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และไม่คิดนึกเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะใดๆ เลย จึงชื่อว่าสามารถข่มกิเลส แต่เมื่อฌานจิตดับหมดแล้วกามาวจรจิตก็เกิดต่อ เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นทางทวารต่างๆ อกุศลชวนวิถีก็เกิดได้ถ้าไม่ใช่กุศล เพราะเมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เมื่อเห็นแล้วอกุศลจิตก็เกิดขึ้น เมื่อได้ยินแล้วอกุศลจิตก็เกิด เมื่อกายกระทบสัมผัสแล้วอกุศลจิตก็เกิด มีใครรู้บ้างว่าอกุศลจิตเกิดอยู่เรื่อยๆ เมื่อไม่รู้ก็ไม่ได้ข่ม และไม่ได้อบรมเจริญหนทางที่จะดับกิเลส

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจิตซึ่งเกิดสืบต่อจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ก็ได้พยายามหาทางที่จะข่มกิเลส และรู้ว่าทางเดียวที่จะข่มกิเลสได้ คือ ต้องไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส และไม่รู้โผฏฐัพพะ เพราะถ้าเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รสและรู้โผฏฐัพพะ ก็กั้นกิเลสไม่ได้ เมื่อรู้อย่างนี้จึงอบรมเจริญกุศลจิตที่ทำให้สงบจากโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงอัปปนาสมาธิ ซึ่งไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ นอกจากอารมณ์ที่ทำให้จิตเป็นกุศล สงบมั่นคงแนบแน่นทางใจเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น อัปปนาสมาธิซึ่งเป็นฌานจิตนั้นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะเมื่อฌานจิตไม่เกิด กิเลสก็เกิด ชั่วขณะที่เป็นรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตนั้นเป็นสภาวะอันใหญ่ เป็นมหัคคตะ เพราะข่มกิเลสได้โดยไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้

รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่เหมือนพระอนาคามีบุคคล ซึ่งเห็นแต่ดับความยินดีพอใจในรูป ได้ยินแต่ดับความยินดีพอใจในเสียง ได้กลิ่นแต่ดับความยินดีพอใจในกลิ่น ลิ้มรสแต่ดับความยินดีพอใจในรส กระทบสัมผัสแต่ดับความยินดีพอใจในเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึงไหวที่ปรากฏ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็น ๔ ภูมิ คือ ๔ ระดับขั้น

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตมี ๓ ชาติ คือ กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑

โลกุตตรจิตมี ๒ ชาติ คือ เป็นโลกุตตรกุศลประเภท ๑ เป็นโลกุตตรวิบากประเภท ๑ ไม่มีโลกุตตรกิริยาจิต โลกุตตรจิตมี ๘ ดวง คือ

โสตาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล
โสตาปัตติผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

สกทาคามิมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล
สกทาคามิผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อนาคามิมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล
อนาคามิผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อรหัตตมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล
อรหัตตผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

โลกุตตรกุศลจิต เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันที ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย กุศลอื่นทั้งหมดไม่สามารถที่จะให้ผลทันที คือ ไม่ทำให้วิบากจิตเกิดสืบต่อจากกุศลจิตได้ทันที แต่โลกุตตรกุศลเป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นคั่น ระหว่าง

โลกุตตรกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุ และโลกุตตรวิบากจิตซึ่งเป็นผลเลย ทันทีที่โสตาปัตติมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่สกทาคามิมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ สกทาคามิผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่อนาคามิมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อนาคามิผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่อรหัตตมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อรหัตตผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที

ฉะนั้น โลกุตตรวิบากจิตทั้ง ๔ จึงไม่ได้ทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจ ไม่เหมือนโลกิยกุศลวิบากและอกุศลวิบาก เมื่อโลกุตตรกุศลจิตดับ โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโลกุตตรกุศลทันที ฉะนั้น ผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตนั้น จึงเป็นชวนวิถีจิตเช่นเดียวกับโลกุตตรกุศลจิต **ผลจิตเป็นวิบากจิตประเภทเดียวเท่านั้นที่เป็นชวนวิถีจิต ทำชวนกิจและมีนิพพานเป็นอารมณ์** โลกุตตรกุศลจิตเกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ โดยดับกิเลสเป็นสมุจเฉทตามขั้นของโลกุตตรกุศลจิตนั้นๆ แต่โลกุตตรวิบากจิตที่เกิดต่อจากโลกุตตรกุศลจิตนั้น เกิดดับสืบต่อกันโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์อีก ๒ หรือ ๓ ขณะตามประเภทของบุคคล

พระโสดาบันบุคคลยังเกิดอีกอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติ แต่ปฏิสนธิจิตของพระโสดาบันไม่ใช่โสตาปัตติผลจิตทำกิจปฏิสนธิ แล้วแต่ว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นจะเกิดในภูมิใด วิบากจิตระดับภูมินั้นๆ ก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้น คือ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้นเกิดในสวรรค์ กามาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้นเกิดในพรหมภูมิใด รูปาวจรวิบากจิต หรืออรูปาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้นๆ

ฉะนั้น คำว่า ภูมิ มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงระดับขั้นของจิต ๑ และหมายถึงภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตวโลก ๑

ภูมิซึ่งเป็นระดับขั้นของจิตมี ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรจิต ๑
รูปาวจรจิต ๑
อรูปาวจรจิต ๑
โลกุตตรจิต ๑

ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตวโลก หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตวโลก มี ๓๑ ภูมิตามระดับขั้นของจิต คือ

กามภูมิ	๑๑	ภูมิ
รูปพรหมภูมิ	๑๖	ภูมิ
อรูปพรหมภูมิ	๔	ภูมิ

คำถามทบทวน

๑. กิเลสกามและวัตถุกามต่างกันอย่างไร

๒. ปริตตธรรมคืออะไร

๓. พระพุทธเจ้ามีกามาวจรจิตไหม

๔. คำว่าภูมิหมายถึงอะไรบ้าง

๕. สุทธาวาสภูมิคืออะไร ใครเกิดในสุทธาวาสภูมิได้

๖. รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตมีกี่ชาติ

๗. โลกุตตรจิตมีกี่ชาติ

๘. มหัคคตจิตได้แก่จิตอะไร

๙. โลกุตตรจิตเป็นวิถีจิตอะไร

๑๐. โลกุตตรวิบากจิตทำกิจอะไร

บทที่ ๑๐

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย จึง **จำแนกจิตโดยนัยของเวทนาเภท** คือ โดยประเภทของเวทนา-เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกัน คือ

โสมนสฺสสหคตํ	จิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกดีใจ)
โทมนสฺสสหคตํ	จิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกเสียใจ)
อุเปกฺขาสหคตํ	จิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์)
สุขสหคตํ	จิตเกิดร่วมกับสุขเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย)
ทุกฺขสหคตํ	จิตเกิดร่วมกับทุกขเวทนาเจตสิก (ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย)

ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น ขณะนั้นต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ฉะนั้น เวทนาเจตสิกดวงหนึ่งเกิดกับจิตดวงหนึ่ง แล้วแต่ว่าจะเป็นเวทนาเจตสิกประเภทใด จิตเป็นใหญ่เป็นประธานในการรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ แต่เวทนาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้สึกดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ หรือเฉยๆ ในขณะที่รู้อารมณ์

เมื่อจิตต่างกันโดยชาติ คือ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นวิบาก เป็นกิริยา เจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็ต้องเป็นชาติเดียวกับจิตนั้น อกุศล

เจตสิกจะเกิดกับกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิตไม่ได้ กุศลเจตสิกจะเกิดกับอกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิตไม่ได้ วิบากเจตสิกก็เกิดกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิตไม่ได้ ฉะนั้น เวทนาเจตสิกจึงต่างกัน เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา เช่นเดียวกับเจตสิกอื่นๆ ด้วย แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละประเภทไว้โดยละเอียด ก็จะมีผู้เข้าใจผิดในลักษณะของเวทนาเจตสิก เช่น ทุกขเวทนาทางกาย ซึ่งเป็นความรู้สึกไม่สบาย ปวด เจ็บนั้น เกิดร่วมกับกายวิญญาณซึ่งเป็นจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายที่เกิดขึ้นชั่วขณะจิตเดียว ไม่ใช่ขณะที่รู้สึกโทมนัส ไม่แช่มชื่นเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจทางกายแล้ว เมื่อจิตแต่ละขณะต่างกันโดยละเอียดตามเวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตแต่ละขณะ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียดว่า จิตที่เป็นอกุศลแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นวิบากแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นกิริยาแต่ละประเภทนั้นมีเวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย

ชั่วขณะที่รู้สึกเจ็บนั้นเป็นทุกขเวทนาทางกาย เป็นอกุศลวิบาก แต่ขณะที่ไม่พอใจ เดือดร้อนกังวลเพราะทุกขเวทนานั้นไม่ใช่วิบาก ขณะนั้นอกุศลเวทนาเกิดกับอกุศลจิตจึงไม่สบายใจ

การศึกษาพระอภิธรรมโดยละเอียดทำให้เข้าใจสภาพของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดกับจิตได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะพอใจ หลงติดในโสมนัสเวทนา ในสุขเวทนา หรือในอุเบกขาเวทนา โดยไม่รู้ว่าเวทนาขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกิริยา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ สนิมิตตวรรคที่ ๓ ข้อ ๓๒๘ มีข้อความว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มี

เวทนาจึงเกิดขึ้น ไม่มีเวทนาไม่เกิดขึ้น เพราะละเวทนานั้น ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มีด้วยประการ ดังนี้ ฯ

(ข้ออื่นๆ กล่าวถึงสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นสังขารขันธ์ และจิตซึ่งเป็นวิญญาณขันธ์)

แสดงว่าเวทนาเจตสิกซึ่งเป็นความรู้สึกนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น เมื่อไม่รู้ความจริงของเวทนาเจตสิก ก็ไม่สามารถละความรู้สึกว่าเป็นเราได้

การรู้สภาพของเวทนาเจตสิกจะเกื้อกูลให้สติเริ่มระลึกรู้ลักษณะของเวทนาได้ มิฉะนั้นก็จะไม่ระลึกได้เลยว่าในวันหนึ่งๆ นั้นมีเวทนา เช่นเดียวกับในวันหนึ่งๆ ก็มีแต่สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะจิตเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมนั้นๆ แต่ลองคิดดูว่าถ้าเห็นแล้วไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ถ้าได้ยินแล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อนอีกเหมือนกัน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ แล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ก็ย่อมไม่มีบาปอกุศลกรรมใดๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อมีความรู้สึกเกิดขึ้น จึงติดและยึดมั่นในความรู้สึก และอยากได้สิ่งที่ทำให้รู้สึกดีใจเป็นสุข ทำให้อกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นบ่อยๆ เนืองๆ โดยไม่รู้ตัว ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีใครสามารถยับยั้งไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดขึ้น ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นขณะใด ก็จะต้องมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกในอารมณ์ขณะนั้น ขณะนี้เวทนาเจตสิกย่อมจะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด คือ อุเบกขาเวทนา สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา การศึกษาธรรมไม่ใช่เพียงเพื่อให้รู้จำนวนหรือรู้ชื่อ แต่เพื่อให้รู้ลักษณะของความรู้สึกซึ่งกำลังมี ซึ่งถ้าสติไม่เกิดระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังมีในขณะนี้ แม้

ความรู้สึกนั้นมีจริงเกิดขึ้นแต่ก็ดับไปแล้ว เมื่อไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของความรู้สึก ก็ย่อมจะยึดถือความรู้สึกว่าเป็นเราซึ่งเป็นสุข เป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉยๆ

ฉะนั้น ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึก ย่อมไม่มีทางที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะทุกคนยึดมั่นในความรู้สึกว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ทุกคนต้องการความรู้สึกที่เป็นสุข ไม่มีใครต้องการความรู้สึกเป็นทุกข์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีทางใดที่จะให้เกิดสุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนา ก็ย่อมจะพยายามขวนขวายให้เกิดความรู้สึกนั้น โดยไม่รู้ว่าขณะนั้นเป็นการติด เป็นความพอใจยึดมั่นในความรู้สึก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป เมื่อความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนยึดถือ พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงเวทนาเจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนาขันธ์ เพราะเป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล อย่างสำคัญชนิดหนึ่ง การที่สติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง ที่เกิดขึ้นปรากฏนั้น จะต้องอาศัยการศึกษา การฟังเรื่องของสภาพธรรมให้ละเอียดยิ่งขึ้น และพิจารณาพิสูจน์สภาพธรรมที่มีจริงนั้นในชีวิตประจำวันด้วย

เวทนาเจตสิกมี ๔ ชาติ คือ เวทนาที่เป็นกุศล ๑ เวทนาที่เป็นอกุศล ๑ เวทนาที่เป็นวิบาก ๑ เวทนาที่เป็นกิริยา ๑ เวทนาเป็นสังขตธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาที่เป็นวิบากย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เวทนาที่เป็นกุศล อกุศล กิริยา ไม่ใช่วิบาก จึงไม่ได้เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่ก็จะต้องเกิดเพราะปัจจัยอื่น โดยนัยของเวทนา ๕ นั้น สุขเวทนาทางกายและทุกขเวทนาทางกายเป็นชาติวิบาก เป็นผลของกรรม เวทนาเจตสิกที่เป็นวิบากนั้น มีกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นรู้สึกอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามประเภทของวิบากนั้นๆ

ขณะเห็น จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ซึ่งเป็นวิบากเจตสิกและวิบากเจตสิกอื่นๆ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ และชิวหาวิญญาณก็โดยนัยเดียวกัน แต่กายวิญญาณอกุศลวิบากซึ่งรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของโผฏฐัพพารมณ์ที่กระทบสัมผัสกายนั้นเกิดร่วมกับทุกขเวทนา และกายวิญญาณกุศลวิบากเกิดร่วมกับสุขเวทนา ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงเวทนาที่เกิดกับจิตประเภทต่างๆ ได้ กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูป (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว) ที่เป็นอิฏฐารมณ์ สุขเวทนาก็เกิด เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูปที่เป็นอนิฏฐารมณ์ ทุกขเวทนาก็เกิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ปรากฏที่กายเป็นทุกขเวทนาหรือสุขเวทนาเท่านั้น จะเป็นอุเบกขาเวทนา หรือโสมนัสเวทนา หรือโทมนัสเวทนาไม่ได้เลย ต้องแยกเวทนาทางกายและทางใจ ขณะที่เป็นกายวิญญาณ สุขเวทนา หรือทุกขเวทนา เป็นชาติวิบาก เป็นผลของอดีตกรรม แต่ขณะที่เดือดร้อนเป็นห่วงกังวลนั้น เป็นความรู้สึกไม่สบายใจ ขณะนั้นจึงไม่ใช่ผลของอดีตกรรม แต่เป็นผลของการสะสมของอกุศลธรรม จึงเกิดความรู้สึกไม่สบายใจไม่แช่มชื่น

นอกจากทุกขเวทนาและสุขเวทนาซึ่งเป็นชาติวิบากอย่างเดียวเท่านั้น และโทมนัสเวทนาซึ่งเป็นชาติอกุศลอย่างเดียวเท่านั้น เวทนาอื่น คือโสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนานั้นเป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นวิบากก็ได้ เป็นกิริยาก็ได้ นี่เป็นความต่างกันซึ่งแสดงให้เห็นว่า สภาพธรรมทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

เคยระลึกรู้ลักษณะของเวทนาบ้างหรือยัง ขณะนี้เวทนากำลังเกิดขึ้นและกำลังดับไป บางท่านอาจจะเริ่มระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กำลัง

ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย บางท่านอาจจะเริ่มระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ในขณะกำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และนึกคิด แต่นั่นไม่พอ เพราะสติจะต้องระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง ที่กำลังปรากฏทั้ง ๕ ขันธ์ คือ ทั้งรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เมื่อสติยังไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านี้จริงๆ ก็ไม่สามารถดับกิเลสได้ เพราะกิเลสไม่ใช่สิ่งซึ่งจะดับได้ด้วยความไม่รู้หรือโดยไม่มีสติ ไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏจนทั่วจริงๆ

ขณะที่กำลังหลับมีเวทนาเจตสิกไหม ธรรมเป็นเรื่องที่น่าคิดน่าพิจารณา เพราะยิ่งคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งทำให้เข้าใจธรรมแจ่มแจ้งขึ้น ฉะนั้น จึงน่าคิดพิจารณาว่าในขณะที่กำลังหลับนั้นมีความรู้สึกไหม ขณะที่กำลังนอนหลับสนิท ไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่ได้นึกคิด ไม่ได้ฝัน แต่เมื่อยังไม่ใช่ผู้ที่สิ้นชีวิตก็ย่อมจะต้องมีจิตเกิดดับเป็นภวังคจิตดำรงภพชาติความเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะตื่นขึ้น แล้วจึงจะเห็นโลกนี้ต่อไปอีกจนกว่าจะถึงเวลาหลับอีก ขณะหลับสนิทนั้นไม่รู้อะไรในโลกนี้เลยสักอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยชอบ เคยคิดนึกถึง ในขณะที่นอนหลับสนิทนั้นไม่มีอารมณ์ใดๆ ปรากฏเลย แต่จิตก็เกิดขึ้นและดับไปสืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ นามขันธ์ทั้ง ๔ คือ จิตและเจตสิกต้องเกิดร่วมกันแยกกันไม่ได้เลย ขณะที่นอนหลับสนิทเป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรม จึงทำให้คนที่หลับนั้นยังไม่ตาย เพราะวิบากจิตเกิดดับสืบต่อดำรงภพชาติอยู่ และเมื่อจิตเกิดขึ้นก็ต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง เวทนาเจตสิกที่เกิดกับภวังคจิต

เป็นวิบากเจตสิกที่รู้สึกอารมณ์เดียวกับภวังคจิต คือ ไม่ใช่อารมณ์ของโลกนี้ จึงไม่รู้สึกตัว อย่างขณะที่จิตกำลังเห็นทางตา กำลังได้ยินทางหู เป็นต้น ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดในขณะที่กำลังหลับได้ แต่เมื่อตื่นขึ้นก็น่าที่จะคิดอีกว่าอะไรตื่น ตอนหลับก็น่าจะคิดว่าอะไรหลับ รูปไม่ใช่สภาพรู้ รูปจึงไม่ตื่นไม่หลับ แต่นามธรรมเป็นสภาพรู้ เมื่อไม่รู้อารมณ์ที่ปรากฏในโลกนี้จึงชื่อว่าหลับ แต่จิตก็ยังเกิดดับสืบต่อดำรงภพชาติอยู่จึงยังไม่ตาย

ขณะที่ตื่นนั้น อะไรตื่น จิต เจตสิกตื่นโดยเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดที่รู้อารมณ์ของโลกนี้ขณะนั้นตื่น แต่ก็น่าที่จะพิจารณาให้ละเอียดขึ้นไปอีก เพื่อประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เพราะการแสดงธรรมนั้นจุดประสงค์เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และเป็นวิริยารัมภกถา คือ คำพูดที่อุปการะเกื้อกูลให้เกิดวิริยะที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ฉะนั้น ก็ควรที่จะพิจารณาว่า ขณะที่ตื่นนั้น จิต เจตสิกเกิดขึ้น รู้อารมณ์ของโลกนี้ตามที่เข้าใจกัน แต่ก็น่าจะคิดให้ลึกซึ้งขึ้นอีกว่า อะไรตื่น จิต เจตสิกเกิดตื่นขึ้นพร้อมกัน วิบากจิตเกิดขึ้น รู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง โดยยับยั้งไม่ได้เลย วิบากจิตเป็นผลของกรรม เกิดขึ้นแล้วดับไป จะหลับอยู่ตลอดไปได้ไหม ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้เลย กรรมไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นในชาตินี้แล้วหลับไปจนกระทั่งตาย แต่ว่ากรรมเป็นปัจจัยให้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่น่าพอใจ เป็นผลของกุศลกรรม เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจเป็นผลของอกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ไม่ดีเป็นผลของอกุศลกรรมเป็นต้น

ฉะนั้น วิบากจิตและเจตสิกเกิดตื่นขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นแล้ว ยังมีอะไรอีก เมื่อตื่นแล้วนอกจากวิบากจิตเกิดขึ้น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งกระทบสัมผัสแล้ว อกุศลธรรมหรือกิเลสทั้งหลายก็เริ่มตื่น เพราะขณะหลับอยู่นั้นมีอนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่ยังไม่ได้ดับ สะสมอยู่ใน ภวังคจิตทุกดวงที่เกิดดับ ในขณะหลับนั้นกิเลสไม่ได้เกิดขึ้นกระทำกิจ ยินดี ยินร้าย เพราะยังไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่กระทบ สัมผัสอารมณ์ใดๆ ของโลกนี้ ขณะหลับสนิทอยู่นั้นกิเลสทั้งหลายก็ ยังหลับอยู่ด้วย แต่เมื่อตื่นขึ้นแล้วกิเลสก็ตื่นขึ้นด้วย คือ หลังจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายแล้ว กิเลสทั้งหลายก็เกิด ร่วมกับอกุศลจิต ตามเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดอกุศลธรรมประเภทนั้นๆ

เมื่อจำแนกจิตโดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปา-วจรภูมิ โลกุตตรภูมินั้น จิตประณีตขึ้นตามลำดับขั้น แต่จิตของคนส่วน มากก็เป็นกามาวจรภูมิ คือ เป็นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กามาวจรจิตเป็นภูมิขั้นต้นของระดับของจิต คือ เมื่อตื่นขึ้นก็เห็น ได้ยิน ผลัดเปลี่ยนเวียนไปทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นภูมิขั้นต้นแล้ว โดยชาติยัง เป็นชาติที่เลวอีก คือ เป็นอกุศลจิตที่ตื่นขึ้นเป็นประจำขณะที่กุศลจิต ไม่เกิด เมื่อเห็นก็ยินดีติดข้อง เมื่อได้ยินก็พอใจติดข้องในเสียงที่ได้ยิน เป็นปกติธรรมดา เพราะส่วนใหญ่โลภมูลจิตเกิดบ่อยกว่าโทสมูลจิต ซึ่ง เป็นสภาพจิตที่หยาบกระด้างไม่แช่มชื่น

ในวันหนึ่งๆ ต้องยอมรับตามความเป็นจริงว่า มีอกุศลจิต มากกว่ากุศลจิต ถ้าไม่รู้ก็จะอบรมเจริญกุศลให้พ้นจากสภาพของจิต ที่เลวไม่ได้ ยังคงเป็นอกุศลจิตอยู่มากเหมือนเดิม และยังมีความยินดี

พอใจในอกุศลนั้นๆ โดยไม่เห็นว่าเป็นโทษ ฉะนั้น ก็ควรทราบว่า ที่ตื่นขึ้นมานั้นส่วนใหญ่แล้วกิเลสตื่นทั้งนั้น ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วแต่ว่ากิเลสของใครจะวุ่นวายแค่ไหน จะทำให้เกิดความเดือดร้อนใจและกายสักแค่ไหน ซึ่งเมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็ควรขวนขวายอบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นขั้นทาน ศีล ความสงบของจิต หรือขั้นสติปัฏฐานที่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ไม่ใช่ว่าใครสามารถจะละโลภะได้เสียก่อน แล้วจึงจะอบรมเจริญปัญญาที่จะเป็นพระโสดาบันในภายหลัง ถึงแม้ว่าโลภะจะเกิดขึ้นก็เป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ปัญญาจะต้องระลึกรู้ลักษณะของโลภะตามความเป็นจริงว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดดับ

เวทนา ๕ เกิดกับจิตต่าง ๆ ดังนี้ คือ

สุขเวทนาเกิดกับกายวิญญาณกุศลวิบากจิต	๑	ดวง
ทุกขเวทนาเกิดกับกายวิญญาณอกุศลวิบากจิต	๑	ดวง
โทมนัสเวทนาเกิดกับโทสมูลจิต	๒	ดวง

โสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ วิบากก็ได้ กิริยาก็ได้

โทมนัสเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศล วิบาก กิริยาไม่ได้ เกิดได้เฉพาะกับจิตที่เป็นอกุศล คือ โทสมูลจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น ถ้าไม่รู้อย่างนี้ บางท่านอาจจะเข้าใจว่าอกุศลเป็นกุศล เช่น เวลาสงสารคน

ที่ทุกข์ยากเดือดร้อน ใคร่ที่จะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์ยาก ขณะที่จิตเกิดกรุณานั้นเป็นกุศลจิตที่มีกรุณาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ซึ่งจะต้องรู้ลักษณะของเวทนาด้วยว่ารู้สึกไม่แช่มชื่นบ้างหรือเปล่า ถ้ารู้สึกโทมนัสเสียใจไม่แช่มชื่นก็เป็นอกุศลจิต ไม่ใช่ขณะเดียวกับที่จิตเกิดร่วมกับกรุณาเจตสิก เมื่อรู้อย่างนี้ก็จะละคลายความรู้สึกเสียใจโทมนัส ไม่แช่มชื่น ซึ่งเป็นอกุศล และสามารถช่วยคนอื่นให้พ้นความทุกข์ยากได้โดยแช่มชื่น ไม่โทมนัส ไม่เสียใจ ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นอกุศล จึงจะละคลายได้ เพราะโดยมากเข้าใจกันว่า เมื่อสงสารคนที่กำลังเป็นทุกข์เดือดร้อน ก็จะต้องพลอยเศร้าโศกเสียใจเป็นทุกข์กับบุคคลนั้นด้วย ถ้าถามว่าขณะนี้รู้สึกอย่างไร บางคนก็ตอบว่าเฉยๆ บางคนก็ดีใจ บางคนก็ไม่สบายใจ แม้เวลาที่สติระลึกตรงลักษณะของความรู้สึกนั้นก็ยากที่จะรู้ตามความเป็นจริงว่า ความรู้สึกนั้นๆ เป็นเพียงสภาพรู้ เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดกับจิตทุกขณะ

ขณะที่เสียงปรากฏ โสตวิญญาณเป็นสภาพรู้ที่ได้ยินเสียงนั้น ขณะนั้นมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกเกิดพร้อมกับโสตวิญญาณ เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้น จะไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดไม่ได้เลย เมื่อสติสามารถเริ่มระลึกรู้ลักษณะของจิตบ้าง หรือเวทนาเจตสิกบ้าง ก็ย่อมเป็นปัจจัยสะสมเกื้อกูลให้ไม่หลงลืม ดังนั้น เวลารู้สึกเฉยๆ ดีใจ สุข ทุกข์ หรือเสียใจนั้น แทนที่จะยิ่งเสียใจสติก็ระลึกรู้ได้ว่าขณะนั้นก็เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ฉะนั้น สติปัฏฐานจึงมีคุณประโยชน์ที่ละคลายทุกข์ ในขณะที่รู้สึกไม่แช่มชื่นได้

คำถามทบทวน

๑. อุเบกขาเวทนา โสมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร

๒. ทุกขเวทนา สุขเวทนา เป็นชาติอะไร

๓. โทมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร

๔. ขณะหลับสนิท เวทนาเจตสิก เป็นชาติอะไร

๕. รูปตื่นหรือหลับได้ไหม เพราะอะไร

บทที่ ๑๑

สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่จำแนกจิตให้ต่างกัน โดยประเภทต่อไป คือ โดยสัมปยุตต์ หรือวิปปยุตต์

อกุศลสัมปยุตต์ ๔ คือ

ทิฏฐิคตสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก คือ ความเห็นผิด

ปฏิฆสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับโทสเจตสิก

วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก คือ ความสงสัยในสภาพธรรม

อุทธัจจสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก คือ สภาพธรรมที่ไม่สงบ

โสภณสัมปยุตต์ ๑ คือ

ญาณสัมปยุตต์ จิตเกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก

อกุศลจิต ๑๒ ดวง จำแนกโดยสัมปยุตต์

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ความเห็นผิด
เป็นทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวง
ไม่เกิดร่วมกับความเห็นผิด
เป็นทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ๔ ดวง

โทสมูลจิต ๒ ดวง	เป็นปฏิฆสัมปยุตต์ คือ เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างทั้ง ๒ ดวง
โมหมูลจิต ๒ ดวง	เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก เป็นวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง
	เกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก เป็นอุทธัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็นวิปปยุตต์ ๔ ดวง

โลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์ (และทิฏฐิคตวิปปยุตต์) นั้นต่างกันเป็น ๔ คือ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

รวมโลภมูลจิต ๘ ดวง คือ

โสมนสฺสสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
โสมนสฺสสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
โสมนสฺสสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
โสมนสฺสสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
อุเปกฺขาสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
อุเปกฺขาสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
อุเปกฺขาสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
อุเปกฺขาสหคตํ	**ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**

โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้นเกิดร่วมกับปฏิฆะ คือ โทสเจตสิก จึงเป็นปฏิฆสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง เพราะเมื่อโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้นต้องมีโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างประทุษร้ายเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่เหมือนกับโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาซึ่งเกิดร่วมกับโลภมูลจิต หรือกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น เมื่อโทสมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาจึงต้องเป็นปฏิฆสัมปยุตต์ทั้ง ๒ ดวง และ**โทสมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง** ก็เพราะเป็น**อสังขาริก** คือ เกิดขึ้นเองโดยไม่อาศัยการชักจูง ๑ และเป็น **สสังขาริก** คือ เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๑ ดังนั้นโทสมูลจิต ๒ ดวง คือ

โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โมหมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง คือ ดวงหนึ่งเป็น**วิจิกิจฉาสัมปยุตต์** เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิกซึ่งสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขันธ์ ธาตุ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เป็นต้น อีกดวงหนึ่งเป็น**อุทธัจจสัมปยุตต์**

โมหเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง แม้ว่ากำลังเผชิญหน้ากับอารมณ์ ก็ไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริงของอารมณ์ที่ปรากฏได้ เช่น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ ไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อไม่รู้ก็สงสัยว่าลักษณะของสภาพธรรมที่เพียงปรากฏทางตานั้น ต่างกับที่เคยเข้าใจว่าสิ่งที่เห็นเป็นคนหรือเป็นวัตถุสิ่งของอย่างไร ขณะใดที่สงสัย ขณะนั้นเป็นโมหมูลจิต-วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ แต่ก็ไม่ใช่ว่าความสงสัยจะเกิดตลอดเวลา ขณะใดที่

สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะนั้นเป็นโมหมูลจิตที่เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก

โดยปกติ เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายแล้ว ถ้าขณะนั้นจิตที่เกิดต่อไม่เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิตประเภทอื่นๆ ก็เป็นโมหมูลจิตอุทธัจจสัมปยุตต์ เพราะว่าขณะนั้นไม่ได้มีความสงสัยเกิดร่วมด้วย ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงรู้ลักษณะของโมหมูลจิตอุทธัจจสัมปยุตต์ได้ว่า ขณะใดที่หลงลืมสติ ขณะนั้นกำลังไม่รู้ในสภาพของอารมณ์ที่ปรากฏ และขณะที่อกุศลจิตไม่เกิดร่วมกับโลภเจตสิก หรือโทสเจตสิก และวิจิกิจฉาเจตสิก **อกุศลจิตขณะนั้นก็เป็น โมหมูลจิต อุทธัจจสัมปยุตต์ ดังนั้น โมหมูลจิต ๒ ดวง คือ**

อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ ๑ ดวง

อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็นวิปปยุตต์ ๔ ดวง

คำถามทบทวน

๑. ทิฏฐิเจตสิก เกิดกับจิตกี่ดวง

๒. ทิฏฐิเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร

๓. โทสเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร

๔. โสมนัสเวทนา เกิดกับอกุศลจิตประเภทใด

๕. อุเบกขาเวทนา เกิดกับอกุศลจิตอะไรบ้าง

บทที่ ๑๒

จิตต่างกันโดยประเภทของสังขาร คือ เป็นอสังขาริก หรือสสังขาริก

คำว่า **สังขาร** ในพระไตรปิฎกมีความหมายหลายนัย คือ

สังขารธรรม ๑

สังขารขันธ์ ๑

อภิสังขาร ๑

อสังขาริก และสสังขาริก ๑

สังขารธรรม คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยที่สุดแล้วก็ดับไปหมดสิ้น

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป

ปรมัตถธรรม มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะที่สั้นมากแล้วก็ดับไป นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง **นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานเป็นวิสังขารธรรม**

สังขารธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จำแนกเป็น ขันธ์ ๕ คือ

รูปทุกรูป		**เป็น**	**รูปขันธ์**
เวทนาเจตสิก ๑	**ดวง**	**เป็น**	**เวทนาขันธ์**

สัญญาเจตสิก ๑ ดวง เป็น สัญญาขันธ์

เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวง เป็น สังขารขันธ์

จิตทุกดวง เป็น วิญญาณขันธ์

ฉะนั้น **สังขารขันธ์ ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง เว้นเวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก ส่วนสังขารธรรม ได้แก่ จิตทั้งหมด ๘๙ ดวง เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ดวง รูปทั้งหมด ๒๘ รูป**

ความหมายของสังขารธรรมกว้างกว่าสังขารขันธ์ เพราะจิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม แต่เฉพาะเจตสิก ๕๐ ดวง เท่านั้นที่เป็นสังขารขันธ์ และในเจตสิก ๕๐ ดวง ซึ่งเป็นสังขารขันธ์นั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร ใน ปฏิจจสมุปปาท อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ฯลฯ **สังขารในปฏิจจสมุปปาท หมายถึง เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นอภิสังขาร เป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง คือ เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่งจะทำให้เกิดผล คือ วิบากจิตและเจตสิก** แม้ว่าเจตสิกอื่นๆ ก็ปรุงแต่งให้จิตเกิดขึ้น เช่น ผัสสเจตสิก ถ้าไม่มีผัสสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่กระทบอารมณ์ จิตเห็นก็มีไม่ได้ จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งกระทบสัมผัส จิตคิดนึกต่างๆ ก็มีไม่ได้ แต่ผัสสเจตสิกก็ไม่ใช่อภิสังขาร เพราะเพียงกระทบอารมณ์แล้วก็ดับหมดสิ้นไป

ฉะนั้น ในสังขารขันธ์ ๕๐ ดวงนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร คือเป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง โดยเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เป็นกัมมปัจจัยที่ทำให้ผล คือ วิบากจิตเกิดขึ้น

สังขารในปฏิจจสมุปปาทมี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร ๑ อปุญญาภิสังขาร ๑ อาเนญชาภิสังขาร ๑

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับกามาวจรกุศลจิต และรูปาวจรกุศลจิต

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต

อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งเป็นกุศลที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

กามาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นชั่วขณะเล็กๆ น้อยๆ และหวั่นไหวง่าย เพราะเกิดขึ้นวาระหนึ่งๆ เพียงชั่ว ๗ ขณะเท่านั้น การให้ทาน การวิรัติทุจริต การเจริญกุศลอื่นๆ ย่อมเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว นอกจากนั้นอกุศลจิตก็เกิดมากมายหลายวาระทีเดียว รูปาวจรกุศลจิตเป็นกุศลญาณสัมปยุตต์ ประกอบด้วยปัญญาเจตสิก เป็นจิตที่สงบถึงขั้นอัปปนาสมาธิที่มีรูปเป็นอารมณ์ จึงเป็นมหัคคตกุศลที่ใกล้เคียงกับกามาวจรกุศล เพราะยังมีรูปเป็นอารมณ์ อาเนญชาภิสังขารเป็นอรูปฌาน คือ เป็นปัญจมฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จิตในขณะนั้นไม่หวั่นไหวเพราะไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จึงให้ผลอย่างไพบูลย์ คือ ทำให้อรูปฌานวิบากจิตเกิดในอรูปพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุที่ยืนยาวมากตามกำลังของอรูปาวจรกุศลจิต การเกิดในสวรรค์เป็นสุขเพราะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ทุกข์ยาก ลำบากกายอย่างในภูมิมนุษย์และในอบายภูมิ แต่มีอายุไม่ยืนยาวเท่ารูปพรหมภูมิ และรูปพรหมภูมิก็มีอายุไม่ยืนยาวเท่ากับอรูปพรหมภูมิ เพราะอรูปพรหมภูมิเป็นผลของอรูปฌานกุศลซึ่งเป็นอาเนญชาภิสังขาร

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

สังขารขันธ์ ได้แก่ เจตสิก ๕๐
(เว้นเวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก)

อภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑ ดวง
(เป็นสังขารขันธ์ ๑ ในสังขารขันธ์ ๕๐ ดวง)

การจำแนกความต่างกันของจิตโดยประเภทอสังขาริกและสสังขาริกนั้นแสดงให้เห็นว่า แม้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิต ซึ่งเกิดร่วมกับเจตนาเจตสิกนั้นก็ยังต่างกันออกไปโดยประเภทที่เป็นอสังขาริกบ้าง และเป็นสสังขาริกบ้าง ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ มีข้อความอธิบายว่า **ชื่อว่า สสังขาร เพราะเป็นไปกับด้วยสังขาร** (เครื่องชักจูง) **สังขารในที่นี้หมายความถึงชักจูงด้วยตนเอง หรือผู้อื่นชักจูง หรือสั่งให้กระทำ** นี่เป็นสภาพจิตในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บางครั้งก็เกิดขึ้นเองโดยอาศัยการสะสมมาในอดีต เป็นปัจจัยแรงกล้าที่ทำให้กุศลหรืออกุศลประเภทหนึ่งประเภทใดมีกำลังเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องอาศัยการชักจูงใดๆ เลย **สภาพจิตที่เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นอสังขาริก** คือ ไม่อาศัยการชักจูง แต่ว่าบางครั้งบางขณะไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตามที่เกิดขึ้นนั้น มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยการชักจูงของตนเอง หรือการชักจูงของบุคคลอื่นก็ได้ อกุศลและกุศลที่มีกำลังอ่อนที่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นสสังขาริกจิต

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ยังต่างกัน บางขณะเป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลังแรง เกิดขึ้นโดยมีการสะสมของตนเองเป็นปัจจัย และบางครั้งบางขณะก็เป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลัง

อ่อน ต้องอาศัยการชักจูงของตนเองหรือการชักจูงของบุคคลอื่นจึงเกิดขึ้นได้

บางครั้งอกุศลจิตมีกำลังเกิดขึ้นทันทีตามการสะสมที่พอใจหรือไม่พอใจอารมณ์ขณะนั้น แต่บางครั้งไม่เป็นอย่างนั้น เช่น ไม่ค่อยอยากไปดูหนังหรือละคร แต่เมื่อญาติพี่น้องเพื่อนฝูงชวนก็ไป จิตในขณะนั้นอยากจะไปหรือเปล่า ไปดูก็ได้ไม่ดูก็ดี แต่เมื่อมีใครชวนก็ไป ถ้าลำพังคนเดียวก็ไม่ไป หรือบางครั้งก็นึกว่าหนังเรื่องนี้ก็คงจะสนุกน่าดู ก็อยากจะไปเหมือนกัน แต่ไม่ไปเพราะว่ายังไม่มีกำลังกล้าถึงกับจะไปทันที ชีวิตประจำวันจริง ๆ นั้นรู้ได้ว่า ขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังกล้า หรือขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอกุศลที่เป็นโลภะ โทสะ หรือฝ่ายกุศลก็ตาม บางคนเมื่อทราบข่าวว่ามีการทอดกฐินก็อยากจะไปทันที และชักชวนคนอื่นไปด้วย แต่บางคนนั้นถึงแม้ว่าจะถูกชักชวนแล้ว แต่ถ้าคนนี้ไม่ไปคนนั้นไม่ไปก็ไม่ไปด้วย ฉะนั้น สภาพของกุศลจิตและอกุศลจิตก็มีกำลังต่างกัน ตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเป็นไปในขณะนั้น แม้ว่าจะมีเจตสิกประกอบเท่ากันก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอสังขาริกจิตและสสังขาริกจิต เพื่อให้เห็นความละเอียดของจิตว่า แม้เป็นจิตที่มีจำนวนเจตสิกเกิดร่วมด้วยเท่ากัน ไม่ต่างกันเลย แต่สภาพของจิตก็ต่างกันเป็นอสังขาริก และสสังขาริก ตามกำลังของเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เพื่อที่จะให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระมหากรุณาแสดงพระธรรมโดยละเอียด ข้อความในอัฏฐสาลินี อรรถกถา ธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตุปปาทกัณฑ์แสดง "อนันตะ" ความกว้างใหญ่ที่สุด ๔ อย่างว่า

ในที่นี้ท่านถือเอา **"อนันตะ" ๔ อย่าง ก็อนันตะ ๔ อย่าง คือ อากาศเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ จักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑**

สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์เป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ พุทธญาณเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑

จริงอยู่การกำหนดอากาศว่าในทิศบูรพา ในทิศปัจฉิม ในทิศอุดร หรือในทิศทักษิณ มีเท่านั้นร้อยโยชน์ หรือมีเท่านั้นพันโยชน์ย่อมไม่ได้ (ลองกำหนดอากาศทางทิศตะวันออกว่า มีเท่าไร กี่โยชน์ กี่ร้อยโยชน์ กี่พันโยชน์ ก็ไม่มีใครกำหนดได้แม้ทิศอื่นๆ ก็โดยนัยเดียวกัน) แม้จะพึงเอาฆ้อนเหล็กขนาดเท่าเขาสิเนรุทุบแผ่นดินแยกเป็น ๒ ส่วนแล้ว โยนฆ้อนเหล็กไป ฆ้อนเหล็กก็พึงตกลงไปข้างล่างโดยแท้ หามีที่รองรับไว้ได้ไม่ ชื่อว่าอากาศเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดเลยอย่างนี้

การกำหนดจักรวาลทั้งหลายว่ากี่ร้อย กี่พัน หรือกี่แสนจักรวาล ย่อมไม่ได้ จริงอยู่แม้ถ้าว่าท้าวมหาพรหมทั้ง ๔ ผู้เกิดในอกนิฏฐภพ (รูปพรหมภูมิชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นรูปพรหมภูมิชั้นสูงที่สุด) ผู้มีความเร็วขนาดที่สามารถผ่านแสนจักรวาลไปได้ ชั่วเวลาเพียงเท่าที่ลูกศรที่เร็วมากของนายขมังธนูผู้มีกำลังแข็งแรง ผ่านเงาต้นตาลด้านขวางจะพึงวิ่งมา ด้วยความเร็วขนาดนั้น ด้วยคิดว่าเราจักดูขอบแห่งจักรวาล ท้าวมหาพรหมเหล่านั้นไม่ทันได้เห็นขอบแห่งจักรวาล ก็จะพึงปรินิพพานก่อนโดยแท้ จักรวาลทั้งหลายจึงชื่อว่าเป็นอนันตะ ไม่มีที่สิ้นสุดอย่างนี้

ก็ประมาณแห่งสัตว์ที่อยู่ในน้ำ และที่อยู่บนบก ในจักรวาลทั้งหลายว่า มีประมาณเท่านี้ ย่อมไม่มี สัตตนิกายจึงชื่อว่า อนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) อย่างนี้

พุทธญาณ ชื่อว่า อนันตะแท้แม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น

อากาศก็เห็นอยู่แล้วว่าไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครสามารถจะวัดว่ากี่ร้อย กี่พัน กี่แสนโยชน์ หรือแม้จักรวาล ก็ไม่มีใครสามารถจะนับได้ว่าทั้งหมดมีเท่าไร ใครอยากจะนับดาว นับจักรวาล ก็ไม่มีวันสำเร็จ เพราะว่าจักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สิ้นสุด หรือแม้สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในจักรวาลก็ไม่มีใครสามารถทำสถิติว่ามีจำนวนเท่าไหร่ ทั้งมนุษย์ ทั้งเทพ ทั้งพรหม ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ ทั้งสัตว์ในอบาย แต่พุทธญาณชื่อว่าเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดแม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น คือบรรดาสัตว์ที่หาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ ในอากาศอันหาประมาณมิได้ อย่างนี้

เมื่อคิดถึงสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในจักรวาลมากมายนับไม่ถ้วนแล้ว จิตของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะวิจิตรต่าง ๆ กันมากสักเพียงไหน

กุศลจิตที่เป็นกามาวจร สหรคตด้วยโสมนัส (เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา) เป็นญาณสัมปยุตต์ เป็นอสังขาริก (เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูง) ย่อมเกิดแก่สัตว์หนึ่ง ๆ มากมาย แม้สัตว์มีจำนวนมาก จิตก็เกิดขึ้นมากดวง

กุศลจิตไม่ใช่มีดวงเดียว กุศลจิตที่เกิดแม้โดยประเภทที่เป็นกามาวจรกุศล ซึ่งเกิดพร้อมกับปัญญา คือเป็นญาณสัมปยุตต์ และเป็นอสังขาริก คือมีกำลังแรงกล้านั้นก็ไม่ใช่มีแต่เฉพาะดวงเดียว ต้องเป็นไปต่าง ๆ ตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งจิตของคนหนึ่งเกิดขึ้นเพียงขณะหนึ่ง แม้จิตจะเกิดขึ้นมากดวงตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย แต่กุศลจิตแม้ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นอย่างเดียว โดยอรรถว่าเป็นกามาวจร โดยอรรถว่าสหรคตด้วยโสมนัส โดยอรรถว่าเป็นญาณสัมปยุตต์ โดยอรรถว่าโดยฐานะเป็นอสังขาริกด้วยกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดกามาวจรกุศลจิตแม้ทั้งปวงที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ในจักรวาลทั้งหลายอันหาประมาณมิได้อย่างนี้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ดุจว่าทรงชั่งด้วยตราชั่งใหญ่ ประดุจทรงใส่ในทะนานนับอยู่ฉะนั้น และทรงกระทำให้ ๘ ส่วนเท่านั้น ทรงแสดงว่าจิตเหล่านั้น (กามาวจรกุศลจิต) มี ๘ ดวงพอดีโดยอรรถที่บัณฑิตพึงเห็นพ้องด้วย (คือ คัดค้านไม่ได้)

แสดงว่าถึงแม้ว่ากามาวจรกุศลจิตจะมีมาก แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงนับ และทรงจัดกามาวจรกุศลเป็นมหากุศล ๘ ดวง หรือ ๘ ประเภท ซึ่งใครๆ ก็ไม่สามารถที่จะคัดค้านได้โดยความต่างกันที่อุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนา โดยความต่างกันที่จะประกอบด้วยปัญญาและไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยความต่างกันที่เป็นอสังขาริกและสสังขาริก

ดังนั้น กามาวจรกุศล หรือ มหากุศล ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑	**โสมนสฺสสหคตํ**	**ญาณสมฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๒	**โสมนสฺสสหคตํ**	**ญาณสมฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๓	**โสมนสฺสสหคตํ**	**ญาณวิปฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๔	**โสมนสฺสสหคตํ**	**ญาณวิปฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๕	**อุเปกฺขาสหคตํ**	**ญาณสมฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๖	**อุเปกฺขาสหคตํ**	**ญาณสมฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๗	**อุเปกฺขาสหคตํ**	**ญาณวิปฺปยุตฺตํ**	**อสงฺขาริกํ**
ดวงที่ ๘	**อุเปกฺขาสหคตํ**	**ญาณวิปฺปยุตฺตํ**	**สสงฺขาริกํ**

เคยง่วง เคยเพลีย เคยเบื่อไหม บางขณะจิตคิดจะทำกุศลอย่างนั้นอย่างนี้ แต่แล้วก็อ่อนกำลังไป หรือว่าเกิดง่วงขึ้นมา สติจะระลึกรู้ลักษณะสภาพของจิตในขณะนั้นไหม ถ้าไม่ระลึกก็เป็นเรา ความง่วงมีจริง ความท้อถอย ความท้อแท้ ความเหนื่อยหน่าย ความรู้สึกอ่อนเพลียมีจริง ถ้าสติไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็ไม่รู้ว่าสภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่เรา เป็นแต่เพียงลักษณะของจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจิตโดยประเภทต่างๆ เช่น โดยประเภทที่เป็นอสังขาริกและสสังขาริก โลภมูลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี เป็นสสังขาริกก็มีโทสมูลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สสังขาริกก็มี กุศลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สสังขาริกก็มี ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้น ก็รู้ว่าเป็นนามธรรมไม่ใช่รูปธรรม

คำถามทบทวน

๑. สังขารธรรม สังขารขันธ์ อภิสังขาร อสังขาริก สสังขาริก คืออะไร

๒. โลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง มีอะไรเหมือนกันและมีอะไรต่างกัน

บทที่ ๑๓

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรมที่เป็น "เหตุ"

สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมนั้นจะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ โดยไม่อาศัยปัจจัยอะไรเลยไม่ได้ ปรมัตถธรรมที่เป็นสังขารธรรมมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จิตอาศัยเจตสิกเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และจิตบางดวงก็อาศัยเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยเกิดขึ้น รูปอาศัยรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และรูปบางรูปก็อาศัยจิตและเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตต่างกันโดยเหตุ คือ จิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ และจิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่ไม่ใช่เหตุ

ปรมัตถธรรมที่เป็นเหตุนั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวงเท่านั้น คือ

โลภเจตสิกเป็นโลภเหตุ ๑
โทสเจตสิกเป็นโทสเหตุ ๑ — **รวมเป็นอกุศลเหตุ ๓**
โมหเจตสิกเป็นโมหเหตุ ๑

อโลภเจตสิกเป็นอโลภเหตุ ๑
อโทสเจตสิกเป็นอโทสเหตุ ๑ — **รวมเป็นโสภณเหตุ ๓**
ปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ ๑

นอกจากเจตสิก ๖ ดวงนี้แล้ว สภาพธรรมอื่นทั้งหมดไม่ใช่เหตุปัจจัย เจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิตต่างก็เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น แต่ไม่ใช่เหตุปัจจัย คือ ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ เพราะเหตุปัจจัยเป็น

เพียงปัจจัยหนึ่งในสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยต่าง ๆ กันถึง ๒๔ ปัจจัย (โดยประเภทปัจจัยใหญ่ ๆ) เจตสิก ๖ ดวงที่เป็นเหตุนั้น อุปมาเหมือนกับรากแก้วของต้นไม้ซึ่งเป็นเหตุให้ต้นไม้นั้นเจริญสมบูรณ์งอกงามมีดอกมีผลมากมายฉันใด เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ นี้ เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามและผลิตผลต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ยังมีอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วดับทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) ที่เกิดกับจิตของพระอรหันต์จึงเป็นอัพยากตเหตุ คือ ไม่ใช่อกุศลเหตุและกุศลเหตุ

สภาพธรรมที่เป็นอัพยากตธรรมนั้นเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น วิบากจิต กิริยาจิต วิบากเจตสิก กิริยาเจตสิก รูป และนิพพานจึงเป็นอัพยากตธรรม เพราะไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล

เหตุ ๖ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑

โสภณเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญาเจตสิก ๑

ควรสังเกตว่าไม่ใช้คำว่า กุศลเหตุ ๓ แต่ใช้คำว่าโสภณเหตุ ๓ เพราะกุศลเหตุเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากซึ่งเป็นผล แต่โสภณเหตุซึ่งเป็นเหตุที่ดีนั้นเกิดกับกุศลจิตก็ได้ กุศลวิบากจิตก็ได้ และโสภณกิริยาจิตก็ได้ **โสภณเหตุจึงไม่ได้เกิดแต่เฉพาะกับกุศลจิตเท่านั้น**

ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เมื่อกล่าวโดยเหตุ

จิต ไม่ใช่เหตุ

เจตสิก ที่เป็นเหตุมีเพียง ๖ เจตสิกอื่นทั้งหมด (๔๖ เจตสิก) ไม่ใช่เหตุ

รูป ไม่ใช่เหตุ

นิพพาน ไม่ใช่เหตุ

ธรรมที่ไม่ใช่เหตุนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า นเหตุ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงจำแนกเป็นหมวด ๒ ได้ คือ เหตุ และนเหตุ

เจตสิก ๖ ดวงเป็นเหตุ จิต รูป นิพพาน และเจตสิกอื่น ๔๖ ดวง เป็น นเหตุ

จิต และเจตสิก ๔๖ ดวง เป็นนเหตุ คือไม่ใช่เหตุ แต่จิตและเจตสิกบางดวงก็มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกบางดวงก็ไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกใดไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**อเหตุกจิตและอเหตุกเจตสิก** จิตและเจตสิกใดมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**สเหตุกจิตและสเหตุกเจตสิก**

จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏนั้นมีเจตสิกเกิดกับจักขุวิญญาณเพียง ๗ ดวง คือ **ผัสสเจตสิก** ทำกิจกระทบรูปารมณ์ที่กระทบจักขุปสาท **เวทนาเจตสิก** ทำกิจรู้สึกเฉยๆ เป็นอุเบกขาเวทนา (อทุกขมสุข) **สัญญาเจตสิก** ทำกิจจำรูปารมณ์ **เจตนาเจตสิก** ทำกิจจงใจ ตั้งใจ ขวนขวาย กระตุ้นจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันให้สำเร็จกิจนั้นๆ **ชีวิตินทริยเจตสิก** ทำกิจบำรุงเลี้ยงสหชาตธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในฐิติขณะ **เอกัคคตาเจตสิก** ทำกิจ

ตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ **มนสิการเจตสิก** ทำกิจใส่ใจในรูปารมณ์นั้น เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ใช่เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็นอเหตุกจิต ส่วนโลภมูลจิตที่เกิดหลังจากจักขุวิญญาณนั้นมีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ มีโลภเจตสิก สภาพที่พอใจติดข้องในสิ่งที่ปรากฏเกิดร่วมด้วย และมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วย โลภมูลจิตจึงเป็นสเหตุกจิต

เมื่อกล่าวโดยเหตุ ธรรมทั้งหลายจำแนกได้เป็น ๒ หมวด คือ เหตุ และนเหตุ สเหตุกะ และอเหตุกะ ได้ดังนี้ คือ

นิพพานและรูป	เป็นนเหตุ และอเหตุกะ
จิต	เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ บางดวงเป็นอเหตุกะ
เจตสิก ๔๖	เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๖ คือ โลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นเหตุ และเป็นสเหตุกะ เว้นโมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิต เพราะ**โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ**

โลภเจตสิกเป็นสเหตุกะ เพราะต้องมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ถ้าโมหเจตสิกไม่เกิด โลภเจตสิกก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น โลภเจตสิกจึงเป็นสเหตุกะ เพราะมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง

โทสเจตสิกก็เป็นสเหตุกะ โดยนัยเดียวกับโลภเจตสิก

โมหเจตสิกที่เกิดกับโลภเจตสิกในโลภมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะมีโลภเจตสิกซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโทสเจตสิกในโทสมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะมีโทสเจตสิกเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ เพราะไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ผัสสเจตสิกเป็นนเหตุ แต่ผัสสเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง ถ้าจิตดวงใดเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุหนึ่งเหตุใดในเหตุ ๖ ผัสสเจตสิกนั้นก็เป็นสเหตุกะ ถ้าจิตดวงใดเป็นอเหตุกะ คือไม่มีเจตสิก ๖ ซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ผัสสเจตสิกซึ่งเกิดกับอเหตุกจิตนั้นก็เป็นอเหตุกะด้วย ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นนเหตุ และบางขณะก็เป็นสเหตุกะ บางขณะก็เป็นอเหตุกะ

ชีวิตของทุกท่านในวันหนึ่งๆ นั้นมีทั้งสเหตุกจิตและอเหตุกจิต แต่เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรมก็ไม่ทราบว่าขณะไหนเป็นสเหตุกจิตและขณะไหนเป็นอเหตุกจิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพจิตแต่ละขณะไว้อย่างละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นอเหตุกจิต ขณะใดเป็นสเหตุกจิต และจิตที่เป็นสเหตุกะนั้นเกิดร่วมกับเหตุกี่เหตุและมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยกี่ดวง

โมหมูลจิตมีโมหเหตุเกิดร่วมด้วยเหตุเดียว จึงเป็นเอกเหตุกะ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโลภเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

สำหรับกุศลจิตนั้นก็ต้องมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย มิฉะนั้นก็เป็นกุศลจิตไม่ได้ กุศลจิต ๒ ประเภท คือ กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญา

เจตสิก และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ฉะนั้น กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุและอโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ จึงเป็นติเหตุกะกุศลจิตไม่เป็นเอกเหตุกะเลย เพราะต้องมีทั้งอโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง จึงจะเป็นกุศลจิตได้

คำว่า **เหตุ** กับคำว่า **ปัจจัย** ต่างกันอย่างไร

ปัจจัย เป็นสภาพธรรมที่อุปการะเกื้อกูลให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้น หรือดำรงอยู่ตามควรแก่ประเภทของปัจจัยนั้นๆ เช่น ผัสสเจตสิกไม่ใช่โลภเจตสิก แต่ทั้งผัสสเจตสิกก็ดี โลภเจตสิกก็ดี เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ธรรมอื่นๆ คือ จิต เจตสิก และรูปเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อสภาพลักษณะและกิจของผัสสเจตสิกต่างกับสภาพลักษณะและกิจของโลภเจตสิก ผัสสเจตสิกจึงเป็นสภาพปัจจัยที่ต่างกับโลภเจตสิก

ผัสสเจตสิกเป็นปัจจัยโดยเป็น **อาหารปัจจัย** อาหารเป็นสภาพธรรมที่นำมาซึ่งผล แต่ไม่มั่นคงถึงกับทำให้งอกงามไพบูลย์อย่างรากแก้วของต้นไม้ ส่วนสภาพธรรมที่เป็นเหตุนั้นเป็นปัจจัยโดยความเป็นเหตุ ซึ่งอุปมาเหมือนรากแก้ว ต้นไม้จะเจริญเติบโตโดยมีแต่รากแก้วอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีดิน น้ำเป็นอาหาร แต่ถ้าขาดรากแก้ว ดิน น้ำ ก็ทำให้ต้นไม้งอกงามไพบูลย์ไม่ได้ ต้นไม้ที่มีรากแก้วกับพืชที่ไม่มีรากแก้วนั้นย่อมเจริญงอกงามไพบูลย์เพราะปัจจัยต่างกันฉันใด เจตสิกอื่นและสภาพธรรมอื่นนอกจากเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ก็เป็นปัจจัยโดยเป็นปัจจัยอื่น ไม่ใช่โดยเป็นเหตุปัจจัย

ในคัมภีร์ปัฏฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๗ เป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระอภิธรรมปิฎกนั้น แสดงสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยประเภทของปัจจัยต่างๆ ปัจจัยแรก คือ เหตุปัจจัย แสดงให้เห็นความสำคัญของสภาพธรรมซึ่งเป็นเหตุ ในงานศพ เมื่อพระภิกษุท่านสวดพระอภิธรรมจะเริ่มต้นด้วย **"เหตุปจฺจโย"** คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เพื่อเตือนให้รู้ว่าสภาพธรรมซึ่งเป็นตัวเหตุที่จะให้เกิดผลเกิดภพเกิดชาตินั้น ได้แก่เจตสิก ๖ ดวง คือ โลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก

ความจริงสภาพธรรมแต่ละประเภทมีความสำคัญเฉพาะของตนๆ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุปัจจัยเพียงปัจจัยเดียว มิได้ทรงแสดงเฉพาะอารมณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นโดยอารมณ์นั้นเป็น **"อารัมมณปัจจัย"** แก่จิตเพียงปัจจัยเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยต่างๆ โดยครบถ้วนละเอียด โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ ๒๔ ปัจจัย และทรงแสดงปัจจัยย่อยของบางปัจจัยในปัจจัยใหญ่ ๒๔ ปัจจัยนั้นด้วย

จักขุปสาทรูปเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นๆ ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย และจักขุปสาทก็เป็นปัจจัยด้วยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นอินทริยปัจจัย คือ เป็นปัจจัยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจหน้าที่ของตน จักขุปสาทเป็นจักขุนทรีย์ เป็นรูปซึ่งมีสภาพเป็นใหญ่ในการเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาถ้าไม่มีจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท รูปร่างกายนี้จะเหมือนอะไร ก็เหมือนท่อนไม้ ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้จึงเป็นปัจจัย

โดยเป็น **อินทริยปัจจัย** คือ เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน เช่น จักขุ-ปสาทรูป เป็นใหญ่ในการกระทบรูปารมณ์ เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา เพราะรูปอื่นไม่สามารถจะกระทำกิจนี้ได้ และสิ่งที่ปรากฏทางตาจะปรากฏชัดเจนหรือไม่ชัด ก็แล้วแต่สภาพความใสของจักขุปสาทรูป ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับเจตนาหรือความปรารถนาความต้องการของใครเลย แต่ขึ้นกับอินทริยปัจจัยของการเห็น คือ จักขุปสาทรูป

สภาพธรรมทุกประเภทเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิด โดยเป็นปัจจัยต่าง ๆ โลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภเจตสิก อโทส-เจตสิก และปัญญาเจตสิก เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ ในวันหนึ่ง ๆ นั้น มีอกุศลเหตุเกิดมาก กุศลเหตุก็มีบ้าง แต่เมื่อเทียบส่วนแล้ว กุศลเหตุก็น้อยกว่าอกุศลเหตุมาก

เมื่อไหร่กุศลเหตุจะค่อย ๆ เจริญขึ้น ๆ จนกระทั่งมีกำลังมากกว่าฝ่ายอกุศลเหตุเสียที ต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เพราะการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นเป็นปัญญาเจตสิก เป็นอโมหเหตุ ตราบใดที่ปัญญายังไม่รู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ที่จะไม่ให้โลภเหตุ โทสเหตุ หรือโมหเหตุเจริญงอกงามไพบูลย์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ไม่มีธรรมอื่นเลยที่จะละคลายและดับอกุศลเหตุได้นอกจากปัญญาซึ่งเป็นอโมหเหตุ เมื่อศึกษาพระธรรมและเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และเป็นผู้ที่อบรมเจริญสติปัฏฐาน กุศลที่เป็นอโมหะ คือ ปัญญาจะค่อย ๆ เจริญขึ้น เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคลเมื่อไร เมื่อนั้นจึงจะดับอกุศลธรรมเป็นประเภท ๆ ได้จนกว่าจะถึงความเป็นพระอรหันต์

ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลขั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นเป็น**พระเสกขบุคคล** ซึ่งจะต้องอบรมเจริญปัญญาต่อไปอีก จนกว่าจะดับหมดทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เพราะถ้ายังมีกุศลเหตุอยู่ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบากไม่จบสิ้น พระอรหันต์ผู้ดับอกุศลเหตุและกุศลเหตุแล้วนั้น ถึงแม้ว่าจิตจะเกิดร่วมกับอโลภะ อโทสะ อโมหะ ก็เป็นอัพยากตเหตุ ไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบากต่อไป เมื่อไหร่จะถึงวันนั้น ย่อมถึงได้ในวันหนึ่ง เมื่อเพียรอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อย ๆ ผู้ที่บรรลุผลเช่นนั้นในอดีตมีแล้วเป็นอันมาก ถ้าเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้เลยก็จะไม่มีผู้ใดสามารถบรรลุผลเช่นนั้นได้ แต่ผลนั้นย่อมไม่เร็วตามที่หวัง ต้องตามควรแก่เหตุ คือ เมื่อปัญญายังไม่เกิด ยังไม่เจริญขึ้น ก็ดับกิเลสไม่ได้ และปัญญาก็ต้องเกิดขึ้น เจริญขึ้นตามลำดับขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจนกว่าจะดับกิเลสได้จริง ๆ

ฉะนั้น ควรระลึกเสมอว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องจิต เจตสิก รูปนั้น ก็เพื่ออบรมเจริญสติปัฏฐานรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นจิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้น ปรากฏแต่ละขณะตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนจากที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ถ้าศึกษาเข้าใจอย่างหนึ่งแต่ปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง ไม่รู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามที่ได้ศึกษา ก็ไม่สามารถที่จะดับกิเลสได้

สำหรับอกุศลเหตุนั้นจะเป็นชาติอื่นไม่ได้เลย ไม่ว่าโลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิกเกิดขึ้นขณะใด ขณะนั้นเป็นชาติอกุศล เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลจิตในขณะนั้น และสะสมสืบต่อไปในอนาคตด้วย แต่โสภณเหตุ ๓ คือ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญาเจตสิก ๑ นั้น เป็นชาติกุศลก็มี เป็นชาติวิบากก็มี เป็นชาติกิริยาก็มี เพราะ

อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิกเกิดกับกุศลจิตก็ได้ เกิดกับกุศลวิบากก็ได้ เกิดกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ คำว่า **“โสภณ”** มีความหมายกว้างกว่าคำว่า กุศล เพราะโสภณธรรม ได้แก่ สภาพธรรมที่เป็นกุศล หรือเป็นกุศลวิบาก หรือเป็นโสภณกิริยา ฉะนั้น เมื่อจำแนกธรรมทั้งหลายโดยหมวด ๓ เป็น กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา ก็จำแนกเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ออกเป็นเหตุ ๙ คือ

อกุศลเหตุ ๓	ได้แก่	โลภเจตสิก ๑
		โทสเจตสิก ๑
		โมหเจตสิก ๑
กุศลเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑
อัพยากตเหตุ ๓	ได้แก่	อโลภเจตสิก ๑
		อโทสเจตสิก ๑
		ปัญญาเจตสิก ๑

คำถามทบทวน

๑. เหตุปัจจัย ได้แก่ปรมัตถธรรมอะไร

๒. อัพยากตเหตุ คืออะไร ได้แก่อะไร

๓. อัพยากตธรรม คืออะไร ได้แก่อะไร

๔. กุศลเหตุและโสภณเหตุ ต่างกันอย่างไร

๕. อะไรเป็นนเหตุบ้าง อะไรเป็นสเหตุกะบ้าง

๖. เหตุเจตสิกดวงใดเป็นอเหตุกะ ดวงใดเป็นสเหตุกะ

๗. อกุศลจิตใดเป็นเอกเหตุกะ และอกุศลจิตใดเป็นทวิเหตุกะ

๘. กุศลจิตเป็นเอกเหตุกะ ได้ไหม

๙. ผัสสเจตสิกเป็นเหตุหรือนเหตุ เป็นอเหตุกะหรือสเหตุกะ เป็นเอกเหตุกะหรือทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ

๑๐. เหตุ ๙ ได้แก่อะไร

บทที่ ๑๔

จำแนกจิตโดยนัยของ **โสภณะ และอโสภณะ**

โสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ดีงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะกุศลธรรมเท่านั้น สภาพธรรมที่ดีงามแต่ไม่ใช่กุศลธรรม คือ กุศลวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลกรรม และโสภณกิริยา ซึ่งเป็นจิตและเจตสิกเฉพาะพระอรหันต์ผู้ดับกุศลและอกุศลเป็นสมุจเฉทแล้ว

อโสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ตรงข้ามกับโสภณธรรม คือ ไม่ใช่สภาพธรรมที่ดีงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น **จิตและเจตสิกใดที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็นอโสภณะ** ฉะนั้น โดยนัยของสัมปยุตตธรรมที่จำแนกให้จิตต่างกันเป็นจิตประเภทที่ดีงามเป็นโสภณะ และเป็นจิตประเภทที่ไม่ดีงามเป็นอโสภณะนั้น ก็จำแนกโดยเจตสิกซึ่งเป็นเหตุ ๖ นั่นเอง เจตสิกที่ดีงาม ได้แก่ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ซึ่งเป็นโสภณเจตสิกที่ทำให้จิตดีงาม ฉะนั้น การจำแนกจิตโดยประเภทที่เป็นโสภณะและอโสภณะ ก็สืบต่อจากการจำแนกจิตโดยเหตุนั่นเอง จิตใดที่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นโสภณจิต จิตใดไม่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นอโสภณจิต

การศึกษาปรมัตถธรรมนั้นต้องคิด ต้องพิจารณาเหตุผลด้วยตนเอง เมื่อเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องชัดเจนก็จะไม่สับสนคลาดเคลื่อนแม้ในเรื่องโสภณธรรม และอโสภณธรรม

อกุศลจิตเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ฉะนั้น อกุศลจิตไม่ใช่โสภณจิตแน่นอน

จักขุวิญญาณ ไม่ได้เกิดร่วมกับโลภะ โทสะ โมหะ และโสภณเจตสิกใดๆ เลย จักขุวิญญาณเกิดร่วมกับเจตสิกเพียง ๗ ดวง คือ **ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ชีวิตินทริยเจตสิก มนสิการเจตสิก ซึ่งเจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือ เป็นเจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตทุกดวง จิตจะเกิดขึ้นโดยปราศจากเจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ได้เลย** ไม่ว่าจะเป็นอกุศลจิต กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต โลกุตตรจิต หรือจิตใดๆ ก็ตามต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย เจตสิก ๗ ดวงซึ่งเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกนี้ เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็เสมอกับจิตนั้นๆ เมื่อเกิดกับอกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ก็เป็นกุศล เป็นต้น

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงเท่านั้น ไม่มีโสภณเจตสิกหรืออกุศลเจตสิกใดๆ เกิดร่วมด้วยเลย ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็นอโสภณจิต แต่ไม่ใช่อกุศลจิต

การศึกษาธรรมนั้นจะต้องเข้าใจโดยละเอียด แม้แต่อกุศลธรรมและอโสภณธรรมต่างกันอย่างไร

อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เลวทรามเป็นโทษ เป็นเหตุที่จะให้เกิดผลเป็นวิบากที่ไม่น่าพอใจ เป็นทุกข์ อโสภณธรรมเป็นจิตและเจตสิกที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

พระธรรมโดยนัยต่างๆ ตามสภาพของธรรมนั้นๆ ซึ่งผู้ศึกษาก็จะต้องพิจารณาโดยละเอียดให้เข้าใจถูกต้องตามสภาพธรรมนั้นๆ เมื่อทรงแสดงโดยประเภทของหมวด ๓ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม ก็จะต้องรู้ว่ากุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก และอัพยากตธรรมเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น อัพยากตธรรมจึงได้แก่ วิบากจิตและเจตสิก กิริยาจิตและเจตสิก รูป นิพพาน **ฉะนั้น อัพยากตธรรมจึงไม่ใช่แต่เฉพาะจิตและเจตสิกที่เป็นวิบาก และกิริยา รูปปรมัตถ์และนิพพานปรมัตถ์ก็เป็นอัพยากตธรรม** รูปและนิพพานเป็นกุศลหรืออกุศลไม่ได้ เพราะรูปและนิพพานไม่ใช่จิตและเจตสิก เมื่อทรงแสดงประเภทของธรรมโดยหมวด ๓ ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ แต่เมื่อทรงแสดงโดยชาติ ๔ หมายเฉพาะจิตและเจตสิกเท่านั้น

โดยชาติ ๔ นั้น อกุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นอโสภณะ กุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นโสภณะ วิบากจิตและกิริยาจิตใดไม่มีโสภณเจตสิก เช่น อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นอโสภณะ คือ ไม่เกิดร่วมกับโสภณเจตสิก ส่วนวิบากจิตและกิริยาจิตใดมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นโสภณะ

จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และจักขุวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และโสตวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และฆานวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

ชิวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และชิวหาวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และกายวิญญาณอกุศลวิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗ ดวงเท่านั้น

ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง จึงเป็นอโสภณจิตและจิตอื่น (นอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้) ที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นอโสภณจิตทั้งสิ้น ฉะนั้น **กุศลวิบากจิตจึงไม่ใช่โสภณจิตทุกดวง กุศลวิบากจิตที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นโสภณจิต กุศลวิบากจิตที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ไม่ใช่โสภณจิต** นี่เป็นความต่างกันของจิตแต่ละขณะในชีวิตประจำวัน ปฏิสนธิจิตของภูมิมนุษย์กับปฏิสนธิจิตของอบายภูมิเป็นผลของกรรมต่างกัน ผู้ที่ปฏิสนธิในอบายภูมินั้น ปฏิสนธิจิตเป็นอกุศลวิบากจิต เป็นผลของอกุศลกรรม จึงเกิดในนรกภูมิ หรือเกิดในปิตติวิสัยภูมิ (เปรต) หรือเกิดในอสุรกายภูมิ หรือเกิดในดิรัจฉานภูมิ ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่างๆ เป็นกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรมหนึ่ง จึงทำให้เกิดในสุคติภูมิ

แม้ว่าการเกิดในมนุสสภูมิเป็นกุศลวิบากก็จริง แต่บางบุคคลก็พิการแต่กำเนิด เพราะกุศลวิบากจิตที่ทำกิจปฏิสนธินั้นเป็นผลของกุศลกรรมที่ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย และเป็นกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก กุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจนั้นจึงไม่ประกอบด้วยโสภณเจตสิก คือ ไม่เกิดร่วมกับอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก เป็นต้น เมื่อเป็น

ผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก อกุศลกรรมซึ่งทำไว้จึงเบียดเบียนให้เป็นผู้พิการแต่กำเนิดได้

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ที่ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ล้วนเกิดมาต่าง ๆ กัน โดยสกุล ยศศักดิ์ บริวาร เพราะกุศลวิบากที่ทำกิจปฏิสนธินั้นต่างกันตามกำลังของกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุ ถ้าปฏิสนธิจิตเป็นผลของกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกอย่างอ่อน หรือไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ปฏิสนธิจิตที่เป็นกุศลวิบากนั้นก็เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกและเหตุ ๒ คือ อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นทวิเหตุกบุคคล คือเป็นบุคคลที่ปฏิสนธิจิต ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นจึงไม่สามารถบรรลุฌานหรือโลกุตตรธรรมในชาตินั้น

ผู้ที่ปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาและปฏิสนธิจิตมีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้น เป็นติเหตุกบุคคล เพราะมีเหตุ ๓ คือ มีอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นเมื่อได้ฟังพระธรรมก็สามารถพิจารณาเข้าใจพระธรรม และสามารถอบรมเจริญปัญญาจนบรรลุฌานจิต หรือรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ๔ บรรลุมัคค์ผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในชาตินี้ได้ตามควรแก่การสะสมของเหตุปัจจัย แต่ก็ไม่ควรประมาท เพราะบางท่านเป็นผู้ที่มีสติปัญญา ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะก็จริง แต่ถ้าประมาทการเจริญกุศล ประมาทการฟังพระธรรม ก็จะเป็นผู้ที่ฉลาดแต่ในทางโลก ในวิชาการต่างๆ แต่ไม่อบรมเจริญปัญญาในทางธรรม จึงไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ในอดีตกาลนานมาแล้วในชาติก่อน ๆ บางท่านอาจจะเป็นผู้ที่เคยสนใจธรรม อาจจะเป็นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรม หรืออาจจะถึงกับ

บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุสามเณร แต่การรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้นไม่มีใครรู้ได้ว่าจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมในเพศใด ในเพศบรรพชิตหรือฆราวาส ทุกคนจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงทุก ๆ ชาติ จนกว่าจะถึงชาติที่ปัญญาคมกล้า สามารถแทงตลอดอริยสัจจธรรมได้ และแม้ว่าในกาลครั้งหนึ่งอาจจะเคยสนใจธรรม ฝักใฝ่ในการศึกษาในการปฏิบัติธรรม แต่ก็อย่าลืมว่ากว่าจะได้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมก็ยังมีอกุศลที่สะสมมามากมายหนาแน่น ที่จะทำให้หลงไปเพลินไปในอกุศลได้ถ้าเป็นผู้ที่ประมาท ฉะนั้น ถึงแม้ว่าปฏิสนธิจิตจะเป็นติเหตุกะ แต่เมื่อใดเป็นผู้ประมาท ปัญญาเจตสิกในชาตินั้นก็จะไม่เจริญขึ้น เพราะไม่ได้อบรมด้วยการฟัง ด้วยการพิจารณา และด้วยการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น ก็น่าเสียดายชาติซึ่งปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ แต่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญขึ้น และชาติต่อไปนั้นกรรมใดจะทำให้ปฏิสนธิจิตประเภทใดเกิดก็ไม่แน่ อาจจะเป็นอกุศลวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิในอบายภูมิ หรืออเหตุกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิเป็นบุคคลพิการตั้งแต่กำเนิด หรือทวิเหตุกกุศลวิบากทำกิจปฏิสนธิเป็นทวิเหตุกบุคคลในสุคติภูมิ ซึ่งไม่อาจอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้

ฉะนั้น จึงน่าเสียดายแต่ละภพแต่ละชาติที่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น และถึงแม้ว่าจะเป็นติเหตุกปฏิสนธิ แต่เมื่ออบรมปัญญายังไม่พอ ก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมในชาตินี้ได้ ไม่ใช่ว่าผู้ที่เป็นติเหตุกบุคคลแล้วจะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ในปัจจุบันชาติทุกคน

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ขณะนอนหลับสนิทภวังคจิตเป็นโสภณจิต เพราะปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกะ มีอโลภเจตสิกอโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางท่านปฏิสนธิจิตก็เป็นติเหตุกะ มีอโลภ-

เจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ขณะหลับกิเลสไม่เกิด ไม่มีความยินดี ยินร้าย เพราะยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้คิดนึกเรื่องต่างๆ ทางใจ แต่เมื่อตื่นขึ้นนั้น จะดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ก็เป็นไปตามอกุศลจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ โดยมากวันหนึ่งๆ เมื่อตื่นแล้วก็เป็นอโสภณะมากกว่าเป็นกุศล จักขุ-วิญญาณเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาขณะเดียว แล้วหลังจากนั้นส่วนมากอกุศลชวนวิถีจิตก็เกิด ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของจักขุ-วิญญาณที่ทำกิจเห็นขณะหนึ่งๆ การสะสมสืบต่อของอกุศลธรรมในวันหนึ่งๆ นั้นมากมายเหลือเกิน ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทเลย เมื่อได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นโสภณะ จิตขณะใดเป็นอโสภณะ และอโสภณจิตนั้นเป็นอกุศลหรือว่าเป็นวิบาก หรือว่าเป็นกิริยา

ถาม พระอรหันต์มีอโสภณจิตไหม

ตอบ มี

ถาม พระอรหันต์มีอกุศลจิตไหม

ตอบ ไม่มี

พระอรหันต์มีอโสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิต เพราะว่าพระอรหันต์มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเป็นอโสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิตและกุศลจิต

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือเจตสิกที่เสมอกับจิตและเจตสิกอื่นที่เกิดร่วมด้วย ๑๓ ประเภทเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ประเภท เป็นโสภณเจตสิก ๒๕ ประเภท ถ้าไม่ใช้คำว่า โสภณะ อโสภณะ แต่ใช้ภาษาไทย ความหมายจะไม่ตรงกับสภาพ

ธรรมที่เป็นโสภณะและอโสภณะ เช่น ถามว่าเวทนาเจตสิกดีไหม มีท่านหนึ่งตอบว่า เมื่อเป็นสุขเวทนาก็ดี สุขเวทนาโดยนัยของเวทนา ๕ หมายถึง เวทนาเจตสิกที่เกิดเฉพาะกับกายวิญญาณที่เป็นกุศลวิบากในขณะที่กระทบกับอารมณ์ที่น่าสบายกาย สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ กุสลวิปากํ ไม่มีโสภณเจตสิก คือ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น โดยสภาพธรรม สุขเวทนาที่เกิดกับกายวิญญาณกุศลวิบากนั้นเป็นอโสภณะไม่ใช่โสภณะ ด้วยเหตุนี้การศึกษาธรรมจึงต้องเข้าใจสภาพธรรมให้ตรงตามพระบาลี มิฉะนั้นจะทำให้เข้าใจสภาพธรรมผิดได้

ถ้ามีคำถามว่า รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ดีหรือไม่ดี คำตอบภาษาไทยก็ไม่ชัดเจน เพราะถึงแม้ว่ารูปจะผ่องใสสวยงามน่ายินดีพอใจ แต่รูปก็ไม่ใช่โสภณธรรม เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ ไม่ใช่กุศลอกุศล รูปไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา หรือสภาพธรรมใดซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดีงามเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกเท่านั้นที่เป็นโสภณะหรืออโสภณะ รูปเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น พอใจหรือไม่พอใจรูปนั้นๆ โดยที่รูปเองเป็นอัพยากตธรรม รูปไม่รู้อะไรเลย รูปไม่รู้ว่าจิตชอบหรือไม่ชอบรูปนั้น และรูปเองก็ไม่มีเจตนาที่จะให้จิตชอบหรือไม่ชอบรูป เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ แต่จิตต้องการเห็นรูป ต้องการได้ยินเสียง ต้องการได้กลิ่นหอมๆ ต้องการกระทบสัมผัสสิ่งที่น่าพอใจ เพื่อความรู้สึกที่เป็นสุขจะได้เกิดขึ้นซ้ำอีก เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระทบสัมผัสทางกาย หรือแม้เพียงคิดนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทางใจทุกๆ วัน ฉะนั้น จึงมีคำอุปมาเปรียบเทียบขันธ์ ๕ ว่า รูปขันธ์เหมือนกับภาชนะที่รองรับสิ่งที่นำมาซึ่งความรู้สึกยินดี เวทนาขันธ์เหมือน

อาหารที่อยู่ในภาชนะนั้น สัญญาขันธ์และสังขารขันธ์เหมือนพ่อครัวและผู้ช่วยปรุงอาหาร วิญญาณขันธ์เป็นผู้บริโภคอาหาร เพราะจิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์นามขันธ์ทั้ง ๔ ต้องเกิดร่วมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และไม่แยกกันเลยสักนามขันธ์เดียว จะมีแต่นามขันธ์ ๑ ขาดนามขันธ์ ๓ ไม่ได้ จะมีนามขันธ์ ๒ ขาดนามขันธ์ ๒ ไม่ได้ จะมีนามขันธ์ ๓ ขาดนามขันธ์ ๑ ไม่ได้ และในภูมิที่มีขันธ์ ๕ นั้น นามขันธ์ต้องอาศัยรูปขันธ์จึงจะเกิดขึ้นได้

การศึกษาธรรมเรื่องจิตประเภทต่าง ๆ นั้นเพื่อรู้ชัดลักษณะของจิตซึ่งจำแนกโดยประเภทต่าง ๆ คือ จำแนกโดยชาติ ๔ โดยหมวด ๓ โดยเหตุ โดยอสังขาริก สสังขาริก โดยโสภณะ อโสภณะ โดยประกอบด้วยเจตสิกต่างกันอย่างไรบ้างนั้น ก็เพื่อให้สติเกิดขึ้นระลึกพิจารณารู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล และลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างนั้นก็เป็นลักษณะของรูปธรรมแต่ละอย่าง นามธรรมแต่ละอย่าง เช่น ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตาก็อย่างหนึ่ง ทางหูก็อย่างหนึ่ง ทางจมูกก็อย่างหนึ่ง ทางลิ้นก็อย่างหนึ่ง ทางกายก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลอย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอกุศลก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอัพยากตะก็อย่างหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายเพิ่มขึ้น ย่อมเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้ พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้น ๆ

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นโสภณธรรมได้ไหม เพราะอะไร

๒. บุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบาก แต่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ต่างกับบุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบากที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยอย่างไร

๓. ทวิเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมอะไร

๔. ทวิเหตุกบุคคลและติเหตุกบุคคลต่างกันอย่างไร

๕. ขณะนอนหลับสนิทเป็นโสภณจิตหรืออโสภณจิต

บทที่ ๑๕

จำแนกจิต โดย **โลกิยจิต และโลกุตตรจิต**

ก่อนอื่นควรเข้าใจความหมายของคำว่า **"โลก"** ในวินัยของพระอริยเจ้าตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในสังยุตตนิกายสฬายตนวรรค ฉันนวรรคที่ ๔ ปโลกสูตร ซึ่งมีข้อความว่า

(๑๐๑) ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่าโลก ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกกันว่า **"โลก"** พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ **สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดานี้เรียกว่า "โลก"** ในอริยวินัย ก็อะไรเล่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุแลมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

เป็นธรรมดาของพระอริยเจ้า แต่ไม่ใช่ธรรมดาสำหรับผู้ที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลต้องประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมที่ปรากฏจริง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดานี้เรียกว่า **"โลก"** ในอริยวินัย โลก คือทุกสิ่งซึ่งเกิด

ดับ ฉะนั้น สภาพธรรมซึ่งไม่เกิดดับเท่านั้นที่ไม่ใช่โลก เป็นสภาพธรรมที่พ้นจากโลกเหนือโลก เป็นโลกุตตระ คือ พระนิพพาน

เมื่อจำแนกจิตเป็นประเภทโลกิยะ และโลกุตตระนั้น **จิตใดที่ไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน คือ ไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็น "โลกิยจิต" จิตใดมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส หรือมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้วจิตนั้นเป็น "โลกุตตรจิต"**

ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องอบรมเจริญโลกิยปัญญาซึ่งรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โลกิยปัญญาไม่ใช่การรู้วิธีสร้างเครื่องมือวิทยาศาสตร์ต่างๆ การรู้อย่างอื่นที่ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่โลกิยปัญญาในพระพุทธศาสนา

โลกิยปัญญารู้ลักษณะของโลก คือ สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งไม่ใช่นิพพาน ฉะนั้น นอกจากมัคคจิต ๔ ดวง ซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสและผลจิต ๔ ดวง คือ โลกุตตรวิบากจิต ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว จิตอื่นทั้งหมดเป็นโลกิยจิต

โลกุตตรจิตทั้งหมดมี ๘ ดวง ๔ คู่ คือ

โสตาปัตติมัคคจิต ๑	โสตาปัตติผลจิต ๑
สกทาคามิมัคคจิต ๑	สกทาคามิผลจิต ๑
อนาคามิมัคคจิต ๑	อนาคามิผลจิต ๑
อรหัตตมัคคจิต ๑	อรหัตตผลจิต ๑

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นทำกิจดับกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ดับไปแล้ว โสตาปัตติผลจิตก็เกิดสืบต่อ และมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว โสตาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิตเป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิต คือ โสตาปัตติผลจิตเกิดสืบต่อจากโสตาปัตติมัคคจิตทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย การให้ผลของโลกุตตรกุศลนั้นให้ผลทันทีเป็นอกาลิโก ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า อกุศลและกุศลอื่นๆ นั้นให้ผลทันทีที่ดับไปอย่างโลกุตตรกุศลไม่ได้เลย ผู้ที่อบรมเจริญสมถภาวนาจนฌานกุศลจิตเกิดแล้วยังไม่มีฌานวิบากจิตเกิดในขณะที่เป็นมนุษย์ เพราะฌานวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุติกิจในพรหมโลก ผู้ที่ฌานจิตไม่เสื่อมนั้น ฌานกุศลจิตจะเกิดก่อนจุติจิต เมื่อจุติจิตดับ ฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุติจิตนั้นเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่ง เช่น ปฐมฌานกุศลจิตเป็นปัจจัยให้ปฐมฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในปฐมฌานพรหมภูมิสูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงอรูปฌานกุศล คือ อากาสานัญจายตนกุศลจิตเป็นปัจจัยให้อากาสานัญจายตนวิบากจิตปฏิสนธิในอากาสานัญจายตนภูมิ สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็นปัจจัยให้เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ กรรมอื่นๆ นั้นต้องมีจิตอื่นเกิดคั่นมากมายกว่าจะถึงกาลเวลาที่จะให้ผล แต่กรรมประเภทเดียวที่ให้ผลโดยจิตอื่นเกิดคั่นไม่ได้เลย คือ โลกุตตรกุศลกรรม ทันทีที่โลกุตตรกุศลจิตดับโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดต่อทันที เพราะโลกุตตรวิบากจิตไม่ทำปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุติกิจ และกิจอื่นๆ เช่น วิบากจิตอื่นๆ เลย

ในอัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบาย จูฬันตรทุกะ มีข้อความว่า

ชื่อว่า **"โลกิยธรรม"** เพราะประกอบในโลก โดยเหตุที่นับเนื่องอยู่ในโลกนั้น ชื่อว่า **"อุตตรธรรม"** คือ ธรรมอันยิ่งเพราะข้ามพ้นขึ้นจากโลกนั้น ชื่อว่า **"โลกุตตรธรรม"** เพราะข้ามขึ้นจากโลกนั้นโดยเหตุที่ไม่นับเนื่องอยู่ในโลก

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ แม้โลกุตตรจิตและเจตสิกที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็เกิดดับ แต่ที่จำแนกจิตเป็นโลกิยจิตและโลกุตตรจิตนั้น ก็เพราะโลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส (มัคคจิต) และโดยกิเลสดับแล้ว (ผลจิต)

ข้อความในขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ภาค ๒ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทส ตรงกับสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สุญญสูตร ข้อ ๑๐๒ ซึ่งมีข้อความว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกว่าโลกว่างเปล่าๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไรหนอจึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า อะไรเล่าว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุแลว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน รูปว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน จักขุสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฯลฯ ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ธัมมายตนะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน มโนวิญญาณว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน มโนสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน

สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึงเรียกว่าโลกว่างเปล่า

จบสุญญสูตรที่ ๒

ไม่ใช่ว่าไม่รู้อะไรเลยก็จะทำให้ว่างได้โดยที่ไม่รู้ว่าอะไรว่าง ว่างจากอะไร ว่างอย่างไร แต่จะต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า ที่ว่างจากตน หรือว่างจากความเป็นของของตน เพราะเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแต่ละอย่าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ บางท่านอาจจะมีความรู้สึกว่า บางวันเหมือนกับไม่มีอะไรที่เป็นของของเราเลย และทำไมจึงไม่รู้สึกอย่างนี้มาก่อน แต่ก่อนเคยยึดถือว่าเป็นเราและเป็นของเรา แต่อยู่ๆ วันหนึ่งฟังธรรมบ่อยๆ มากๆ เข้าก็เกิดนึกขึ้นมาว่า ไม่เห็นมีอะไรที่จะเป็นของของเราสักอย่างเดียว ไม่น่าที่จะหลงยึดถือว่าเป็นของของเราเลย เพียงคิดเท่านั้นไม่พอ เพราะดับกิเลสไม่ได้ ซึ่งถ้าไม่รู้ก็อาจคิดว่าได้ปัญญามากแล้ว ใกล้ต่อการที่จะได้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่เคยคิด ไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ บางคนก็เกิดความรู้สึกว่าอัศจรรย์ที่คิดอย่างนั้นได้ แต่ให้ทราบว่านั่นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะยังไม่รู้ว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เป็นสภาพรู้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส และคิดนึก เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ตัวตนอย่างไร เมื่อยังไม่ระลึกศึกษา พิจารณาสังเกต อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรม จึงไม่สามารถประจักษ์ลักษณะที่เกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและ

รูปธรรม ซึ่งกำลังเป็นโลกที่เกิดดับอยู่ในขณะนี้ ฉะนั้น ไม่ว่าจะคิดจะเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ก็อย่าหลงคิดว่าเป็นปัญญาที่สามารถดับกิเลสแล้ว เพราะถ้าสติไม่เกิด ไม่ระลึก ไม่รู้ ไม่พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรมจริงๆ ทางมโนทวารทีละลักษณะซึ่งเป็นการประจักษ์แจ้งชัดเจน ปัญญาก็ยังไม่ได้เจริญขึ้นจนสามารถรู้ว่า **สภาพธรรมทั้งหลายเป็นเพียงโลกซึ่งว่างเปล่า สูญจากการที่จะยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้**

ในขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ภาค ๒ โมฆราชมาณวกปัญหานิทเทส ข้อ ๕๐๕ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ใดที่มีอยู่ในเขตวิหารนี้ ชนพึงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้นั้นไปเสีย เผาเสีย หรือพึงทำตามควรแก่เหตุ ท่านทั้งหลายพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผาเสีย หรือทำตามควรแก่เหตุบ้างหรือหนอ

ภิ. ไม่ใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. นั้นเป็นเพราะเหตุไร

ภิ. เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตน หรือสิ่งที่เนื่องกับตนของข้าพระองค์ทั้งหลาย อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่าน

ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน...เวทนา...สัญญา... สังขาร...วิญญาณอันท่านทั้งหลายละเสียแล้วจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้

ข้อความตอนท้ายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร คามณิ เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสิ้น ซึ่งความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสิ้น ตามความเป็นจริงภัยนั้นย่อมไม่มี เมื่อใด บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอหญ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่พึงปรารถนาภพหรืออัตตภาพอะไรๆ อื่น เว้นไว้แต่นิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้ ฯ

เมื่อยังไม่รู้สึกว่ารูปที่เคยยึดถือเป็นของตน เวทนาความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งเคยรู้สึกว่าเป็นของตน สัญญาความจำต่าง ๆ ว่าเป็นเราชื่อนี้อยู่ในโลกนี้ มีกิจหน้าที่อย่างนี้ สังขารทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายเสมอกับหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ก็ยังไม่สามารถละการยึดถือสภาพธรรม คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณได้

เมื่อไม่ได้ศึกษาพิจารณาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพร้อมกับการอบรมเจริญสติปัฏฐาน ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลก แม้ว่าจะได้อยู่ในโลกนี้มานานแล้ว ไม่ว่าเป็นกี่ปี กี่ชาติ เมื่อไม่รู้จักโลกจะพ้นจากโลกได้อย่างไร ไม่ว่าจะสุขสักเท่าไรก็ไม่ได้สุขตลอดกาล เพราะความรู้สึกเป็นสุขเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิต ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อไม่ศึกษา

สภาพธรรมตามความเป็นจริงจะไม่รู้แม้แต่ว่าโลกคืออะไร และโลกมีอะไรบ้าง ทุกคนรู้ว่ามีสิ่งที่ปรากฏทางตา มีเสียง ฯลฯ เพราะเสียงปรากฏเมื่อได้ยินเสียง แต่ถ้าไม่มีสภาพรู้ ไม่มีธาตุรู้ ซึ่งกำลังได้ยินเสียงก็ปรากฏไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายทางใจนั้น ย่อมแสดงให้รู้ว่ามีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ธาตุรู้ ซึ่งเป็นโลกที่เกิดดับทุกขณะ และถ้าไม่มีอารมณ์ต่างๆ ปรากฏก็ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้ที่กำลังเกิดดับได้

เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส แต่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป สืบต่อกันอย่างรวดเร็วก็ยึดถืออาการสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะที่เกิดดับของสภาพธรรมแต่ละขณะตามความเป็นจริง ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลกตามความเป็นจริง แม้ว่าจะได้ศึกษาเรื่องของโลกโดยวิชาการต่างๆ ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แม้อีกหลายแสนล้านปีก็ตาม วิชาการทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่สามารถทำให้พ้นจากโลกนี้ได้ เพราะเมื่อไม่รู้จักโลกก็ย่อมพ้นจากโลกไม่ได้ โลกวันหนึ่งๆ นั้นมีสาระอะไรบ้าง สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดไปทุกขณะ และจะให้สุขเวทนานั้นกลับคืนมาอีกไม่ได้เลยส่วนผู้ที่ทุกข์ทรมานแสนสาหัส แม้อยากจะพ้นจากโลกสักเท่าไรก็พ้นไม่ได้ เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง

ข้อสำคัญก็คือ ท่านพร้อมหรือยังที่จะสละความยึดถือว่ามีสัตว์บุคคล ตัวตน แม้แต่ตัวท่านขณะนี้ก็ไม่มี พร้อมที่จะสละทิ้งโลกหรือยัง ต้องรู้แจ้งว่าไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคลเสียก่อน จึงจะดับโลกและพ้นโลกได้ บางท่านเพียงแค่คิดก็ทนไม่ไหวที่จะไม่มีตัวตนที่กำลังเห็น ได้ยิน เป็นต้น ไม่มีวงศาคณาญาติ ไม่มีมิตรสหาย ไม่มีทรัพย์

สมบัติวัตถุต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจ ส่วนใหญ่แล้วยังไม่ต้องการพ้นจากโลกจริงๆ ฉะนั้น การที่จะละความพอใจยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรานั้น จะต้องอบรมเจริญปัญญา จนกว่าจะประจักษ์แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏเป็นโลก ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ

การที่จะรู้จักโลกตามความเป็นจริงนั้นไม่ง่ายเลย ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องโลกตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ ควรจะพิจารณาน้อมประพฤติปฏิบัติอบรมเจริญปัญญาจนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้น จึงจะรู้ลักษณะของโลกตามความเป็นจริงได้ และไม่ใช่รู้โลกในขณะอื่นเลย รู้โลกขณะกำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึกในขณะนี้เอง มีหนทางที่จะทำให้ปัญญาเจริญขึ้น จนรู้โลกที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ได้ โดยศึกษาฟังพระธรรมเพื่อให้เข้าใจและพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ มิฉะนั้นแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้จักโลกได้เลย

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมิทธิสูตรที่ ๔ ข้อ ๗๕ ท่านพระสมิทธิทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเป็นโลกหรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งกับจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ

การที่จะรู้จักโลกได้นั้นก็เพราะมีตา จึงเห็นสีสันวัณณะของโลก มีหูจึงได้ยินเสียงโลก มีจมูกจึงได้กลิ่นโลก มีลิ้นจึงได้รู้รสโลก มีกายจึงรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหวของโลก ถ้าไม่มีทางเหล่านี้เลย โลกจะปรากฏได้ไหม เมื่อไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึก โลกไหนจะปรากฏ โลกใดๆ ย่อมไม่ปรากฏ ฉะนั้น

ที่ยึดถือว่าเป็นโลกกำลังปรากฏก็เพราะเห็น เห็นอะไร เห็นโลก สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นโลก ได้ยินเสียงอะไร เสียงเป็นโลกอีกเหมือนกัน ถ้าไม่มีเสียงเลย ไม่มีได้ยินเลยโลกเสียงก็ไม่มี ฉะนั้น โลกซึ่งประกอบด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ปรากฏได้เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงไม่ต้องแสวงหาโลกที่อื่น ไม่ว่าจะอยู่ ณ โลกไหน โลกนั้นๆ จะปรากฏได้ก็เพราะตาเป็นปัจจัยให้เห็น หูเป็นปัจจัยให้ได้ยิน จมูกเป็นปัจจัยให้ได้กลิ่น ลิ้นเป็นปัจจัยให้ลิ้มรส กายเป็นปัจจัยให้รู้โผฏฐัพพะ และใจคิดนึกเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นั่นเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งกับจักขุวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธัมมายตนะ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งกับมโนวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น

เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง แต่อยากจะพ้นจากโลกก็พ้นไม่ได้ อยู่ในโลกมานานและไม่เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ในอดีตอนันตชาติก็อยู่ในโลกอื่นๆ มาแล้ว และเมื่อไม่รู้จักโลกก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกนาน และอยู่อย่างไม่รู้จักโลกและไม่เห็นโลกตามความเป็นจริง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง วนเวียนไป สมัยนี้บางท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วก็ยังมีตัวตนอยู่ และกล่าวว่าได้ไปเฝ้าและถวายภัตตาหารแก่พระผู้มีพระภาค ซึ่งก็ควรจะได้พิจารณาข้อความในพระไตรปิฎก คือ ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ผัคคุณสูตร ข้อ ๙๙

ครั้งนั้นแล ท่านพระผัคคุณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ พึงบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้

เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัฏฏะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานล่วงไปแล้วด้วยจักขุใด จักขุนั้น มีอยู่หรือหนอ ฯลฯ... บุคคลเมื่อจะบัญญัติ พึงบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัฏฏะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานล่วงไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้นมีอยู่หรือหนอ พระพุทธเจ้าข้า

(คือทูลถามว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ยังจะมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่อีกหรือไม่)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ผัคคุณะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ พึงบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัฏฏะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานล่วงไปแล้วด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯลฯ... บุคคลเมื่อจะบัญญัติ พึงบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัฏฏะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรินิพพานล่วงไปแล้วด้วยใจใด ใจนั้นไม่มีเลย

เมื่อปรินิพพานแล้ว ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีอีกเลย ไม่ใช่ว่าปรินิพพานแล้วก็ไปสู่สถานที่หนึ่งสถานที่ใดแล้วมาเป็นประมุขของการทำบุญถวายทาน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่พ้นจากโลก เพราะยังมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดดับ จึงยังต้องมีทุกข์ จึงยังพ้นทุกข์ไม่ได้

โลกเป็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึก โลกย่อมไม่ปรากฏ ขณะใดที่สติระลึกได้ ก็พิจารณาศึกษาอารมณ์ คือลักษณะของโลกที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดคิดนึกเรื่องโลก ขณะนั้นไม่ใช่การรู้ลักษณะที่แท้

จริงของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะนั้นเป็นการรู้โลกโดยสมมติเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งต่างๆ เป็นโลกโดยนัยของสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมัตถสัจจะ

ในวันหนึ่งๆ ทุกท่านทราบว่าท่านอยู่ในโลกที่เป็นสมมติสัจจะ หรือ ปรมัตถสัจจะ ถึงแม้จิตจะเป็นสภาพรู้ แต่ขณะใดที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึกขณะนั้นโลกนี้ก็ไม่ปรากฏ ปฏิสนธิจิต คือ จิตขณะแรกของโลกนี้เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมหนึ่งซึ่งทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิตซึ่งเป็นจิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตรู้อารมณ์เดียวกับจิตใกล้จะจุติของชาติก่อน เมื่อปฏิสนธิจิตไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้ โลกนี้จึงยังไม่ปรากฏ และเมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้น ก็ทำให้ภวังคจิตเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ภวังคจิตมีอารมณ์เดียวกับปฏิสนธิจิต ขณะที่ภวังคจิตเกิดดับๆ สืบต่อดำรงภพชาติอยู่นั้น จึงไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึกอะไรเลย ขณะที่ภวังคจิตเกิดขึ้นและดับไปอยู่เรื่อยๆ นั้นโลกนี้ไม่ปรากฏเลย

ทวาร คือ ทางที่จิตเกิดขึ้นรู้โลกที่ปรากฏมีทั้งหมด ๖ ทวาร เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุปสาทรูป	เป็น	จักขุทวาร ๑
โสตปสาทรูป	เป็น	โสตทวาร ๑
ฆานปสาทรูป	เป็น	ฆานทวาร ๑
ชิวหาปสาทรูป	เป็น	ชิวหาทวาร ๑
กายปสาทรูป	เป็น	กายทวาร ๑
ภวังคุปัจเฉทจิต	เป็น	มโนทวาร ๑

ปสาทรูปแต่ละปสาทรูป มีลักษณะพิเศษที่กระทบรูปได้เฉพาะบางรูป จึงเป็นทางให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบนั้นได้เฉพาะทวารของตนๆ แต่ในวันหนึ่งๆ ก็ไม่ได้มีแต่เฉพาะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส และรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายเท่านั้น ยังคิดนึกเรื่องต่างๆ ด้วย ขณะที่จิตรับรู้อารมณ์ต่อจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ นั้น จิตไม่ได้อาศัยจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูปเลย แต่อาศัยภวังคุปัจเฉทจิตที่เกิดก่อนมโนทวาราวัชชนจิตนั่นเองเป็นทวาร คือ เป็นทางที่จิตจะเกิดขึ้น คิดนึกเรื่องราวต่างๆ เพราะว่าถ้าภวังคุปัจเฉทจิตไม่เกิด วิถีจิตแรกที่รู้อารมณ์ทางใจ คือ มโนทวาราวัชชนจิตก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น มโนทวารและมโนทวาราวัชชนจิตจึงต่างกัน คือ **ภวังคุปัจเฉท-จิต เป็นมโนทวาร เป็นวิบากจิต ไม่ใช่วิถีจิต มโนทวาราวัชชนจิตไม่ใช่มโนทวาร เป็นกิริยาจิต เป็นวิถีจิตแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร**

นี่เป็นชีวิตปกติประจำวันที่ควรจะได้เข้าใจลักษณะของทวาร เพื่อที่จะได้พิจารณารู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมแต่ละขณะซึ่งเกิดดับนั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอย่างไร

ขณะนี้คงจะไม่มีใครคิดถึงจักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นรูปที่มีจริงและกำลังเกิดดับที่กลางตา ในธัมมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อความในพระบาลีจักขายตนนิทเทส ข้อ ๕๙๖ มีข้อความว่า

“รูป” ที่เรียกว่า **“จักขายตนะ”** นั้นเป็นไฉน จักขุใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตตภาพ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

จักขายตนะ เป็นคำรวมของ จักขุ และอายตนะ

จักขุ คือ ตา **อายตนะ** คือ ที่ประชุม ที่เกิด ฉะนั้น **จักขายตนะ คือ จักขุซึ่งเป็นที่ประชุม เป็นที่เกิดนั่นเอง**

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้น เห็นและรู้รูปารมณ์ทางจักขุทวารวาระหนึ่งดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อหลายขณะ แล้วจิตก็เกิดขึ้น รู้รูปารมณ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารซึ่งดับไปแล้วนั้นต่อทางมโนทวารอีก มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางมโนทวารต่อจากจักขุทวารวิถีจิตที่ดับไปหมดแล้วนั้นอย่างรวดเร็วมาก แม้ว่าจะมีภวังคจิตเกิดคั่นก็ตาม ฉะนั้น จึงควรทราบประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของทวารโดยละเอียด เพื่อไม่ให้ปะปนจิตที่รู้อารมณ์ทางจักขุทวาร และจิตที่รู้อารมณ์นั้นต่อทางมโนทวาร ทางโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารก็โดยนัยเดียวกัน คือ **เมื่อวิถีจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ทางทวารใดทวารหนึ่งใน ๕ ทวารดับไปแล้ว และภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว จิตก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์เดียวกันนั้นต่อทางมโนทวารทุกครั้ง**

นามธรรม คือ จิต และเจตสิกเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ขณะที่นั่งอยู่อย่างนี้ ดูเสมือนกับทั้งเห็นด้วยและได้ยินด้วย แต่ความจริงวิถีจิตอาศัยทวารหนึ่งเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางทวารนั้น แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ทวารละหนึ่งวาระ (วาระ คือ จิตหลายขณะที่เกิดดับสืบต่อกันทางทวารเดียวกัน) การเกิดดับสืบต่อของจิตรวดเร็วจนกระทั่งไม่สามารถรู้ลักษณะแท้ๆ ของจิตที่เกิดขึ้นทางจักขุทวารว่า เพียงรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น เมื่อมโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้นสืบต่อรับรู้รูปารมณ์

ที่ปรากฏทางตาแล้ว ก็จดจำรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ จนลืมว่าสิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริงๆ

จักขุทวารเปรียบเหมือนสมุทรซึ่งกว้างใหญ่จริงๆ ไม่เต็มสามารถที่จะเห็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่างๆ ซึ่งอยู่แสนไกล ที่กระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏแก่จักขุทวารวิถีจิตได้ จึงทำให้ดูเหมือนว่า เป็นโลกซึ่งเต็มไปด้วยวัตถุ จักรวาล สัตว์ บุคคลต่างๆ เต็มไปหมด แต่ความเป็นจริงนั้นจิตคิดนึกถึงรูปร่างสัณฐานของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ปรากฏให้เห็น เป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลต่างๆ บ้าง เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว และวัตถุต่างๆ ซึ่งเมื่อกระทบสัมผัสกาย เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว ก็ปรากฏ ผู้ที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงประจักษ์ว่า โลก คือธรรมที่แตกสลาย เกิดดับอย่างรวดเร็ว โดยมโนทวารวิถีจิตจดจำสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏทางตา จำเสียงสูงต่ำที่ปรากฏทางหู ฯลฯ เป็นความหมายคำบัญญัติของสิ่งต่างๆ ซึ่งก็ไม่มีสภาพธรรมใดเลยที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไป

คำถามทบทวน

๑. โลก คืออะไร

๒. โลกิยปัญญา คืออะไร

๓. ปฏิสนธิจิต รู้อารมณ์ของโลกนี้หรือไม่เพราะเหตุใด

๔. ภวังคจิต รู้อารมณ์อะไร

๕ มโนทวาราวัชชนจิต เป็นมโนทวารใช่ไหม

๖. มโนทวาร เป็นชาติอะไร

๗. มโนทวาราวัชชนจิต เป็นชาติอะไร

บทที่ ๑๖

อรรถของจิตประการที่ ๕ ชื่อว่า **"จิต"** เพราะกระทำให้วิจิตร

ข้อความในอัฏฐสาลินีอรรถกถา มีว่า ชื่อว่า **"จิต"** เพราะกระทำให้วิจิตรอย่างไร จริงอยู่ ธรรมดาว่าความวิจิตรอื่นจะยิ่งไปกว่าจิตรกรรม ย่อมไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้นๆ ก็เป็นความวิจิตร คือเป็นความงดงามอย่างยิ่งทีเดียว พวกช่างลวดลาย เมื่อกระทำกิจกรรมนั้นย่อมเกิดจิตตสัญญาว่า รูปทั้งหลายชนิดต่างๆ เขาพึงกระทำ ณ ตรงนี้โดยอุบายอย่างนี้ การกระทำให้วิจิตรทั้งหลายที่ให้สำเร็จกิจ มีการเขียน มีการลงสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลับสีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัญญาอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในความวิจิตร คือ ลวดลายย่อมสำเร็จมาจากการกระทำอันวิจิตรนั้น เพราะฉะนั้น ศิลปะอันวิจิตรทุกชนิดในโลก อันจิตนั่นเองคิดว่ารูปนี้จงอยู่บนรูปนี้ รูปนี้จงอยู่ใต้ รูปนี้จงอยู่ตรงข้างทั้งสองดังนี้ แล้วจึงกระทำเหมือนรูปอันวิจิตร ที่เหลือย่อมพึงสำเร็จได้ด้วยกรรมอันช่างคิดไว้ แม้จิตที่ให้สำเร็จความวิจิตรนั้นก็ชื่อว่าจิต อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรด้วยการกระทำนี้ดังพรรณนามาฉะนี้

อีกอย่างหนึ่ง จิตนั่นเองชื่อว่า วิจิตร แม้กว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้น เพราะให้สำเร็จจิตรกรรมตามที่จิตคิดทุกชนิด

นี่เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย คือ ความวิจิตรของจิตรกรรม แต่ความวิจิตรของกรรมที่ทุกท่านกระทำในวันหนึ่งๆ ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ที่เป็นกุศลกรรม เป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เป็นการ

อบรมเจริญภาวนาบ้าง หรือที่เป็นอกุศลกรรม เป็นปาณาติบาตบ้าง อทินนาทานบ้าง ก็ย่อมจะวิจิตรมากมาย ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของจิตซึ่งวิจิตร รูปธาตุภายนอกที่วิจิตรโดยเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ เป็นดอกไม้ ใบไม้ พันธุ์ต่างๆ เป็นวัตถุ ภูเขา แม่น้ำต่างๆ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดเพราะส่วนผสมของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีลักษณะที่อ่อนหรือแข็ง ไหลหรือเกาะกุม เย็นหรือร้อน ตึงหรือไหวระดับต่างๆ ทำให้ปรากฏเป็นสิ่งที่วิจิตรต่างๆ แต่สิ่งที่วิจิตรกว่ารูปธาตุภายนอกก็คือ จิต เพราะว่าจิตเป็นสภาพที่กระทำให้วิจิตร

อกุศลกรรมที่วิจิตรเป็นปัจจัยให้สัตว์ดิรัจฉานมีรูปร่างวิจิตรต่างๆ กันมาก บางประเภทก็มี ๒ เท้า บางประเภทก็มี ๔ เท้า บางประเภทก็มีเท้ามาก บางประเภทก็ไม่มีเท้าเลย บางประเภทก็อยู่ในน้ำ บางประเภทก็อยู่บนบก และกุศลกรรมที่วิจิตรก็ทำให้มนุษย์วิจิตรต่างกันไปโดยเพศ โดยรูปร่างหน้าตา ซึ่งทำให้เกิดโวหาร คือ คำพูดที่แสดงลักษณะอาการของสภาพธรรมทั้งหลายตามที่ปรากฏ คำพูดมีมาก ภาษาที่พูดถึงสิ่งต่างๆ แสดงให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งต่างๆ ที่วิจิตรมากเพียงไรก็ทำให้เกิดโวหารเพื่อที่จะเรียกสิ่งที่ปรากฏที่วิจิตรเพียงนั้น และคำพูดก็ไม่มีวันหมด ไม่มีวันจบ เพราะว่าสิ่งซึ่งจิตกระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเรื่อยๆ ฉะนั้น จึงต้องบัญญัติคำพูดเรียกสิ่งที่จิตทำให้วิจิตรมากขึ้นๆ

ในวันหนึ่งๆ ให้ทราบว่า ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะเห็นอะไร หรือว่าไม่ว่าจะพูดอะไร ย่อมแสดงให้เห็นความวิจิตรของจิตซึ่งกระทำสิ่งต่างๆ เหล่านั้นให้วิจิตร พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึงลักษณะของจิตในขณะนี้เมื่อเห็นความวิจิตรต่างๆ ซึ่งจิตกระทำให้วิจิตร จิตในขณะนี้เดี๋ยวนี้เองกำลังกระทำให้วิจิตรต่อไปข้างหน้าอีก และไม่ควร

คิดถึงความวิจิตรของสิ่งภายนอกที่จิตกระทำให้วิจิตรเท่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกรู้ลักษณะของจิตที่กำลังเป็นไปในขณะนี้ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การที่จะรู้ลักษณะของจิตต้องรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังนึกคิด ซึ่งต้องอาศัยทวารหนึ่งทวารใดใน ๖ ทวาร

ทุกท่านคิด ขณะที่จิตคิดถึงเรื่องใด เรื่องนั้นก็มีชั่วขณะที่จิตกำลังคิดนึกถึงเรื่องนั้น จิตเป็นสภาพคิด ถ้าไม่พิจารณาจิตในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ หรือกำลังได้ยินเดี๋ยวนี้ กำลังได้กลิ่นเดี๋ยวนี้ กำลังลิ้มรสเดี๋ยวนี้ กำลังกระทบสัมผัสโผฏฐัพพะ หรือกำลังคิดนึกเดี๋ยวนี้แล้วจะรู้ลักษณะของจิตได้ขณะไหน

ข้อความในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค คัททูลสูตรที่ ๒ ข้อ ๒๕๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ชื่อว่าจรณะ (เที่ยวไป) เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นแล้ว พระเจ้าข้า

จิตเที่ยวไปอย่างไร ทางตาเห็น ทางหูได้ยิน ทางจมูกได้กลิ่น ทางลิ้นลิ้มรส ทางกายกระทบสัมผัส ทางใจคิดนึก ทุกท่านรู้สึกว่าจะชอบเที่ยว ไม่มีใครชอบอยู่ซ้ำซากจำเจที่หนึ่งที่ใด เพราะว่าต้องการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสโผฏฐัพพะต่างๆ ฉะนั้นจิตจึงเกิดขึ้นเที่ยวไปในอารมณ์ทางทวารต่างๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่อยู่นิ่ง มีจิตของใครอยู่นิ่งๆ ได้บ้าง ถ้ารู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จะต้องรู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดแล้วก็ดับไป นั่นคือการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ข้อความต่อไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตชื่อว่าจรณะ แม้นั้นแล เธอทั้งหลายคิดแล้วด้วยจิตนั่นแหละ จิต (เป็นเครื่องคิด) นั้นแหละวิจิตรกว่าจรณจิตแม้นั้น เพราะเหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่พิจารณาเห็นแม้หมู่อันหนึ่งอื่น ซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนี้เลย ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านี้แล คิดแล้วด้วยจิตนั่นแหละ จิตนั่นแหละวิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม้เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนือง ๆ ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ช่างย้อมหรือช่างเขียนเมื่อมีเครื่องย้อมก็ดี ครั่งก็ดี ขมิ้นก็ดี สีเขียวก็ดี สีแดงก็ดี พึงเขียนรูปสตรีหรือรูปบุรุษ มีอวัยวะใหญ่น้อยครบทุกส่วนลงที่แผ่นกระดานเกลี้ยงเกลา หรือที่ฝา หรือที่แผ่นผ้า แม้ฉันใด ดูกร ภิกษุทั้งหลายปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังรูปนั่นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังเวทนานั่นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังสัญญานั่นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังสังขารนั่นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังวิญญาณนั่นแหละให้เกิด ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภิ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เพราะเหตุนั้นแล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่ากิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ฯ

จบสูตรที่ ๒

ช่างเขียนรูปอาศัยสีเขียนรูปต่างๆ กระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเป็นรูปต่างๆ ฉันใด ขณะนี้จิตของแต่ละท่านก็เหมือนกับช่างเขียนซึ่งกำลังเขียนรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่จะเกิดต่อไปในอนาคต

ขณะนี้ทุกท่านต่างกันตามกรรมที่วิจิตรที่ได้กระทำนานมาแล้ว ฉันใด จิตซึ่งกำลังกระทำให้วิจิตรอยู่ในขณะนี้ก็จะกระทำให้คติ เพศ รูปร่างสัณฐาน ลาภ ยศ สุข ทุกข์ นินทา สรรเสริญ วิจิตรต่างๆ ในกาลข้างหน้า ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้จึงควรพิจารณาลักษณะของจิตที่กำลังปรากฏ ซึ่งกำลังเขียนสภาพธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า ซึ่งถ้าไม่ระลึกรู้ลักษณะของจิตในขณะนี้ ย่อมจะไม่ทราบเลยว่าวิจิตรจริงๆ ทั้งๆ ที่กำลังนั่งอยู่ จิตก็เกิดดับสืบต่อรวดเร็วเหลือเกิน นั่งอยู่ที่นี่ แต่บางครั้ง นอกจากจิตจะเห็นทางตา ได้ยินเสียงทางหูแล้ว ก็ยังมีจิตที่คิดนึกไกลออกไป แล้วแต่ว่าจะคิดท่องเที่ยวไปที่ไหนบ้าง หรืออาจจะกำลังคิดทำอะไรที่วิจิตรให้เกิดขึ้นในขณะนั้น

ข้อความในคัททูลสูตรที่ ๑ ข้อ ๒๕๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนเวียนหลักหรือเสานั้นเอง เวลายืน ย่อมยืนใกล้หลักหรือเสานั้นเอง ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้นเหมือนกันแล

ช่างเขียนยึดถือจิตรกรรมที่เขียนขึ้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉันใด จิตของปุถุชนซึ่งยังยึดถือในรูปว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก็จะยังคง

ยึดถือต่อไปทุกภพ ทุกชาติ เหมือนกับช่างเขียนซึ่งยึดถือในจิตรกรรมที่ตนเขียนขึ้น ฉันนั้น ตราบใดที่ยังไม่รู้ลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปตามความเป็นจริง ผู้ที่เป็นปุถุชนเมื่อยืนก็ย่อมยืนอยู่ใกล้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วยความเป็นตัวตน ตราบนั้น

ข้อความในสารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มารสังยุตต์ ทุติยวรรค ปัตตสูตรที่ ๖ ทำให้เข้าใจพยัญชนะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงดังนี้

พึงทราบวินิจฉัยในปัตตสูตรที่ ๖ ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคทรงยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถาเกี่ยวด้วยอุปาทานขันธ์ ๕ ก็ภิกษุเหล่านั้นทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจเงี่ยโสตลงสดับธรรมอยู่

คำว่า **"ให้สมาทาน"** คือ ให้ถือเอา ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้ถูกต้อง นี้คือการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเพื่อประโยชน์จะให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ เมื่อฟังแล้วก็ให้สมาทาน ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้ถูกต้องว่า กุศลธรรมเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรมเป็นอกุศลธรรม ซึ่งถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงโดยละเอียด หลายท่านอาจจะยึดถืออกุศลธรรมเป็นกุศลธรรมก็ได้ แต่เพราะว่าสภาวลักษณะของกุศลธรรมไม่ใช่อกุศลธรรม สภาวลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่กุศลธรรม ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมโดยละเอียดโดยตลอดเกี่ยวด้วยอุปาทานขันธ์ ๕ คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งแยกเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ซึ่งไม่ว่าจะ

อยู่ที่ไหนก็ตาม ก็จะไม่พ้นไปจากขันธ์ ๕ เลย จึงควรที่จะศึกษาเรื่องของขันธ์ ๕ และพิจารณาเรื่องของขันธ์ ๕ ด้วยความแยบคาย เพื่อที่จะได้ถือเอาด้วยความถูกต้องและไม่เข้าใจผิด

คำว่า **"ให้อาจหาญ"** คือ ให้เกิดความอุตสาหะในการสมาทาน

การที่จะเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ไม่ใช่จะเป็นไปได้ง่ายๆ และรวดเร็ว แต่พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้เกิดความเพียรที่จะพิจารณาจนกว่าจะเข้าใจ จนกว่าสติจะเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปรกติตามความเป็นจริง เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเรื่องอื่นที่พิสูจน์ไม่ได้ หรือที่ไม่ได้กำลังปรากฏเฉพาะหน้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องจักขุวิญญาณ เรื่องการเห็น เรื่องสิ่งที่ปรากฏทางตา ทรงแสดงเรื่องโสตวิญญาณ เรื่องสภาพธรรมที่รู้เสียง เรื่องเสียงที่ปรากฏทางหู ทรงแสดงธรรมที่กำลังมีอยู่ปรากฏให้พิสูจน์ ฉะนั้น ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมแล้วก็อาจหาญ คือ อุตสาหะในการที่จะศึกษา พิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์สภาพธรรมนั้นๆ ตรงตามความเป็นจริงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

คำว่า **"ร่าเริง"** คือ ให้ผ่องใส ให้รุ่งเรือง ด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว

ไม่ทราบว่าท่านสมาทาน อาจหาญ ร่าเริง บ้างหรือยัง แต่ให้ทราบว่า ท่านสามารถที่จะร่าเริงได้ในขณะที่กุศลจิตเกิด บางท่านเป็นทุกข์เพราะเป็นห่วงเป็นกังวลว่าอายุมากแล้ว สติปัฏฐานก็ยังเกิดน้อยเหลือเกิน ขณะนั้นเป็นอกุศล พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงพระธรรม

ให้บุคคลใดมีอกุศลมาก ๆ หรือเป็นห่วงมาก ๆ แต่ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง อกุศลทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยยับยั้งไม่ได้ เมื่ออกุศลจิตประเภทหนึ่งประเภทใดเกิดขึ้น อกุศลนั้นก็เกิดขึ้นแล้ว แต่ร่าเริงได้ในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของอกุศลที่ปรากฏและศึกษาพิจารณาลักษณะของอกุศลธรรมที่ปรากฏ เพื่อจะได้รู้ว่า แม้อกุศลธรรมนั้นก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เมื่อสติเกิดระลึกรู้ลักษณะของอกุศลที่กำลังปรากฏ ย่อมจะเห็นได้ชัดจริง ๆ ว่าขณะที่สติกำลังระลึกนั้นไม่เศร้าหมองเลย เพราะเมื่อไม่ยึดถืออกุศลธรรมที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้นเป็นตัวตนเป็นเรา ก็ไม่กังวลเดือดร้อน

หนทางเดียวที่จะบรรเทาละคลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ให้เพิ่มความเป็นห่วงกังวลขึ้นนั้นก็โดยสติระลึก และสังเกตพิจารณารู้ว่า สภาพธรรมที่เป็นอกุศลต่าง ๆ นั้นไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใด ๆ เลย

ฉะนั้น เมื่ออบรมเจริญสติปัฏฐาน ก็จะเข้าใจถึงความหมายของคำว่า ให้ร่าเริง คือให้ผ่องใส และให้รุ่งเรืองด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว คือ สามารถที่จะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน

คำว่า **"ทำให้สำเร็จประโยชน์"** คือ พิจารณารู้อย่างนี้ว่า ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ ดังนี้แล้วก็ชื่อว่ามีประโยชน์แต่เทศนานั้น

การเจริญสติปัฏฐานนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องให้ท้อถอยเลย สภาพธรรมที่กำลังปรากฏเป็นสิ่งที่สามารถจะแทงตลอดในสภาพที่เกิดขึ้นและดับไป ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลได้ ในขณะที่พิจารณารู้อย่างนี้ว่า

ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ก็ย่อมไม่หมดหวัง เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ควรบรรลุได้วันหนึ่งแม้ยังไม่ใช่วันนี้ อย่าเป็นห่วงว่าจะไม่สามารถรู้แจ้งสภาพธรรมได้ในวันนี้ เพราะสติสามารถจะเริ่มระลึกได้ในวันนี้ ส่วนการที่จะประจักษ์แจ้งและแทงตลอดลักษณะของสภาพธรรมย่อมจะต้องเป็นวันหนึ่ง ในเมื่อวันนี้สติสามารถจะเกิดระลึกรู้ได้

เมื่อเห็นแล้วว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่านี้ประโยชน์ คือให้รู้ว่า **"เราควรบรรลุได้"** ก็จะไม่ท้อถอยและจะฟังศึกษาเรื่องของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดต่อๆ ไป เพื่อที่จะได้ไม่หลงลืมสติ ซึ่งข้อความในอรรถกถาคัมภีร์กถาวัตถุ สาสนกถาวรรณนา มีข้อความที่กล่าวว่าศาสนาของพระผู้มีพระภาคแต่งขึ้นใหม่แปลงขึ้นใหม่ได้หรือ

(นี่เป็นข้อที่ทุกท่านควรพิจารณา)

อริยธรรมทั้งหลาย มีสติ เป็นต้นก็ดี เทศนาแห่งกุศลธรรม เป็นต้นก็ดี ชื่อว่าศาสนา ในศาสนานั้น เว้นธรรมทั้งหลายมีสติปัฏฐาน เป็นต้นที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชนเหล่าใดแล้ว ศาสนาชื่อว่าอันบุคคลนั้นทำขึ้นใหม่ โดยการกระทำธรรมเหล่าอื่นให้เป็นสติปัฏฐาน เป็นต้น หรือกระทำอกุศลธรรมให้เป็นกุศลธรรม เป็นต้น หรือว่าศาสนาอันใครๆ กระทำแล้วอย่างนั้น มีอยู่ หรือพึงอาจเพื่อทำสิ่งนั้นได้ มีหรือ

หมายความว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น คนอื่นสามารถที่จะแต่งขึ้นใหม่แปลงขึ้นใหม่ และเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมที่พระผู้พระภาคทรงแสดงแล้วว่าเป็นสติปัฏฐาน ให้ไม่เป็นสติปัฏฐานได้หรือ หรือว่าเทศนาแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น เหล่านี้ คนอื่นจะเอาอกุศลธรรมมาเป็นกุศลธรรม ได้หรือ

เมื่อพิจารณาและเข้าใจเหตุผลแล้ว ก็จะรู้ได้ว่าคำสอนซึ่งเป็นพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงนั้น ไม่มีใครสามารถจะเปลี่ยนสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้และทรงแสดงให้เป็นอย่างอื่นได้ มีผู้เข้าใจผิดได้ แต่เปลี่ยนลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายไม่ได้

อรรถ คือ ความหมายของจิต ๕ ประการนั้น ในอภิธัมมัตถ-วิภาวินีได้แสดงไว้ ๖ ประการ คือ แสดงว่าจิตวิจิตร เพราะอารมณ์ที่วิจิตรด้วยอีก ๑ ประการ ทั้งนี้เพราะจิตสามารถที่จะรู้อารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมที่วิจิตรสักเพียงใดก็ย่อมเป็นอารมณ์ของจิตได้ และแม้อารมณ์นั้นจะไม่ใช่ปรมัตถธรรม เช่น คำบัญญัติภาษาต่างๆ จิตก็ย่อมรู้ได้ คือ มีชื่อ มีคำ มีเรื่องราวต่างๆ เป็นอารมณ์ได้ ฉะนั้น จิตจึงวิจิตรเพราะอารมณ์ที่วิจิตร

ลักษณะของจิตมี ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ ๑ และสภาวลักษณะ ๑

สามัญญลักษณะของจิต คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สภาวลักษณะของจิต เป็นลักษณะเฉพาะของจิตคือ

อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ

ปุพฺพงฺคมรสํ มีการถึงก่อนคือมีความเป็นหัวหน้า คือ เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์เป็นรส คือ เป็นกิจ

สนฺธานปจฺจุปฏฺฐานํ มีการสืบเนื่องกัน คือ เกิดดับสืบต่อกันเป็นปัจจุปัฏฐาน คือ เป็นอาการปรากฏ

นามรูปปทฏฺฐานํ มีนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นเองตามลำพังลอยๆ ไม่ได้ ในภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตอาศัยนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ในภูมิซึ่งมีแต่นามธรรม คือ ในอรูปพรหมภูมินั้น ไม่มีรูปเลย ในภูมินั้นจิตจึงมีนามธรรม คือ เจตสิกเท่านั้น เป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ ให้เกิด

คำถามทบทวน

๑. อะไรทำให้รูปธรรม เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ วัตถุ ภูเขา แม่น้ำ เครื่องอุปโภคบริโภควิจิตรต่างกัน

๒. นอกจากปรมัตถธรรมแล้ว จิตมีอะไรเป็นอารมณ์อีกหรือไม่

บัญญัติ

บัญญัติ

ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นเป็นแต่เพียงจิต เจตสิก รูป แต่ละลักษณะแต่ละอาการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะใดที่ไม่รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ว่าเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติ คือ การถืออาการของรูปและนามซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉะนั้น ผู้ที่ไม่รู้ลักษณะของปรมัตถธรรม จึงอยู่ในโลกของสมมติสัจจะ เพราะยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏโดยอาการโดยสัณฐานว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างแท้จริง แต่เมื่อศึกษาปรมัตถธรรมแล้ว และรู้หนทางที่จะอบรมเจริญปัญญา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนปัญญาเจริญขึ้นถึงขั้นที่สามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ จึงรู้แจ้งชัดว่าไม่มีสัตว์ บุคคลตัวตนเลย เป็นแต่ปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะจริงๆ ตรงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงไว้

ความลึกและเหนียวแน่นของอวิชชาที่ทำให้ยึดถือในสมมติสัจจะว่าเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่างๆ นั้น เริ่มตั้งแต่เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นก็มีนามธรรมและรูปธรรมเกิดดับสืบต่อมาเรื่อยๆ เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้วย่อมเห็นสิ่งที่ปรากฏ ได้ยินเสียงที่ปรากฏ ได้กลิ่นที่ปรากฏ ลิ้มรสที่ปรากฏ รู้เย็นร้อนที่กระทบสัมผัสกาย แต่ไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่ง จึงยึดถือในอาการของสภาพธรรมที่เกิดดับสืบต่อกันตลอดเวลา ที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็มีฆนบัญญัติ คือ การยึดถืออาการ

ของสภาพธรรมที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยยังไม่รู้ว่าสมมติเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นอะไร เด็กเล็กๆ ที่ยังไม่รู้ความและยังพูดไม่ได้ และสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมรู้ฆนบัญญัติเหมือนกันจนกว่าจะเจริญเติบโตขึ้น เข้าใจความหมายของเสียง จึงรู้สมมติสัจจะ คือการสมมติบัญญัติเรียกสภาพธรรมต่างๆ เพื่อให้เข้าใจถูกต้องตรงกัน ฉะนั้น เมื่อเป็นเด็กเคยเห็นอาการของสภาพธรรมที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับอย่างไร เมื่อเติบโตขึ้นแล้วก็ยังคงเห็นเป็นอย่างนั้นเป็นสิ่งนั้น เช่น เห็นเป็นวัตถุ เป็นสัตว์บุคคลต่างๆ ตามความเป็นจริงนั้น สภาพที่แข็งไม่ว่าจะเป็นถ้วยหรือจาน หรือช้อน หรือส้อม ก็เป็นเพียงธาตุแข็ง เป็นปฐวีธาตุ แต่ในวันหนึ่งๆ นั้น เห็นอะไร กระทบสัมผัสอะไร ในขณะที่กระทบสัมผัสไม่เคยคิดว่าเพียงกระทบสัมผัสสิ่งที่มีจริงซึ่งเป็นสภาพที่แข็ง แต่มีความรู้สึกว่าสัมผัสช้อน หรือส้อม หรือจาน หรือถ้วย ตามที่เคยยึดถือในอาการที่เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จนปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ ทั้งๆ ที่เมื่อสัมผัสช้อนก็แข็ง ส้อมก็แข็ง ถ้วยก็แข็ง จานก็แข็ง เพราะลักษณะที่แท้จริงเป็นแต่เพียงสภาพธรรมที่แข็ง แต่โดยการจำรูปร่างต่างๆ จึงทำให้รู้ว่าถ้วยไม่ใช่จาน ช้อนไม่ใช่ส้อม ฉะนั้น แม้ว่าสภาพธรรมที่มีจริงนั้นเป็นรูปธรรมที่มีลักษณะแข็ง แต่ก็ยังจำสมมติสภาพนั้นว่า จานสำหรับใส่ข้าว ถ้วยสำหรับใส่แกง ช้อนสำหรับตักอาหาร จำสมมติสภาพที่เป็นธาตุแข็งต่างๆ เช่น เหล็ก วัสดุ ที่นำมาประกอบกันเป็นวิทยุ เป็นโทรทัศน์ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ โดยไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งเกิดขึ้น ปรากฏแต่ละลักษณะแล้วก็ดับไป

นี่คือการจำสมมติบัญญัติสิ่งที่ปรากฏทางตา ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อยๆ ตามการประดิษฐ์ใหม่ๆ ทุกๆ วัน ขณะที่รู้รูปร่างสัณฐานอาการที่ปรากฏรวมกันเป็นสิ่งต่างๆ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติ เป็นสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมัตถสัจจะ

นอกจากรู้ฆนบัญญัติทางตาแล้ว ยังรู้สัททบัญญัติ คือรู้ความหมายของเสียงด้วย นี่เป็นเรื่องชีวิตประจำวันที่จะต้องรู้ชัดว่า สภาพธรรมใดเป็นปรมัตถธรรม สภาพธรรมใดเป็นสมมติ สมมติหมายความถึงสิ่งที่ไม่ใช่ปรมัตถธรรม เมื่อรู้อาการรูปร่างสัณฐานต่างๆ ที่ปรากฏเป็นถ้วย ชาม ช้อน วิทยุ รถยนต์ โทรทัศน์ ฯลฯ แล้ว มนุษย์ยังสามารถเปล่งเสียงเป็นคำบัญญัติสมมติ เรียกสิ่งที่ปรากฏให้เข้าใจว่าหมายถึงสิ่งใด ซึ่งกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไม่มีความสามารถที่จะทำอย่างมนุษย์ได้โดยละเอียด เสียงเป็นสภาพธรรมที่มีจริงและ**เสียงชื่อว่า "นาม" เพราะว่าถ้าไม่มีเสียง นาม (คือชื่อ) หรือคำทั้งหลายก็มีไม่ได้** แม้ว่ามีตาจึงเห็นสิ่งต่างๆ แต่ถ้าไม่มีเสียงก็จะไม่มีชื่อ ไม่มีคำที่ใช้เรียกสิ่งที่มองเห็นเลย ฉะนั้น การรู้ความหมายของเสียงจึงเป็นสัททบัญญัติทำให้มีคำพูด มีชื่อ เป็นเรื่องราวต่างๆ

ทุกคนติดในชื่อที่สมมติบัญญัติต่างๆ ฉะนั้น จึงควรรู้ลักษณะของเสียงซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง คำว่า **"เสียง"** ไม่มีในภาษาบาลี สภาพธรรมที่เป็นเสียงนั้นภาษาบาลีบัญญัติเรียกว่า **"สัททรูป"** เสียงเป็นสิ่งที่มีจริง เสียงไม่ใช่สภาพรู้ เสียงเป็นรูปธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏทางหู

ในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีข้อความอธิบายเรื่องปรมัตถธรรมและสมมติบัญญัติซึ่งเป็นชีวิตประจำวันที่ลึกซึ้งและควรจะได้เข้าใจให้ถูกต้อง แม้ในเรื่องชื่อต่างๆ ซึ่งจะมีได้ก็เพราะมีเสียง

ข้อความในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกามีว่า สัททรูป (เสียง) ที่ชื่อว่า **"นาม"** (ในที่นี้หมายถึงชื่อ ไม่ใช่หมายถึงนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้) เพราะอรรถว่า น้อมไปในอรรถทั้งหลาย นามนั้นมี ๒ อย่างด้วยอำนาจแห่งนาม (คือชื่อ) ที่คล้อยตามอรรถ ๑ และนาม (คือชื่อ) ตามนิยม ๑

วันหนึ่งๆ พูดเรื่องอะไร พูดทำไม พูดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจเรื่อง เข้าใจสิ่งที่หมายถึง ฉะนั้น สัททรูปชื่อว่านาม เพราะอรรถว่าน้อมไปในอรรถ คือเรื่องราวทั้งหลาย

การที่จะให้ใครเข้าใจความหมายและเรื่องราวต่างๆ นั้น ก็ย่อมแล้วแต่ใครนิยมใช้คำอะไร ภาษาอะไร เพื่อให้เข้าใจความมุ่งหมายนั้นๆ เรื่องราวนั้นๆ หรือชื่อนั้นๆ

นอกจากนั้นข้อความในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ยังกล่าวถึงนาม (คือชื่อ) อีกหลายนัย คือ ชื่อมี ๔ อย่าง ด้วยสามารถแห่ง **สามัญญนาม** คือ ชื่อทั่วไป เช่น ฟ้า ฝน ลม ข้าว เป็นต้น **คุณนาม** คือ ชื่อตามคุณความดี เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะชื่อนี้ไม่ได้เลย เพราะว่าไม่ได้ประกอบด้วยคุณธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า **กิริยานาม** คือ ชื่อของการกระทำต่างๆ และ **ยถิจฉนาม** คือ ชื่อตามใจชอบ

การศึกษาพระธรรมเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการศึกษาสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ และทรงพระมหากรุณาแสดงไว้ เพื่ออนุเคราะห์ให้พุทธบริษัทได้เข้าใจสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๗ มีข้อความว่า

ถามว่า เพราะเหตุไร แม้พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมไว้เป็นอันมากอย่างนั้น

แก้ว่า เพราะทรงประสงค์การอนุเคราะห์สัตว์ ๓ เหล่า ฯ จริงอยู่ สัตว์มี ๓ เหล่า ด้วยอำนาจ ความหลงงมงายในนาม ๑ ในรูป ๑ และในนามและรูปทั้งสองนั้น ๑ ด้วยอำนาจแห่ง

อินทรีย์แก่กล้า ๑ ไม่แก่กล้านัก ๑ อ่อน ๑ และด้วยอำนาจแห่งความชอบคำย่อ ๑ ชอบคำปานกลาง ๑ ชอบคำพิสดาร (ละเอียด) ๑

บรรดาสัตว์ ๓ จำพวกเหล่านั้น สัตว์ผู้งมงายในนามจะรู้เข้าใจขันธ์ได้ เพราะแจกนามไว้ ๔ อย่างในขันธ์นั้นๆ

สัตว์ผู้งมงายในรูป จะรู้เข้าใจอายตนะได้เพราะแจกรูปไว้ ๑๐ อย่างกับอีกครึ่งอายตนะฯ (เพราะธัมมายตนะมีทั้งนามธรรมและรูปธรรม)

สัตว์ผู้งมงายในนามและรูปทั้งสองจะรู้เข้าใจธาตุได้ เพราะแจกนามและรูป แม้ทั้งสองไว้ในจำพวกธาตุนั้นโดยพิสดาร ฯ

อายตนะ ๑๒

อายตนะภายใน ๖		**อายตนะภายนอก ๖ คือ**	
จักขายตนะ	๑	รูปายตนะ	๑
โสตายตนะ	๑	สัททายตนะ	๑
ฆานายตนะ	๑	คันธายตนะ	๑
ชิวหายตนะ	๑	รสายตนะ	๑
กายายตนะ	๑	โผฏฐัพพายตนะ	๑
มนายตนะ	๑	ธัมมายตนะ	๑

อายตนะ คือ สภาพปรมัตถธรรมที่ประชุมกัน เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ขณะหนึ่งๆ ซึ่งจำแนกเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

ปสาทรูป ๕ และจิต ๑ เป็นอายตนะภายใน ๖ เพราะจิตเป็นสภาพรู้ และปสาทรูป ๕ เป็นที่อาศัยให้จิตรู้อารมณ์ จึงเป็นภายใน ปรมัตถธรรมนอกจากนั้น เป็นภายนอกทั้งสิ้น

อายตนะ ๑๒ เป็นรูป ๑๐ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นรูปอายตนะภายใน ๕ เป็นรูปอายตนะภายนอก ๕ + ครึ่ง ธัมมายตนะ (สุขุมรูป)

อายตนะ ๑๒ เป็นนาม ๑ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นมนายตนะภายใน ๑ + ครึ่งธัมมายตนะ (เจตสิกและนิพพาน)

ธาตุ ๑๘

สภาพปรมัตถธรรมทั้งหมดเป็นธาตุแต่ละชนิด เมื่อประมวลตามทวาร ๖ เป็นธาตุ ๑๘ ดังนี้ คือ

จักขุธาตุ	๑	รูปธาตุ	๑	จักขุวิญญาณธาตุ	๑
โสตธาตุ	๑	สัททธาตุ	๑	โสตวิญญาณธาตุ	๑
ฆานธาตุ	๑	คันธธาตุ	๑	ฆานวิญญาณธาตุ	๑
ชิวหาธาตุ	๑	รสธาตุ	๑	ชิวหาวิญญาณธาตุ	๑
กายธาตุ	๑	โผฏฐัพพธาตุ	๑	กายวิญญาณธาตุ	๑
มโนธาตุ	๑	ธัมมธาตุ	๑	มโนวิญญาณธาตุ	๑

วิญญาณธาตุ ได้แก่จิต ๑๐ ดวง ที่รู้ได้แต่เฉพาะอารมณ์ของตนๆ เพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น

จักขุวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รูปารมณ์อย่างเดียว

โสตวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่สัททารมณ์อย่างเดียว

ฆานวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่คันธารมณ์อย่างเดียว

ชิวหาวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รสารมณ์อย่างเดียว

กายวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่โผฏฐัพพารมณ์อย่างเดียว

มโนธาตุ ได้แก่จิต ๓ ดวง ที่รู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ ทางทวาร ๕ เท่านั้น มโนธาตุ ๓ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และสัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง

มโนวิญญาณธาตุ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวารได้ และบางดวงก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารเลย มโนวิญญาณธาตุ ได้แก่จิต ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง และมโนธาตุ ๓ ดวง)

ประมวลจิต ๘๙ เป็นวิญญาณธาตุ ๗ ประเภท คือ

จักขุวิญญาณธาตุ ๑

โสตวิญญาณธาตุ ๑

ฆานวิญญาณธาตุ ๑

ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑

กายวิญญาณธาตุ ๑

มโนธาตุ ๑

มโนวิญญาณธาตุ ๑

ฉะนั้น ควรพิจารณาว่าท่านเป็นผู้ที่งมงายในนามเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่งมงายในรูปเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่งมงายอยู่ทั้งในนามและรูป ถ้างมงายอยู่ทั้งในนามและรูป ก็จะต้องอาศัยการฟังพระธรรมและการศึกษาพระธรรมประการต่าง ๆ โดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรม

ทั้งหลายอย่างถูกต้อง เพื่ออบรมเจริญกุศลทุกประการ และเพื่อเป็นปัจจัยให้สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง

ข้อความในอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีว่า **นามบัญญัติมี ๖ อย่าง** คือ

๑. วิชชมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติเรียกสภาพธรรมที่มีจริง เช่นคำว่า รูป นาม เวทนา สัญญา เป็นต้น

๒. อวิชชมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติที่ไม่มีสภาพธรรม เช่น ไทย ฝรั่ง เป็นต้น ไทย ฝรั่งไม่มี มีแต่สภาพธรรม คือ จิต เจตสิก และรูป ไทย ฝรั่ง เป็นสมมติ ไม่ใช่สภาวธรรม อกุศลจิตเป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ไทย ฝรั่ง ฉะนั้น อกุศลจิตมี กุศลจิตมี แต่ไทย ฝรั่งไม่มี คำว่าไทย ฝรั่ง จึงเป็นอวิชชมานบัญญัติ

๓. วิชชมาเนนาวิชชมานบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี เช่นพูดว่า บุคคลชื่อว่าฉฬภิญญา เพราะอรรถว่ามีอภิญญา ๖ อภิญญามี แต่บุคคลไม่มี ฉะนั้น จึงเป็นบัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี

๔. อวิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงของผู้หญิง เสียงมีจริง แต่ผู้หญิงไม่มี

๕. วิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่มี เช่น คำว่า จักขุวิญญาณ จักขุมีจริง เป็นจักขุปสาท วิญญาณมีจริงเป็นสภาพรู้

๖. อวิชชมาเนนาวิชชมานบัญญัติ บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่

ไม่มี เช่น พระโอรสของพระราชา (พระโอรสและพระราชาเป็นสมมติบัญญัติ)

อารมณ์ ๖

๑. รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นอารมณ์ของจักขุทวารวิถีจิตที่อาศัยจักขุปสาทเกิดขึ้น เมื่อรูปารมณ์ดับไปแล้ว ภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นทางมโนทวารรับรู้รูปารมณ์ที่ดับไปทางจักขุทวารต่อ ฉะนั้น รูปารมณ์จึงรู้ได้ ๒ ทวาร คือ ทางจักขุทวาร และทางมโนทวาร โดยมีภวังคจิตเกิดคั่น

๒. สัททารมณ์ คือ เสียง เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏได้ทางหู เป็นอารมณ์ของโสตทวารวิถีจิตที่อาศัยโสตปสาทเกิดขึ้น แล้วเป็นอารมณ์ของมโนทวารวิถีจิตหลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่น แต่ละวาระของการรู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งๆ จะต้องมีภวังคจิตเกิดคั่น ระหว่างวิถีจิตทางปัญจทวารและวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะที่ได้ยินเสียงและกำลังรู้คำนั้น ขณะที่กำลังรู้คำเป็นมโนทวารวิถีจิตที่กำลังคิดถึงคำ ไม่ใช่โสต-ทวารวิถีจิตที่กำลังรู้เสียงที่ยังไม่ดับ

๓. คันธารมณ์ คือ กลิ่น เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางจมูก เป็นอารมณ์ของฆานทวารวิถีจิตที่อาศัยฆานปสาทเกิดขึ้น แล้วต่อจากนั้นมโนทวารวิถีจิตก็รู้กลิ่นนั้นต่อ หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

๔. รสารมณ์ คือ รส เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏที่ลิ้น เป็นอารมณ์ของชิวหาทวารวิถีจิตที่อาศัยชิวหาปสาทเกิดขึ้น และเมื่อชิวหาทวารวิถีจิตดับไปหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่น แล้ววิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้รสารมณ์นั้นต่อทางมโนทวาร

๕. โผฏฐัพพารมณ์ คือ สภาพที่เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว ที่ปรากฏทางกาย เป็นอารมณ์ของกายทวารวิถีจิตที่อาศัยกายปสาทเกิดขึ้น แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้โผฏฐัพพารมณ์นั้นต่อทางมโนทวาร หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

อารมณ์ทั้ง ๕ นี้เรียกว่า **ปัญจารัมมณะ** หรือปัญจารมณ์ อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ปรากฏได้ ๖ ทวาร คือ เมื่อจักขุทวารวิถีจิตเกิดขึ้น รู้รูปารมณ์ทางจักขุทวารแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรับรู้รูปารมณ์สืบต่อทางมโนทวาร เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ก็นัยเดียวกัน ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นอารมณ์ของจิตได้ ๖ ทวาร คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่อีกอารมณ์ ๑ คือ ธมฺมารมฺมณ หรือธัมมารมณ์นั้นรู้ได้เฉพาะทางมโนทวาร คือ ทางใจเท่านั้น

๖. ธัมมารมณ์ เป็นอารมณ์ที่จิตรู้ได้เฉพาะทางใจทางเดียวเท่านั้น มี ๖ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน บัญญัติ

ธัมมารมณ์ ๕ คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม ธัมมารมณ์ ๑ คือ บัญญัติ ไม่ใช่ปรมัตถ-ธรรม ในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ มีคำอธิบายว่าที่ชื่อว่าบัญญัติ **"ปญฺญตฺติ"** เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ

จักขุทวารวิถีจิตทุกดวง คือ จักขุทวาราวัชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต รู้รูปารมณ์ที่ยังไม่ดับ **จักขุทวารวิถีจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์**

โสตทวารวิถีจิต คือ โสตทวาราวัชชนจิต โสตวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต รู้เสียงที่ยังไม่ดับ **โสตทวารวิถีจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์**

ฆานทวารวิถีจิต ชิวหาทวารวิถีจิต กายทวารวิถีจิต ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวาร (ทวารหนึ่งทวารใด) ดับหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อ มโนทวารวิถีจิตวาระแรก มีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์ที่เพิ่งดับไปทางปัญจทวารนั่นเองเป็นอารมณ์ มโนทวารวิถีจิตวาระแรกที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถีจิตนั้น ยังไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์

มโนทวารวิถีจิตแต่ละวาระมีวิถีจิต ๒ หรือ ๓ วิถีจิต คือ **มโน-ทวาราวัชชนวิถีจิต** ๑ ขณะ **ชวนวิถีจิต** ๗ ขณะ **ตทาลัมพนวิถีจิต** ๒ ขณะ (บางวาระก็ไม่มีตทาลัมพนวิถีจิต) เมื่อมโนทวารวิถีจิตวาระที่ ๑ ดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดคั่นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อไป ก็เกิดต่อมีบัญญัติ คือ รูปร่างสัณฐานของอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ โดยเมื่อมโนทวารวิถีจิตแต่ละวาระดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดคั่น แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อๆ ไปก็เกิดขึ้น มีอรรถ คือ ความหมาย หรือคำต่างๆ เป็นอารมณ์ทีละวาระโดยมีภวังคจิตเกิดคั่น ขณะที่รู้ว่าเป็นคน เป็นวัตถุ เป็นสิ่งต่างๆ ขณะนั้นจิตรู้บัญญัติ ไม่ใช่รู้ปรมัตถอารมณ์ ปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏทางตาเป็นสีสันวัณณะต่างๆ เท่านั้น แต่ขณะที่มโนทวารวิถีจิตรู้ว่าเป็นสัตว์ บุคคล วัตถุ สิ่งต่างๆ ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตมีบัญญัติเป็นอารมณ์จึงรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร

ฉะนั้น พระธรรมที่ว่า ปรมัตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็เพราะปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แม้จะไม่ใช้คำบัญญัติใดๆ เรียกปรมัตถธรรมเลย สภาพธรรมที่เกิดขึ้นนั้นก็มีลักษณะเป็นอย่างนั้นจริงๆ ส่วนบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรมเพราะไม่ใช่สภาพธรรมที่มีจริง และที่ชื่อว่า ปญฺญตฺติ เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ

เมื่อเห็นรูปภาพภูเขา ทะเล ต้นไม้ ก็รู้ว่าเป็นรูปภาพหรือรูปเขียน ไม่ใช่ภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ และเวลาที่เห็นภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

เมื่อเห็นรูปภาพองุ่น เงาะ มังคุด และเห็นผลองุ่น เงาะ มังคุดจริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

ธรรมย่อมเป็นจริงตามธรรม ชื่อเป็นบัญญัติ เพราะเป็นคำที่แสดงให้รู้ลักษณะหรืออรรถของสภาพธรรมได้ แต่แม้ว่ายังไม่เรียกหรือยังไม่มีชื่ออะไรเลย ก็มีฆนบัญญัติแล้ว ไม่จำเป็นต้องรู้ภาษาไหนเลย แต่ก็มีบัญญัติในสิ่งที่ปรากฏ มิฉะนั้นก็จะไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ขณะที่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไรนั้น ขณะนั้นรู้บัญญัติ เพราะบัญญัติคือให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ แม้โดยยังไม่ต้องเรียกชื่อ เพียงเห็นรูปเขียนของผลไม้กับผลไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ หรือเป็นบัญญัติทั้งสองอย่าง

บัญญัติไม่ใช่ปรมัตถ์ ผลไม้จริงๆ กับรูปเขียนผลไม้มีอะไรต่างกัน ในขณะที่เห็นทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาทั้งหมด ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุหนึ่งวัตถุใดทั้งสิ้น ทั้งในขณะที่เห็นรูปภาพองุ่น และในขณะที่เห็นผลองุ่น บางท่านอาจจะเข้าใจว่าเฉพาะรูปภาพเป็นบัญญัติ และผลองุ่นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริงทั้งรูปภาพและผลองุ่นที่ปรากฏ

ทางตานั้น เป็นบัญญัติอารมณ์ของมโนทวารวิถีจิตที่เกิดสืบต่อแล้ว เพราะจักขุทวารวิถีจิตจะรู้แต่เพียงสีสันวัณณะที่ปรากฏเท่านั้น ส่วนมโนทวารวิถีจิตรู้บัญญัติ คืออรรถที่เป็นองุ่น เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ ว่าองุ่น ไม่ว่าจะเป็นผลองุ่นหรือรูปภาพองุ่นก็ตาม ที่รู้ว่าเป็นองุ่นนั้น เป็นบัญญัติอารมณ์ไม่ใช่ปรมัตถอารมณ์

ในขณะที่กำลังเห็นเป็นคนนั้นคนนี้ ก็ควรที่จะรู้ความจริงว่าเหมือนกับภาพเขียนที่เป็นบัญญัติแล้ว ยากที่จะไถ่ถอนบัญญัติออกได้ว่า ขณะที่รู้บัญญัติว่าเห็นเก้าอี้นั้น ปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏทางตา และปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏทางกาย เมื่อกระทบสัมผัสนั้น ไม่ใช่บัญญัติ

ถ. ยังไม่ค่อยเข้าใจ สมมติง่ายๆ ว่า ในตอนนี้เห็นปากกา ท่านอาจารย์บอกว่า เมื่อเห็นเป็นปากกาแล้วก็แสดงว่าผ่านทางปัญจทวารไปสู่มโนทวารแล้ว ทีนี้ไม่ทราบว่ามีการศึกษาหรือปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้ข้ามทางปัญจทวารก่อน

สุ. ต้องฟังจนกระทั่งเข้าใจจริงๆ ว่าขณะไหนมีบัญญัติเป็นอารมณ์และจิตรู้บัญญัติอารมณ์ทางทวารไหน ขณะที่จิตมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์นั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุใดๆ เลย ขณะนี้สภาพธรรมเกิดดับสืบต่อกันเร็วจนทำให้เห็นเหมือนกับพัดลมกำลังหมุน การที่รูปใดจะปรากฏเป็นอาการเคลื่อนไหวนั้น ต้องมีรูปเกิดดับสืบต่อกันมากมายหลายรูปจึงจะทำให้เห็นเป็นการเคลื่อนไหวได้ ฉะนั้น มโนทวารวิถีจิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์จึงมากมายหลายวาระจนปิดกั้นลักษณะของปรมัตถธรรม ทำให้ไม่รู้เฉพาะลักษณะของปรมัตถธรรมตามความเป็นจริงเลย

ถ. ถ้าอย่างนั้นจะให้เอาคำว่าบัญญัติไปทิ้งไว้ที่ไหน

สุ. ไม่ใช่ให้ทิ้ง แต่ให้รู้ตามความเป็นจริงว่า ขณะที่กำลังรู้ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใด วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตกำลังรู้บัญญัติ

ถ. เป็นสภาพนึกคิดคำ

สุ. ขณะที่ไม่ได้คิดคำแต่รู้รูปสัณฐาน หรือรู้ความหมายอาการปรากฏก็เป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมัตถ์ จะต้องรู้ถูกต้องตรงลักษณะของสภาพธรรมจริงๆ จึงจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของปรมัตถธรรมได้ ท่านที่บอกว่าไม่เห็นเก้าอี้ดับเลย เมื่อยังไม่ได้แยกลักษณะของปรมัตถธรรมแต่ละอย่างที่รวมกันออกก็เห็นเป็นเก้าอี้ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติแล้วจะดับได้อย่างไร ตัวอย่างที่ว่า ภาพเขียนองุ่นกับผลองุ่นนั้นเมื่อกระทบสัมผัสทางกายทวารต่างกันไหม แข็งไม่เหมือนกัน หรือ ธาตุแข็งเกิดจากสมุฏฐานต่างๆ กัน ทำให้แข็งมาก แข็งน้อย อ่อนมาก อ่อนน้อยก็จริง แต่แข็งก็เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางกาย ทั้งภาพองุ่นและผลองุ่น แต่องุ่นที่เป็นภาพเขียนไม่มีรสของผลองุ่น รูปที่เกิดรวมกันทำให้รู้ว่าเป็นผลองุ่นนั้น ความจริงแล้วรสก็เป็นรูป ๑ กลิ่นก็เป็นรูป ๑ เย็นหรือร้อนก็เป็นรูป ๑ อ่อนหรือแข็งก็เป็นรูป ๑ ตึงหรือไหวก็เป็นรูป ๑ เมื่อรวมกันและเกิดดับอย่างรวดเร็วก็ทำให้บัญญัติรู้โดยอาการนั้นๆ ว่านี่คือ สิ่งนี้ที่ดูเสมือนไม่ดับ แต่ตามความเป็นจริงนั้นปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะเกิดขึ้นแล้วก็ดับอย่างรวดเร็ว รูปที่ผลองุ่น ไม่ว่าจะเย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็งก็ดับ รสก็ดับ สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิตเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นสีสันวัณณะอย่างไร เสียง กลิ่น รสอะไรก็ตาม ปัญญาต้องพิจารณาแยกย่อยฆนสัญญาออกจนรู้ความ

จริงว่า ที่บัญญัติเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น แท้จริงแล้วก็เป็นแต่เพียงปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะ ซึ่งเกิดดับรวมกัน เมื่อรวมกันเป็นอาการสัณฐานแล้ว มโนทวารวิถีจิตจึงหมายรู้โดยประการนั้นๆ ขณะใด ขณะนั้นก็มีบัญญัติ คือ อาการสัณฐานนั้นๆ เป็นอารมณ์

ถ. แต่ถ้าทางมโนทวารทราบว่าเป็นปากกา ผิดหรือถูก

สุ. ไม่ผิด เพราะว่าขณะนั้นมีธัมมารมณ์ คือบัญญัติเป็นอารมณ์ **แต่ปัญญาต้องรู้ถูกต้องว่า ชั่วขณะที่เป็นมโนทวารวิถีต่างกับขณะที่เป็นจักขุทวารวิถี** ซึ่งผู้ที่ไม่ได้อบรมเจริญปัญญาย่อมรู้รวมกันทั้งทางจักขุทวารวิถีและมโนทวารวิถีว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งต่างๆ ในวันหนึ่งๆ นั้นทุกคนชอบอะไร โลภะชอบอะไร ชอบทุกอย่าง รวมทั้งอะไร

ถ. สิ่งที่พึงพอใจทุกประเภท

สุ. โลภะชอบทุกอย่าง รวมทั้งบัญญัติด้วย โลกเต็มไปด้วยบัญญัติ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าชอบทั้งปรมัตถธรรมและบัญญัติด้วย เมื่อชอบสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นชอบบัญญัติด้วย ไม่ใช่ชอบแต่เฉพาะปรมัตถ์เท่านั้น ถ้าชอบเข็มขัด ๑ เส้น ก็ชอบสีที่ปรากฏทางตา

ถ. ชอบยี่ห้อด้วย

สุ. ชอบทั้งหมดเลย ถ้าบอกว่าชอบสี สีอะไร สีที่เป็นคิ้ว เป็นตา เป็นจมูก เป็นปาก ถ้าไม่มีสีปรากฏ จะมีคิ้ว ตา จมูก ปากได้ไหม ไม่ได้ แต่เวลาเห็นสี สีก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาอยู่นั่นเอง ไม่ว่าจะแดง เขียว ฟ้า น้ำเงิน ขาว แต่แม้กระนั้นก็ยังชอบสีที่เป็นคิ้ว สีที่เป็นตา สีที่เป็นจมูก สีที่เป็นปาก นั่นคือชอบบัญญัติ

ปรมัตถธรรมมีจริง แต่เมื่อชอบสิ่งใด ขณะนั้นก็ชอบทั้งปรมัตถ-ธรรมที่กำลังปรากฏ และชอบบัญญัติของปรมัตถธรรมนั้นด้วย

ในอัฏฐสาลินี นิกเขปกัณฑ์ อธิบายนิทเทสอินทรีย์อคุตตทวาร-ตาทุกะ ข้อ ๑๓๕๒ อธิบายในนิทเทสแห่งความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีข้อความว่า

คำว่า เป็นผู้ถือนิมิต คือ ย่อมถือนิมิตว่า หญิง ชาย

ใช้คำว่า นิมิต (รูปร่าง สัณฐาน) ในขณะที่ถือว่าเป็นหญิงชาย แสดงว่าไม่ใช่ปรมัตถธรรม ขณะใดที่รู้ว่าเห็นหญิงเห็นชาย ขณะนั้นถือนิมิต หรือบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่รู้แต่ปรมัตถธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้น แต่มีบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏเป็นนิมิต คือ ย่อมถือนิมิตว่าหญิงชาย หรือนิมิตอันเป็นวัตถุแห่งกิเลส มีสุภนิมิต เป็นต้นด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าชอบบัญญัติ คือ เข็มขัด ก็หมายความว่าเข็มขัดนั้นมีสุภนิมิต จึงเกิดความชอบด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าเข็มขัดไม่สวย ไม่ใช่สุภนิมิตก็ไม่ชอบ ฉะนั้น สีที่ปรากฏทางตาจึงมีบัญญัติต่างๆ คือ สุภนิมิต และอสุภนิมิต

ข้อความต่อไปมีว่า **คำว่า เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ** คือถืออาการอันต่างด้วยมือ เท้า การยิ้ม การหัวเราะ การเจรจา การมองไป และการเหลียวซ้ายแลขวา เป็นต้น (อนุพยัญชนะเป็นส่วนละเอียดปลีกย่อย) ซึ่งได้โวหารว่า **"อนุพยัญชนะ"** เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือกระทำกิเลสให้ปรากฏ

ที่ได้โวหารว่า **"อนุพยัญชนะ"** เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือกระทำกิเลสให้ปรากฏ ฉะนั้น จึงเข้าใจอนุพยัญชนะได้ไม่ยาก

ที่ว่าชอบเข็มขัดนั้น เพราะนิมิตและอนุพยัญชนะด้วย ถ้าเข็มขัดเหมือนกันหมด ไม่ทำให้วิจิตรต่างๆ กัน อนุพยัญชนะก็ไม่ต่างกัน แต่เข็มขัดก็มีมากมายหลายแบบ ต่างกันด้วยอนุพยัญชนะ ฉะนั้น อนุพยัญชนะจึงเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ ทำให้กิเลสประเภทต่างๆ เกิดขึ้น

ถ. ถ้าไม่ให้ติดในบัญญัติ ก็เกรงว่า ก็เลยไม่ทราบว่านี่คือปากกา

สุ. นั่นผิด เพราะไม่ใช่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาปรากฏแล้วดับไป แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้บัญญัติต่อ ปัญญาต้องรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่ารูปารมณ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารเป็นอย่างไร ต่างกับขณะที่จิตรู้บัญญัติอย่างไร จึงสามารถที่จะละคลายการยึดถือรูปารมณ์ที่กำลังปรากฏว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นวัตถุที่ตั้งของความพอใจ และรู้ว่าในขณะที่เห็นเป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ นั้น เป็นการรู้นิมิตหรือบัญญัติทางมโนทวาร ผู้อบรมเจริญสติ-ปัฏฐานและยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น เมื่อยังไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงว่าปรมัตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็จะต้องอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อยๆ ในขณะที่สภาพธรรมกำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ถ. อาจารย์บอกว่า บัญญัติเป็นธัมมารมณ์ชนิดหนึ่งใช่ไหม

สุ. บัญญัติเป็นธัมมารมณ์ เพราะว่าเป็นอารมณ์ที่รู้ได้ทางใจทางเดียวเท่านั้น

ถ. แล้วธัมมารมณ์นี้ถ้าจะเป็นปรมัตถอารมณ์

สุ. ธัมมารมณ์มี ๖ ประเภท เป็นปรมัตถธรรม ๕ ไม่ใช่ปรมัตถ-ธรรม ๑ ฉะนั้น จะรู้ได้ว่าขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์ก็คือขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์

วันหนึ่งๆ บัญญัติปิดบังลักษณะของปรมัตถธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงเลยว่า สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นแต่เพียงสีสันวัณณะที่ปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุ-ปสาทเท่านั้น เมื่อใดปัญญาเจริญขึ้นจนรู้ความจริงในขณะที่กำลังเห็น จึงจะละคลายการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้ และจะรู้ความต่างกันของปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

ขณะที่กำลังฝันเป็นอารมณ์อะไร ทุกคนฝันแน่นอนเพราะผู้ที่ไม่ฝันเลย คือพระอรหันต์ ทุกคนฝัน เมื่อตื่นขึ้นก็บอกว่าฝันเห็นญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว ฯลฯ ฝันเห็นบัญญัติ หรือเห็นปรมัตถอารมณ์ ถ้าไม่พิจารณาจะไม่รู้เลยเพราะเหมือนเห็น แต่ตามความเป็นจริงนั้น เมื่อถามว่าเห็นอะไร ก็ตอบว่าเห็นคน เห็นญาติผู้ใหญ่ เห็นมิตรสหาย เห็นสัตว์ต่างๆ บุคคลต่างๆ นั่นคือฝันเห็นเรื่องบัญญัติ เพราะขณะนั้นจักขุทวารวิถีจิตไม่ได้เกิดเลย เพราะว่ากำลังหลับ แต่มโนทวารวิถีจิตเกิดคิดนึกเห็นเป็นเรื่องสัตว์ บุคคลต่างๆ ฉะนั้น ขณะที่กำลังฝันนั้นก็คิดนึกถึงเรื่องบัญญัติของสิ่งที่เคยเห็น เคยได้ยิน เป็นต้น ทุกท่านอ่านหนังสือพิมพ์ มีเรื่องราวต่างๆ และมีรูปภาพด้วย ขณะที่กำลังรู้

เรื่องราวและเห็นเรื่องภาพต่างๆ นั้น ล้วนเป็นขณะที่คิดนึกถึงบัญญัติทั้งสิ้น ฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ จึงไม่รู้ลักษณะของปรมัตถธรรมที่ปรากฏเลยว่าต่างกับบัญญัติอย่างไร เพราะไม่ว่าจะเห็นทางตาขณะใด ไม่ว่าจะอ่านหนังสือ ทำกิจการงานอยู่ที่ไหน ขณะใด ก็คิดนึกถึงบัญญัติทั้งนั้น

สำหรับทางหูนั้น เมื่อเกิดมาแล้วยังเป็นเด็กอ่อนก็ได้ยินเสียงบ่อยๆ เป็นปกติ แต่ยังไม่รู้คำ ยังไม่เข้าใจภาษาหนึ่งภาษาใดเลย แต่สัญญาความจำในเสียงต่างๆ เพิ่มขึ้น จึงทำให้นึกถึงบัญญัติความหมายต่างๆ ของเสียงที่จำไว้ เด็กอ่อนก็เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เจ็บ โกรธ ชอบ ไม่ชอบ ร้องไห้ แต่ไม่รู้คำที่จะอธิบาย ที่จะพูด ที่จะบอก จนกว่าจะเติบโตขึ้น ท่านผู้ใดจำเหตุการณ์ทั้งหลายตอนที่เพิ่งเกิดมาได้ไหม แม้ว่าในตอนนั้นก็เห็น ได้ยิน ฯลฯ แต่เมื่อยังไม่มีคำที่จะบอกเล่า เพราะยังไม่เข้าใจความหมายของเสียงต่างๆ ความจำเหตุการณ์ต่างๆ ก็ลบเลือนไป แต่เมื่อโตขึ้นแล้วรู้ความหมายของเสียง รู้ภาษาต่างๆ ซึ่งนอกจากจำสิ่งที่เห็นทางตาแล้วก็ยังจำเรื่องที่ได้ยินทางหู รวมกันเป็นเรื่องราวนานาประการ โลกของสมมติบัญญัติจึงเพิ่มขึ้นเป็นวิวัฒนาการที่ไม่จบสิ้น เมื่ออ่านหนังสือเรื่องหนึ่งเรื่องใดแล้วก็ยังต้องทำเป็นภาพยนตร์ให้ดูให้ได้ยินเสียงด้วย ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบก็พอจะเห็นได้ว่า โลกของสมมตินั้นปกปิดสภาพของปรมัตถธรรมมากมายเพียงใด เช่น ในขณะที่กำลังดูโทรทัศน์นั้นมีบัญญัติอะไรบ้าง ดูละครเรื่องอะไร ใครแสดงบทอะไร ดูเสมือนว่าผู้แสดงละครในโทรทัศน์เป็นคนจริงๆ แต่ละครและตัวละครเป็นบัญญัติฉันใด เมื่อปรมัตถธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วสืบต่อกันนั้น ขณะที่รู้ว่าเป็นบุคคลนั้น บุคคลนี้ ก็เป็นการรู้บัญญัติ ฉันนั้น

สภาพปรมัตถธรรมในชีวิตประจำวันถูกปกปิดด้วยอวิชชาซึ่งไม่รู้ความต่างกันของปรมัตถธรรมและบัญญัติ จึงไม่สามารถรู้ได้ว่าสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป โดยละเอียดขึ้นๆ จึงทำให้ปัญญาในขั้นของการฟังเจริญขึ้น เป็นสังขารขันธ์เกื้อกูลปรุงแต่งให้เกิดสติระลึกรู้ลักษณะของปรมัตถธรรม ทำให้ละคลายการยึดมั่นในนิมิต อนุพยัญชนะ ซึ่งเป็นอาการปรากฏของบัญญัติ

ถ. บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐานได้ไหม

สุ. ไม่ได้

ถ. เมื่อกี้ฟังแล้วคล้ายๆ กับว่า บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐานได้

สุ. ปรมัตถธรรมเท่านั้นเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐาน ขณะใดที่รสเกิดกระทบกับชิวหาปสาท เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้นรู้รสทางชิวหาทวาร เริ่มตั้งแต่ปัญจทวาราวัชชนจิต ชิวหาวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต แล้วรสดับ จึงไม่มีองุ่น นั่นคือปรมัตถธรรม แต่เมื่อรวมกันแล้วเป็นผลองุ่น ขณะนั้นเป็นบัญญัติ ฉะนั้น สติปัฏฐานจึงเป็นขณะที่ระลึกลักษณะสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม และพิจารณาสังเกตรู้ว่าสภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะใดที่สติปัฏฐานไม่เกิด ก็จะไม่มีการแยกลักษณะของปรมัตถธรรมออกจากบัญญัติ จึงยังมีความเห็นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนอยู่ตลอดเวลา

ถ. เมื่อกี้ที่อาจารย์กล่าวว่าบัญญัติรู้ได้ทางมโนทวาร ถ้าจะเจริญสติปัฏฐานทางมโนทวาร ที่ฟังแล้วรู้สึกว่าบัญญัติจะเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐานได้

สุ. ถ้าอย่างนั้นก็เริ่มในขณะนี้เลย กำลังได้ยินเสียง มีบัญญัติไหม เสียงเป็นปรมัตถธรรม ขณะที่จิตรู้ความหมายของเสียงนั้น จิตรู้บัญญัติ จิตที่รู้ความหมายของเสียงเป็นจิตที่รู้บัญญัติเป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะนั้นจิตเกิดขึ้นนึกเป็นคำๆ สติปัฏฐานก็เกิดขึ้นระลึกรู้ว่า ขณะนั้นเป็นจิตประเภทหนึ่งที่กำลังรู้คำ ทีละคำ

ถ. สติปัฏฐานระลึกรู้ปรมัตถธรรม แต่ไม่ระลึกรู้บัญญัติ ถ้าอย่างนั้นแสดงว่า สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะพ้นจากมโนทวารไม่ได้เลยใช่ไหม คือพอตามอง สภาพที่เห็นเกิดขึ้น มีภวังคจิตเกิดคั่น แล้วจึงต่อมโนทวาร

สุ. วิถีจิตทางมโนทวารจะต้องรู้รูปเดียวกันกับที่วิถีจิตทางปัญจทวารรู้ ถ้าชวนจิตทางปัญจทวารเป็นโลภมูลจิต ชวนจิตทางมโนทวารวาระแรก ก็เป็นโลภมูลจิตประเภทเดียวกัน จักขุทวารวิถีจิตกับมโนทวารวิถีจิตเกิดต่อกันเร็วเหลือเกิน อุปมาเหมือนนกที่บินไปเกาะกิ่งไม้ ทันทีที่นกเกาะกิ่งไม้เงาของนกก็ปรากฏที่พื้นดินฉันใด เมื่ออารมณ์ปรากฏทางจักขุทวารแล้วก็ปรากฏต่อทางมโนทวารวิถีจิตทันที หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้วหลายขณะอย่างรวดเร็วที่สุด จึงทำให้ไม่รู้ว่ารูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียงปรมัตถธรรมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อกระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏ

ถ. อย่างทางตาขณะที่เห็น พอเห็นเป็นปากกาก็แสดงว่า คำว่าปากกาเป็นทางมโนทวารแล้ว

สุ. ยังไม่ได้คิดถึงคำว่าปากกาก็มีบัญญัติก่อนแล้ว ฉะนั้น บัญญัติจึงไม่ได้หมายเฉพาะแต่สัททบัญญัติหรือนามบัญญัติ ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นคำ

ถ. พอเห็นแล้วจำได้ นั่นก็บัญญัติแล้วใช่ไหม

สุ. **ที่ชื่อว่าบัญญัติ เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้น ๆ**

ถ. นั่นก็หมายความว่าทุกทวาร ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ต้องผ่านทางมโนทวารด้วยใช่ไหม

สุ. อารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์นั้นจิตรู้ได้ ๒ ทวาร คือ จักขุทวารวิถีจิตรู้รูปารมณ์แล้ว มโนทวารวิถีจิตก็รู้รูปารมณ์นั้น ต่อเมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ จิตก็รู้ได้ ๒ ทวาร คือ เมื่อวิถีจิตทางทวารนั้นๆ รู้อารมณ์นั้นๆ แล้ว วิถีจิตทางมโนทวารก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ สืบต่อทางทวารนั้นๆ เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว โดยนัยเดียวกัน

ถ. สมมติว่าเราลิ้มรสเปรี้ยว ขณะที่เปรี้ยวก็เป็นบัญญัติแล้ว ใช่ไหม

สุ. อะไรเปรี้ยว

ถ. สมมติว่ารับประทานส้มเปรี้ยว

สุ. **รสเปรี้ยวเป็นปรมัตถธรรม คิดนึกว่าส้มเปรี้ยวเป็นบัญญัติ คำเป็นสัททบัญญัติ ขณะตั้งชื่อเรียกชื่อเป็นนามบัญญัติ** ถ้าไม่มีเสียง ไม่มีคำ ไม่มีความหมาย เรื่องราวต่างๆ ก็จะไม่มากมายอย่างที่เป็นอยู่เลย แต่เมื่อเสียงเป็นอารมณ์แก่จิตทางโสตทวารวิถีแล้ว ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดสืบต่อทางมโนทวาร

วิถีจิตด้วย (เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว) สัญญาที่จำหมายรู้เสียงต่างๆ ทำให้นึกถึงคำต่างๆ ชื่อต่างๆ

ข้อความในธัมมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ พระบาลีแสดงนิทเทส อธิวจนทุกะ ข้อ ๘๔๑ มีข้อความว่า **อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อ** เป็นไฉน

อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อเป็นไฉน คือการกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อของธรรมนั้นๆ อันใด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อธิวจนธรรม คือธรรมเป็นชื่อ (ทุกอย่างเป็นชื่อทั้งนั้น ดินสอ ปากกา โต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ)

ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า **อธิวจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ

ถ้าไม่มีสภาพธรรมชื่อก็ไม่มี แต่เมื่อมีสภาพธรรมแล้วที่ไม่มีชื่อมีไหม

ข้อความในอัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์มีว่า ธรรมทั้งหมดแลชื่อว่า อธิวจนปถธรรม คือธรรมเป็นเหตุของชื่อ ถ้าเข้าไปในป่ามีต้นไม้หลายชนิดก็จะมีผู้ถามว่านี่ต้นอะไร บางคนรู้จักชื่อก็บอกว่า ต้นกระถิน ต้นมะม่วง ต้นตะเคียน แม้ต้นไม้ไม่มีชื่อก็ยังบอกว่าต้นไม่มีชื่อ หรือบอกว่าต้นนี้ไม่รู้จักชื่อ ฉะนั้น ทุกอย่างจึงมีชื่อที่จะให้รู้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีธรรมใดๆ เลยที่จะไม่เป็นเหตุของชื่อ

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า **"ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่าอธิวจนปถ-ธรรม"** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าธรรมที่ไม่เป็นเหตุของชื่อหามีไม่

ธรรมเอกย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้งหมด ธรรมทั้งหมดก็ประมวลเข้าในธรรมเอก ประมวลเข้าอย่างไร อธิบายว่านามบัญญัตินี้ชื่อว่า เป็นธรรมเอก ธรรมเอกนั้นย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้ง ๔ ภูมิทั้งสิ้น ทั้งสัตว์ทั้งสังขารชื่อว่าพ้นไปจากนามหามีไม่

ถ้าไม่มีชื่อก็ไม่สะดวกที่จะทำให้เข้าใจกันได้ ฉะนั้น แม้ว่าจะเป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมแต่ก็ยังไม่พ้นจากชื่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติตามลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

ขันธบัญญัติ	**๕**
อายตนบัญญัติ	**๑๒**
ธาตุบัญญัติ	**๑๘**
สัจจบัญญัติ	**๔**
อินทรียบัญญัติ	**๒๒**

บุคคลบัญญัติหลายจำพวก

นี่ก็แสดงให้เห็นว่า แม้พระธรรมที่ทรงแสดงก็ไม่พ้นไปจากชื่อนามบัญญัติต่างๆ

นิรุตติ[๑] การพูด คือ การกล่าวอรรถออกโดยทางอักขระชื่อว่านิรุตติ

พยัญชนะ นามที่ชื่อว่า พยัญชนะ (คำ) เพราะอรรถว่า ประกาศอรรถ

---

๑ *อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘*

อภิลาปะ เสียง ที่ชื่อว่า อภิลาป เพราะอรรถว่าเป็นเสียงที่บุคคลพูด คือ ลำดับแห่งการประชุมของอักษรที่เป็นไปตามเสียง

ก็**บัญญัตินั้นมีอยู่ ๒ อย่าง** คือ ปญฺญาปิยตฺตาปญฺญตฺติ (การแต่งตั้งเพราะต้องการรู้ความหมาย) ๑ ปญฺญาปนโตปญฺญตฺติ (การแต่งตั้งโดยให้รู้อรรถตามเสียง) ๑

บัญญัติทั้งหลายมีประการต่างๆ ดังนี้

สันตานบัญญัติ บัญญัติที่เทียบอาการ คือ ความเปลี่ยนแปลงสืบต่อของภูตนั้นๆ คือบัญญัติว่า แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น

สมุหบัญญัติ บัญญัติที่หมายถึงอาการ คือ การประชุมแห่งสัมภาระ เช่น บัญญัติว่า รถ เกวียน เป็นต้น

สมมติบัญญัติ บัญญัติเป็นต้นว่า บุรุษ บุคคล หมายถึงขันธปัญจกะ

ทิสาบัญญัติ บัญญัติทิศ หมายถึง ความหมุนเวียนของพระจันทร์ มีทิศตะวันออก เป็นต้น

กาลบัญญัติ บัญญัติกาลเวลา เช่น เวลาเช้า เป็นต้น

มาสาทิบัญญัติ บัญญัติเดือน ฤดู และชื่อเดือน มีวิสาขมาสเป็นต้น

อากาสบัญญัติ บัญญัติ หลุม ถ้ำ หมายถึง อาการที่มหาภูตรูปไม่จรดถึงกัน

นิมิตตบัญญัติ บัญญัติกสิณนิมิต หมายถึง ภูตนิมิตนั้นๆ และอาการพิเศษที่สืบเนื่องกันของภาวนา

ก็บัญญัติที่มีความแตกต่างกันดังที่กล่าวมาแล้วด้วยประการอย่างนี้ แม้จะไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์ก็เป็นอารมณ์แห่งจิตตุปปาทโดยอาการ คือ เงาของอรรถ (ส่วนเปรียบของปรมัตถ์) ถูกกำหนดหมายโดยอาการนั้นๆ เพราะเทียบเคียง คือเปรียบเทียบ ได้แก่ ทำอาการสัณฐานเป็นต้นนั้นๆ ให้เป็นเหตุกล่าวกัน เข้าใจกัน เรียกร้องกัน ให้รู้ความหมายกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบัญญัติ

โลภมูลจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น แม้ว่าจะเป็นโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด คือ เป็นโลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ก็ไม่ใช่ว่ายินดีพอใจแต่เฉพาะปรมัตถธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเท่านั้น แต่ยังยินดีพอใจตลอดไป จนกระทั่งบัญญัติต่างๆ ทั้งนิมิต อนุพยัญชนะ ชื่อต่างๆ และเรื่องราวต่างๆ ด้วย

ฉะนั้น ในขณะนี้ถ้าสอบถามกันก็ตอบได้แล้วว่า ส่วนมากในชีวิตประจำวันนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์จนกระทั่งปิดบังไม่ให้รู้ลักษณะของปรมัตถธรรมตามความเป็นจริง

ถ. ที่ว่าองุ่นหรือภาพองุ่น เวลาเราไปแตะต้องมัน อ่อนแข็งอย่างนี้เป็นปรมัตถ์ รสขององุ่นเป็นปรมัตถ์ หลายๆ อย่างรวมกันก็เป็นองุ่นจริงๆ ที่เรียกว่าบัญญัติ เพราะฉะนั้นบัญญัติก็เป็นของจริง

สุ. รูป รส เกิดแล้วก็ดับไป เพราะว่ามีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต รูปสีที่เห็นว่าเป็นองุ่นก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว รูปมีอายุเพียงแค่ ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น จะมีองุ่นไหม

ถ. มีในความจำ

สุ. ฉะนั้น ก็เป็นบัญญัติว่าสิ่งนั้นเป็นองุ่น แต่ความจริงสิ่งนั้นคือรสที่เกิดแล้วดับ สิ่งนั้นคือแข็งที่เกิดแล้วดับ

ถ. บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์หลาย ๆ อย่างมารวมกันเป็นกลุ่มก้อน

สุ. เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่รวมกันก็ยึดถืออาการที่ปรากฏรวมกันนั้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ถ. บัญญัติไม่ใช่ของจริงหรือ บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์หลาย ๆ อย่าง อ่อน แข็ง เย็น ร้อน สี กลิ่น รส รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นวัตถุมีสีอย่างนั้น สัณฐานอย่างนั้น หรือว่ามีรูปร่างสัณฐานอย่างนั้นก็เป็นบุคคลนั้น บัญญัติก็มาจากปรมัตถ์

สุ. ที่จะรู้ได้ว่าบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรมนั้น จะต้องแยกปรมัตถ-ธรรมที่เกิดรวมกันออกเป็นปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะที่ปรากฏแต่ละทวาร และต้องประจักษ์การเกิดดับของรูปที่ปรากฏแต่ละทวาร สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิตแล้วก็ดับ รูปที่เกิดมาชั่ว ๑๗ ขณะจิตนั้น ยังไม่ทันยืนหรือเดิน หรือทำอะไรทั้งนั้น เพราะที่ยกมือขึ้นก็เกิน ๑๗ ขณะจิตแล้ว ฉะนั้น ที่เห็นเป็นคนเดิน หรือเห็นเป็นคนยกมือ ก็แสดงให้เห็นว่า รูปดับแล้วเกิดสืบต่อ ปรากฏทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีหลายวาระโดยมีภวังค์คั่นจนปรากฏเป็นคนกำลังเดินหรือกำลังยกมือ แต่ตามความเป็นจริง ๑๗ ขณะจิตนั้นเร็วมาก ซึ่งพิจารณาเข้าใจตามได้ว่า รูปที่ปรากฏทางตาซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิตนั้น ต้องดับก่อนที่จะได้ยินเสียง ทั้ง ๆ ที่ปรากฏเสมือนว่าทั้งได้ยินและทั้งเห็นด้วยนั้น แต่ระหว่างจิตได้ยินกับจิตเห็นนั้นก็ห่างกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะ จิตเห็นต้องดับไปก่อนจิตได้ยินจึงเกิดขึ้นได้

ฉะนั้น ที่ปรากฏเสมือนทั้งได้ยินและเห็นด้วยนั้น ก็เพราะรูปเกิดดับปรากฏสืบต่อทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีมากมายโดยมีภวังค์คั่น จนกระทั่งปรากฏเป็นคนกำลังเดิน หรือว่ากำลังยกมือ และกำลังเคลื่อนไหว เป็นต้น แต่เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม จึงยึดถือโดยบัญญัติสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นคนบ้าง เป็นหญิงบ้าง ชายบ้าง วัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง แต่ควรระลึกว่าตั้งแต่เริ่มศึกษาปรมัตถธรรมนั้นรู้ว่า ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริงซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่วัตถุสิ่งใดๆ ธรรมที่เป็นสัจจธรรมนั้นต้องเป็นความจริงตั้งแต่ต้นไปจนตลอดจนกว่าจะอบรมเจริญปัญญาขึ้นถึงขั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมตามที่ชินหูและพูดตามว่า ปรมัตถธรรมเป็นสิ่งที่มีจริง แต่ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน รสมีจริง แข็งมีจริง บัญญัติรสและแข็งนั้นว่าองุ่น แต่สิ่งที่มีจริงคือรูปเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะฉะนั้น จึงไม่มีองุ่น ไม่มีสัตว์บุคคล มีแต่เพียงรูปธรรมและนามธรรมซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว

ปรมัตถธรรมเป็นปรมัตถธรรม ไม่ใช่บัญญัติ **การศึกษาและการปฏิบัติธรรมจะต้องตรงตามที่ได้ศึกษาแม้ในตอนต้น และต้องตรงต่อลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง** เช่นตามที่ศึกษาว่าปรมัตถธรรมเป็นอนัตตานั้น ก็จะต้องเข้าถึงอรรถของปรมัตถธรรมทั้งขั้นของการฟัง การพิจารณา การอบรมเจริญปัญญาจนประจักษ์แจ้งความจริงตามที่ได้ศึกษาแล้วด้วย

ถ. เมื่อกี้ที่คุณผู้ฟังถามว่า บัญญัติก็เป็นของจริงใช่ไหม ถ้าจะพูดว่า ของจริงที่ท่านแยกไว้ว่าเป็นปรมัตถสัจจะ และสมมติสัจจะ บัญญัติจะเป็นสมมติสัจจะได้ไหม

สุ. ได้ แต่บัญญัติไม่ใช่ปรมัตถ์ อย่างชื่อองุ่น ชื่อองุ่นไม่มีรสอะไรทั้งนั้น แต่รสเป็นสภาพธรรมที่มีจริง และบัญญัติรสนั้นว่าเป็นองุ่น

โลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์นั้น นอกจากจะพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และพอใจบัญญัติในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังพอใจในมิจฉาสมาธิได้ เช่น ผู้ที่พอใจในการบริหารร่างกาย รู้ว่าถ้าฝึกแบบโยคะโดยให้จิตตั้งมั่น จดจ้องที่ลมหายใจ จะทำให้ร่างกายแข็งแรง ในขณะนั้นเป็นการทำสมาธิประเภทหนึ่ง ซึ่งเมื่อไม่ใช่กุศลจิตก็จะต้องเป็นโลภมูลจิต ซึ่งเป็นมิจฉาสมาธิ แต่ผู้นั้นไม่ได้เห็นผิดว่านี่เป็นหนทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม ขณะนั้นเป็นแต่เพียงความพอใจที่จะทำสมาธิ และรู้ว่าในขณะนั้นมีความต้องการสมาธิเพื่อประโยชน์แก่สุขภาพร่างกาย ไม่ใช่เห็นผิดโดยยึดถือว่าต้องทำอย่างนี้เสียก่อนแล้วภายหลังจึงมาพิจารณานามธรรมและรูปธรรม จะได้เร็วขึ้น ซึ่งถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็ไม่เข้าใจลักษณะของสัมมาสติ ไม่รู้ว่าสัมมาสติเป็นอนัตตา เพราะไม่ใช่ว่าให้ไปทำมิจฉาสมาธิก่อน แล้วจะได้มาเกื้อกูลให้ปัญญาสามารถที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ แต่การที่สติจะเป็นสัมมาสติเป็นมัคค์ ๑ ในมัคค์มีองค์ ๘ ได้ก็ต่อเมื่อมีสัมมา-ทิฏฐิ ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่สติจะต้องระลึกโดยถูกต้องและละเอียดขึ้น เป็นสังขารขันธ์ปรุงแต่งให้สติเกิด ระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง เช่น ทางตาที่กำลังเห็น ก็จะรู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะใดเป็นปรมัตถ์ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ไม่ว่าจะดูโทรทัศน์หรือดูกีฬาอะไรก็ตามแต่ จะอ่านหนังสือ จะดูภาพเขียน ก็จะรู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะใดเป็นปรมัตถ์ เพราะมิฉะนั้นแล้ว อาจจะคิดว่าเรื่องในโทรทัศน์เป็นบัญญัติ แต่ขณะที่ไม่ใช่เรื่องในโทรทัศน์นั้นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริงแล้วทั้งเรื่องในโทรทัศน์และไม่ใช่ในโทรทัศน์ก็เป็นบัญญัติทั้งนั้น แม้แต่ชื่อของทุกท่านก็เป็นนามบัญญัติ เป็นคำที่ตั้งขึ้นเพื่อให้รู้ว่าหมายความถึงจิต เจตสิก รูปใดที่เกิดรวมกัน ที่สมมติขึ้นเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้

มิจฉาสมาธิที่เป็นโลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ต่างกับโลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ซึ่งเข้าใจว่ามิจฉาสมาธินั้นเป็นทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม มิจฉาสมาธิมีทั่วไปในทุกประเทศ เพราะการทำสมาธิขณะใดก็ตามที่ไม่ใช่กุศลญาณสัมปยุตต์ คือไม่ประกอบด้วยปัญญา ขณะนั้นก็ต้องเป็นมิจฉาสมาธิ ถ้าใครเข้าใจว่ามิจฉาสมาธิเป็นหนทางที่จะทำให้สติระลึกลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้เร็วขึ้นก็เข้าใจผิด **เพราะสัมมาสติจะระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ก็เมื่อเข้าใจลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏเสียก่อน** แต่ไม่ใช่โดยอาศัยการทำมิจฉาสมาธิเสียก่อน

ถ. ในลักขณาทิจตุกกะบอกว่าสมาธิเป็นเหตุใกล้ของวิปัสสนา

สุ. หมายถึงสมาธิอะไร

ถ. ก็คงจะเป็นสัมมาสมาธิ จึงจะเป็นเหตุใกล้

สุ. ต้องเป็นสัมมาสมาธิที่เกิดร่วมกับสัมมาสติ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวายามะ

บัญญัติอารมณ์ เป็นอารมณ์ของจิตในชีวิตประจำวัน ในขณะที่จิตไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น ลองคิดดูว่าวันหนึ่งๆ จะมีบัญญัติเป็นอารมณ์มากไหม ทางตาที่กำลังเห็นก็มีเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหูที่ได้ยินก็มีเรื่องของเสียงที่ได้ยิน ทางจมูกที่ได้กลิ่นก็มีเรื่องของกลิ่น ทางลิ้นที่ลิ้มรสก็มีเรื่องของรส ทางกายที่กระทบสัมผัสก็มีเรื่องของโผฏฐัพพารมณ์ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นทางใจนั้นรู้สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ และคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ของอารมณ์เหล่านั้น จะมีอารมณ์อื่นอีกไหม ในวันหนึ่งๆ นอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ ในวันหนึ่งๆ ทั้งชาตินี้ ชาติก่อน ชาติหน้า ทุกภูมิทุกโลกจะมีอารมณ์อื่นนอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ไหม ไม่ได้ เพราะว่าอารมณ์มี ๖ เท่านั้น และในอารมณ์ ๖ นี้ นอกจากปรมัตถธรรมแล้วก็เป็นบัญญัติ ฉะนั้น จึงไม่มีอารมณ์อื่นอีก

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์หรือเปล่า

ชีวิตประจำวันของทุกสัตว์บุคคลนั้น เมื่อจักขุทวารวิถีจิตดับหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็มีปรมัตถอารมณ์เดียวกับทางจักขุทวารวิถีจิตที่เพิ่งดับไปวาระ ๑ และเมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว มโนทวารวิถีจิตที่เกิดต่อก็นึกถึงรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นรูปประเภทหนึ่งซึ่งเกิดกับธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เอาสีออกจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ได้ไหม ไม่ได้เลย เพราะที่ใดก็ตามที่มีมหาภูตรูป ๔ ที่นั้นต้องมีรูปสี (วัณณะ) กลิ่น รส โอชา รวมอยู่ด้วยแยกกันไม่ได้เลย เมื่อเอาสีออกไปจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีจึงปรากฏให้เห็นทางตา และสัญญาจำหมายเป็นรูปร่างสัณฐานให้รู้บัญญัติว่า สิ่งที่

ปรากฏให้เห็นนั้นเป็นอะไร ถ้าไม่มีสีเลย เอาสีออกจากมหาภูตรูปหมด จะเห็นเป็นคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของต่าง ๆ ได้ไหม แม้จิตก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตาไม่ได้เลย เพราะไม่มีสิ่งที่กระทบจักขุปสาท

ฉะนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์หรือเปล่า ต้องมีการฟังพระธรรมนั้นต้องพิจารณาเหตุผลของสภาพธรรมประกอบกันด้วย อารมณ์มี ๒ อย่าง คือ **ปรมัตถธรรม**และ**บัญญัติ** ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นต้องมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ที่กล่าวย้ำบ่อย ๆ ก็เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏให้ถูกต้องว่า ในขณะที่มีสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเป็นสีสันวัณณะต่าง ๆ นั้น เมื่อสีแยกจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีที่เกิดกับมหาภูตรูปจึงปรากฏให้เห็นเป็นบัญญัติต่าง ๆ ขึ้น เมื่อสติปัฏฐานเกิดก็แยกระลึกพิจารณาสังเกตรู้ได้ถูกต้องว่า สิ่งที่กำลังปรากฏเป็นสีสันต่าง ๆ นั้นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่ปรากฏทางตา และขณะที่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นอะไร ก็เป็นวิถีจิตที่รู้ทางมโนทวาร

เมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้วก็จะเห็นได้ว่า ในชีวิตประจำวันของทุกสัตว์บุคคลนั้น บางขณะจิตมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ และบางขณะก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์สืบต่อกัน เช่น ทางตาก็ไม่ได้มีแต่จักขุทวารวิถีจิตซึ่งมีแต่สีเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อจักขุทวารวิถีจิตดับหมดแล้วภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรับรู้สีต่อจากจักขุทวารวิถี เมื่อมโนทวารวิถีจิตวาระแรกดับหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่นแล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อไปก็เกิดขึ้น มีบัญญัติเป็นอารมณ์ มิฉะนั้นแล้วจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ถ้าไม่รู้บัญญัติว่าเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นอาหาร เป็นถ้วย เป็นจาน เป็นช้อน ฯลฯ ก็จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้เลย สัตว์ดิรัจฉานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ไหม ต้องมีเหมือนกัน ถ้าไม่มีบัญญัติ

เป็นอารมณ์ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ย่อมมีชีวิตอยู่ไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าอะไรเป็นอาหาร อะไรไม่ใช่อาหาร

ผู้ที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย พระอนาคามีบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระโสดาบันบุคคล และปุถุชน ต่างกันอย่างไรหรือไม่ต่างกันเลย **ผู้ที่เป็นพระอริยเจ้ากับผู้ที่เป็นปุถุชนต่างกันที่ปัญญา** ปุถุชนที่ไม่รู้เรื่องปรมัตถธรรมเลยก็ยึดถือว่าบัญญัติเป็นสิ่งที่จริง แต่**ผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมแล้วรู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา** สภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจไม่เที่ยง และบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม ที่ชื่อว่าบัญญัตินั้นเพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกขณะรู้ความหมาย หรืออรรถของสิ่งที่ปรากฏ ถ้าไม่มีจิต เจตสิก มีบัญญัติได้ไหม สภาพธรรมเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ตามเหตุผล ถ้าไม่มีจิต เจตสิก จะมีบัญญัติไม่ได้ ถ้ามีแต่รูปธรรมเท่านั้นไม่มีนามธรรมเลย ไม่มีจิต เจตสิกเลย จะมีบัญญัติไหม ไม่มี เพราะว่ารูปไม่ใช่สภาพที่รู้อารมณ์ จิตและเจตสิกเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ ถ้าจิตและเจตสิกไม่เกิดก็ไม่มีการรู้บัญญัติ การมีบัญญัติเป็นอารมณ์ของผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลกับผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลนั้น ต่างกันที่ผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่มีจริง แต่ผู้ที่เป็นอริยบุคคลรู้ว่าจิตขณะใดมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ และจิตขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์

ขณะใดที่จิตรู้บัญญัติ คือกำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิหรือเปล่า แล้วแต่ประเภทของจิตที่กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ พระอริยบุคคลทั้งหลายมีบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่พระอริยบุคคลทั้งหลายไม่มีมิจฉาทิฏฐิ เพราะพระอริยบุคคลทั้งหลายดับ

ทิฏฐิเจตสิกเป็นสมุจเฉท ถ้าไม่พิจารณาโดยละเอียดก็จะไม่รู้ว่าโลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์กับโลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ต่างกันอย่างไร โลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ยินดีพอใจในอารมณ์ทุกอย่าง พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา พอใจเสียงที่ปรากฏทางหู และบัญญัติของเสียงที่ได้ยินทางหูด้วย ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยนัยเดียวกันเป็นชีวิตปกติประจำวัน ขณะใดที่ไม่มีความคิดเห็นผิดในเรื่องสภาพธรรม ขณะนั้นไม่ใช่โลภมูลจิตทิฏฐิคตสัมปยุตต์

พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคล มีโลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ พระอนาคามีบุคคลมีโลภมูลจิตทิฏฐิคตวิปปยุตต์ในธัมมารมณ์ เพราะดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ ซึ่งเป็นกามอารมณ์เป็นสมุจเฉท ส่วนพระอรหันต์นั้น แม้ว่ามีอารมณ์ ๖ แต่ก็ไม่มีทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะพระอรหันต์ดับกิเลสและอกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทเฉท ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น ถึงแม้จะรู้ลักษณะของอารมณ์ตามความเป็นจริงว่า ขณะใดเป็นปรมัตถธรรม ขณะใดเป็นบัญญัติ แม้กระนั้น เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสหมด จึงยังมีปัจจัยที่จะให้เป็นสุข เป็นทุกข์ ยินดี ยินร้ายไปตามปรมัตถอารมณ์และบัญญัติอารมณ์ตามขั้นของบุคคลนั้นๆ

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า ขณะใดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ขณะที่ยึดมั่นในบัญญัติต่างๆ ด้วยความเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่ใช่ปรมัตถธรรมนั้นมีจริง ในขณะนั้นเป็นสักกายทิฏฐิ เมื่อบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม แต่เห็นผิด ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่เป็นตัวตนจริงๆ เป็นสัตว์บุคคล เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ จริงๆ จึงเป็นความเห็นผิด เป็นสักกายทิฏฐิ เมื่อสักกายทิฏฐิยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท ก็ย่อมจะเป็น

ปัจจัยให้เกิดความเห็นผิดประการต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น เห็นว่ากรรมไม่มี ผลของกรรมไม่มี เห็นว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงสร้างโลกและสัตว์บุคคลทั้งหลายทั้งปวง เมื่อไม่รู้ปัจจัยที่ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ทำให้เกิดความเห็นผิดต่างๆ แต่ในขณะใดก็ตามที่จิตมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นไม่ใช่มีมิจฉาทิฏฐิทุกครั้ง เพราะมิจฉา-ทิฏฐิต้องเป็นขณะที่ยึดมั่นในความเห็นผิดต่างๆ

บัญญัติเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ไหม ได้ เป็นอยู่เป็นประจำ โลภมูลจิตเกิดพอใจในบัญญัติ โทสมูลจิตเกิดไม่พอใจในบัญญัติ เช่น ไม่พอใจคนนั้น ไม่พอใจคนนี้ ในขณะนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นอกุศลประเภทใดก็ตาม

บัญญัติเป็นอารมณ์ของกุศลจิตได้ไหม ได้ เพราะชีวิตตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างไม่ได้เลย ในขณะที่ให้ทาน ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่จะให้นั้นเป็นอะไร กุศลจิตก็เกิดไม่ได้ ในขณะที่วิรัติทุจริตรักษาศีล ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ก็จะมีการวิรัติทุจริตไม่ได้ ในขณะที่อบรมเจริญความสงบของจิตซึ่งเป็นสมถภาวนา มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ไหม บางท่านอาจจะคิดว่ายังไม่ได้ศึกษาเรื่องของสมถภาวนาหรืออารมณ์ของสมถภาวนาโดยละเอียด จึงตอบไม่ได้ แต่ถ้าไม่ลืมความจริงที่ว่า ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ก็พอที่จะรู้ได้ว่าแม้สมถภาวนาก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ด้วย

นอกจากสติปัฏฐานและปัญจทวารวิถีจิตแล้ว จิตขณะอื่นย่อมมีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ การที่จะรู้ว่าสภาพธรรมใดเป็นปรมัตถธรรมนั้นต้องอาศัยการอบรมเจริญสติปัฏฐานเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ถ้าขณะใด

สติปัฏฐานไม่เกิด ขณะนั้นก็ไม่มีการพิจารณาศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม ฉะนั้น ชีวิตปกติประจำวันจึงมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์บ้าง มีบัญญัติเป็นอารมณ์บ้าง

การอบรมเจริญสติปัฏฐานเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการอบรมเจริญปัญญารู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ถ. สติปัฏฐานไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ถูกหรือผิด

ส. ถูก

ถ. เจริญสติปัฏฐานโดยพยายามไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ ถูกหรือผิด

สุ. **ผิด** เพราะว่าไม่ใช่ชีวิตตามความเป็นจริง ใครจะยับยั้งไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ได้ แต่ปัญญาจะอบรมเจริญขึ้นจนสามารถรู้ได้ว่า ขณะที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์นั้น คือจิตซึ่งเป็นนามธรรมกำลังรู้บัญญัติ มิฉะนั้นจะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อบรมเจริญสติปัฏฐานจึงไม่ใช่พยายามที่จะไม่คิดอะไรเลย หรือพยายามที่จะไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาที่เคยเห็น ที่เคยรู้ตามปกตินั้นเป็นอะไร ถ้าพยายามทำอย่างนั้นก็จะไม่สามารถรู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ว่า ขณะที่กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์นั้นก็เป็นนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้น สติปัฏฐานระลึก ศึกษาพิจารณา สังเกตว่าขณะใดที่คิดนึกขณะนั้นเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ ไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคล และรู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลายว่ายับยั้งจิตไม่ให้เกิดขึ้น นึกคิดเรื่องราวต่างๆ ไม่ได้ ฉะนั้น ปัญญาจึงจะต้องรู้ทั่วในลักษณะของนามธรรมต่างๆ ที่มีอารมณ์ต่างๆ ทั้งทางตา ทาง

หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงจะหมดความสงสัยในลักษณะของนามธรรมได้ แต่ถ้าไปกั้นไว้ไม่ให้รู้บัญญัติ ไม่ให้คิดนึกก็ไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญา เพราะไม่มีใครจะห้ามการเกิดขึ้นเป็นไปของสภาพธรรมทั้งหลายในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริงได้ แต่เพราะความไม่รู้ จึงทำให้เข้าใจว่าจะพยายามไม่ให้จิตคิดนึก หรือจะพยายามไม่ให้รู้บัญญัติของสิ่งที่ปรากฏ

เพราะฉะนั้นจึงพิจารณาจากหนทางปฏิบัติได้ว่า หนทางปฏิบัติใดไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญาที่ศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม แต่พยายามทำให้ผิดปกติจากชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง หนทางนั้นก็เป็น**มิจฉามัคค์** คือ เป็นมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ ไม่ใช่ **สัมมามัคค์**ซึ่งเป็นการอบรมเจริญสติ-ปัฏฐาน อบรมเจริญวิปัสสนา

การไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และไม่รู้เหตุและผลของสภาพธรรมนั้นๆ ตามความเป็นจริง ทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น เห็นผิด และพอใจแสวงหาหนทางปฏิบัติที่ผิดด้วยความไม่รู้ แม้ในขณะที่เห็นสีต่างๆ สิ่งต่างๆ ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคมัคคสังยุตต์ พราหมณสูตร ข้อ ๑๒ มีข้อความโดยย่อว่า สาวัตถีนิทาน (คือ เรื่องนี้เกิดที่พระนครสาวัตถี)

ครั้งนั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์นุ่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ได้เห็นชาณุสโสณีพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน ได้ยินว่าม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว ด้ามประตักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ผ้านุ่งขาว รองเท้าขาว พัดวาลวิชนีที่ด้าม

พัดก็ขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ

(เพียงเห็นสีขาวก็เข้าใจผิดได้เมื่อไม่รู้สภาพธรรม ไม่รู้หนทางที่จะประจักษ์แจ้งในสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ก็แสวงหาหนทางอื่นแล้วก็เข้าใจผิดว่ายานที่มีสีขาวเป็นยานที่ประเสริฐ)

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว เวลาปัจฉาภัตรกลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลเล่าเรื่องที่เห็นชาณุสโสณีพราหมณ์ให้พระผู้มีพระภาคฟัง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอริยมัคค์มีองค์ ๘ ว่า เป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลส ไม่ใช่รถขาวและทุกอย่างขาว แล้วได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อริยมัคคญาณนั้นมีธรรม คือ **ศรัทธากับปัญญา**เป็นแอก มี**ศรัทธา**เป็นทูบ มี**หิริ**เป็นงอน มี**ใจ**เป็นเชือกชัก มี**สติ**เป็นสารถีผู้ควบคุม รถนี้มี**ศีล**เป็นเครื่องประดับ มี**ฌาน**เป็นเพลา มี**ความเพียร**เป็นล้อ มี**อุเบกขา**และสมาธิเป็นทูบ มี**ความไม่อยากได้**เป็นประทุน กุลบุตรใดมี**ความไม่พยาบาท ความไม่เบียดเบียนและวิเวก**เป็นอาวุธ มี**ความอดทน**เป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้เกิดแล้วในตนของบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมออกไปจากโลกโดยความแน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้

(แสดงให้เห็นว่า รถสีขาวและเครื่องประดับขาวหมดไม่ใช่อริยยาน)

ในอรรถกถาพราหมณสูตร มีข้อความว่า ชาณุสโสณีพราหมณ์ย่อมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้งหนึ่ง โดยมีคนประกาศไปล่วงหน้าว่า แต่นี้ไปพราหมณ์นั้นจะกระทำประทักษิณนครโดยวันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้วกำลังออกไปจากพระนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หลีกไป (พอได้ข่าวว่าชาณุสโสณีพราหมณ์จะประทักษิณ แม้คนที่มีธุระจะออกไปจากนครก็ยังไม่ไป) แม้ชนเหล่าใดหลีกไปแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมกลับ เพื่อที่จะได้ดูชาณุสโสณีพราหมณ์กระทำประทักษิณพระนคร ด้วยคิดว่าพวกเราจะได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ

พราหมณ์ย่อมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลายกวาดถนนในนครในกาลนั้นแต่เช้าตรู่ เกลี่ยทรายลง โปรยด้วยดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวตอกเป็นที่ ๕ ให้ตั้งหม้อน้ำ ช่วยกันยกต้นกล้วยทั้งหลายและธงทั้งหลายขึ้น แล้วย่อมทำนครทั้งสิ้นให้อบอวลด้วยกลิ่นธูป พราหมณ์ประทักษิณนครด้วยรถเครื่องประดับ คือ ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน รถมีล้อและซี่กงทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน (คือ ขาวหมดไม่ว่าจะเป็นด้วยเงินหรือด้วยเครื่องประดับใดๆ ทั้งสิ้น) รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ ๑ และรถเครื่องประดับ ๑ รถรบมีสัณฐานสี่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก สามารถบรรทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน แต่รถเครื่องประดับนั้นเป็นรถใหญ่ คือ ยาวและกว้าง คนถือร่ม ถือวาลวิชนี ถือพัดใบตาลย่อมอยู่ในรถนั้น ๘ คน หรือ ๑๐ คน สามารถจะยืนก็ได้ นอนก็ได้ตามสบายในรถนั้น และม้าที่เทียมรถนั้นก็ขาว เครื่องประดับของม้าเหล่านั้นได้เป็นของที่สำเร็จด้วยเงินทั้งหมด รถชื่อว่าขาวเพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับด้วยงาในที่นั้นๆ รถเหล่าอื่นหุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนังเสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉันใด รถของ

ชาณุสโสณีพราหมณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าได้หุ้มด้วยผ้าอย่างดี เชือกอันหุ้มด้วยเงินและแก้วประพาฬ แม้ด้ามประตักก็หุ้มด้วยเงิน แม้ร่มที่เขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถก็ขาว ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง ๗ นิ้วก็ขาว ผ้านุ่งขาว คือมีสีดังก้อนฟองน้ำในผ้าเหล่านั้น ผ้านุ่งมีราคา ๕๐๐ ผ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง และสำหรับรองเท้านั้น คนเดินทางหรือคนผู้เข้าสู่ดงย่อมมีได้ แต่ส่วนรองเท้านี้สำหรับขึ้นรถเป็นเครื่องประดับเท้าที่ผสมเงิน จามรและพัดวาลวิชนีมีสีขาว มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก ก็เครื่องประดับเฉพาะเท่านี้ขาว ได้มีแล้วแก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แม้เครื่องประดับของพราหมณ์ก็ทำด้วยเงิน มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้นลูบไล้ขาว ประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่ต่างหู แม้พราหมณ์ผู้เป็นบริวารของเขาประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน ก็ประดับขาวล้วนทั้งหมด ทั้งเสื้อผ้า ดอกไม้และเครื่องประดับตัวด้วยประมาณเท่านั้นเหมือนกัน

ชาณุสโสณีพราหมณ์สนานศีรษะแต่เช้าตรู่ บริโภคอาหารเช้าแล้วก็แต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มมีผ้านุ่งขาว เป็นต้น ลงจากปราสาทขึ้นรถ พวกพราหมณ์ก็ตกแต่งด้วยผ้า เครื่องลูบไล้ และดอกไม้ขาวทั้งหมด ถือร่มขาวแวดล้อมชาณุสโสณีพราหมณ์

ต่อจากนั้นชนทั้งหลายก็ย่อมโปรยผลาผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน เพื่อการประชุมของมหาชน ต่อจากนั้นก็ย่อมโปรยเงินมาสก ต่อจากนั้นก็โปรยกหาปณะทั้งหมด มหาชนย่อมประชุมกันโห่ร้องและโยนผ้า พราหมณ์ย่อมเที่ยวไปสู่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชนทั้งหลายผู้มีความต้องการมงคลและต้องการสวัสดี เป็นต้น กระทำมงคลและสวัสดีอยู่ มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้นไปบนปราสาท มีชั้นเดียว เป็นต้น เปิดช่อง

หน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้วแลดูอยู่ แม้พราหมณ์ย่อมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใต้ คล้ายจะครอบครองนครด้วยยศและสิริสมบัติของตน

เมื่อมหาชนเห็นรถนั้นก็กล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่นยานอันประเสริฐหนอ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ ธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้ที่กล่าวสรรเสริญ แล้วก็ย่อมให้ขับร้องเพลงขับสรรเสริญทาริกาทั้งหลายของตนว่า เป็นผู้น่ารักน่าดู มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่บุตรหลานเหล่านั้นก็หาเป็นผู้น่ารักหรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่ มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นยานนั้นจะชื่อว่าเป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็หามิได้ ที่จริงนั้น ยานนั้นเป็นของลามก เลว

ดูกร อานนท์ แต่โดยปรมัตถ์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมัคค์มีองค์ ๘ นี้เท่านั้นแล ก็อริยมัคค์นี้ประเสริฐเพราะปราศจากโทษทั้งปวง ด้วยว่าพระอริยะทั้งหลายย่อมไปสู่นิพพานด้วยอริยมัคค์นี้ ดังนั้นจึงควรกล่าวว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง เพราะเป็นธรรมและเป็นยาน ว่าเป็นรถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะไม่มีสิ่งอื่นอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว

นี้คือความต่างกัน ซึ่งเกิดจากเพียงการเห็นก็ทำให้เกิดความเห็นผิด ความเข้าใจหนทางปฏิบัติผิด เพราะคิดว่าสีขาวจะเป็นมงคลทำให้เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หรือหมดกิเลสได้ แต่ความจริงนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่จริงยานนั้นเป็นของลามก เลว เพราะว่าทำให้คนเข้าใจผิด คิดว่าเป็นยานประเสริฐ เพราะฉะนั้น การที่จะรู้สภาพธรรมตาม

ความเป็นจริง จึงไม่เกี่ยวกับเรื่องสีของเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องประดับตกแต่ง แต่ว่า เมื่อใดที่สติปัญญาเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ จึงชื่อว่ายานนั้นมีในผู้นั้นที่จะนำไปสู่การดับกิเลสได้

ภาคผนวก

จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท

จิต ๘๙ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรูปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

จิต ๑๒๑ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรูปาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๔๐	ดวง

กามาวจรจิต เป็นจิตขั้นต้นซึ่งเกิดดับเป็นปกติประจำวันทุกขณะ ไม่ว่าจะหลับหรือตื่น รูปปรมัตถ์เป็นกามอารมณ์ ในบรรดารูปปรมัตถ์ ๒๘ รูปนั้น รูปปรมัตถ์ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ตามปกติทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นมี ๗ รูป เรียกว่าโคจรรูป หรือ วิสยรูป (รูปซึ่งเป็นวิสัยเป็นโคจร คือ เป็นรูปที่จิตย่อมเกิดขึ้นรู้เป็นปกติ) ได้แก่ รูปารมณ์ (วัณณะ ปรากฏเมื่อกระทบจักขุปสาทรูป) ๑ รูป สัททารมณ์ (เสียง ปรากฏเมื่อกระทบโสตปสาทรูป) ๑ รูป คันธารมณ์ (กลิ่น ปรากฏเมื่อกระทบฆานปสาทรูป) ๑ รูป รสารมณ์ (รส ปรากฏเมื่อกระทบชิวหาปสาทรูป) ๑ รูป โผฏฐัพพารมณ์ ๓ รูป (อ่อนหรือแข็งเป็นธาตุดิน ๑

เย็นหรือร้อนเป็นธาตุไฟ ๑ ตึงหรือไหวเป็นธาตุลม ๑ ปรากฏเมื่อกระทบกับกายปสาทรูป)

จิตที่เกิดดับตามปกติในชีวิตทุกๆ ขณะนั้น เป็นจิตขั้นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นไปกับรูปเหล่านี้ คือ มีรูปเหล่านี้เป็นอารมณ์ หรือคิดนึกเรื่องรูปเหล่านี้

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกจิต	๑๘	ดวง
กามโสภณจิต	๒๔	ดวง

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เพราะมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง โมหมูลจิต ๒ ดวง

มูล คือต้นเหตุของอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น มี ๓ คือ โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ รวมเป็นอกุศลเหตุ หรืออกุศลมูล ๓

โลภมูลจิต คือ จิตที่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงทำให้พอใจติดข้องในอารมณ์ที่ปรากฏ โลภมูลจิตมี ๘ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (โสมนสฺสสหคตํ) ความรู้สึก

ดีใจเป็นสุข เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ) คือ มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง (อสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๒ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง (สสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๓ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ) คือ ไม่มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลังเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา (**อุเปกฺขาสหคตํ**) ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โทสมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง ไม่พอใจในอารมณ์ โทสมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนา ความรู้สึกไม่สบายใจและเกิดร่วมกับปฏิฆะ (โทสเจตสิก) ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาและโทสเจตสิก เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โมหมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโมหเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หลง ไม่รู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย โมหมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจฉาเจตสิก) ในความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย

ดวงที่ ๒ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบกับความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจเจตสิก)

จิตดวงหนึ่งๆ นั้นมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยหลายประเภท จิตดวงหนึ่งๆ จะมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากน้อยต่างกันตามประเภทของจิตนั้นๆ จิตทุกดวงต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วยตามประเภทของจิตนั้นๆ

อกุศลจิตทุกดวงต้องมีอกุศลสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตทุกดวง) ๔ ดวงเกิดร่วมด้วย คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่รังเกียจบาป) ๑ อโนตตัปปเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรม) ๑ และอุทธัจจเจตสิก (สภาพธรรมที่ฟุ้งซ่านไปตามอกุศลธรรม) ๑

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยมูล (อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ) คือ

โมหมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทสมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โลภมูลจิต ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยเวทนา ๓ (อุเบกขาเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา) คือ

อุเบกขาเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตและโมหมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตไม่ได้

โสมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตและโมหมูลจิตไม่ได้

โทมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง เท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย

สำหรับอกุศลจิตดวงสุดท้าย คือ โมหมูลจิตดวงที่ ๒ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ นั้น เป็นโมหมูลจิตที่ไม่มีวิจิกิจฉาเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่ก็เป็นอกุศลจิตประเภทหนึ่ง เพราะมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย ขณะใดที่ไม่เป็นโลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ อกุศลจิตขณะนั้นก็เป็นโมหมูลจิตอุทธัจจสัมปยุตต์

เมื่ออกุศลจิตขณะใดมีกำลังแรงกล้า ก็จะเป็นเหตุให้เจตนากระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

กายกรรม ๓ ได้แก่ ปาณาติปาต (ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต) ๑ อทินนาทาน (ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้มาเป็นของตน) ๑ กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) ๑

วจีกรรม ๔ ได้แก่ มุสาวาท (พูดเท็จ) ๑ ผรุสวาท (พูดคำหยาบ) ๑ ปิสุณวาจา (พูดคำส่อเสียด) ๑ สัมผัปปลาปวาจา (พูดเพ้อเจ้อ) ๑

มโนกรรม ๓ ได้แก่ อภิชฌา (คิดเพ่งเล็งเอาของของผู้อื่นมาเป็นของตน) ๑ พยาบาท (คิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น) ๑ มิจฉาทิฏฐิ (คิดเห็นผิดว่าผลของกรรมไม่มี เป็นนัตถิกทิฏฐิ คือเห็นว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดจากกรรม ๑ เห็นผิดว่ากรรมไม่มีผล เป็นอเหตุกทิฏฐิ คือเห็นว่ากรรมไม่เป็นเหตุให้เกิดผล ๑ เห็นผิดว่ากรรมเป็นเพียงกิริยาอาการของกายเท่านั้น เป็น อกิริยทิฏฐิ ๑) ๑

เมื่ออกุศลจิตที่เป็นเหตุให้กระทำอกุศลกรรมบถดับไปแล้ว เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตที่ดับไปนั้น ก็เป็นกัมมปัจจัยให้อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง เกิดขึ้นเป็นผลของกรรมนั้นๆ เมื่อถึงกาลอันสมควร

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ จิตที่ไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเลย เจตสิกที่เป็นเหตุมี ๖ ดวง คือ โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ เป็นอกุศลเหตุ ๓ (อกุศลเหตุ ๓ นี้เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย) อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญาเจตสิก (อโมหะ) ๑ เป็นโสภณเหตุ ๓ **จิตใดมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย จิตนั้นเป็นโสภณจิต คือเป็นจิตที่ดีงาม**

จิต ๑๘ ดวงไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ เลย จิต ๑๘ ดวงจึงเป็นอเหตุกจิต และเป็นอโสภณจิตด้วย ส่วนจิตอื่นๆ ๗๑ ดวงนั้นเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ จิต ๗๑ ดวง จึงเป็นสเหตุกจิต

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และอเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง คือ

อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ
จิตเห็นวัณณะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ
จิตได้ยินเสียง (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ
จิตได้กลิ่น (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ ชิวหาวิญฺญาณํ
จิตลิ้มรส (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ
จิตรู้โผฏฐัพพะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับทุกขเวทนา

ปัญจ-วิญญาณ ๕ รู้อารมณ์ ๕ เฉพาะอารมณ์ของตนๆ เท่านั้น

อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาณ อกุศลวิบาก

อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณํ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต อกุศลวิบาก

อกุศลวิบากจิตทุกดวงเป็นผลของอกุศลกรรม จึงเป็นจิตที่เกิดขึ้นรู้อนิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง เป็นผลของกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งมีเจตนาที่เป็นกุศลสำเร็จในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เมื่อกุศลเจตนาเกิดขึ้นกระทำกุศลกรรมสำเร็จแล้ว กุศลเจตนานั้นย่อมเป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผล คือ กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง คือ เป็นกามาวจร สเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และเป็นอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง คือ

อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ

จิตเห็นวัณณะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ

จิตได้ยินเสียง (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ

จิตได้กลิ่น (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ ชิวหาวิญฺญาณํ

จิตลิ้มรส (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ

จิตรู้โผฏฐัพพะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับสุขเวทนา

อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนฺนํ

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาณ กุศลวิบาก

อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณํ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต กุศลวิบาก

โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณํ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีพิเศษ ต่อจากสัมปฏิจฉันนจิต กุศลวิบาก

อารมณ์ที่น่าพอใจนั้นมี ๒ คือ อิฏฐารมณ์ และอติอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าพอใจยิ่ง) ขณะใดที่เป็นผลของกุศลกรรมที่โสมนัสผ่องแผ้ว กุศลวิบากก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่เป็นอติอิฏฐารมณ์ และสันตี-รณจิตที่พิจารณารู้อติอิฏฐารมณ์นั้นก็เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ถ้าขณะใดกุศลวิบากจิตเกิดขึ้นรู้อิฏฐารมณ์ สันตีรณจิตที่พิจารณารู้อิฏฐารมณ์นั้นก็เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

กิริยาจิต คือ จิตที่ไม่ใช่กุศลจิตและอกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุและไม่ใช่วิบากจิตซึ่งเป็นผล อเหตุกกิริยาจิต คือ กิริยาจิตที่ไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ อเหตุกกิริยาจิตมี ๓ ดวง คือ

อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ	๑	ดวง
อุเปกฺขาสหคตํ มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ	๑	ดวง
โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ	๑	ดวง

ปัญจทวาราวัชชนจิต (ปญฺจ + ทฺวาร + อาวชฺชน) คือ วิถีจิตขณะแรกที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย **กิริยาจิตต่างกับวิบากจิต คือ กิริยาจิตรู้อารมณ์ที่เป็นอิฏฐารมณ์ก็ได้ อนิฏฐารมณ์ก็ได้ ส่วนวิบากจิตนั้น กุศลวิบากจิตรู้ได้เฉพาะอิฏฐารมณ์ อกุศลวิบากจิตก็รู้ได้เฉพาะอนิฏฐารมณ์เท่านั้น**

เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดกระทบตา (หรือหู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย) แล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณ (หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชิวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ) จึงเกิดสืบต่อเห็น (หรือได้ยิน หรือได้กลิ่น หรือลิ้มรส หรือรู้โผฏฐัพพะ) อารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สัมปฏิจฉันนจิตจึงเกิดต่อรับอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สันตีรณจิตจึงเกิดต่อ พิจารณาอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป

เมื่อจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ จะเกิดขึ้นรับผลของกรรมทางตา หรือหู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย แต่ละวาระนั้น ปัญจทวาราวัชชนจิตจะต้องเกิดก่อน เพราะต้องมีวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้ว่าอารมณ์กระทบทวารใดก่อน จิตที่ชื่อว่า อาวัชชนะนั้น เพราะอรรถว่า นำออกไปจากสันดาน (การสืบต่อ) อันเป็นภวังค์ แล้วน้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับแล้ว จักขุวิญญาณหรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชิวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ จึงจะเกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางทวารนั้นๆ ได้

มโนทวาราวัชชนจิต (มโน + ทฺวาร + อาวชฺชน) เป็นวิถีจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ และเป็นจิตที่เกิดก่อนอกุศลจิตหรือ

กามาวจรกุศลจิต (ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นกามาวจรกิริยาจิตแทนกุศลจิต) และทางปัญจทวารนั้น เมื่อสันตีรณจิตดับไปแล้ว มโนทวาราวัชชนจิตก็เกิดต่อทำโวฏฐัพพนกิจ จึงเป็นโวฏฐัพพนจิต (เพราะไม่ได้เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงไม่ได้ทำอาวัชชนกิจ) คือเป็นจิตที่กระทำทางให้จิตที่เกิดต่อมนสิการโดยไม่แยบคายเป็นอกุศลจิต หรือมนสิการโดยแยบคายเป็นกุศลจิต (หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์) ตามการสะสมของจิต

ไม่ว่าจิตดวงนั้นจะเกิดทางปัญจทวาร เป็นโวฏฐัพพนจิตสืบต่อจากสันตีรณจิต หรือเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจขณะแรกเป็นมโนทวาราวัชชนจิตก็ตาม เมื่อจิตดวงนี้ดับไปแล้ว อกุศลจิตหรือกามาวจรกุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จิตดวงนี้จึงเกิดขึ้นก่อนอกุศลจิตและกามาวจรกุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) ทั้ง ๖ ทวาร

หสิตุปปาทจิต เป็นจิตที่เพียงทำให้พระอรหันต์แย้มยิ้มใน ๖ อารมณ์ ทาง ๖ ทวาร

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง เป็นจิตที่ดีงามขั้นกามาวจร เพราะมีเจตสิกที่ดีงาม (โสภณเจตสิก) เกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ กามาวจรกุศลจิต (มหากุศล) ๘ ดวง กามาวจรวิบากจิต (มหาวิบาก) ๘ ดวง กามาวจรกิริยาจิต (มหากิริยา) ๘ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา (ญาณสมฺปยุตฺตํ) คือ มีปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลังเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๓ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

เจตนาเจตสิกในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ย่อมสำเร็จเป็นกุศลกรรมในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ[๑]

ทานมัย บุญสำเร็จด้วยทาน การสละวัตถุที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น

สีลมัย บุญสำเร็จด้วยศีล การวิรัติทุจริตกรรม

ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญสมถะและการเจริญวิปัสสนา

อปจายนมัย (อปจิติสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อมต่อผู้ควรอ่อนน้อม

เวยยาวัจจมัย (เวยยาวัจจสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการขวนขวายช่วยเหลือในกิจการงานที่ควรกระทำ

ปัตติทานมัย (ปัตตานุปทานมัย) บุญสำเร็จด้วยการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่นรู้เพื่ออนุโมทนา

ปัตตานุโมทนามัย (อัพภานุโมทนามัย) บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาในกุศลของผู้อื่น

เทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงพระธรรม

สวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังพระธรรม

ทิฏฐุชุกัมม์ บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง

---

๑ *อัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ อธิบายบุญญกิริยาวัตถุ*

ขณะใดที่จิตไม่เป็นไปในบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ ขณะนั้นไม่ใช่กุศลจิต

กามาวจรกุศลจิตเป็นกุศลที่เป็นไปทั้งในทาน (ทาน ปัตติทาน ปัตตานุโมทนา) ในศีล (ศีล อปจายนะ เวยยาวัจจะ) ในภาวนา (ภาวนา ธัมมเทสนา ธัมมสวนะ ทิฏฐุชุกัมม์) เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ด้วยเหตุนี้กามาวจรกุศลจึงชื่อว่า **มหากุศล**

เมื่อกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง เกิดขึ้น สำเร็จเป็นกุศลกรรมแล้ว เจตนาที่กระทำกุศลกรรมนั้นๆ เป็นกัมมปัจจัยให้กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวงเกิดขึ้น เป็นผลของกรรมนั้นๆ ตามควรแก่เหตุและกาล กามาวจรกุศลวิบาก ๑๖ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ ดวง และกามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

มหาวิบากจิต ๘ ดวงนี้มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็นสเหตุกกุศลวิบากจิต ต่างกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง ซึ่งไม่มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณกิริยาจิต (มหากิริยาจิต) ๘ ดวง เป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งเมื่อดับอกุศลและกุศลทั้งหลายซึ่งเป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลข้างหน้าแล้ว สภาพของโสภณจิตที่เป็นกุศลก่อนเป็นพระอรหันต์นั้น เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็เป็นเพียงกิริยาจิต ซึ่งไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตอีกต่อไป ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและกิริยาจิต คือมีวิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก่อนเป็นพระอรหันต์และมีกิริยาจิตซึ่งไม่ใช่กุศลจิต จึงไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลต่อไปอีกเลย

กามาวจรโสภณกิริยาจิต หรือกามาวจรสเหตุกกิริยาจิต หรือ มหากิริยาจิต ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

รูปาวจรจิต เป็นจิตระดับสูงกว่ากามาวจรจิต เป็นจิตที่ได้อบรมเจริญขึ้นจนพ้นจากกามอารมณ์ โดยอาศัยการอบรมเจริญกามาวจรกุศลจิตจนสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมถภาวนา เมื่อกามาวจรกุศลจิตสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมาธิขั้นต่างๆ จนจิตแนบแน่นในอารมณ์เป็นอัปปนาสมาธิขณะใด ขณะนั้นก็เป็นรูปาวจรกุศลจิต (รูปฌานกุศลจิต) พ้นจากสภาพของกามาวจรจิต

รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง

วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ

ปฐมฌานกุศลจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ

ทุติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ

ตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ

จตุตถฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกุสลจิตฺตํ

ปัญจมฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ฌานจิตขั้นสูงขึ้นๆ นั้น ละองค์ของฌานไปตามลำดับโดยนัยของรูปฌาน ๔ นั้นไม่มีทุติยฌาน ตติยฌานจิตจึงเป็นทุติยฌาน จตุตถฌานจิตจึงเป็นตติยฌาน และปัญจมฌานจิตจึงเป็นจตุตถฌาน ทั้งนี้เพราะบางบุคคลสามารถละวิตกและวิจารได้พร้อมกัน

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง

วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานวิปากจิตฺตํ

ปฐมฌานวิบากจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ

ทุติยฌานวิบากจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ

ตติยฌานวิบากจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานวิปากจิตฺตํ

จตุตถฌานวิบากจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานวิปากจิตฺตํ

ปัญจมฌานวิบากจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

เมื่อรูปาวจรกุศลจิตมีกำลัง ถึงพร้อมด้วยวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา และเกิดดับสืบต่อกันไปโดยไม่ขาดสายตามกำหนดเวลา และออกจากฌาน คือ ฌานจิตไม่เกิดสืบต่อไปอีกตามกำหนดเวลาเป็นต้น เมื่อฌานจิตนั้นไม่เสื่อม ฌานกุศลจิตขั้นใดขั้นหนึ่งย่อมมีปัจจัยเกิดขึ้นก่อนจุติจิต ฌานกุศล

จิตที่เกิดก่อนจุติจิตย่อมเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิตปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นรูปพรหมบุคคลตามภูมิของฌานจิตนั้นๆ

รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกิริยาจิตฺตํ

ปฐมฌานกิริยาจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกิริยาจิตฺตํ

ทุติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกิริยาจิตฺตํ

ตติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกิริยาจิตฺตํ

จตุตถฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกฺเขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกิริยาจิตฺตํ

ปัญจมฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่เป็นอัปปนาสมาธิ รูปาวจรกิริยาจิตไม่เป็นปัจจัยให้เกิดรูปาวจรวิบากจิตเลย

อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

อรูปาวจรฌานจิต คือ ปัญจฌานจิตที่ไม่มีรูปกรรมฐานเป็นอารมณ์ เพราะเห็นว่าเมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิดต่อการที่จะมีกามเป็นอารมณ์ เมื่อบรรลุรูปปัญจมฌานแล้วก็เพิกรูปที่เป็นอารมณ์ โดยน้อมระลึกถึงสภาพที่ไม่มีรูปนิมิต และมีอารมณ์ไม่มีที่สุด อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ

วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ

อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ

อากาสานัญจายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจมฌานจิตที่ระลึกถึงอากาศที่กว้างใหญ่ไพศาลไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

วิญญาณัญจายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจมฌานจิตที่มีวิญญาณที่ไม่มีที่สุด คือ อากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

อากิญจัญญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจมฌานจิตที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์เลย ไม่มีแม้อากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าการไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยย่อมประณีตกว่ามีอากาสา-นัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจมฌานจิตที่มีอากิญจัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าแม้ขณะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยนั้น ก็ยังมีอากิญจัญญายตนจิต ฉะนั้น อรูปฌานขั้นสูงสุดคือ เนวสัญญานาสัญญายตนจิต จึงมีอากิญจัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสภาพที่ละเอียดประณีตมาก โดยขณะนั้นจะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวงนี้เมื่อถึงพร้อมด้วยวสีไม่เสื่อม ย่อมเป็นปัจจัยให้อรูปฌานกุศลดวงใดดวงหนึ่งเกิดก่อนจุติจิต และเมื่อจุติจิตดับแล้ว อรูปฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุติจิตก็เป็นปัจจัยให้อรูปาวจรวิบากจิตปฏิสนธิเกิดเป็นอรูปพรหมบุคคลในอรูปฌานภูมิตามขั้นของอรูปฌานจิตนั้นๆ

อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

อากาสานญฺจายตนวิปากจิตฺตํ

วิญฺญาณญฺจายตนวิปากจิตฺตํ

อากิญฺจญฺญายตนวิปากจิตฺตํ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากจิตฺตํ

เมื่ออรูปาวจรวิบากจิตดวงใดดวงหนึ่งปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นอรูปพรหมบุคคลในอรูปพรหมภูมิตามขั้นของอรูปฌานจิตนั้นแล้ว ก็ดำรงความเป็นอรูปพรหมบุคคลนั้นๆ จนกว่าจะจุติเมื่อสิ้นอายุของพรหมภูมินั้นๆ ระหว่างที่เป็นอรูปพรหมบุคคลนั้น ไม่มีรูปขันธ์ใดๆ เกิดเลย มีแต่นามขันธ์ ๔ เท่านั้น จึงเป็นอรูปพรหมบุคคล

อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อากาสานญฺจายตนกิริยาจิตฺตํ

วิญฺญาณญฺจายตนกิริยาจิตฺตํ

อากิญฺจญฺญายตนกิริยาจิตฺตํ

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยาจิตฺตํ

อรูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้ได้อบรมเจริญสมถภาวนามาแล้วจนถึงอรูปฌาน เมื่อบรรลุอริยสัจจธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว อรูปาวจรฌานจิตที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิริยาจิต ไม่ใช่อรูปาวจรกุศลจิตอีกต่อไป

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โลกุตตรจิต คือ จิตที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน โดยเป็นจิตที่ดับกิเลส เป็นโลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง และโดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว เป็นโลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง โลกุตตรจิต ๘ ดวง คือ

โสตาปัตติมัคคจิต (กุศล)	**๑**	**ดวง**
โสตาปัตติผลจิต (วิบาก)	**๑**	**ดวง**
สกทาคามิมัคคจิต (กุศล)	**๑**	**ดวง**
สกทาคามิผลจิต (วิบาก)	**๑**	**ดวง**
อนาคามิมัคคจิต (กุศล)	**๑**	**ดวง**
อนาคามิผลจิต (วิบาก)	**๑**	**ดวง**

อรหัตตมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

อรหัตตผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

เมื่อกามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึก และพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจนประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และละคลายความยึดมั่นเห็นผิดในสภาพธรรมจนบรรลุวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นแล้ว โลกุตตรจิตก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน และดับกิเลสตามลำดับขั้น คือ

โสตาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิต เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลส คือ มิจฉาทิฏฐิ วิจิกิจฉา และอกุศลธรรมในฐานะเดียวกัน จึงไม่มีปัจจัยให้เกิดในอบายภูมิอีกเลย

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตดับแล้ว โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น โสตาปัตติมัคคจิตเป็นกุศลกรรมที่ให้ผลทันที โดยเป็นปัจจัยให้โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากเกิดขึ้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์สืบต่อจากโสตาปัตติมัคคจิตทันที แต่ต่างกันโดยสภาพที่โสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โสตาปัตติผลจิตเกิดขึ้นรับผล คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

สกทาคามิมัคคจิต ก็โดยนัยเดียวกันคือ เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างหยาบ เมื่อสกทาคามิมัคคจิตดับแล้ว **สกทาคามิผลจิต**ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อนาคามิมัคคจิต เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดี พอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างละเอียด เมื่ออนาคามิมัคคจิตดับแล้ว **อนาคามิผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อรหัตตมัคคจิต เกิดขึ้นขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลสที่เหลืออยู่ทั้งหมด เมื่ออรหัตตมัคคจิตดับแล้ว **อรหัตตผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

ฌานลาภีบุคคล คือ ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนแคล่วคล่องชำนาญยิ่งนั้น ขณะใดที่ฌานจิตขั้นหนึ่งขั้นใดเกิด กามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตก็เกิดสลับ ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนั้น เมื่อปัญญาพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น ชัดแจ้งขึ้น ก็ย่อมละคลายความยึดถือเห็นผิดว่าเป็นตัวตนลง เมื่อโลกุตตรจิตขั้นใดเกิดขึ้นพร้อมกับองค์ของฌานขั้นใด โดยมีฌานขั้นนั้นเป็นบาท ก็เป็นมัคคจิตและผลจิตที่เป็นโลกุตตรฌานขั้นนั้นๆ ฉะนั้น จึงเป็นโลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

โสตาปัตติมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
โสตาปัตติผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	

สกทาคามิมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
สกทาคามิผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
อนาคามิมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
อนาคามิผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
อรหัตตมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	
อรหัตตผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจมฌาน ๑	

มัคคจิตทั้ง ๔ ดวง นั้นเกิดขึ้นได้เพียงขณะเดียวเท่านั้นในสังสารวัฏฏ์ แต่โลกุตตรฌานวิบาก คือผลจิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้อีกเมื่อบุคคลนั้นมีฌานจิตคล่องแคล่ว เป็นปัจจัยให้โลกุตตรฌานวิบากจิตเกิดขึ้นได้อีกวาระอื่นๆ โลกุตตรฌานจิตที่เกิดในวาระหลังๆ ไม่ใช่ในมัคควิถีซึ่งดับกิเลสนั้น เป็นผลสมาบัติเพราะเป็นโลกุตตรฌานวิบากจิต (ผลจิต) ที่เกิดดับสืบต่อกัน โดยไม่มีจิตอื่นเกิดแทรกคั่นเลยในระหว่างที่กำลังเป็นผลสมาบัติอยู่นั้น

เจตสิก ๕๒ ประเภท

เจตสิก ๕๒ ประเภท คือ

อัญญสมานาเจตสิก	**๑๓**	**ดวง**
อกุศลเจตสิก	**๑๔**	**ดวง**
โสภณเจตสิก	**๒๕**	**ดวง**

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อัญญสมานาเจตสิก คือ เจตสิกที่เสมอกับเจตสิกประเภทอื่นที่อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นอกุศลด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นโสภณะด้วย อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกก็ได้ แต่อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิกไม่ได้เลย

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง มี ๒ ประเภท คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง และปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง จิตทุกประเภทและทุกขณะที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย สำหรับทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดขึ้นร่วมด้วยเท่านั้น ไม่มีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมด้วยอีกเลย ฉะนั้น **ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงจึงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย**

น้อยที่สุด คือมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงนี้เท่านั้น จิตอื่นๆ นอกจากนี้ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากกว่า ๗ ดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๑. **ผัสสเจตสิก** เป็นเจตสิกที่กระทบอารมณ์ ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด ก็เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นกระทำกิจการงานตามหน้าที่ของจิตและเจตสิกนั้นๆ ในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ จิต ผัสสเจตสิก และเจตสิกอื่นๆ เกิดขึ้นกระทำกิจการงานของตนๆ พร้อมกันแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว การกระทบอารมณ์ของผัสสเจตสิกจึงทำให้อารมณ์ปรากฏ พร้อมด้วยอาการของเจตสิกต่างๆ ที่เป็นไปในอารมณ์นั้น เช่น พอใจ (โลภะ) หรือไม่พอใจ (โทสะ) ในอารมณ์นั้นๆ เป็นต้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารนำมาซึ่งผล คือ จิตและเจตสิกต่างๆ เกิดขึ้นร่วมกัน ทำกิจให้ปรากฏความเป็นไปของสภาพธรรมในขณะนั้น ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารปัจจัยของจิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกัน

๒. **เวทนาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่รู้สึก ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตในขณะนั้นก็รู้สึกดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์หรือเฉยๆ ในอารมณ์นั้น เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวงและต่างกันไปตามประเภทของจิตนั้นๆ เช่น โทมนัสเวทนาเกิดร่วมกับโทสมูลจิต อุเบกขาเวทนาเกิดร่วมกับโมหมูลจิตและโลภมูลจิต เป็นต้น

๓. **สัญญาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่จำหมายอารมณ์ สัญญาเจตสิกจำอารมณ์ทุกอย่างที่ปรากฏสืบต่อเป็นเรื่องราว สัตว์ บุคคลต่างๆ

สัญญาจำความรู้สึกสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เฉยๆ ในอารมณ์ทุกอย่าง สัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความผูกพันยึดมั่นในชีวิต เช่นเดียวกับเวทนาเจตสิกซึ่งเมื่อรู้สึกสุขหรือดีใจ เป็นต้น ก็ย่อมสำคัญยึดมั่นผูกพันต้องการความรู้สึกนั้นๆ เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้เวทนาเจตสิกจึงเป็นเวทนาขันธ์ ๑ และสัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขันธ์ ๑ เจตสิกอีก ๕๐ ประเภทที่เหลือนั้นก็ปรุงแต่งจิตไปตามสภาพของเจตสิกนั้นๆ เจตสิก ๕๐ ดวงนั้นจึงเป็นสังขารขันธ์

๔. เจตนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่จงใจ ตั้งใจ ขวนขวายกระทำกิจตามประเภทของเจตนา และสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นๆ เจตนาเจตสิกจึงเป็น**กัมมปัจจัย** เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับวิบากจิตเป็นสหชาตกัมมปัจจัย เพราะกระทำกิจของเจตนาที่เป็นวิบากพร้อมกับวิบากจิตและวิบากเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันแล้วก็ดับไป เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นกิริยาเกิดขึ้นกระทำกิจของเจตนาร่วมกับกิริยาจิตและกิริยาเจตสิกอื่นๆ แล้วดับไป ก็เป็นสหชาตกัมมปัจจัย แต่อกุศลเจตนาที่เกิดกับอกุศลจิตหรือกุศลเจตนาที่เกิดกับกุศลจิตนั้น เมื่อสำเร็จเป็นอกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกุศลกรรมบถอย่างใดย่างหนึ่งแล้วดับไป เป็นนานักขณิกกัมมปัจจัย เพราะทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ซึ่งไม่ใช่ในขณะเดียวกับอกุศลเจตนาหรือกุศลเจตนาที่กระทำกรรมนั้น เมื่อให้ผลต่างขณะ คือทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดภายหลังจากอกุศลเจตนา หรือกุศลเจตนาซึ่งเป็นเหตุดับไปแล้ว เจตนากรรมซึ่งเป็นอกุศลเจตนาหรือกุศลเจตนานั้น จึงเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัย

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งมั่นในอารมณ์ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เอกัคคตาเจตสิกก็ตั้งมั่นในอารมณ์นั้น แต่เอกัคคตา

เจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต ไม่มีกำลังตั้งมั่นคงในอารมณ์เท่ากับเอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิต ขณะใดที่จิตเกิดดับรู้อารมณ์เดียวสืบต่อกันนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกซึ่งตั้งมั่นในอารมณ์แต่ละขณะจิตนั้น ก็ปรากฏเป็นสมาธิขั้นต่างๆ ขณะใดที่กุศลเอกัคคตาตั้งมั่นในอารมณ์ ขณะนั้นจึงเป็นสัมมาสมาธิตามลำดับขั้นของกุศลนั้นๆ

๖. ชีวิตินทริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดำรงรักษาสัมปยุตตธรรมให้ดำรงชีวิตอยู่ก่อนที่จะดับไป แม้แต่นามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้นจะดำรงอยู่ได้เพียงชั่วขณะ ก็ยังต้องอาศัยปัจจัย คือ ชีวิตินทริยเจตสิกที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นรักษาไว้จึงดำรงอยู่ได้ ชีวิตินทริยเจตสิกจึงเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันโดยเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นใหญ่ในการรักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยให้ดำรงอยู่ชั่วขณะก่อนที่จะดับไป

๗. มนสิการเจตสิก เป็นเจตสิกที่ใส่ใจ สนใจในอารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์ย่อมเป็นปัจจัยให้เจตสิกอื่นๆ ตรึกถึงอารมณ์และปรุงแต่งเป็นความวิจิตรต่างๆ เป็นวิทยาการต่างๆ ไม่รู้จบในทางโลก ส่วนในทางธรรมนั้นก็ตรงกันข้ามกับทางโลก

เมื่อสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดกับจิตประเภทใดก็เสมอกับจิตประเภทนั้น คือ เมื่อเกิดกับกุศลจิตก็เป็นกุศล เมื่อเกิดกับอกุศลจิตก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับวิบากจิตก็เป็นวิบาก เมื่อเกิดกับกิริยาจิตก็เป็นกิริยา เมื่อเกิดกับกามาวจรจิตก็เป็นกามาวจร เมื่อเกิดกับรูปาวจรจิตก็เป็นรูปาวจร เมื่อเกิดกับอรูปาวจรจิตก็เป็นอรูปาวจร เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิตก็เป็นโลกุตตระ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ โสภณเจตสิกก็ได้ แต่เว้นไม่เกิดกับจิตบางดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

๑. **วิตักกเจตสิก** (วิตกเจตสิก) เป็นเจตสิกที่จรดหรือตรึกในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ วิตกเจตสิกเกิดกับจิต ๕๕ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง และปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง **เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจมฌาน** วิตกเจตสิกย่อมจรดหรือตรึกในอารมณ์ตามสภาพของจิต และเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย วิตกเจตสิกซึ่งจรดหรือตรึกในอารมณ์นั้นเหมือนเท้าของโลก เพราะทำให้โลกก้าวไป (โดยจิตเกิดขึ้นเป็นไป) ตามวิตกเจตสิกนั้นๆ

๒. **วิจารเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ประคองตามวิตก ไม่ว่าวิตกจะตรึกอย่างไร วิจารเจตสิกก็ประคองตามอย่างนั้น วิจารเจตสิกเกิดกับจิต ๖๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง และทุติยฌานจิต ๑๑ ดวง **เว้นทวิปัญจวิญญาน ๑๐ ดวง ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจมฌาน** จิตใดมีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตนั้นต้องมีวิจารเจตสิกเกิดร่วมด้วย เว้นจิต ๑๑ ดวง ที่มีวิจารเจตสิกโดยไม่มีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ ทุติยฌานจิต ๑๑ ดวง

๓. **อธิโมกขเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ อธิโมกขเจตสิกเกิดกับจิต ๗๘ ดวง **เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง** อธิโมกขเจตสิกเป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ จึงไม่เกิดกับโมหมูลจิตวิจิกิจฉาสัมปยุตต์

๔. วิริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่อุตสาหะค้ำจุนสหชาตธรรม ไม่ท้อถอย วิริยเจตสิกเกิดกับจิต ๗๓ ดวง **เว้นอเหตุกจิต ๑๖ ดวง** คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง สันตีรณจิต ๓ ดวง เพราะจิต ๑๖ ดวงนี้กระทำกิจของตนๆ ได้ โดยไม่มีวิริยเจตสิกเป็นปัจจัยเลย

๕. ปีติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ปลาบปลื้ม เอิบอิ่ม ร่าเริง จึงเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเท่านั้น ไม่เกิดร่วมกับเวทนาอื่นๆ เลย ปีติเจตสิกเกิดร่วมกับจิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๕๑ ดวง คือ กามโสมนัสจิต ๑๘ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุติยฌานจิต ๑๑ ดวง ตติยฌานจิต ๑๑ ดวง **จิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย แต่ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้นมี ๑๑ ดวง คือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ดวง ทั้งนี้เพราะ จตุตถฌานจิตประณีตกว่าตติยฌานจิตซึ่งมีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย**

๖. ฉันทเจตสิก เป็นเจตสิกที่พอใจกระทำ เกิดกับจิต ๖๙ **ดวง เว้นไม่เกิดกับจิต ๒๐ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘ ดวง และโมหมูลจิต ๒ ดวง** ทั้งนี้เพราะอเหตุกจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ส่วนโมหมูลจิตนั้น แม้ว่ามีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่เมื่อไม่มีโลภเจตสิกหรือโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยจึงไม่มีฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะฉันทเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่พอใจตามสภาพของโลภมูลจิต หรือโทสมูลจิต หรือจิตอื่นๆ ที่ฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

อกุศลเจตสิก คือ เจตสิกที่ไม่ดีงาม เมื่อเกิดกับจิตใด จิตนั้นก็เป็นอกุศล ฉะนั้น อกุศลเจตสิกจึงเกิดได้กับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

เท่านั้น เกิดร่วมกับกุศลจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับวิบากจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับกิริยาจิตไม่ได้ อกุศลเจตสิกแต่ละดวงย่อมเกิดร่วมกับอกุศลจิตตามประเภทของอกุศลจิตนั้นๆ แต่อกุศลจิตทุกดวงจะต้องมีอกุศลเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อโนตตัปปเจตสิก อุทธัจจเจตสิก เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงเป็น**อกุศลสาธารณเจตสิก** นอกจากอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวงนี้แล้ว อกุศลเจตสิกอื่นๆ ก็เกิดร่วมกับอกุศลจิตตามควรแก่อกุศลจิตนั้นๆ

๑. **โมหเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความจริง โมหเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๒. **อหิริกเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่ละอายต่ออกุศลธรรมเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. **อโนตตัปปเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่หวั่นเกรงภัยของอกุศลธรรม เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๔. **อุทธัจจเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ไม่สงบในอารมณ์ เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๕. **โลภเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ติดข้อง ต้องการอารมณ์เกิดร่วมกับโลภมูลจิต ๘ ดวง

๖. **ทิฏฐิเจตสิก** เป็นเจตสิกที่เห็นผิดในสภาพธรรมจึงทำให้ยึดมั่นในหนทางประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามเหตุและผลของสภาพธรรม และขวนขวายในการกระทำมงคลตื่นข่าวต่างๆ ขณะใดที่เห็นผิดขวนขวายปฏิบัติธรรมผิดๆ ทางกาย วาจา ใจ ขณะนั้นทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมกับโลภมูลจิต ๔ ดวง (ทิฏฐิคตสัมปยุตต์) ทิฏฐิเจตสิกจะดับเป็น

สมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว จึงไม่มีโลภมูลจิต ทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวงอีก

๗. **มานเจตสิก** เป็นเจตสิกที่สำคัญตน ทะนงตน เกิดได้กับโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ๔ ดวง โลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ๔ ดวงนั้น บางวาระก็มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย มานเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระอรหันตบุคคล

๘. **โทสเจตสิก** เป็นเจตสิกที่หยาบกระด้าง เป็นสภาพธรรมที่ประทุษร้าย เดือดร้อน ขุ่นเคือง เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง โทสเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทเมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมขั้นพระอนาคามีบุคคล ฉะนั้น พระโสดาบันบุคคลจึงยังมีความเศร้าโศกเสียใจ เพราะยังมีโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

๙. **อิสสาเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ริษยาสมบัติของผู้อื่น ทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ อิสสาเจตสิกเกิดร่วมกับโทสมูลจิต โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย อิสสาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจจธรรม ฉะนั้น พระอริยบุคคลจึงไม่มีอิสสาเจตสิกอีกเลย

๑๐. **มัจฉริยเจตสิก** เป็นเจตสิกที่ตระหนี่สมบัติของตน ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมใช้สอยได้รับประโยชน์ใด ๆ จากสมบัติของตน มัจฉริยเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง แต่ไม่เกิดกับโลภมูลจิตเลย เพราะขณะใดที่มัจฉริยเจตสิกเกิด ขณะนั้นจิตเดือดร้อนไม่สบายใจ มัจฉริยเจตสิกจึงเกิดร่วมกับโลภมูลจิตไม่ได้ เพราะโลภมูลจิต

เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนาเท่านั้น แต่มัจฉริยเจตสิกต้องเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาทุกครั้ง โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย มัจฉริยเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดอีกเลย แต่ที่พระเสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อดับกิเลส ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์) ผู้เป็นคฤหัสถ์ ยังไม่สละสมบัติทั้งหลายก็เพราะยังมีโลภเจตสิก แต่เมื่อเป็นไปในทางที่ชอบที่ควรแล้ว พระเสกขบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ผู้ปราศจากมัจฉริยะแล้ว ย่อมสละวัตถุนั้นเป็นทานได้ เพราะโสตาปัตติมัคคจิตดับมัจฉริยะเป็นสมุจเฉท

๑๑. กุกกุจจเจตสิก เป็นเจตสิกที่เดือดร้อนรำคาญใจในอกุศลที่ได้กระทำแล้วและในกุศลที่ไม่ได้กระทำ กุกกุจจเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง บางวาระโทสมูลจิตก็มีกุกกุจจเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระโทสมูลจิตก็ไม่มีกุกกุจจเจตสิกเกิดร่วมด้วย กุกกุจจเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วย อนาคามิมัคคจิต

๑๒. ถีนเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตท้อถอย หดหู่ เกิดได้กับอกุศลสสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โลภมูลจิต สสังขาริก ๔ ดวง โทสมูลจิตสสังขาริก ๑ ดวง บางวาระอกุศล สสังขาริกก็มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระอกุศล สสังขาริกก็ไม่มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๑๓. มิทธเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยซบเซา ง่วงเหงา ท้อแท้ เกิดได้กับอกุศล สสังขาริก ๕ ดวง โดยนัยเดียวกับถีนเจตสิก เพราะถีนเจตสิกและมิทธเจตสิกต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง แยกกันไม่ได้เลย ถีนเจตสิกและมิทธเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยอรหัตตมัคคจิต

๑๔. วิจิกิจฉาเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม สงสัยในอริยสัจจธรรม สงสัยในพระรัตนตรัย เกิดร่วมกับโมหมูลจิต ๑ ดวง (อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ) วิจิกิจฉาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยโสตาปัตติมัคคจิต

เพื่อสะดวกแก่การจำ จึงจำแนกอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง เป็นจำพวกดังนี้

โมจตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโมหเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑ อโนตตัปปเจตสิก ๑ อุทธัจจเจตสิก ๑

โลติกะ (เจตสิก ๓ มีโลภเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โลภเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมกับโลภเจตสิก มานเจตสิกก็เกิดร่วมกับโลภเจตสิก แต่ทิฏฐิเจตสิกและมานเจตสิกไม่เกิดร่วมกัน ขณะใดที่มีทิฏฐิเจตสิก (โลภมูลจิต ทิฏฐิคตสัมปยุตต์) ขณะนั้นไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น มานเจตสิกจึงเกิดกับโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปปยุตต์ ๔ ดวง โดยไม่แน่นอน คือ บางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปปยุตต์ที่ไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย และบางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปปยุตต์ที่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทจตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโทสเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โทสเจตสิก ๑ อิสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกุจจเจตสิก ๑ อิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจจเจตสิกเกิดร่วมกับโทสเจตสิกโดยไม่แน่นอนและไม่เกิดพร้อมกัน ฉะนั้น โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระไม่มีอิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจจเจตสิก เกิดร่วมด้วยเลย และบางวาระ

ก็มีอิสสาเจตสิก หรือมัจฉริยเจตสิก หรือกุกกุจจเจตสิกเกิดร่วมด้วยขณะละ ๑ ดวง

ถีทุกะ (เจตสิก ๒ มีถีนเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ ถีนเจตสิก ๑ และมิทธเจตสิก ๑ เจตสิก ๒ ดวงนี้ไม่แยกกันเลย ไม่ว่าจะเกิดในขณะใดต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง

รวมอกุศลเจตสิก ๔ จำพวก เป็นอกุศลเจตสิก ๑๓ ดวง **และวิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ดวง** จึงรวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิกเป็นเจตสิกที่ดีงาม เมื่อเกิดร่วมกับจิตใดจิตนั้นก็เป็นจิตที่ดีงาม เป็นโสภณจิต โสภณเจตสิกต่างกับอกุศลเจตสิก เพราะอกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แต่โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับกุศลจิตก็ได้ เกิดร่วมกับกุศลวิบากจิตก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น โสภณเจตสิกจึงเกิดร่วมกับกามาวจรกุศล (มหากุศล) รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล โลกุตตรกุศล กามาวจรสเหตุกวิบาก (มหาวิบาก) รูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก กามาวจรสเหตุกกิริยา (มหากิริยา) รูปาวจรกิริยา อรูปาวจรกิริยา

โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณจิตตามควรแก่ประเภทของโสภณเจตสิกดังนี้ คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดกับจิต ๑๖ ดวง คือ มหากุศล ๘ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) ดวง

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง เกิดกับจิต ๒๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘ ดวง มหากิริยาจิต ๘ ดวง และรูปาวจรกุศล ๔ ดวง รูปาวจรวิบาก ๔ ดวง รูปาวจรกิริยา ๔ ดวง (เว้นปัญจมฌาน)

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดกับจิต ๔๗ ดวง คือ กามาวจรญาณสัมปยุตต์ ๑๒ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง (รูปาวจรจิต ๑๕ + อรูปาวจรจิต ๑๒) โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

๑. สัทธาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ผ่องใสสะอาด เปรียบเสมือนสารส้มหรือแก้วมณีที่ทำให้น้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว เมื่อสัทธาเจตสิกเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเปรียบเสมือนโคลนตมย่อมจมลง คือ เกิดไม่ได้ เพราะขณะนั้นสัทธาเป็นสภาพที่เลื่อมใสในกุศลธรรม

๒. สติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ระลึกได้ในกุศลทั้งหลาย ขณะที่อกุศลเกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ นั้น ขณะนั้นสติไม่ได้เกิดขึ้นระลึกเป็นไปในทาน ศีล ภาวนาเลย กุศลจิตเกิดขึ้นเป็นไปในทานหรือศีลหรือภาวนาขณะใด ขณะนั้นสติเจตสิกเกิดขึ้นระลึกเป็นกุศลประเภทนั้นๆ

๓. หิริเจตสิก เป็นเจตสิกที่ละอาย รังเกียจอกุศลธรรม ขณะที่กุศลจิตเกิดขึ้น ขณะนั้นละอายอกุศลธรรม ลักษณะของหิริเจตสิกจึงเปรียบได้กับการรังเกียจไม่จับต้องของไม่สะอาด

๔. โอตตัปปเจตสิก เป็นเจตสิกที่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรมทั้งหลาย ขณะใดที่อกุศลธรรมประเภทใดเกิดขึ้นแม้เพียงเบาบาง ขณะนั้นก็ไม่มีความหวั่นเกรงในโทษของอกุศลธรรมนั้นเลย ลักษณะของโอตตัปปเจตสิกจึงเปรียบได้กับการไม่จับต้องก้อนเหล็กร้อน

๕. อโลภเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ติดข้องในอารมณ์ ถ้าขณะใดมีความยินดีติดข้องในอารมณ์ ขณะนั้นทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้นกุศลจิตทุกประเภทจึงเกิดขึ้นโดยมีอโลภเจตสิกเป็นเหตุ ลักษณะอาการของอโลภเจตสิกนั้นดุจหยาดน้ำไม่ติดค้างอยู่บนกลีบบัว

๖. อโทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ขัดเคือง ไม่หยาบกระด้างดุร้าย มีลักษณะอาการเป็นมิตรไมตรี (และเพราะแผ่ประโยชน์ เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า เมตตา)

๗. ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียง ปราศจากอคติ จึงเป็นอาการวางเฉย อุเบกขาในอารมณ์

อุเบกขา การวางเฉยมี ๑๐ อย่าง คือ

ฉฬังคุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพที่วางเฉยในอารมณ์ ๖ ของพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

พรหมวิหารุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งวางเฉยเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย

โพชฌังคุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นองค์ คือส่วนประกอบที่ทำให้ตรัสรู้อริยสัจธรรม

วิริยุเปกขา ได้แก่ วิริยเจตสิกที่เป็นความเพียรถูก ซึ่งไม่ตึงนักไม่หย่อนนักในการเจริญภาวนา

สังขารุเปกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่วางเฉยเมื่อประจักษ์ไตรลักษณะของสังขารธรรม

เวทนุเปกขา ได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

วิปัสสนูเปกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นกลางในการพิจารณาอารมณ์ที่เกิดตามเหตุปัจจัย

ตัตรมัชฌัตตุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นกลางไม่เอนเอียงด้วยอคติ

ฌานุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิกในฌาน ซึ่งคลายความฝักใฝ่ในธรรมอื่นที่ทำให้ไม่สงบมั่นคง โดยเฉพาะ ได้แก่ ตติย-ฌาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งคลายปีติแล้ว

ปาริสุทธุเปกขา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิกในจตุตถฌาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งสงบหมดจดแล้วจากข้าศึกทั้งปวง ไม่ต้องทำกิจละองค์ฌานใดอีก

๘. กายปัสสัทธิเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน

๙. จิตตปัสสัทธิ เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยสงบ ขณะที่พอใจอยู่คนเดียวเงียบๆ ไม่วุ่นวายนั้น ไม่ใช่สงบ ถ้าจิตขณะนั้นไม่เป็นไปในทาน ศีล ภาวนา (สมถภาวนา คือ การอบรมเจริญความสงบจากอกุศลด้วยปัญญา วิปัสสนาภาวนา คือ การอบรมเจริญปัญญารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง) ถ้าพอใจที่จะอยู่คนเดียวเงียบๆ แม้ในป่าก็เป็นโลภมูลจิต ในขณะที่ไม่ใช่ทาน ศีล ภาวนา

(กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นสภาพเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุทธัจจเจตสิก)

๑๐. **กายลหุตา** เป็นเจตสิกที่เบา ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยเบา ไม่หนักอย่างอกุศล

๑๑. **จิตตลหุตา** เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยไม่หนัก

(กายลหุตาและจิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับถีนเจตสิกและมิทธเจตสิก)

๑๒. **กายมุทุตา** เป็นเจตสิกที่อ่อนโยน ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยไม่หยาบกระด้าง

๑๓. **จิตตมุทุตา** เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยอ่อนโยนไม่หยาบกระด้าง

(กายมุทุตาและจิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับทิฏฐิเจตสิก และมานเจตสิก)

๑๔. **กายกัมมัญญตา** เป็นเจตสิกที่ควรแก่การงานของโสภณธรรม ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วย ควรแก่การงานของโสภณธรรม

๑๕. **จิตตกัมมัญญตา** เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยควรแก่การงานของโสภณธรรม

(กายกัมมัญญตาและจิตตกัมมัญญตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอกุศลธรรม (ที่เหลือ) ที่ทำให้จิตไม่ควรแก่ธรรมที่ดีงาม)

๑๖. **กายปาคุญญตา** เป็นเจตสิกที่คล่องแคล่วและทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

๑๗. จิตตปาคุญญตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

(กายปาคุญญตาและจิตตปาคุญญตาเป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับความไม่เชื่อ เป็นต้น ในธรรมที่ดีงาม)

๑๘. กายุชุกตา เป็นเจตสิกที่ซื่อตรง ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยแน่วแน่ ไม่คดโกง มุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

๑๙. จิตตุชุกตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตมุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

(กายุชุกตาและจิตตุชุกตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุปกิเลส มีมายา สาไถย เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตคดโกงไม่ตรง)

เจตสิก ๑๙ ดวงนี้ เกิดร่วมกับโสภณจิตทุกดวง **เว้นไม่เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง และอเหตุกจิต ๑๘ ดวง รวม ๓๐ ดวง** ฉะนั้นโสภณจิตจึงเป็น ทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ แต่ที่เป็นเอกเหตุกะไม่มีเลย ส่วนอกุศลจิต ๑๒ ดวงนั้น เป็นเอกเหตุกะ ๒ ดวง เป็นทวิเหตุกะ ๑๐ ดวง เป็นติเหตุกะไม่มีเลย

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง

วิรตีเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรัติทุจริต มี ๓ ดวง คือ

๑ (๒๐) สัมมาวาจาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรัติวจีทุจริต ๔ คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาท สัมผัปปลาปวาจา ขณะใดที่ไม่ล่วงวจีทุจริต ขณะนั้นสัมมาวาจาเจตสิกเกิดขึ้นวิรัติวจีทุจริตประเภทนั้นๆ

๒ (๒๑) สัมมากัมมันตเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรัติกายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร ขณะใดที่เว้นกายทุจริต ๓ ขณะนั้นสัมมากัมมันตเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรัติกายทุจริตนั้นๆ

๓ (๒๒) สัมมาอาชีวเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรัติกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ซึ่งเป็นมิจฉาชีพ ขณะใดที่ละเว้นมิจฉาชีพ ขณะนั้นสัมมาอาชีวเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรัติมิจฉาชีพนั้นๆ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

เป็นเจตสิกที่มีสัตว์ บุคคล เป็นอารมณ์ ไม่เกิดกับมหาวิบากจิต รูปาวจรปัญจมฌาน อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ

๑ (๒๓) กรุณาเจตสิก เป็นเจตสิกที่กรุณาสัตว์ที่เป็นทุกข์ มีการไม่เบียดเบียนเป็นอาการปรากฏ

๒ (๒๔) มุทิตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ยินดีต่อสัตว์ที่เป็นสุข เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอิสสา

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง

๒๕. ปัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นถูก เข้าใจถูกในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมนั้นๆ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง เกิดกับโสภณจิตดังนี้

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง ทั้งกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ทั้งกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดได้กับมหากุศลจิต ๘ ดวง และโลกุตตร-จิต ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวงเท่านั้น มหากุศลจิตบางดวงก็ไม่มีวิรตีเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิรตีเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดจะเกิดกับมหากุศลจิตที่กำลังวิรัติทุจริตประเภทหนึ่งประเภทใดในขณะนั้นเท่านั้น **วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงจะเกิดขึ้นพร้อมกันในมหากุศลจิตไม่ได้เลย แต่ขณะที่โลกุตตรจิตเกิดขึ้นนั้นวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง เกิดขึ้นพร้อมกัน** โดยทำกิจวิรัติทุจริตเป็นสมุจเฉทตามขั้นของโลกุตตรจิตนั้นๆ โลกุตตร-จิต ๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวงต้องมีวิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงเกิดร่วมด้วย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหากิริยาจิต เพราะเมื่อพระอรหันต์ดับกิเลสทุกประเภทเป็นสมุจเฉทแล้ว วิรตีเจตสิกไม่เกิดขึ้นวิรัติทุจริตใดๆ เลย

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิต เพราะมหาวิบากต่างกับรูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก คือ รูปาวจรกุศลเป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผลเป็นรูปาวจรวิบาก ซึ่งไม่ต่างจากรูปาวจรกุศลนั้นๆ อุปมาเหมือนตัวกับเงา รูปาวจรกุศลมีเจตสิกอะไรเกิดร่วมด้วยเท่าใด รูปาวจรวิบากก็มีเจตสิกนั้นๆ เกิดร่วมด้วยเท่านั้น รูปาวจรกุศลมีอารมณ์อะไร รูปาวจรวิบากก็มีอารมณ์นั้น อรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรวิบาก โลกุตตรกุศลและโลกุตตรวิบากก็โดยนัยเดียวกัน แต่มหากุศลหาเป็นเช่นนั้นไม่ วิรตีเจตสิกเกิดกับมหากุศลจิตเฉพาะในขณะที่วิรัติทุจริต แต่มหาวิบากซึ่งเป็นผลของมหากุศล

นั้น ไม่มีวิรตีเจตสิกและอัปปมัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะมหาวิบากไม่ได้ทำกิจวิรัติทุจริตเช่นมหากุศล

วิรตีเจตสิกไม่เกิดกับรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต เพราะขณะที่เป็นมหัคคตจิตนั้นไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย วาจาที่วิรตีเจตสิกจะต้องเกิดขึ้นวิรัติทุจริตทางกายหรือทางวาจาเลย

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่เกิดพร้อมกัน อัปปมัญญาดวงหนึ่งดวงใดย่อมเกิดในขณะที่จิตมีสัตว์ บุคคล (ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุข) เป็นอารมณ์เท่านั้น อัปปมัญญาเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิตโดยนัยเดียวกับวิรตีเจตสิก แต่อัปปมัญญาเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดเกิดกับมหากุศลจิตและมหากิริยาจิตได้เมื่อมีสัตว์ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเป็นอารมณ์ และในการเจริญพรหมวิหารภาวนา คือ เมตตาภาวนา ได้แก่ อโทสเจตสิก กรุณาภาวนา ได้แก่ กรุณาเจตสิก มุทิตาภาวนา ได้แก่ มุทิตาเจตสิก อุเบกขาภาวนา ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก เมื่ออบรมเจริญสมถภาวนาซึ่งเป็นพรหมวิหารนั้น มหากุศลที่ประกอบด้วยเมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตาย่อมเจริญเพิ่มขึ้นจนเป็นความสงบที่มีกำลังมั่นคง เป็นอุปจารสมาธิ (สมาธิใกล้ต่อการแนบแน่นในอารมณ์) และอัปปนาสมาธิ (แนบแน่นในอารมณ์) ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นที่ ๑ และเมื่ออบรมเจริญต่อไปก็บรรลุถึงฌานจิตขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๔ ตามลำดับ แต่เมตตา กรุณา มุทิตา ไม่อาจบรรลุถึงขั้นปัญจมฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานที่ ๕ ได้ เพราะฌานจิตขั้นที่ ๑, ๒, ๓, ๔ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ดังนั้น เมื่อจะอบรมพรหมวิหารภาวนาให้ถึงปัญจมฌานต้องเป็นอุเบกขาพรหมวิหารเท่านั้น ฉะนั้น เมตตา กรุณา มุทิตา จึงเป็นได้เพียงปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาพรหมวิหารนั้นเป็นปัญจมฌานเท่านั้น

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับอรูปาวจรจิต เพราะอรูปาวจรจิตไม่มีสัตว์บุคคลเป็นอารมณ์

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับโลกุตตรจิต เพราะโลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดร่วมกับกามาวจรจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ทั้งหมด และเกิดร่วมกับรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตด้วย เพราะจิตเหล่านี้ต้องประกอบด้วยปัญญาเจตสิกทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า โดยทั่วไปกามาวจรกุศลจิตเกิดร่วมกับโสภณสาธารณเจตสิกเท่านั้น แต่บางกาลก็มีวิรตีเจตสิก ๑ ดวงเกิดร่วมด้วยเมื่อวิรัติทุจริต และบางกาลก็มีอัปปมัญญาเจตสิก ๑ ดวงเกิดร่วมด้วย และบางกาลก็เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะอบรมเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นมหากุศลจิตที่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วยจึงเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์

รูป ๒๘ ประเภท

รูปเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ รูปเป็นสังขตธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ จึงต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้รูปเกิดขึ้น อุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปจึงเกิดขึ้นเป็นไป แต่ที่อุปาทายรูปและมหาภูตรูปจะเกิดขึ้นได้นั้นก็ต้องมีสมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้รูปทั้งหมดนั้นเกิดขึ้น มิฉะนั้น รูปทั้งหมดก็เกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้เลย **สมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้เกิดรูป มี ๔ สมุฏฐาน คือ กรรม ๑ จิต ๑ อุตุ ๑ อาหาร ๑**

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า **กัมมชรูป**

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า **จิตตชรูป**

รูปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า **อุตุชรูป**

รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า **อาหารชรูป**

กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยเฉพาะ ไม่เกิดจากสมุฏฐานอื่นเลย มี ๙ รูป คือ

๑. จักขุปสาทรูป
๒. โสตปสาทรูป
๓. ฆานปสาทรูป
๔. ชิวหาปสาทรูป
๕. กายปสาทรูป
๖. อิตถีภาวรูป

๗. ปุริสภาวรูป

๘. หทยรูป

๙. ชีวิตินทริยรูป

สิ่งใดก็ตามที่ดูเหมือนมีชีวิตแต่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม หรือกุศลกรรมใดๆ เป็นสมุฏฐาน เช่น พืชพันธุ์ต่างๆ ไม่มีกัมมชรูปทั้ง ๙ รูปนี้เลย

บางบุคคลกรรมไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจักขุปสาทรูปบ้าง โสต-ปสาทรูปบ้าง ฆานปสาทรูปบ้าง ชิวหาปสาทรูปบ้าง กายปสาทรูปบ้าง อิตถีภาวรูปบ้าง ปุริสภาวรูปบ้าง แต่เมื่อเป็นสัตว์บุคคลในภูมิที่มีขันธ์ ๕ แล้วต้องมีหทยรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต และมี**ชีวิตินทริยรูปที่เกิดร่วมกับกัมมชรูปอื่น ๆ ในทุก ๆ กัมมชกลาป** สำหรับอสัญญสัตตาพรหมบุคคลซึ่งเป็นพรหมบุคคลที่มีแต่รูป ไม่มีนามธรรม คือ ระหว่างที่เป็นอสัญญสัตตาพรหมนั้น จิต เจตสิกไม่เกิดเลย จึงมีกัมมชรูปเพียงกลาปเดียว คือ กลาปที่มีชีวิตินทริยรูปเท่านั้น (ไม่มีจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถีภาวรูป ปุริสภาวรูป หทยรูป)

กัมมชรูป ๙ รูปนี้ เป็นอุปาทายรูป ฉะนั้น จึงต้องเกิดร่วมกับอวินิพโภครูป ๘ รูป ดังนี้ คือ

๑. จักขุทสกกลาป (กลุ่มของจักขุปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + จักขุปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๒. โสตทสกกลาป (กลุ่มของโสตปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + โสตปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๓. ฆานทสกกลาป (กลุ่มของฆานปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ฆานปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๔. ชิวหาทสกกลาป (กลุ่มของชิวหาปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ชิวหาปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๕. กายทสกกลาป (กลุ่มของกายปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + กายปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๖. อิตถีภาวทสกกลาป (กลุ่มของอิตถีภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + อิตถีภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๗. ปุริสภาวทสกกลาป (กลุ่มของปุริสภาวรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ปุริสภาวรูป + ชีวิตินทริยรูป

๘. หทยทสกกลาป (กลุ่มของหทยรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + หทยรูป + ชีวิตินทริยรูป

๙. ชีวิตนวกกลาป (กลุ่มของชีวิตรูปซึ่งมีรูปรวม ๙ รูป) คือ อวินิพโภครูป ๘ + ชีวิตินทริยรูป

กัมมชกลาปเหล่านี้เกิดพร้อมกับอุปาทขณะของปฏิสนธิจิตตามควรแก่ภพภูมินั้นๆ และเกิดทุกอนุขณะของจิตทุกดวง คือ อุปาทขณะ ฐิติขณะ และภังคขณะของจิตดวงหนึ่งๆ และจะหยุดเกิดก่อนจุติจิต ๑๖ ขณะจิต ฉะนั้น กัมมชรูปทั้งหมดจึงดับพร้อมกับจุติจิต

กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตในภูมิมนุษย์ซึ่งเป็นชลาพุชกำเนิด (เกิดในครรภ์) มี ๓ กลาป คือ หทยทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป เมื่อเจริญเติบโตขึ้น จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ก็เกิดตามควรแก่กาลของกลาปนั้นๆ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นโอปปาติกกำเนิด (เกิดเป็นกายที่มีอวัยวะครบทันที) เช่น เทวดา เปรต อสุรกาย และผู้ที่เกิดในนรก มีกัมมชรูปครบทั้ง ๗ กลาป พร้อมกันทันทีในขณะที่ปฏิสนธิ คือ หทยทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป แต่ถ้ากรรมประเภทใดไม่เป็นปัจจัยให้รูปประเภทใดเกิด ก็เว้นรูปกลาปนั้นๆ ทั้งในปฏิสนธิกาล (ขณะปฏิสนธิจิตเกิด) และในปวัตติกาล คือ ขณะหลังปฏิสนธิ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิเป็นโอปปาติกกำเนิด มีกัมมชรูป ๔ กลาปเท่านั้น คือ หทยทสกกลาป จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป และชีวิตนวกกลาป เว้นฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป ภาวรูป ซึ่งเป็นผลของการระงับความเพลิดเพลินยินดีในกามอารมณ์ด้วยกำลังของฌานจิตที่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นรูปพรหมบุคคล

ผู้ที่เป็นอสัญญสัตตาพรหม คือ พรหมที่มีแต่รูปธรรม ไม่มีนามธรรมเลยนั้น มีกัมมชกลาป ๑ กลาป คือ ชีวิตนวกกลาป การเกิดเป็นอสัญญ-สัตตาพรหมนั้น เป็นผลของปัญจมฌานที่คลายความยินดีในนามธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมที่เป็นไปตามกิเลส จึงปรารถนาที่จะไม่มีนามธรรม เมื่อปัญจมฌานกุศลจิตไม่เสื่อม และปัญจมฌานกุศลจิตเกิดก่อนจุติจิต ด้วยความหน่ายในนามธรรม จึงเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสนธิในอสัญญสัตตาพรหมภูมิ มีอายุ ๕๐๐ กัปป์ เมื่อไม่มีนามธรรมเกิดเลย จึงไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อจุติ (ก่อนเป็นอสัญญสัตตาพรหม) ด้วยอิริยาบถใด รูปปฏิสนธิของอสัญญ-สัตตาพรหม ก็เป็นอิริยาบถนั้นจนกว่ารูปจะจุติ และกุศลกรรมหนึ่งจึงเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิต และกัมมชรูปเกิดในกามสุคติภูมิ วนเวียนเป็นกิเลส กรรม วิบากต่อไป ตราบใดที่ยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน มี ๖ กลาป คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป เป็นกลาปที่มีแต่อวินิพโภครูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตเกิดสืบต่อ จิตตชรูปที่เป็นสุทธัฏฐกกลาปเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของปฐมภวังคจิต และทุกอุปาทขณะของจิต เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง ซึ่งไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมุฏฐานให้เกิดรูปได้

จิตที่ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูปมี ๑๖ ดวง คือ อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง จุติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง รวม ๑๖ ดวง

อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูปเลย เพราะเป็นผลของอรูปฌานกุศล ซึ่งเห็นโทษของรูปว่าเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่กิเลส จึงเจริญอรูปฌานกุศลซึ่งไม่มีรูปใดๆ เป็นอารมณ์เลย เมื่ออรูปฌานวิบากทำกิจปฏิสนธิในอรูปพรหมภูมิ จึงไม่เป็นปัจจัยให้รูปใดๆ เกิดเลยทั้งสิ้น

ปฏิสนธิจิตไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูป เพราะเป็นจิตขณะแรกในภพภูมิหนึ่ง จึงยังไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูปได้

จุติจิตของพระอรหันต์ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูป เพราะเป็นจิตดวงสุดท้ายของสังสารวัฏฏ์ซึ่งสิ้นสภาพความเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดได้

๒. กายวิญญัตินวกกลาป กลุ่มของกายวิญญัติรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + กายวิญญัติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย

๓. วจีวิญญัติสัททสกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๐ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วจีวิญญัติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่เป็นสมุฏฐานของเสียง คือ วาจา

๔. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่าง ๆ

๕. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๒ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ + กายวิญญัติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่าง ๆ ที่แสดงความหมาย

๖. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๓ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ + วจีวิญญัติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่ต้องการให้เกิดเสียงพิเศษที่ต้องอาศัยวิการรูปจึงจะเกิดเสียงนั้น ๆ ที่ฐานของเสียงได้

จิตตชกลาป ทุกกลาปต้องเกิดพร้อมกับอุปาทขณะของจิตที่เป็นสมุฏฐานให้จิตตชกลาปนั้นเกิด จิตตชกลาปจะไม่เกิดในฐิติขณะและภังคขณะของจิตเลย

อุตุชรูป

รูปที่เกิดจากอุตุ มี ๔ กลาป คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป มีอวินิพโภครูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย ในรูปที่มีใจครองนั้น เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นในอุปาทขณะ ฐิติขณะ และภังคขณะของปฏิสนธิจิต มีกัมมชรูปเกิดตามที่ได้กล่าวแล้ว แต่ในฐิติขณะของปฏิสนธิจิตนั้นเอง อุตุ คือ ธาตุไฟในกัมมชกลาปที่เกิดนั้น ก็เป็นสมุฏฐานให้อุตุชรูปที่เป็นสุทธัฏฐกกลาปเกิดขึ้น และอุตุชสุทธัฏฐกกลาปนี้จะเกิดขึ้นในฐิติขณะของรูปต่อๆ ไป

๒. สัททนวกกลาป กลุ่มของเสียงซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + สัททรูป ๑ ขณะใดที่รูปเสียงไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานให้วจีวิญญัติรูปกระทบที่ฐานของเสียง ขณะนั้นเสียงเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เช่น เสียงรถยนต์ เสียงน้ำตก เป็นต้น

๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ อุตุย่อมเป็นสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปที่เบา รูปที่อ่อน รูปที่ควรแก่การงานในกายที่มีใจครอง ถ้าอุตุไม่สม่ำเสมอก็เกิดโรค และกายส่วนใดไม่มีวิการรูป แม้จิตก็เป็นสมุฏฐานให้กายส่วนนั้นเคลื่อนไหวไปตามความต้องการไม่ได้

๔. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปและเสียงรวมกันทั้งสิ้น ๑๒ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ + สัททรูป ๑ ในขณะที่กลุ่มของวิการรูปนั้นมีเสียงเกิดร่วมด้วย เช่นดีดนิ้ว ปรบมือ เป็นต้น

อาหารชรูป

รูปที่เกิดจากโอชารูปในกพฬิงการาหาร คือ อาหารที่เป็นคำที่กลืนกินเข้าไปนั้นมี ๒ กลาป อาหารชกลาปนี้เกิดได้เฉพาะภายในร่างกายของสัตว์บุคคลเท่านั้น อาหารชกลาป ๒ กลาป คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป มีอวินิพโภครูป ๘ เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นเกิดร่วมด้วยเลย

๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโภครูป ๘ + วิการรูป ๓ นอกจากจิตและอุตุจะเป็นสมุฏฐานให้เกิดวิการรูป ๓ แล้ว อาหารก็เป็นอีกสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดวิการรูป ๓ ถ้ามีเพียงวิการรูปที่เกิดจากอุตุเท่านั้น แต่ขาดอาหาร คือ แม้อากาศดีแต่ขาดอาหาร วิการรูปก็ไม่มีกำลังพอที่จะเคลื่อนไหวได้สะดวกรวดเร็ว

อาหารชรูป อาศัยการแผ่ซ่านของโอชาในอาหารที่กลืนเข้าไปนั้นเป็นสมุฏฐานเมื่อใด ก็เกิดขึ้นในฐิติขณะของโอชารูปซึ่งเป็นสมุฏฐานเมื่อนั้น

รวมรูปแต่ละรูปเกิดจากสมุฏฐานใดสมุฏฐานหนึ่งใน ๔ สมุฏฐาน ดังนี้ คือ

อวินิพโภครูป ๘ เกิดได้จากสมุฏฐาน ๔ คือ
บางกลาปก็มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีจิตเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีอุตุเป็นสมุฏฐาน
บางกลาปก็มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ปสาทรูป ๕	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
ภาวรูป ๒	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
หทยรูป ๑	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
ชีวิตินทริยรูป ๑	เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
วิการรูป ๓	เกิดจากสมุฏฐาน ๓ คือ บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
วิญญัติรูป ๒	เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเท่านั้น
สัททรูป ๑	เกิดจากสมุฏฐาน ๒ คือ บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน
ปริจเฉทรูป ๑	เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง กลาปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่างกลาปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่างกลาปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่างกลาปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน
ลักขณรูป ๔	ไม่เกิดจากสมุฏฐานใดเลย เพราะเป็นเพียงลักษณะอาการของสภาวรูป ๑๘ รูป

รูป ๒๘ รูป จำแนกได้หลายนัย ดังนี้ คือ

สภาวรูป ๑๘ คือรูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตินทริยรูป ๑ สัททรูป ๑ รวม ๑๘ รูป

อสภาวรูป ๑๐ คือรูปที่ไม่มีลักษณะเฉพาะอีกต่างหาก ได้แก่ วิการรูป ๓ วิญญัติรูป ๒ ปริจเฉทรูป ๑ ลักขณรูป ๔

อัชฌัตติกรูป ๕ คือ รูปภายใน ได้แก่ ปสาทรูป ๕

พาหิรรูป ๒๓ คือ รูปภายนอก ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓ รูป

วัตถุรูป ๖ คือ รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑

อวัตถุรูป ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒

ทวารรูป ๗ คือ รูปที่เป็นทางรับอารมณ์ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ และรูปที่เป็นทางของกายกรรมและวจีกรรม คือ กายวิญญัติรูป ๑ วจีวิญญัติรูป ๑

อทวารรูป ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑ รูป

อินทริยรูป ๘ คือ รูปที่เป็นใหญ่ในกิจการงานเฉพาะของตน ๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตินทริยรูป ๑

อนินทริยรูป ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐ รูป

โอฬาริกรูป ๑๒ คือ รูปหยาบ ๑๒ รูป ได้แก่ วิสยรูป ๗ (รูปที่เป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ปสาทรูป ๕

สุขุมรูป ๑๖ คือ รูปละเอียด ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป

สันติเกรูป ๑๒ คือ รูปใกล้ (ต่อการพิจารณารู้ได้) ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

ทูเรรูป ๑๖ คือ รูปไกล (ยากต่อการพิจารณาแทงตลอด) ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป

สัปปฏิฆรูป ๑๒ คือ รูปที่กระทบได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

อัปปฏิฆรูป ๑๖ คือ รูปที่กระทบไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป

โคจรัคคาหิกรูป ๕ คือ รูปที่กระทบอารมณ์ได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕

อโคจรัคคาหิกรูป ๒๓ คือ รูปที่กระทบอารมณ์ไม่ได้ ได้แก่รูปที่เหลือ ๒๓ รูป

อวินิพโภครูป ๘ คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ ๘ รูป

วินิพโภครูป ๒๐ คือ รูปที่แยกกันได้ ได้แก่ รูป ๒๐ รูป

คำถามทบทวนภาคผนวก

๑. จิตที่ไม่เกิดร่วมกับอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นอกุศลจิตไหม

๒. อโสภณจิตและอกุศลจิตต่างกันอย่างไร

๓. อโสภณจิตมีกี่ดวง อะไรบ้าง

๔. จิตอะไรทำโวฏฐัพพนกิจ

๕. ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นชาติอะไร

๖. เมื่อเสียงกระทบหู จิตอะไรรู้เสียงเป็นขณะแรก

๗. จิตอะไรเกิดก่อนหสิตุปปาทจิต

๘. มโนทวาราวัชชนจิตเป็นมโนทวารใช่ไหม

๙. มโนทวาราวัชชนจิตมีกี่กิจ เกิดได้กี่ทวาร รู้อารมณ์อะไรได้บ้าง

๑๐. เหตุเป็นปรมัตถ์อะไร

๑๑. เหตุเป็นขันธ์อะไร

๑๒. นิพพานเป็นเหตุหรือนเหตุ อเหตุกะหรือสเหตุกะ

๑๓. นเหตุที่ไม่ใช่สังขารขันธ์ได้แก่อะไรบ้าง

๑๔. สังขารขันธ์ที่เป็นนเหตุมีกี่ดวง

๑๕. ปรมัตถธรรมที่เป็นนเหตุนั้นเป็นขันธ์อะไรบ้าง

๑๖. โลกุตตรจิตเป็นอสังขตธรรมใช่ไหม

๑๗. ขันธ์อะไรเป็นกุศล

๑๘. ขันธ์อะไรเป็นอัพยากตธรรม

๑๙. ขันธ์ที่ไม่ใช่อัพยากตธรรมมีไหม

๒๐. อัพยากตธรรมที่ไม่ใช่ขันธ์มีไหม

๒๑. กุศลธรรมที่ไม่ใช่ขันธ์มีไหม

๒๒. อกุศลจิตในอรูปพรหมภูมิเป็นชาติอะไร

๒๓. เวทนาเจตสิกเป็นภูมิอะไร

๒๔. นิพพานมีเวทนาไหม เพราะอะไร

๒๕. เจตสิกอะไรไม่มีเวทนาเกิดร่วมด้วย

๒๖. จิตภูมิไหนมี ๑ ชาติ

๒๗. จิตภูมิไหนมี ๒ ชาติ

๒๘. จิตภูมิไหนมี ๓ ชาติ

๒๙. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดเพราะเหตุปัจจัยหรือเปล่า

๓๐. โมหเจตสิกที่เกิดร่วมกับโมหมูลจิต เกิดร่วมกับเหตุหรือเปล่า

สมถภาวนา

สมถภาวนา

สมถภาวนาไม่ใช่การทำสมาธิ สมาธิเป็นสภาพธรรมที่ตั้งมั่นในอารมณ์ ซึ่งได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เมื่อจิตฝักใฝ่มีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกก็ปรากฏเป็นสมาธิ คือ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตเป็น **มิจฉาสมาธิ** เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิตเป็น **สัมมาสมาธิ**

การทำสมาธิให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ นั้น **เมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญาก็เป็นมิจฉาสมาธิ** เพราะขณะนั้นเป็นความพอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์เดียว เมื่อปราศจากปัญญาก็ไม่สามารถรู้ความต่างกันของโลภมูลจิตและกุศลจิต เพราะโลภมูลจิตและกามาวจรกุศลจิตมีเวทนาประเภทเดียวกันเกิดร่วมด้วย คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

ฉะนั้น ขณะใดที่อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นหรือโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นจึงยากที่จะรู้ว่าจิตที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่เดือดร้อนหรือขณะที่โสมนัสยินดีเป็นสุขนั้น เป็นโลภมูลจิตหรือเป็นมหากุศลจิต

ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง คือโลภมูลจิตมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย มหากุศลจิตมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลเจตสิกที่แสดงความต่างกันของโลภมูลจิตและมหา

กุศลจิต คือ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด และโสภณเจตสิกที่แสดงความต่างกันของกุศลจิต และโลภมูลจิต คือ สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นปัญญาเจตสิก ฉะนั้น ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศล ๘ ดวง คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง

มหากุศลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง

ฉะนั้น ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาจึงต้องรู้ความต่างกันของโลภมูลจิต และกุศลจิต มิฉะนั้นก็จะทำสมาธิด้วยโลภมูลจิต เป็นมิจฉาสมาธิเมื่อไม่ประกอบด้วย**ปัญญา**

ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำสมาธิไม่ต้องการให้จิตวุ่นวายเดือดร้อนกังวลไปกับเรื่องราวต่างๆ พอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นอยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง โดยไม่รู้ว่าขณะที่กำลังต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ที่ต้องการนั้น ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์ **ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาต้องเป็นผู้มีปัญญา เห็นโทษของอกุศลทั้งโลภะและโทสะ** ไม่ใช่เห็นแต่โทษของโทสมูลจิตซึ่งเป็นความกังวลใจ เดือดร้อนใจต่างๆ เท่านั้น ผู้ที่ไม่รู้จักกิเลสและไม่เห็นโทษของโลภะ ย่อมไม่เจริญสมถภาวนา ฉะนั้น ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจึงเป็นผู้ตรง มีปัญญาเห็นโทษของโลภะและมีสติสัมปชัญญะ รู้ขณะที่ต่างกันของโลภมูลจิตและมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต จึงจะเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มขึ้นๆ จนอกุศลจิตไม่เกิดแทรกคั่นได้ จนกว่าจะเป็น

อุปจารสมาธิ แล้วบรรลุอัปปนาสมาธิ คือ ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

การเจริญสมถภาวนาที่จะให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเจริญขึ้นๆ จนเป็นบาทให้เกิดปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นรูปาวจรกุศลนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เพราะจะต้องไม่เป็นอภัพพบุคคล คือผู้ที่แม้เจริญสมถะหรือวิปัสสนา ก็ไม่อาจบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้ ผู้ที่เป็นภัพพบุคคล คือผู้ที่เมื่อเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาก็อาจจะบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่

๑. [๑]ไม่มีวิบากเป็นเครื่องกั้น คือ ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๒. ไม่มีกรรมเป็นเครื่องกั้น คือ ไม่ได้กระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกั้นสวรรค์ มัคค์ผล อนันตริยกรรม ๕ คือ ฆ่ามารดา ๑ ฆ่าบิดา ๑ ฆ่าพระอรหันต์ ๑ ทำร้ายพระผู้มีพระภาคให้ห้อพระโลหิต ๑ ทำสังฆเภท คือ ทำลายสงฆ์ให้แตกกันโดยไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน ๑

๓. ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น คือ ไม่มีนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ได้แก่ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ อกิริยทิฏฐิ

แม้ว่าปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ ประกอบด้วยปัญญา แต่ถ้ายินดีเพลิดเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะโดยไม่เห็นโทษ ก็ย่อมไม่คิดจะบรรเทาความเพลิดเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ด้วยการรักษาศีลและเจริญภาวนา ฉะนั้น การอบรมสมถภาวนาให้ถึง

---

๑ *อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ภัพพสูตร ข้อ ๓๕๗ และ อาวรณตาสูตร ข้อ ๓๕๘*

อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงไม่ง่ายเลย ไม่ใช่เพียงการจดจ้องที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ต้องการก็จะเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่จะทำให้บรรลุถึงอุปจารสมาธิได้ ถ้าเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตขณะนั้นเป็นมหากุศลก็จะทำให้คิดว่า นิมิตต่างๆ ที่จิตปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเห็นเป็นนรก สวรรค์ สถานที่ เรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เป็นอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นต่างๆ

ฉะนั้น สมถภาวนาจึงเป็นเรื่องละเอียดที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ

วันหนึ่งๆ ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึก อกุศลจิตย่อมเกิดมากกว่ากุศลจิต กุศลจิตที่เกิดในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เพียงเล็กๆ น้อยๆ ในแต่ละวันแต่ละเดือน ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจึงอบรมจิตให้เป็นกุศลเพิ่มขึ้นด้วย ในขณะที่ไม่ใช่ทานและศีล การอบรมจิตให้สงบจากอกุศลทั้งหลายในวันหนึ่งๆ นั้นเป็นกุศลขั้นสมถภาวนาในชีวิตประจำวัน แม้ว่าไม่สามารถจะถึงขั้นอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ก็เป็นสิ่งที่ควรเจริญ แต่การจะระงับจิตให้สงบจากอกุศลนั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตจะสงบในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึกได้อย่างไร มิฉะนั้นกุศลจิตก็เกิดไม่ได้

จิตที่สงบจากอกุศลเป็นสมถภาวนานั้น ต้องเป็นกุศลจิตในอารมณ์ ๔๐ อารมณ์ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔

กสิณ ๑๐

ชื่อว่า กสิณ เพราะอรรถว่าทำอารมณ์ทั้งสิ้น กสิณ ๑๐ ได้แก่

๑. ปถวีกสิณ ระลึกถึงแต่ดินเท่านั้น

๒. อาโปกสิณ ระลึกถึงแต่น้ำเท่านั้น

๓. เตโชกสิณ ระลึกถึงแต่ไฟเท่านั้น

๔. วาโยกสิณ ระลึกถึงแต่ลมเท่านั้น

๕. นีลกสิณ ระลึกถึงแต่สีเขียวเท่านั้น

๖. ปีตกสิณ ระลึกถึงแต่สีเหลืองเท่านั้น

๗. โลหิตกสิณ ระลึกถึงแต่สีแดงเท่านั้น

๘. โอทาตกสิณ ระลึกถึงแต่สีขาวเท่านั้น

๙. อาโลกกสิณ ระลึกถึงแต่แสงสว่างเท่านั้น

๑๐. อากาสกสิน ระลึกถึงแต่อากาศเท่านั้น

จิตที่ระลึกถึงแต่ดินเป็นกุศล หรือเป็นอกุศล เมื่อปัญญาไม่เกิด ขณะที่คิดถึงดินก็เป็นอกุศลที่ต้องการคิดถึงดิน หรือต้องการจดจ้องที่ดิน

เมื่อปัญญาเกิด จิตที่ระลึกถึงดินก็เป็นกุศล เมื่อรู้ว่ารูปทุกอย่างที่ปรากฏปราศจากธาตุดินไม่ได้ สิ่งที่เคยพอใจปรารถนาต้องการทั้งหมดทั้งสิ้นนั้นล้วนเป็นแต่เพียงดินเท่านั้น เมื่อรู้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกที่เคยพอใจ ปรารถนาว่าเป็นแต่เพียงดิน ก็ทำให้ละคลายความพอใจในสิ่งทั้งหลายได้ในขณะที่ระลึกรู้ว่าเป็นเพียงดินเท่านั้น

การที่จิตจะเป็นกุศลระลึกถึงแต่ดินนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะเมื่ออารมณ์กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็คล้อยไปตามอารมณ์นั้นๆ ทันที ด้วยเหตุนี้การเจริญสมถภาวนาที่จะให้จิตสงบจากอกุศลมั่นคงขึ้น จึงต้องอาศัยสถานที่ที่เงียบสงัดปราศจากเสียงผู้คนรบกวน และทำดินเป็นวงกลมเกลี้ยง (ปถวีกสิณ) ปราศจากมลทินโทษที่จะทำให้จิตน้อมนึกไปพอใจในรูปร่างสัณฐานต่างๆ ได้ (ความละเอียดมีในคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ สมาธินิทเทส ปถวีกสิณ) ขณะที่ดูปถวีกสิณนั้น เมื่อจิตระลึกถึงดินประกอบด้วยปัญญาเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ จิตจึงจะสงบได้ และจะต้องดูปถวีกสิณเพื่อเตือนให้ระลึกถึงดินเท่านั้นเรื่อยๆ ไปเพื่อไม่ให้จิตรู้อารมณ์อื่น

ยากแค่ไหนที่จะระลึกถึงแต่ดินด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลายอยู่เรื่อยๆ โดยดูปถวีกสิณที่ไม่เล็กนักไม่ใหญ่นัก ไม่ห่างนักไม่ใกล้นัก ไม่สูงนักไม่ต่ำนัก ฉะนั้น วิตกเจตสิกจึงเป็นองค์ฌานที่ขาดไม่ได้เลย วิตกเจตสิกที่เกิดกับมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตจะต้องจรดที่ปถวีกสิณ ด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลาย ทั้งในขณะที่หลับตาและลืมตา จนกว่าอุคคหนิมิต คือ นิมิตของปถวีกสิณจะปรากฏทางมโน-ทวารเหมือนกับในขณะที่ลืมตา ซึ่งบางท่านแม้ปฏิสนธิจิตจะเป็นติเหตุกะ แต่อุคคหนิมิตก็ไม่ปรากฏเลย อุคคหนิมิตจะปรากฏเมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มความสงบมั่นคงในปถวีกสิณแล้ว แต่ขณะที่อุคคหนิมิตปรากฏนั้นก็ยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ

การประคับประคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตั้งมั่นในอุคคหนิมิตต่อไปและมั่นคงขึ้นนั้นไม่ง่ายเลย ตามข้อความในวิสุทธิมัคค์ ปถวีกสิณ นิทเทส เมื่อนิวรณ์ทั้งหลาย (อกุศลธรรมที่กลุ้มรุมครอบงำจิต) ระงับลงโดยลำดับแล้ว จิตย่อมสงบมั่นคงเป็นอุปจารสมาธิ

เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏราวกะชำแรกอุคคหนิมิตออกมา ปฏิภาคนิมิตเป็นนิมิตที่ผ่องใสกว่าอุคคหนิมิต ขณะที่ปฏิภาคนิมิตปรากฏนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตสงบมั่นคงถึงขั้นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ใกล้ต่อการสงบแนบแน่นในอารมณ์ขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นปฐมฌานจิต

การประคับประคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบถึงขั้นอุปจารสมาธิสงบได้ต่อไปอีกเรื่อยๆ และเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นจนถึงขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นจิตขั้นรูปาวจรเป็นปฐมฌานจิตเกิดขึ้นได้นั้นต้องรักษาอุปจารสมาธิที่ได้แล้ว ดุจนางแก้วรักษาครรภ์ซึ่งเป็นที่อุบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ์ และต้องเว้นเหตุอันไม่เป็นสัปปายะ (ธรรมที่สะดวกสบายเกื้อกูลแก่การเจริญภาวนา) ๗ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. เว้นอาวาส คือ ที่อยู่ซึ่งเมื่ออยู่แล้วนิมิตที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็หายไป

๒. เว้นโคจร คือ ทางไปที่ห่างจากอาวาสหรือที่ใกล้อาวาสมาก ที่หาภิกษาไม่ได้ง่ายและไม่สมบูรณ์

๓. เว้นถ้อยคำที่ไม่สบายที่นับเนื่องในดิรัจฉานกถา คือ กถาที่ไม่เกื้อกูลแก่ปัญญา ซึ่งทำให้นิมิตที่เกิดขึ้นแล้วหายไป

๔. เว้นบุคคลที่มากด้วยกิเลส ที่ขวนขวายในกิเลส เพราะทำให้จิตเกิดกิเลสเศร้าหมอง

๕-๖. เว้นโภชนะและอากาศที่ไม่ถูกกับร่างกาย อันจะทำให้ป่วยไข้

๗. เว้นอิริยาบถที่ไม่ทำให้จิตตั้งมั่น

เมื่อเว้นสิ่งที่ควรเว้นและเสพสิ่งที่ควรเสพแล้ว อัปปนาสมาธิก็ยังไม่เกิด ก็จะต้องบำเพ็ญอัปปนาโกศลให้เต็มที่ คือ ต้องประกอบ

ด้วยอัปปนาโกศล ความรู้ความฉลาดในธรรมที่เกื้อกูลให้ฌานจิตเกิดขึ้นได้ ๑๐ ประการ คือ[๑]

๑. โดยการทำวัตถุให้เป็นของสะอาด คือ ทั้งร่างกายและเครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยให้สะอาด มิฉะนั้นแล้วจิตใจก็ไม่แจ่มใส

๒. โดยการยังความเสมอกันของอินทรีย์ ๕ คือ สัทธาและปัญญา วิริยะและสมาธิให้เสมอกันด้วยสติ

๓. โดยฉลาดต่อนิมิต

๔. ย่อมประคองจิตโดยสมัยที่ควรประคอง

๕. ย่อมข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

๖. ย่อมยังจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง

๗. ย่อมเพ่งเฉยจิตในสมัยที่ควรเพ่งเฉย

๘. โดยการเว้นบุคคลผู้ไม่ตั้งมั่น

๙. โดยเสพบุคคลผู้ตั้งมั่น

๑๐. โดยความเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปในคุณนั้นๆ

ถ้าไม่เป็นผู้ฉลาดในอัปปนาโกศล ๑๐ นี้ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็ไม่อาจเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นอีกจนเป็นบาทให้อัปปนาสมาธิ คือ รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดได้

ขณะที่รูปาวจรปฐมฌานจิตซึ่งเป็นจิตอีกระดับขั้นหนึ่ง คือ เป็นจิตอีกภูมิหนึ่งจะเกิดขึ้น พ้นจากสภาพจิตที่เป็นกามาวจรนั้นวิถีจิตจะเกิดสืบต่อกันตามลำดับทางมโนทวารเป็น**ฌานวิถี** ดังนี้

---

๑ *วิสุทธิมัคค์ ปถวีกสิณนิทเทส*

ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคจลนะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคุปัจเฉทะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
มโนทวาราวัชชนะ	เป็น	อเหตุกกิริยา
บริกัมม์	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์
อุปจาระ	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
อนุโลม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
โคตรภู	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
ปฐมฌานกุศลจิต	เป็น	รูปาวจรกุศลจิต
ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตที่เกิดเป็นครั้งแรกนั้นเกิดเพียง ๑ ขณะเท่านั้น ต่อเมื่อภายหลังชำนาญขึ้นแล้ว ฌานจิตจึงจะเกิดดับสืบต่อเพิ่มขึ้นๆ ได้ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้ได้ ฌานวิถีจิตที่เกิดดับสืบต่อกันโดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยนั้นเป็น**ฌานสมาบัติ** คือ เป็นการบรรลุถึงสภาพจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ของฌานได้ตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้

ก่อนที่ฌานวิถีจิตจะเกิดขึ้น ต้องมีมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดก่อนทุกครั้ง

มหากุศลชวนะขณะที่ ๑ เป็นบริกัมม์ คือ เป็นบริกัมม์ของอัปปนาสมาธิ เพราะปรุงแต่งอัปปนา คือ ถ้ามหากุศลซึ่งเป็นบริกัมม์ไม่เกิด จิตขณะต่อไปและอัปปนาสมาธิ คือฌานจิตก็เกิดไม่ได้

มหากุศลชวนะขณะที่ ๒ เป็นอุปจาร เพราะเข้าไปใกล้อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวนะขณะที่ ๓ เป็นอนุโลม เพราะอนุกูลแก่อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวนะขณะที่ ๔ เป็นโคตรภู เพราะข้ามพ้นกามาวจรภูมิเพื่อขึ้นสู่รูปาวจรภูมิ

เมื่อมหากุศลชวนะขณะที่ ๔ ดับแล้ว ชวนวิถีจิตขณะต่อไปจึงเป็นรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต

รูปาวจรฌานกุศลจิตประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แม้ว่ามีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่องค์ประกอบที่ทำให้รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดนั้น ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวงนี้ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรณธรรม คือ อกุศลธรรมที่กลุ้มรุมขัดขวางจิตไม่ให้ดำเนินไปในทางสงบ นิวรณธรรม ๕ คือ

กามฉันทนิวรณ์	ได้แก่ ความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
พยาปาทนิวรณ์	ได้แก่ ความขุ่นเคืองใจ
ถีนมิทธนิวรณ์	ได้แก่ ความท้อถอย หดหู่ และความซบเซาง่วงเหงา

อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน และความรำคาญใจ

วิจิกิจฉานิวรณ์ ได้แก่ ความสงสัยไม่แน่ใจในสภาพธรรม และในเหตุและผลของสภาพธรรม

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรณธรรม ๕ โดยวิตกเจตสิกจรดที่อารมณ์ซึ่งทำให้จิตสงบได้ และวิจารเจตสิกตามประคองอารมณ์ที่วิตกเจตสิกจรดลง ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่านไปสู่อารมณ์อื่น ปีติเจตสิกเป็นสภาพที่เอิบอิ่ม สุขเวทนาเพิ่มพูนยิ่งขึ้นตามความเอิบอิ่ม และเอกัคคตาที่องค์ฌาน ๔ อุปการะอุดหนุนแล้ว ตั้งมั่นคงในอารมณ์โดยอาการของปฐมฌานที่ประกอบด้วยองค์ ๕

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรณธรรม ๕ ดังนี้[๑]

๑. วิตกเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิทธนิวรณ์ เพราะเมื่อวิตกเจตสิกตรึกถึงแต่อารมณ์ของสมถภาวนามากขึ้นเรื่อยๆ ความท้อถอย หดหู่ และความง่วงเหงาก็ย่อมเกิดไม่ได้

๒. วิจารเจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจฉานิวรณ์ เมื่อวิจารเจตสิกประคองอารมณ์ตามวิตกเจตสิกที่จรดลงในอารมณ์ของสมถภาวนาไปเรื่อยๆ ความสงสัยความไม่แน่ใจในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมก็เกิดไม่ได้

---

๑ *อภิธัมมัตถวิภาวินี ปริจเฉทที่ ๒ วิเคราะห์องค์ฌาน*

๓. ปีติเจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาปาทนิวรณ์ เมื่อความสงบในอารมณ์ของสมถภาวนาเพิ่มขึ้น ปีติก็เอิบอิ่มในความสงบนั้นยิ่งขึ้น ทำให้ความพยาบาทขุ่นเคืองใจเกิดไม่ได้ในระหว่างนั้น

๔. สุข (โสมนัสเวทนา) เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจกุกกุจจ-นิวรณ์ เมื่อกำลังเป็นสุขในอารมณ์ของสมถภาวนาอยู่ ความเดือดร้อนใจ กังวลใจ และความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่นก็เกิดไม่ได้ เพราะกำลังเป็นสุขในสมถอารมณ์ในขณะนั้น

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทนิวรณ์ เพราะเมื่อสมาธิตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนาแล้ว ก็ไม่ยินดีในกามอารมณ์ใดๆ

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ด้วยองค์ฌาน ๕ ฉะนั้น ถึงแม้ว่ารูปาวจรฌานกุศลจะเกิดขึ้นครั้งแรกเพียงขณะเดียว เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะดับไปแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อโดยมโนทวาราวัชชนจิตเกิดขึ้นรำพึงถึงองค์ของฌาน ๑ ขณะ แล้วดับไป แล้วมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็พิจารณาองค์ฌานนั้น ๗ ขณะ แล้วภวังคจิตก็เกิดคั่น มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ของฌานทีละองค์ทีละวาระ ขณะที่มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ฌานแต่ละองค์แต่ละวาระนั้น เป็น**ปัจจ-เวกขณวิถี** ซึ่งต้องเกิดต่อจากฌานวิถีทุกครั้ง

ปัญญาของผู้บรรลุรูปาวจรฌานกุศลจิต จึงรู้ความต่างกันขององค์ฌานทั้ง ๕ คือ รู้ความต่างกันของวิตกเจตสิกและวิจารเจตสิก รู้ความต่างกันของปีติเจตสิกและสุข (โสมนัสเวทนาเจตสิก) และรู้ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกที่เป็นอัปปนาสมาธิ

ผู้เจริญสมถภาวนาต้องมีสติสัมปชัญญะอย่างปกติ และรู้ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดสลับกันและแทรกคั่นอย่างรวดเร็วได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเป็นความสงบและเป็นกุศล

ผู้เจริญสมถภาวนาไม่มีอาการผิดปกติใดๆ เลย เพราะการเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลทางใจ ซึ่งเมื่อจิตสงบแล้วก็ปรากฏแต่นิมิตของอารมณ์ที่ทำให้จิตน้อมเป็นกุศลมั่นคงยิ่งขึ้น เช่น ผู้ที่เจริญอาโปกสิณก็มีนิมิตของอาโปกสิณเป็นอารมณ์ จะไม่เห็นนรกสวรรค์เหตุการณ์เรื่องราว ต่างๆ เลย

ขณะที่ทำสมาธิแล้วเห็นภาพต่างๆ ขณะนั้นไม่ใช่สมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาต้องเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ซึ่งสงบเพราะระลึกอารมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งใน ๔๐ อารมณ์ แม้โลภมูลจิตหรือมหากุศลญาณวิปปยุตตจิตจะมีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๔๐ อารมณ์ ก็ไม่ใช่สมถภาวนา เช่น เด็กหรือผู้ใหญ่ที่ท่องพุทโธโดยไม่ได้ระลึกถึงพระพุทธคุณประการต่างๆ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ผู้ที่เห็นซากศพแล้วตกใจกลัวก็เป็นโทสมูลจิต ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ผู้ที่พยายามจดจ้องที่ลมหายใจโดยไม่รู้ว่าเพราะอะไรจิตจึงจะสงบได้ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ กสิณอื่นๆ และอารมณ์อื่นๆ ของสมถภาวนานั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตต้องพิจารณาโดยถูกต้อง จิตจึงสงบได้ โดยนัยเดียวกับการเจริญปถวีกสิณ

เมื่อผู้บรรลุปฐมฌานกุศลเห็นโทษของวิตกเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกที่จรดในอารมณ์ว่า ปกติย่อมจรดในอารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ คือ รูป

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงยังใกล้ชิดต่ออกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าสามารถให้ฌานจิตนั้นปราศจากวิตกเจตสิก ให้มีแต่วิจารเจตสิก ปีติ สุข เอกัคคตา ก็ย่อมสงบประณีตกว่า จึงเพียรระลึกถึงอารมณ์ของปฐมฌานกุศลที่บรรลุแล้ว และพยายามประคองให้จิตสงบมั่นคงที่อารมณ์ของปฐมฌาน โดยไม่ให้วิตกเจตสิก ต้องจรดในอารมณ์นั้นเลย ซึ่งจะสำเร็จได้เมื่อถึงพร้อมด้วย **วสี** ๕ คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฌาน ๕ ประการก่อน **วสี ๕** คือ[๑]

๑. **อาวัชชนวสี** ความชำนาญในการนึกถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๒. **สมาปัชชนวสี** ความชำนาญในการเข้าฌาน คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๓. **อธิษฐานวสี** ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิดดับสืบต่อนานมากน้อย ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๔. **วุฏฐานวสี** ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

๕. **ปัจจเวกขณวสี** ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา

การที่จะบรรลุฌานจิตขั้นสูงขึ้นไปได้นั้น ต้องเห็นโทษขององค์ฌานขั้นต้นๆ แล้วละองค์ฌานได้ตามลำดับ คือ

ทุติยฌาน ละวิตก จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๔ คือ
วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

---

๑ *ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค์ มหาวรรค ญาณกถา ข้อ ๒๒๕*

ตติยฌาน ละวิจาร จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละปีติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

ปัญจมฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

การละองค์ฌานไปทีละองค์นั้นเป็นฌานโดยปัญจกนัย คือ โดยนัยของฌาน ๕

สำหรับผู้ที่ปัญญาสามารถละวิตกและวิจารได้พร้อมกันนั้น เป็นฌานโดยจตุกกนัย คือ โดยนัยของฌาน ๔ ดังนี้

ทุติยฌาน ละวิตก วิจาร จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน ละปีติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ทุติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ตติยฌานโดยปัญจกนัย

ตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ จตุตถฌานโดยปัญจกนัย

จตุตถฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ปัญจมฌานโดยปัญจกนัย

ถ้าขาดวสีแล้ว การละองค์ฌานขั้นต้นๆ เพื่อบรรลุฌานขั้นสูงขึ้นเรื่อยๆ ก็เป็นไปไม่ได้เลย

เมื่อฌานวิถีจิตดับแล้ว ปัจจเวกขณวิถีต้องเกิดต่อทุกครั้ง

การระงับกิเลสด้วยการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ฉะนั้น ฌานจิตจึงเสื่อม คือเกิดช้า ไม่ชำนาญคล่องแคล่วเหมือนเดิม หรืออาจจะไม่เกิดอีกเลยก็ได้ ฉะนั้น ที่ฌานจิตจะเกิดได้คล่องแคล่วจึงต้องมีวสีทุกๆ ฌานอยู่เสมอ (ความละเอียดมีในวิสุทธิมัคค์)

อารมณ์ของสมถภาวนา ๔๐ อารมณ์นั้น บางอารมณ์จิตก็สงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปฐมฌานเท่านั้น บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงปัญจมฌาน และบางอารมณ์ก็เป็นอารมณ์เฉพาะปัญจมฌานเท่านั้น ดังนี้คือ อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ ๑ ธัมมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑ จาคานุสสติ ๑ สีลานุสสติ ๑ เทวตานุสสติ ๑ ผู้ที่ไม่ใช่พระอริยบุคคลระลึกถึงอนุสสติ ๖ นี้ จิตสงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ สำหรับพระอริยบุคคลนั้นอาจสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น ไม่ถึงอัปปนาสมาธิ

อนุสสติ ๒ คือ อุปสมานุสสติ การระลึกถึงพระนิพพานและมรณานุสสติ การระลึกถึงความตายนั้น มรณานุสสติสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น แต่อุปสมานุสสติสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเฉพาะผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลเท่านั้น

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ คือ การระลึกถึงความปฏิกูลของอาหาร จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

จตุธาตุววัฏฐาน ๑ คือ การระลึกถึง ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่กาย จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

อสุภ ๑๐ คือ การระลึกถึงสภาพของซากศพ ๑๐ อย่าง จิตสงบได้ถึงปฐมฌาน

กายคตาสติ (อนุสสติ) ๑ คือ การระลึกถึงความไม่น่าใคร่ของส่วนต่างๆ คือ อาการ ๓๒ ของกายแต่ละส่วน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จิตสามารถสงบได้ถึงปฐมฌาน

อานาปานสติ (อนุสสติ) ๑ การระลึกถึงลมหายใจ จิตสงบได้ถึงปัญจมฌาน

กสิณ ๑๐ จิตสงบได้ถึงปัญจมฌาน

พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ จิตสงบได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย (ตติยฌานโดยจตุกกนัย)

พรหมวิหาร ๑ คือ อุเบกขาพรหมวิหาร เมื่อจิตสงบจากพรหมวิหาร ๓ ถึงจตุตถฌานแล้ว จึงเจริญอุเบกขาพรหมวิหารต่อไปได้ ในบรรดาพรหมวิหาร ๔ อุเบกขาพรหมวิหารจึงเป็นอารมณ์ของเฉพาะปัญจมฌาน ฌานเดียวเท่านั้น

อรูปฌาน ๔ คือ ปัญจมฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรูปฌานได้นั้น ต้องบรรลุรูปปัญจมฌานก่อน เมื่อเห็นโทษของรูปปัญจมฌานว่าถึงแม้จะเป็นรูปฌานขั้นสูงสุด คือ ขั้นรูปปัญจมฌานก็จริง แต่เมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิด หวั่นไหวต่อการที่จะน้อมไปสู่รูปที่เป็นกามอารมณ์ได้ง่าย ควรที่จะเพิกรูปที่เป็นอารมณ์แล้วน้อมจิตไปสู่อารมณ์ที่ไม่ใช่รูป ซึ่งสงบประณีตกว่ารูป เมื่อเพิกรูปและระลึกถึงความไม่มีที่สุดของอรูปเป็นอารมณ์ จนอัปปนาสมาธิเกิดก็เป็นอรูปฌานกุศลโดยวิถีจิตเกิดดับสืบต่อกันทางมโนทวารเช่นเดียว

กับฌานวิถี และต้องประกอบด้วยวสี ๕ จึงจะบรรลุถึงอรูปฌานขั้นสูงขึ้นๆ ได้

อรูปฌานมี ๔ ขั้น เป็นปัญจมฌานทั้ง ๔ ขั้น แต่ต่างกันที่อารมณ์ละเอียดขึ้นเป็นลำดับขั้น คือ

อรูปฌานที่ ๑ อากาสานัญจายตนฌานจิต มีอากาศซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

อรูปฌานที่ ๒ วิญญาณัญจายตนฌานจิต มีอากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะพิจารณาเห็นว่าอากาศซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์นั้นก็ยังไม่ละเอียดประณีตเท่ากับอากาสานัญจายตนจิตซึ่งมีอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงล่วงอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่อากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอัปปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นอรูปฌานที่ ๒ คือ วิญญาณัญจายตนฌานจิต ซึ่งเป็นอรูปฌานจิตที่มีวิญญาณ คือ อากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

อรูปฌานที่ ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ เพราะเป็นภาวะที่ไม่มีอากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์แล้ว เมื่อพิจารณาเห็นว่าเมื่อยังมีอากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์อยู่ก็ยังไม่สงบ ไม่ละเอียดประณีตเท่ากับไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ จึงล่วงอากาสานัญจายตนจิต ซึ่งเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่ภาวะที่ไม่มีอากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอัปปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นอรูปฌานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ เพราะไม่มีอากาสานัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

อรูปฌานที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่าอากิญจัญญายตนฌาน-

จิตซึ่งมีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์นั้นเป็นสภาวะที่ละเอียดมาก จึงน้อมไปสู่ภาวะของอากิญจัญญายตนจิตที่ละเอียดนั้น จนอัปปนาสมาธิจิตเกิดขึ้นเป็นอรูปฌานที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตน-ฌานจิต เป็นสภาพที่สัญญาพร้อมทั้งสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันนั้นละเอียด จนกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มี เพราะไม่ได้กระทำกิจของสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ จึงกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มีสัมปยุตตธรรมนั้นๆ อรูปฌานที่ ๔ จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญา-ยตนะ คือ มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

การเจริญสมถภาวนาจนจิตสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายถึงขั้นอรูปฌานนั้นเป็นจิตที่มีกำลัง สามารถฝึกให้เป็นประโยชน์ตามความประสงค์ได้ เช่น ระลึกชาติได้ อธิษฐานให้เกิดทิพจักขุเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ไกลหรือมีสิ่งกำบังได้ อธิษฐานให้เกิดโสตทิพ ได้ยินเสียงต่างๆ ทั้งที่ใกล้ที่ไกลได้ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น เดินบนน้ำ ไปในดินเหาะไปในอากาศและเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น แต่การจะฝึกอบรมให้เกิดคุณวิเศษแต่ละอย่างนี้ จะต้องเป็นผู้สามารถในกสิณทุกกสิณ และฌานสมาบัติทั้ง ๘ (รูปฌาน ๔ โดยจตุกกนัยและอรูปฌาน ๔) อย่างยอดเยี่ยม และต้องฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ คือ[๑]

๑. กสิณานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ

๒. กสิณปฏิโลมโต เข้าฌานย้อนกสิณ

๓. กสิณานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ แล้วย้อนกสิณ

---

๑ *วิสุทธิมัคค์ สมาธินิทเทส อิทธิวิธนิทเทส*

๔. ฌานานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

๕. ฌานปฏิโลมโต เข้าฌานโดยย้อนฌานตามลำดับ ตั้งแต่เนวสัญญานาสัญญายตนฌานถึงปฐมฌาน

๖. ฌานานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน แล้วย้อนฌานตามลำดับ

๗. ฌานานุกฺกนฺตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน แต่ไม่ข้ามกสิณ

๘. กสิณุกฺกนฺตกโต เข้าฌานโดยข้ามกสิณ แต่ไม่ข้ามฌาน

๙. ฌานกสิณุกฺกนฺตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน และข้ามกสิณ

๑๐. องฺคสงฺกนฺติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงองค์

๑๑. อารมฺมณสงฺกนฺติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงอารมณ์

๑๒. องฺคารมฺมณสงฺกนฺติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงทั้งองค์และทั้งอารมณ์

๑๓. องฺคววฏฺฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดองค์ของฌานแต่ละฌาน

๑๔. อารมฺมณววฏฺฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดอารมณ์ของฌานแต่ละฌาน

การกระทำใดๆ หรือพฤติกรรมใดๆ ที่ดูคล้ายคุณวิเศษทั้งหลายนั้น หาใช่คุณวิเศษที่แท้จริงไม่ เมื่อเหตุไม่สมควรแก่ผล

ข้อความในวิสุทธิมัคค์แสดงว่า ผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรยังไม่ได้ฝึกจิตด้วยอาการ ๑๔ เหล่านี้ จักยังอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ให้สำเร็จได้นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้เลย

แม้ในการบริกัมม์กสิณ คือ การเริ่มบำเพ็ญสมถภาวนานั้น ในร้อยคนหรือในพันคนย่อมสามารถจะกระทำสำเร็จได้เพียงคนเดียว และเมื่อเจริญสมถภาวนาคือบริกัมม์กสิณไปแล้ว ที่อุคคหนิมิตจะเกิดได้ในร้อยคนหรือพันคนนั้นย่อมสามารถเพียงคนเดียว เมื่ออุคคหนิมิตเกิดแล้ว การรักษานิมิตไว้ และการประคับประคองจิตให้สงบมั่นคงขึ้นจนปฏิภาคนิมิตเกิดแล้วบรรลุอัปปนาสมาธินั้น ในร้อยคนหรือพันคนย่อมสามารถเพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่บรรลุฌานสมาบัติ ๘ แล้วนั้นในร้อยคนพันคนจะฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ นี้ได้เพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่ฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ ได้แล้ว ในร้อยคนหรือพันคนจะสามารถแสดงฤทธิ์ได้เพียงคนเดียว และในบรรดาผู้แสดงฤทธิ์ได้ร้อยคนหรือพันคนนั้น ผู้ที่จะแสดงฤทธิ์ได้อย่างฉับพลันก็จะสามารถสักคนเดียว

แม้ในเรื่องการระลึกชาติก็นัยเดียวกัน ใครเลยจะได้อุปจารสมาธิเมื่อไม่ใช่จิตที่สงบด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ใครเลยจะได้อัปปนาสมาธิซึ่งเป็นปฐมฌาน ใครเลยจะได้ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌานปัญจมฌาน และอรูปฌาน ใครเลยจะฝึกอบรมระลึกชาติ โดยฝึกระลึกย้อนจากขณะนี้ไปทุก ๆ ขณะจนถึงเช้าวันนี้ ถอยไปจนถึงค่ำคืนวันก่อนเช้าวันก่อน ค่อย ๆ ระลึกถอยไป ๆ ด้วยจิตที่สงบมั่นคงจนถึงปฏิสนธิแล้วจึงจะถึงขณะสุดท้ายวันสุดท้ายของชาติก่อน แล้วจึงถอยไป ๆ ตามลำดับด้วยกำลังของฌานจิตที่ฝึกอบรมให้คล่องแคล่วเป็นกำลัง เมื่ออธิษฐานให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึกได้สำเร็จจากขณะหนึ่ง แล้วถอยไปอีกขณะหนึ่ง ๆ

ผู้ที่ศึกษาเข้าใจเหตุและผลของคุณวิเศษทั้งหลายโดยละเอียดจึงรู้ได้ว่า พฤติการณ์ใดเป็นคุณวิเศษที่แท้จริง และพฤติการณ์ใดไม่ใช่คุณวิเศษที่แท้จริง

การเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อฌานจิตไม่เสื่อม และฌานวิถีจิตเกิดก่อนจุติจิตเป็นกัมมปัจจัยให้ฌานวิบากจิตปฏิสนธิในพรหมภูมิขั้นต่างๆ แต่เมื่อหมดอายุของพรหมภูมินั้นๆ แล้วก็ต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ ยินดี พอใจ ติดข้องในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ การเคยเจริญสมถภาวนาสะสมมาบ้างในชาติก่อนๆในสังสารวัฏฏ์ อาจจะทำให้บางท่านมีลางสังหรณ์ เป็นต้น ส่วนผู้ที่ทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ เห็นเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เมื่อไม่ใช่การอบรมเจริญสมถภาวนา ด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบแนบแน่นมั่นคงในอารมณ์ตามลำดับจนเป็นฌานจิตขั้นต่างๆ ซึ่งย่อมจะเป็นไปได้ยากยิ่งนั้น ก็ไม่ใช่คุณวิเศษที่เป็นอุตตริมนุสสธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งกว่าปกติของมนุษย์ทั้งหลาย ฉะนั้น เมื่อทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ บ้าง เห็นเหตุการณ์ต่างๆ เป็นต้นนั้น จึงเป็นผลเล็กๆ น้อยๆ ผิดบ้างถูกบ้างของสมาธิซึ่งไม่ใช่การเจริญสมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาที่จะบรรลุถึงแม้อุปจารสมาธิก็แสนยาก เพราะปกติเมื่ออารมณ์ใดกระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ย่อมคล้อยตามอารมณ์นั้นด้วยโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง กุศลที่เป็นไปในทานบ้าง ในศีลบ้าง ในภาวนาบ้างนั้น ในวันหนึ่งๆ มีเป็นส่วนน้อยมาก เมื่อเทียบกับอกุศลที่เกิดขึ้นรวดเร็วเป็นประจำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และการเจริญสมถภาวนานั้นก็ดับกิเลสไม่ได้ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตใจขณะใด สมถภาวนาที่เพียรอบรมมาจนถึงขั้นสามารถแสดงอิทธิปฏิหาริย์ต่างๆ ได้ ก็เสื่อมหมดสิ้นไป

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคก็มีผู้บำเพ็ญเพียรเจริญสมถ-ภาวนาจนบรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และฝึกอบรม

จิตจนอธิษฐานให้มีตาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกชาติได้ และสามารถกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้ แต่แม้กระนั้นท่านเหล่านั้นก็ยังไม่สามารถรู้แจ้งอริย-สัจจธรรม เมื่อไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือวิปัสสนาภาวนาจนสมบูรณ์ที่จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ และบางท่านก็ยังเห็นผิดยึดมั่นในการปฏิบัติ ซึ่งไม่ใช่หนทางให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรม แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงพระธรรมแล้ว ผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมถึงความเป็นพระอริยสาวกที่ไม่บรรลุฌานจิต ก็มีมากกว่าพระอริยสาวกผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมพร้อมด้วยองค์ของฌานขั้นต่าง ๆ[๑]

ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าการเจริญสมถภาวนาที่ถูกต้องนั้นเป็นสิ่งกระทำได้ยากเพียงใด

---

๑ *สังยุตตนิกาย สคาถวรรค วังคีสสังยุตต์ ปวารณาสูตร ข้อ ๗๔๕*

วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา

กิเลสมี ๓ ขั้น คือ อนุสัยกิเลส ปริยุฏฐานกิเลส วีติกกมกิเลส

วีติกกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบ ทำให้ล่วงเป็นทุจริตกรรมทางกาย วาจา วิรัติ คือ ละเว้นวีติกกมกิเลสได้ด้วยศีล

ปริยุฏฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต แต่ไม่ถึงขั้นล่วงเป็นทุจริตกรรม ระงับปริยุฏฐานกิเลสได้ชั่วคราว เป็นวิกขัมภณปหานด้วยฌานกุศลจิต

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลส อนุสัยกิเลสก็นอนเนื่องอยู่ในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน เป็นเชื้อเป็นปัจจัยให้เกิดปริยุฏฐานกิเลส กิเลสทั้งหลายจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทปหาน ไม่เกิดอีกเลย เมื่อโลกุตตรมัคคจิตรู้แจ้งอริยสัจจธรรมโดยประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพานตามลำดับขั้นของมัคคจิต ซึ่งปหานกิเลสเป็นสมุจเฉท ตามลำดับขั้นของมัคคจิตนั้นๆ

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้ที่รักษาศีล วิรัติทุจริต และเจริญสมถภาวนาจนถึงอรูปฌานขั้นสูงสุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ระงับกิเลสได้ชั่วคราวเป็นวิกขัมภนปหาน แต่ไม่มีใครสามารถดับอนุสัยกิเลสได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์มาแล้ว จึงทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงหนทางปฏิบัติเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม จึงมีพระอริยสงฆ์สาวกผู้บรรลุอริยสัจจธรรมดับกิเลสได้เป็นจำนวนมาก สืบต่อมาจนตราบเท่าที่มีผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรง

ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงพระธรรมไว้โดยละเอียดตลอด ๔๕ พรรษา พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วนั้น สุขุม ละเอียด ลึกซึ้ง เพราะทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้ โดยทรงประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ **ถ้าผู้ใดไม่ศึกษาพระธรรมที่ทรงแสดงไว้โดยละเอียดให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ก็ย่อมไม่สามารถอบรมเจริญปัญญาที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมและดับกิเลสได้**

การที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ก็จะต้องเข้าใจถูกตั้งแต่เบื้องต้นว่า สภาพธรรมที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงนั้นคืออะไร คือทุกสิ่งที่เป็นของจริง ที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง แสดงว่าทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะและคิดนึกนั้น ไม่ได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏเป็นไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกวันทุกขณะโดยละเอียด เพื่อให้เห็นโทษของอกุศลธรรมและภัยของสังสารวัฏฏ์ ซึ่งเมื่อยังไม่เห็นโทษภัยของสังสารวัฏฏ์ ก็ย่อมไม่เพียรอบรมเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงจนดับกิเลสได้

การเจริญสมถภาวนาและการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่างกันที่อารมณ์และระดับขั้นของปัญญา สมถภาวนามีอารมณ์ที่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาแล้วสงบ จนตั้งมั่นแน่วแน่ที่อารมณ์นั้นอารมณ์เดียว วิปัสสนาภาวนามีปรมัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วดับไป เป็นอารมณ์ที่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต

เริ่มสังเกตพิจารณาทีละอารมณ์บ่อย ๆ เนือง ๆ จนรู้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ผลของสมถภาวนาทำให้เกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิ ผลของวิปัสสนาภาวนาทำให้ปัญญารู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริงและดับกิเลสเป็นสมุจเฉทตามขั้นของโลกุตตรมัคคจิตซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ จนถึงอรหัตตมัคคจิตซึ่งดับกิเลสหมดไม่เหลือเลย จึงดับสังสารวัฏฏ์ ไม่เกิดอีกเลย

ผู้อบรมเจริญวิปัสสนาต้องเป็นผู้ตรงที่รู้ว่ายังมีกิเลสครบทุกอย่าง และยังไม่ต้องการดับโลภะให้หมดก่อน เนื่องจากผู้ที่เป็นปุถุชนจะข้ามไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทันทีไม่ได้ เพราะต้องดับโลภะที่เกิดร่วมกับสักกายทิฏฐิที่ยึดถือสภาพธรรมที่เกิดร่วมกันเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ให้หมดสิ้น เป็นสมุจเฉทก่อน กิเลสอื่นๆ จึงจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทได้ต่อไปตามลำดับ

เมื่อไม่รู้ว่าขณะที่กำลังเห็นไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล จะละกิเลส คือ ความยินดียินร้าย ฯลฯ ได้อย่างไร ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

สภาพธรรมแต่ละอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหนทางปฏิบัติที่จะอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริงว่า มีหนทางเดียวคือ การเจริญอริยมัคค์มีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (ปัญญาเจตสิก) ๑ สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) ๑ สัมมาวาจา (สัมมาวาจาเจตสิก) ๑ สัมมากัมมันตะ (สัมมากัมมันตเจตสิก) ๑ สัมมาอาชีวะ (สัมมาอาชีวเจตสิก) ๑ สัมมาวายามะ (วิริยเจตสิก) ๑ สัมมาสติ (สติเจตสิก) ๑ สัมมาสมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) ๑

ในเบื้องต้นที่โลกุตตรจิตยังไม่เกิด มัคค์มีองค์ ๕ (เว้นวิรตี เพราะวิรตีเกิดทีละดวง วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง จะเกิดพร้อมกันเฉพาะในโลกุตตรจิตเท่านั้น) ย่อมเกิดขึ้นกระทำกิจร่วมกันในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งเป็นนามธรรมหรือรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ และปัญญาเจตสิกที่เกิดร่วมกับสัมมาสติในขณะนั้น ก็เริ่มสังเกตพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมนั้นๆ ทีละเล็กละน้อยบ่อยๆ เนืองๆ จนกว่าจะรู้ชัดว่าเป็นนามธรรมหรือรูปธรรม

สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น จำแนกเป็น **สติปัฏฐาน ๔** เมื่อสติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กาย ขณะนั้นเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิตประเภทต่างๆ ขณะนั้นเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมหรือนามธรรมอื่นๆ ขณะนั้นเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า **สติปัฏฐาน** มี ๓ ความหมาย คือ

๑. สติปัฏฐาน เป็นสติเจตสิกที่เกิดกับญาณสัมปยุตตจิตซึ่งระลึกรู้อารมณ์ที่เป็นสติปัฏฐาน

๒. สติปัฏฐาน เป็นปรมัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่สติระลึกรู้ (สติปัฏฐาน ๔)

๓. สติปัฏฐาน ความที่พระศาสดาประพฤติล่วงความยินดียินร้ายในหมู่สาวกผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง (คือ ปฏิบัติตาม ไม่ปฏิบัติตาม ปฏิบัติตามบ้างไม่ปฏิบัติตามบ้าง)

อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นปรากฏ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเกิดยากและไม่บ่อย ตามเหตุคือ อวิชชา โลภะ และอกุศลธรรมทั้งหลายที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ และแม้ในชาตินี้ตั้งแต่เกิดมาแต่ละวัน ผู้ที่เข้าใจเหตุและผลของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงเป็นผู้อดทนอย่างยิ่งต่อการที่จะฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม พิจารณาพระธรรม ให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนกว่าจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้องตามที่ได้ฟังและได้เข้าใจแล้ว ธรรมทั้งหลายแม้สติปัฏฐานและอริยมัคค์มีองค์ ๘ ก็เป็นอนัตตา ย่อมเกิดขึ้นได้เมื่อมีเหตุปัจจัย คือ เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์สะสมมาสมควรแล้ว ทำให้ไม่หันเหไปประพฤติปฏิบัติหนทางที่ไม่ใช่การระลึกรู้ สังเกต พิจารณาสภาพของนามธรรมและรูปธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่กำลังปรากฏ

ผู้อบรมปัญญาเป็นผู้ตรง เมื่อสติปัฏฐานเกิดก็รู้ว่าต่างกับขณะที่หลงลืมสติ เมื่อสติปัฏฐานเกิดในตอนต้นๆ นั้น ยังไม่รู้ชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ความเพียรที่เกิดพร้อมสติปัฏฐานที่ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจึงเป็นสัมมัปปธาน ๔ คือ สังวรปธาน ๑ ปหานปธาน ๑ ภาวนาปธาน ๑ อนุรักขนาปธาน ๑

สังวรปธาน คือ เพียรเพื่อไม่ให้อกุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

ปหานปธาน คือ เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภาวนาปธาน คือ เพียรเพื่อให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

อนุรักขนาปธาน คือ เพียรเพื่อความเจริญมั่นคงบริบูรณ์ ของกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ความเพียรซึ่งเป็นสัมมัปปธาน ๔ นั้น ย่อมเป็นบาทให้สำเร็จผลร่วมกับสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับสภาพธรรมที่เป็น **อิทธิบาท ๔** คือ

๑. ฉันทิทธิบาท ได้แก่ ฉันทเจตสิก ความพอใจที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของสภาพนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง[๑] การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความพอใจนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระราชาจึงได้ฐานันดรโดยอาศัยการบำรุงนั้น

---

๑ *สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ อิทธิปาทวิภังคนิทเทส*

๒. วิริยิทธิบาท ได้แก่ วิริยเจตสิก ความเพียรที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏ[๑] การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความเพียรนั้นพึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ยังพระราชาให้พอพระทัย โดยความเป็นผู้กล้าหาญในการงาน แล้วได้ฐานันดร

๓. จิตติทธิบาท ได้แก่ จิต[๒] การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะความถึงด้วยดีแห่งชาติ

๔. วิมังสิทธิบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ไตร่ตรอง สังเกตพิจารณาลักษณะของสภาพธรรม [๓]การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญานั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะอาศัยความรู้

บุตรอำมาตย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งฐานันดรโดยกำลังแห่งภาวะอันเป็นที่อาศัย (โดยความสามารถ) ของตนๆ

การที่อิทธิบาท ๔ เหล่านี้จะดำเนินไปได้ ก็ต้องอาศัยการสะสมเจริญขึ้นของอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการนำไปสู่สัมมามัคค์หนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง อินทรีย์ ๕ คือ

๑. สัทธินทรีย์ ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในการมีศรัทธาที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๒. วิริยินทรีย์ ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นใหญ่ไม่เกียจคร้าน ไม่ท้อถอยที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๑-๓ *สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ อิทธิปาทวิภังคนิทเทส*

๓. **สตินทรีย์** ได้แก่ สติเจตสิก เป็นใหญ่ในการไม่หลงลืม ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

๔. **สมาธินทรีย์** ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ

๕. **ปัญญินทรีย์** ได้แก่ ปัญญาเจตสิก เป็นใหญ่ในการไตร่ตรองพิจารณา สังเกตศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

เมื่ออินทรีย์ ๕ เจริญเพิ่มขึ้นเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง ไม่หวั่นไหวในการพิจารณาอารมณ์ใดๆ ที่ปรากฏ ก็เป็นสภาพธรรมที่เป็นพละ ๕ คือ

๑. **สัทธาพละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่ศรัทธา

๒. **วิริยพละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความท้อถอย

๓. **สติพละ** ไม่หวั่นไหวในการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดๆ ที่ปรากฏ

๔. **สมาธิพละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความฟุ้งซ่านไม่มั่นคง

๕. **ปัญญาพละ** ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่รู้

การที่สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ จะเป็นสภาพธรรมที่มีกำลังได้ ก็เมื่อปัญญาเป็นพละ เพราะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจึงไม่หวั่นไหวที่จะระลึกรู้ได้ว่าขณะที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ขณะที่กำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อปัญญาที่เกิดพร้อมสติซึ่งระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมสมบูรณ์เป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นแล้ว ก็ประกอบด้วยโพชฌงค์ ๗ คือ องค์ธรรมของการตรัสรู้อริยสัจจธรรม โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. **สติสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ สติเจตสิก

๒. **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ ปัญญาเจตสิก

๓. **วิริยสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ วิริยเจตสิก

๔. **ปีติสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ ปีติเจตสิก

๕. **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ กายปัสสัทธิเจตสิก และจิตตปัสสัทธิเจตสิก

๖. **สมาธิสัมโพชฌงค์**
องค์ของการตรัสรู้ คือ เอกัคคตาเจตสิก

๗. **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** องค์ของการตรัสรู้ คือ ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก

เมื่อปัญญาอบรมสมบูรณ์พร้อมที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมประกอบด้วยองค์ของการตรัสรู้ คือ โพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ (สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคค์มีองค์ ๘) แล้ว โลกุตตรจิตประกอบด้วยมัคค์มีองค์

๘ ครบทั้ง ๘ องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพาน เป็นมัคควิถี ทางมโนทวาร ดังนี้ คือ

	ภวังค์	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต
	ภวังคจลนะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	มโนทวาราวัชชนะ	เป็นกิริยาจิต
ชวนวิถีจิต	**บริกัมม์**	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
ชวนวิถีจิต	**อุปจาร**	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
ชวนวิถีจิต	**อนุโลม**	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
ชวนวิถีจิต	**โคตรภู**	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม์)
ชวนวิถีจิต	**โสตาปัตติมัคคจิต**	เป็นโลกุตตรกุศลจิต
ชวนวิถีจิต	**โสตาปัตติผลจิต**	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
ชวนวิถีจิต	**โสตาปัตติผลจิต**	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	ภวังคจิต	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต

ถ้าเป็นโลกุตตรฌานจิตขั้นใด ก็เกิดร่วมกับองค์ฌานขั้นนั้น คือ ถ้าเป็นโลกุตตรทุติยฌาน ก็ไม่มีวิตกเจตสิกซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรตติยฌานก็ไม่มีวิจารเจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรจตุตถฌาน ก็ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตร-ปัญจมฌาน ก็มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วยแทนโสมนัสเวทนา

มัคควิถีจิตของผู้บรรลุอริยสัจจธรรมได้รวดเร็วนั้นเป็นติกขบุคคล ไม่จำเป็นต้องมีบริกัมม์ ฉะนั้น มัคคชวนวิถีจึงมีแต่อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ โคตรภู ๑ ขณะ มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิตเพิ่มจาก ๒ ขณะเป็น ๓ ขณะ รวมเป็นชวนวิถีจิต ๗ ขณะ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตเกิดสืบต่อหลายขณะแล้ว ปัจจเวกขณะวิถีก็เกิดขึ้นพิจารณามัคคจิตวาระ ๑ ผลจิตวาระ ๑ พระนิพพานวาระ ๑ กิเลสที่ดับแล้ววาระ ๑ กิเลสที่ยังเหลือวาระ ๑ รวมเป็นปัจจเวกขณะวิถี ๕ วาระ เมื่อมัคควิถีดับไปแล้ว ปัจจเวกขณะวิถีต้องเกิดต่อทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้พระอริยบุคคลจึงไม่เข้าใจผิดในคุณธรรมที่ตนบรรลุ คือ พระโสดาบันบุคคลไม่เข้าใจผิดว่าท่านเป็นพระสกทาคามีบุคคล พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ก็โดยนัยเดียวกัน

การบรรลุอริยสัจจธรรมขั้นต่อไป คือ สกทาคามิมัคควิถี อนาคามิมัคควิถี และอรหัตตมัคควิถีนั้น มหากุศลที่เป็นโคตรภูก็เปลี่ยนเป็นโวทาน (ผ่องแผ้วขึ้น) เพราะท่านข้ามพ้นความเป็นปุถุชนแล้ว

ก่อนที่มัคควิถีจิตจะเกิดขึ้นได้นั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้น ระลึก ศึกษา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไปแต่ละชาติ ๆ จนกว่าปัญญาที่สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะเพิ่มขึ้น เมื่อปัญญาสมบูรณ์มั่นคงถึงขั้นใด มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่เป็นวิปัสสนาญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามลำดับขั้นของวิปัสสนาญาณทางมโนทวาร คือ

วิปัสสนาญาณที่ ๑ นามรูปปริจเฉทญาณ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่แยกขาดจากกันทีละอารมณ์ โลกปรากฏสภาพที่สูญเปล่าจากตัวตน ขณะนั้นไม่มีอัตตสัญญาที่เคยทรงจำสภาพธรรมรวมกันเป็นโลก เมื่อสภาพธรรมขณะนั้นปรากฏลักษณะที่เป็นอนัตตา สัญญาจำลักษณะที่เป็นอนัตตาของสภาพธรรมนั้นๆ จึงจะเริ่มมีได้ และสติปัฏฐานก็จะต้องระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้ว เมื่อพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ ต่อไป เพราะถ้าไม่ระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเฉทญาณเพิ่มขึ้นอีก อัตตสัญญาที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็หมดสิ้นไปไม่ได้

วิปัสสนาญาณที่ ๒ ปัจจยปริคคหญาณ

เมื่อวิปัสสนาญาณดับไปหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม ผู้เจริญสติปัฏฐานจึงรู้ชัดความต่างกันของขณะที่วิปัสสนาญาณเกิดขึ้น และขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว ความไม่รู้ ความสงสัยในนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ ก็เกิดอีกได้ เพราะความไม่รู้และความสงสัยยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาตปริญญา คือ ญาณที่รู้เฉพาะลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณเท่านั้น ในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณนั้น ไม่มีความไม่รู้และความสงสัยลักษณะธรรมที่ปรากฏ นามรูปปริจเฉทญาณเป็นวิปัสสนาขั้นต้นที่นำทางไปสู่วิปัสสนาญาณขั้นต่อๆ ไป ที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น

เมื่อสติปัฏฐานระลึกรู้และพิจารณาสังเกตลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏต่อ ๆ ไปอีก ย่อมพิจารณารู้ขณะที่อารมณ์แต่ละอารมณ์ปรากฏว่า สภาพรู้แต่ละอย่างนั้นย่อมเกิดขึ้นตามปัจจัย คือ อารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นๆ ไม่ปรากฏ นามธรรมที่รู้อารมณ์ก็เกิดไม่ได้ การปรากฏของแต่ละอารมณ์ย่อมทำให้ปัญญาเห็นสภาพการเป็นปัจจัยของธรรมที่กำลังปรากฏ ทำให้รู้ลักษณะที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ค่อยๆ คลายการเพ่งเล็งติดตามอารมณ์ด้วยความเป็นตัวตนลง เมื่อมัคค์มีองค์ ๘ (ปกติมีองค์ ๕) ซึ่งเป็นสังขารขันธ์เจริญขึ้นสมบูรณ์ขณะใด ก็ปรุงแต่งให้วิปัสสนาญาณที่ ๒ คือ ปัจจยปริคคหญาณเกิดขึ้น ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมตามปัจจัยต่างๆ ในขณะที่สภาพธรรมนั้นๆ เกิดขึ้น เช่น ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามได้ยินหรือเสียง ประจักษ์การเกิดขึ้นของสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา หรือนามคิดนึก ซึ่งปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกันทีละอารมณ์ โดยลักษณะสูญเปล่าจากตัวตน เป็นต้น

วิปัสสนาญาณประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามปกติ แต่เป็นการประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทางมโนทวาร ซึ่งแยกขาดลักษณะของแต่ละอารมณ์โดยลักษณะที่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่นๆ และตัวตน เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม

วิปัสสนาญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อไม่ใช่วิปัสสนาญาณ แม้จะพิจารณารู้ว่านามธรรมและรูปธรรมเกิดดับอย่างรวดเร็ว แต่การ

เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรมก็ไม่ปรากฏ หรือแม้ในวิปัสสนาญาณที่ ๑ และที่ ๒ การประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เป็นการประจักษ์เฉพาะลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทีละอย่างเท่านั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๑, ๒, ๓ เป็นตรุณวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณขั้นเริ่มแรก จึงเป็นวิปัสสนาที่ยังอ่อน ไม่ใช่พลววิปัสสนา คือวิปัสสนาที่มีกำลัง ที่เป็นวิปัสสนาญาณขั้นสูงขึ้นๆ ตรุณวิปัสสนายังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์แจ้ง แม้โดยอาการที่ว่างเปล่าจากโลกที่เคยรวมกัน

เมื่อยังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์จึงชื่อว่า จินตาญาณ ซึ่งทำให้บางท่านเข้าใจว่าวิปัสสนาญาณทั้ง ๓ นี้ คือ ขณะที่กำลังระลึก สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมและเข้าใจชัดขึ้น แต่ตราบใดที่วิปัสสนาญาณยังไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมไม่สามารถรู้ได้ว่า วิปัสสนาญาณที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางมโนทวารนั้น จะเกิดขึ้นโดยความเป็นอนัตตา ณ สถานที่ใด ขณะใด และจะมีนามธรรมใดและรูปธรรมใดปรากฏเป็นอารมณ์ก็อารมณ์บ้าง

บางท่านเข้าใจว่า ขณะที่กำลังระลึกรู้ พิจารณาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และคิดว่ารู้ชัดแล้วนั้น เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว ที่เข้าใจอย่างนี้ เพราะยังไม่รู้ว่า **วิปัสสนาญาณต้องเกิดขึ้น ปรากฏโดยความเป็นอนัตตา** เช่นเดียวกับนามธรรมอื่นๆ และการประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมสืบต่อกันทางมโนทวาร โดยลักษณะที่ทวารอื่นเสมือนถูกมโนทวารปิดบังไว้ โดยนัยตรงกันข้ามกับขณะที่วิปัสสนาญาณไม่เกิด ซึ่งแม้มโนทวาร

วิถีจิตเกิดคั่นปัญจทวารวิถีจิตทุกวาระ แต่มโนทวารวิถีจิตก็ไม่ปรากฏ เพราะอารมณ์ของปัญจทวารวิถีจิตปิดบังไว้

บางท่านคิดว่าขณะที่พิจารณารู้ว่านามนี้เกิดจากรูปนี้ รูปนั้นเกิดจากนามนั้นจนเข้าใจแล้วนั้น เป็นวิปัสสนาญาณ คือ ปัจจยปริคคหญาณ แต่เมื่อนามรูปปริจเฉทญาณยังไม่เกิด วิปัสสนาญาณอื่นๆ ก็เกิดไม่ได้ และเมื่อนามรูปปริจเฉทญาณเกิดแล้ว จะไม่เข้าใจผิดเลยว่า ขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณนั้นเป็นวิปัสสนาญาณ ผู้ที่วิปัสสนาญาณเกิดแล้ว ย่อมรู้ความเป็นอนัตตาของวิปัสสนาญาณว่า วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นตามที่มัคค์มีองค์ ๘ (ปกติมีองค์ ๕) ปรุงแต่งไปจนถึงความสมบูรณ์ของวิปัสสนาญาณนั้นๆ วิปัสสนาญาณนั้นๆ จึงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ฉะนั้น จึงเป็นผู้อบรมเจริญเหตุ คือ สติปัฏฐาน ระลึกศึกษาพิจารณา สังเกต รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเป็นปกติต่อไปเรื่อยๆ เพิ่มขึ้น ละเอียดขึ้น

บางท่านคิดว่า เมื่อสัมมสนญาณเกิดขึ้นนั้น จะเห็นนามธรรมเกิดขึ้นและดับไปเป็นดวงกลมๆ ต่อๆ กัน นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมเมื่อไม่รู้ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เพราะไม่ได้อบรมเจริญสติปัฏฐาน ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมแต่ละประเภท ก็คิดว่านามธรรมที่เกิดดับนั้นมีลักษณะเหมือนกับรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง **ผู้ที่ใจร้อนอยากจะให้วิปัสสนาญาณเกิดเร็ว ๆ นั้น ย่อมพยายามทำอย่างอื่นแทนการระลึก พิจารณา สังเกตลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามเหตุปัจจัยตามความเป็นจริง แต่ไม่มีทางจะเร่งรัดปัญญาได้เลย เหตุที่จะอบรมปัญญาให้ค่อย ๆ เจริญขึ้นได้นั้น มีหนทางเดียว คือ สติปัฏฐานตามปกติในชีวิตประจำวันเท่านั้น ถ้าทำอย่างอื่นที่ผิดไปจากนี้ ก็แน่นอนที่ผล**

ต้องผิดไปตามเหตุที่ผิดด้วย การปฏิบัติผิดนั้น เกิดจากการหวังผลอย่างรวดเร็ว เพราะไม่เข้าใจหนทางปฏิบัติที่ถูก โลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับความเห็นผิดจึงเป็นมิจฉามัคค์ที่นำไปสู่มิจฉาวิมุตติ คือ การพ้นอย่างผิดๆ เพราะไม่ใช่การพ้นจากกิเลสอย่างถูกต้อง แต่ก็เข้าใจผิดว่าพ้นจากกิเลสแล้ว

วิปัสสนาญาณที่ ๔ อุทยัพพยญาณ

แม้ว่าวิปัสสนาญาณที่ ๓ จะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วแล้วก็ตาม แม้กระนั้นปัญญาก็ยังไม่ละเอียดพอที่จะละคลายหรือเห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อการดับไปนั้นเร็วจนปิดบังโทษของการเกิดดับ ปัญญาจะต้องสมบูรณ์ถึงขั้นต่อไป ที่แทงตลอดการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ซึ่งไม่มีใครจะพากเพียรทำอย่างอื่นได้นอกจากพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อไปโดยไม่หวั่นไหวโดยทั่ว ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมนามธรรมประเภทใด กุศลธรรม อกุศลธรรมขั้นใด ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นอุทยัพพยญาณนั้น ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทอย่างชัดเจนยิ่ง ซึ่งอุทยัพพยญาณจะเกิดขึ้นได้เมื่อตีรณปริญญา คือปัญญาที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ทั่วทั้ง ๖ ทางถึงความสมบูรณ์แล้ว ตราบใดที่สติปัฏฐานยังไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ชัดเจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร อุทยัพพยญาณก็ไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้เลย

ผู้ที่อบรมเจริญอริยมัคค์ คือ สัมมามัคค์ที่ถูกต้อง จึงรู้ว่าไม่มีทางที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ดับกิเลสได้เลย ถ้าไม่

อบรมเจริญปัญญารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงก่อน การที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพาน โดยปัญญาไม่พิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั้ง ๖ ทวาร โดยทั่วโดยละเอียดนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะถ้าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วจริงๆ ก็ไม่รู้ว่านามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะนั้นต่างกันอย่างไร เมื่อไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ต่างกันทั้ง ๖ ทวาร ก็ประจักษ์แจ้งการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้ เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ก็จะดับความไม่รู้ ความสงสัย และความเห็นผิดในสภาพธรรมไม่ได้เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๕ ภังคญาณ

แม้ว่าอุทยัพพยญาณจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะอย่างชัดเจนแล้ว แต่ความยินดีพอใจ ยึดมั่นในสภาพธรรมทั้งหลายที่สะสมมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็ยังเหนียวแน่นอยู่ แสดงให้เห็นมูลรากที่ฝังแน่นของอวิชชาและตัณหาในความเป็นตัวตน ซึ่งปัญญาจะต้องอบรมเพิ่มขึ้นอีก โดยสติปัฏฐานระลึกรู้ลักษณะที่ได้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏแก่อุทยัพพยญาณแล้ว และจะต้องใฝ่ใจพิจารณาการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ เพื่อปัญญาจะได้เห็นความไม่มีสาระของนามธรรมและรูปธรรมที่ดับไปๆ เมื่อสติปัฏฐานเจริญขึ้น ปัญญาเพิ่มขึ้นจนมีปัจจัยสมบูรณ์พร้อมเมื่อไหร่ ภังคญาณก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้นและดับไปๆ ของสภาพธรรมที่ปรากฏ เป็นปหานปริญญา ซึ่งจะนำไปสู่การเจริญปัญญา

ขั้นต่อๆ ไป ที่เริ่มจะละคลายความพอใจยึดมั่นในสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล

วิปัสสนาญาณที่ ๖ ภยญาณ

เมื่อภังคญาณดับหมดแล้ว ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานก็รู้ว่ากิเลสทั้งหลายยังมีกำลังเกิดขึ้นเป็นไปตามการสะสม ซึ่งแม้จะใฝ่ใจระลึกถึงลักษณะที่ดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม ความยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังฝังแน่นอยู่ ซึ่งจะละคลายลงได้ก็ด้วยการเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง สติ-ปัฏฐานและปัญญาจึงระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อๆ ไป ด้วยการพิจารณาเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อปัญญาสมบูรณ์พร้อมด้วยปัจจัยขณะใด ภยญาณก็เกิดขึ้นเห็นภัยของนามธรรมและรูปธรรมในขณะที่กำลังประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๗ อาทีนวญาณ

แม้ว่าภยญาณจะเห็นภัยของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว เมื่อภยญาณดับไปแล้ว ความยินดีพอใจในการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังไม่หมดสิ้น ผู้เจริญสติปัฏฐานจึงรู้ว่าจะต้องเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับเพิ่มขึ้น โดยประการต่างๆ อีก จนกว่าจะคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนลงไปอีก เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดดับ ปัญญาก็เห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมละเอียดขึ้น จนปัจจัยสมบูรณ์พร้อมที่จะปรุงแต่งให้อาที-

นวญาณเกิดขึ้นขณะใด อาทีนวญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ

เมื่อประจักษ์แจ้งในโทษของสังขารธรรมทั้งหลาย ดุจเรือนที่ถูกไฟติดทั่วทั้งหลังแล้ว ย่อมคลายความยินดีในภพ โดยความรู้ชัดความหน่ายลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ จึงเป็นนิพพิทาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๙ มุญจิตุกัมยตาญาณ

เมื่อปัญญารู้ชัดความหน่ายนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏเพิ่มขึ้นอีก ย่อมเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับปรากฏในขณะนั้น ปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมเป็นมุญจิตุกัมยตาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขาญาณ

เมื่อเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลายยิ่งขึ้นแล้ว ปัญญาก็พิจารณาไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะต่อไปอีก แล้วจึงประจักษ์อนิจจลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับ ๆ นั้น โดยเป็นสภาพที่ไม่แน่นอนเป็นที่สุด เป็นชั่วขณะ ง่อนแง่นแปรผัน ไม่ยั่งยืน ไม่มีสาระ ประจักษ์แจ้งในทุกขลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับ ๆ นั้น โดยสภาพที่บีบคั้นเนือง ๆ ไม่มีทาง

หลีกเลี่ยง ไม่มีทางแก้ไข เป็นทุกขภัย คือ เป็นสภาพที่ไม่น่าพอใจติดข้อง ประจักษ์แจ้งในอนัตตลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับ ๆ นั้น โดยสภาพที่สูญไป สิ้นไป ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาได้ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายนั้นเป็นปฏิสังขาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๑ สังขารุเปกขาญาณ

เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายเพิ่มยิ่งขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน อ่อนกำลังลงจนเกิดความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลาย เพราะรู้ชัดว่าตราบใดที่ยังไม่ถึงกาลที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์ ตราบนั้นก็พิจารณาไตรลักษณะ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ไปเรื่อยๆ ปัญญาที่รู้ชัดในความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับปรากฏนั้น เป็นสังขารุเปกขาญาณ สังขารุเปกขาญาณนี้เป็นวิปัสสนาอันบรรลุถึงยอด เป็นวุฏฐานคามินีปัญญา คือ ปัญญาอันเป็นเหตุพาพ้นออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมัคควิถีเกิดขึ้น วุฏฐานคามินี เป็นชื่อของญาณ ๓ คือ สังขารุเปกขาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณเป็นวิปัสสนาญาณในมัคควิถี ซึ่งอนุโลมต่อการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม อนุโลมญาณเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓ ขณะในมัคควิถี คือ บริกัมม์ ๑ ขณะ อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓ ขณะนี้มีไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ คือ มีอนิจจลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีทุกขลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีอนัตตลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งอนุโลมต่อการที่จะปล่อยอารมณ์ที่เป็นสังขารธรรม

[๑]สำหรับบุคคลที่เป็นติกขบุคคล คือ มีปัญญากล้าบรรลุอริยสัจจธรรมได้เร็ว อนุโลมญาณก็มี ๒ ขณะ คือ เว้นขณะบริกัมม์ ๑ ขณะ และเพิ่มผลจิตเป็น ๓ ขณะ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๓ โคตรภูญาณ

เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะ (สำหรับผู้เป็นมันทบุคคล คือ ผู้บรรลุอริยสัจจธรรมช้ากว่าติกขบุคคล) หรือ ๒ ขณะ (สำหรับผู้เป็นติกขบุคคล) ดับไปแล้ว โคตรภูญาณ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตก็เกิดต่อโดยน้อมไปมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยให้โสตาปัตติมัคคจิตเกิดต่อ มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

ธรรมดาของชวนวิถีในวาระเดียวกัน ๗ ขณะนั้นต้องมีอารมณ์เดียวกัน แต่ในมัคควิถีนั้นชวนวิถี ๗ ขณะ มีอารมณ์ต่างกัน คือ บริกัมม์ ๑ ขณะ อุปจาระ ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ มีไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่งลักษณะใดใน ๓ ลักษณะเป็นอารมณ์ **แต่โคตรภูจิต ๑ ขณะ มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิต ๒ ขณะ มีนิพพานเป็นอารมณ์** เมื่อโคตรภูจิตเป็นมหากุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ขณะแรก จึงเป็นดุจอาวัชชนะ

---

๑ *สัจจสังเขป ข้อ ๓๕๗*

ของโสตาปัตติมัคคจิตซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโคตรภูจิต โสตาปัตติมัคคจิตจึงทำกิจดับกิเลสได้

ข้อความในอัฏฐสาลินี จิตตุปปาทกัณฑ์ พรรณนาโลกุตตรกุศล และ วิสุทธิมัคค์ ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส อุปมาอนุโลมญาณและโคตรภูญาณ ดุจบุรุษผู้แหงนดูดวงจันทร์ในเวลากลางคืน ขณะนั้นดวงจันทร์ไม่ปรากฏเพราะเมฆหมอกกำบังไว้ ทันใดนั้นมีลมกองหนึ่งพัดเมฆก้อนทึบนั้นให้กระจายไป แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัดเมฆที่กระจายแล้วนั้นให้ออกไปอีก แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัดเมฆแม้ละเอียดที่ปิดบังดวงจันทร์นั้นให้ออกไป บุรุษนั้นจึงเห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง นิพพานเปรียบดุจดวงจันทร์ อนุโลมญาณ ๓ ขณะเปรียบดุจลม ๓ กอง โคตรภูญาณเปรียบดุจบุรุษผู้เห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง

อนุโลมญาณ ๓ ขณะเหมือนลม ๓ กองซึ่งอาจกำจัดเมฆที่ปิดบังดวงจันทร์ได้ แต่ไม่อาจเห็นดวงจันทร์ ฉันใด อนุโลมญาณก็บรรเทาความมืดอันปกปิดสัจจะได้ แต่ไม่อาจเห็นนิพพานได้ ฉันนั้น และบุรุษนั้นอาจเห็นดวงจันทร์ได้อย่างเดียว แต่ไม่สามารถกำจัดเมฆได้ฉันใด โคตรภูญาณก็ฉันนั้น คือ อาจเห็นนิพพานได้ แต่ไม่อาจทำลายความมืดคือกิเลสได้

วิปัสสนาญาณที่ ๑๔ มัคคญาณ

เมื่อโคตรภูจิตดับไปแล้ว โสตาปัตติมัคคจิตที่เกิดต่อก็ข้ามพ้นสภาพความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล โสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเป็นสมุจเฉทตามขั้นของโลกุตตรปัญญา

วิปัสสนาญาณที่ ๑๕ ผลญาณ

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย **โลกุตตรกุศลจิตเป็นอกาลิโก เป็นอนันตรกัมมปัจจัยที่ทำให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรวิบากจิตจึงเป็นวิบากจิตที่ต่างกับวิบากอื่น ๆ คือ ทำชวนกิจสืบต่อจากโลกุตตรกุศลจิต ๒ หรือ ๓ ขณะ ในมัคควิถี** และโลกุตตรวิบาก คือ ผลจิตซึ่งเกิดภายหลังของมัคควิถีนั้นก็ทำชวนกิจ ไม่ทำกิจเหมือนวิบากจิตอื่นๆ เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๑๖ ปัจจเวกขณญาณ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อ และหลังจากนั้นมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้น พิจารณาสภาพธรรมที่เพิ่งประจักษ์แจ้ง ทีละวาระ คือ พิจารณามัคคจิต วาระ ๑ พิจารณาผลจิต วาระ ๑ พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว วาระ ๑ พิจารณากิเลสที่ยังเหลือ วาระ ๑ พิจารณานิพพาน วาระ ๑

สำหรับผู้ที่บรรลุอรหัตตมัคค์และอรหัตตผลนั้น ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลือ เพราะอรหัตตมัคคจิตดับกิเลสทุกประเภทหมดเป็นสมุจเฉท ไม่มีกิเลสใดๆ เหลือเลย

วิปัสสนาญาณ ๑๖ นั้น ในบางแห่งแสดงวิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งเป็นพลววิปัสสนาญาณ คือ

๑. อุทยัพพยญาณ

๒. ภังคญาณ

๓. ภยญาณ

๔. อาทีนวญาณ

๕. นิพพิทาญาณ

๖. มุญจิตุกัมยตาญาณ

๗. ปฏิสังขาญาณ

๘. สังขารุเปกขาญาณ

๙. อนุโลมญาณ

ในบางแห่งแสดง **วิปัสสนาญาณ ๑๐** คือ เริ่มตั้งแต่สัมมสนญาณถึงอนุโลมญาณ การที่แสดงวิปัสสนาญาณตั้งแต่ญาณแรกถึงอนุโลมญาณนั้น ก็เพราะวิปัสสนาญาณเหล่านั้นค่อยๆ คมกล้าขึ้นจนอนุโลมต่อการมีนิพพานเป็นอารมณ์

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้ปัญญาคมกล้าและบริสุทธิ์ขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นนั้น เป็นวิสุทธิ ๗ ดังนี้

๑. ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีลเมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ขณะนั้นวิสุทธิจากการไม่รู้สภาพปรมัตถธรรมซึ่งไม่ใช่ตัวตน ขณะที่สติปัฏฐานไม่เกิดไม่ใช่ศีลวิสุทธิ เพราะยึดถือศีลว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๒. จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาธิขั้นต่างๆ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และขณะใดที่ฌานจิตเป็นอารมณ์ของสติปัฏฐาน ฌานจิตขณะนั้นก็เป็นจิตตวิสุทธิ เพราะขณะนั้นไม่ยึดถือฌานจิตนั้นว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ขณะ

นั้นจึงวิสุทธิจากการไม่เคยประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนมาก่อนเลย

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อทิฏฐิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ คือเห็นลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะที่สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสมบูรณ์ถึงขั้นเป็นปัจจยปริคคหญาณ ข้ามพ้นความสงสัยในการเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามปัจจัยทั้งสิ้น ปัจจยปริคคหญาณจึงเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากสติปัฏฐานที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจนชิน รู้ว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้น เสมอกันหมดทุกประเภท ทำให้ละคลายการใฝ่ใจแสวงหายึดมั่นในนามหนึ่งนามใด รูปหนึ่งรูปใดโดยเฉพาะ และน้อมพิจารณาการเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์การเกิดดับสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรม เป็นสัมมสนญาณและอุทยัพพยญาณตามลำดับ เมื่ออุทยัพพยญาณดับไปแล้ว กิเลสที่ยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเฉทก็ทำให้เกิดความยินดีพอใจใน **วิปัสสนูปกิเลส ๑๐** อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. โอภาส	แสงสว่าง
๒. ญาณ	ความรู้
๓. ปีติ	ความอิ่มใจ
๔. ปัสสัทธิ	ความสงบ

๕. สุข ความสบายแช่มชื่นใจ

๖. อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ

๗. ปัคคาหะ ความเพียร

๘. อุปัฏฐานะ ความมั่นคง

๙. อุเบกขา ความวางเฉย

๑๐. นิกันติ ความใคร่

๑. เมื่ออุทยัพพยญาณดับไปแล้ว โอภาสย่อมเกิดจากจิตที่สงบถึงขั้นที่เป็นปัจจัยให้แสงสว่างเกิดขึ้นได้ ขณะที่เกิดความยินดีในโอภาสนั้นเป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้น

๒. ขณะที่เกิดความยินดีในความคมกล้าของปัญญาที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้นต่อไป

๓. ขณะที่ยินดีในปีติ ความอิ่มเอิบที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔. ขณะที่ยินดีในความสงบ ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ความแข็งกระด้างความคดงอไม่ควรแก่การงาน เป็นต้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๕. ขณะที่ยินดีในความสุข ซึ่งเป็นโสมนัสเวทนาอย่างยิ่งนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๖. ขณะที่ยินดีในความน้อมใจเชื่อที่มั่นคงยิ่งขึ้นนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๗. ขณะที่ยินดีในความเพียรที่ไม่ตึงนักไม่หย่อนนัก ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๘. ขณะที่ยินดีในความมั่นคงของสติปัฏฐาน ๔ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๙. ขณะที่ยินดีในความวางเฉย คือ เป็นกลางเสมอกันในสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์การเกิดดับของอารมณ์ที่ปรากฏอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ขณะที่ยินดีที่ได้ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

เมื่อปัญญาพิจารณารู้ว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็นสิ่งที่ควรละ ขณะที่ปัญญาคมกล้ารู้ชัดความละเอียดของวิปัสสนูปกิเลสซึ่งไม่ใช่ทางที่จะนำไปสู่การละคลายความติดข้องในสภาพธรรมทั้งหลายที่ละเอียดขึ้น ขณะนั้นเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ อุทยัพพยญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้วปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานต่อนั้นก็เป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ตั้งแต่อุทยัพพยญาณที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส จนถึงอนุโลมญาณ ๓ ขณะในมัคควิถี คือ บริกัมม์ อุปจาร อนุโลม

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะดับแล้วโคตรภูญาณก็เกิด โคตรภูญาณไม่ใช่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะโคตรภูญาณมีฐานะเป็นดุจอาวัชชนะ

ของโลกุตตรจิตระหว่างปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิและญาณทัสสน-วิสุทธิ แต่ถึงการนับว่าเป็นวิปัสสนาญาณเพราะเป็นกระแสของวิปัสสนา เมื่อโคตรภูญาณดับแล้วมัคคจิตต์เกิดเป็นญาณทัสสนวิสุทธิ

รวมเป็นวิสุทธิ ๗

ปริญญา ๓

การเจริญสติปัฏฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมนั้น ทำให้เกิดปริญญา คือ ปัญญารอบรู้ ๓ ขั้น ได้แก่ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา

ญาตปริญญา คือ ปัญญาที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏโดยสภาพไม่ใช่ตัวตน ด้วยนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไป เป็นพื้นฐานให้น้อมพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ เพิ่มขึ้น รอบรู้ขึ้นตามลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเฉทญาณ

ตีรณปริญญา คือ **ปัญญาที่พิจารณาลักษณะ**ของสภาพธรรมที่ปรากฏโดยเสมอกัน โดยรอบรู้ ไม่เจาะจงฝักใฝ่มุ่งหวังนามธรรมและรูปธรรมใดโดยเฉพาะ เพราะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร ความสมบูรณ์ของปัญญาที่รู้ชัดในความเสมอกันของนามธรรมและรูปธรรม ทำให้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมตั้งแต่ สัมมสนญาณ เป็นต้นไป

ปหานปริญญา คือ เมื่อพิจารณาความดับไปของนามธรรมและรูปธรรม จนประจักษ์แจ้งการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมด้วยภังคญาณแล้ว ปัญญารอบรู้เพิ่มขึ้น ก็เริ่มคลายความยินดีในนามธรรม

และรูปธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นเป็นปหานปริญญา เป็นต้นไป จนถึงมัคคญาณ

ในวันหนึ่งๆ ปัจจัยที่จะให้สติปัฏฐานเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงนั้น น้อยกว่าปัจจัยที่จะให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นมากเหลือเกิน ฉะนั้น การเจริญขึ้นของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ๔ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมัคค์มีองค์ ๘ รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้น จึงต้องสะสมอบรมนานมาก เพราะไม่ใช่เป็นการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมารู้ แต่เป็นการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาที่มีเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ปรากฏแล้วดับไปรวดเร็วเป็นปกติในชีวิตประจำวันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง ถ้าขณะนี้ไม่รู้ว่าสติปัฏฐานเป็นอย่างไร ไม่รู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยสภาพที่เป็นปรมัตถธรรมไม่ใช่ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ก็จะต้องอบรมปัญญาขั้นต้นด้วยการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงตามที่ทรงตรัสรู้ และจะต้องพิจารณาหนทางปฏิบัติ คือ การอบรมเจริญปัญญาให้ถูกต้องว่า เหตุต้องสมควรแก่ผลเมื่อผลคือปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณะ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาสภาพที่เกิดขึ้นและดับไปเป็นทุกข์ เพราะไม่ใช่สภาพที่น่ายินดีและเป็นอนัตตาของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ก็ย่อมรู้ว่าไม่มีทางอื่นเลย นอกจากหนทางเดียว คือ สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ ศึกษา สังเกตลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าสังขารขันธ์ทั้งหลายจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้ปัญญาที่อบรมสมบูรณ์แล้วเกิดขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นๆ

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอบรมพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากที่ทรงได้รับพระพุทธพยากรณ์จากพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงอบรมเจริญบารมีมาโดยตลอด และได้เฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ก่อนที่จะทรงตรัสรู้อริยสัจจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล แล้วบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยลำดับ ในปัจฉิมยาม ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖

พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ ท่านพระสารีบุตร ผู้เลิศทางปัญญา และท่านพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เลิศทางอิทธิฤทธิ์นั้น อบรมเจริญปัญญามาแล้ว ๑ อสงไขยแสนกัปป์ ในชาติสุดท้ายท่านพระสารีบุตรบรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล เมื่อได้ฟังท่านพระอัสสชิแสดงธรรมแก่ท่าน และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมที่ท่านพระอัสสชิได้แสดงแล้วนั้น

พระมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นเลิศในทางต่างๆ เช่น ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอานนท์ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอนุรุทธะ เป็นต้น ก็ได้อบรมเจริญปัญญาแล้วแสนกัปป์ พระอรหันตสาวกและพุทธบริษัทก็ได้อบรมเจริญปัญญามาแล้วจนรู้แจ้งอริยสัจจ-ธรรม เป็นพระอริยบุคคลเป็นจำนวนมากในกาลสมบัติ คือ สมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงดับขันธปรินิพพาน และหลังจากทรงดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นานสืบต่อมาจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมย่อมลดน้อยลงไปตามการศึกษา การเข้าใจพระธรรมและการปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง และโดยเหตุ คือ การอบรมสะสมเจริญปัญญาที่สมควรแก่ผล

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้อบรมเจริญสมถภาวนาจนสามารถบรรลุคุณวิเศษ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้ แต่ไม่สามารถดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและทรงแสดงพระธรรมแล้ว ก็มีผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นจำนวนมาก และบางท่านที่เจริญสมถภาวนาบรรลุฌานจิตมาแล้ว เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ก็รู้แจ้งอริยสัจจธรรมด้วย ฉะนั้นพระอริยสาวกจึงมี ๒ ประเภท คือ พระอริยสาวกผู้ไม่ได้ฌาน และพระอริยสาวกผู้ได้ฌานด้วย

พระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌานนั้นบรรลุมัคคจิตโดยไม่มีฌานจิตเป็นบาท คือ ไม่ได้บรรลุฌานจิต ฌานจิตจึงไม่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้พิจารณา และถึงแม้ว่าโลกุตตรจิตประจักษ์แจ้งนิพพานอย่างชัดเจนแนบแน่นเช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ของฌานจิตขั้นต่างๆ แต่เมื่อพระอริยะผู้ไม่ได้ฌาน ไม่ได้บรรลุฌาน ก็ไม่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติได้ การนับประเภทจิตโดยนัย ๘๙ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌาน

ส่วนพระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น บรรลุมัคคจิตผลจิตโดยมีฌานเป็นบาท ฉะนั้น จึงต้องเป็นผู้บรรลุฌานพร้อมด้วยวสี ฌานจิตจึงเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาจนบรรลุโลกุตตรมัคคจิตและผลจิต ได้ด้วยการพิจารณาฌานจิตนั้นเอง พระอริยบุคคลผู้บรรลุมัคค์ผลนิพพานพร้อมด้วยองค์ของฌานขั้นต่างๆ พ้นจากกิเลสด้วยปัญญาและความสงบของฌานขั้นต่างๆ การนับประเภทจิตโดยนัย ๑๒๑ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ได้ฌาน

สมาบัติ ๓

สมาบัติ ๓ คือ ฌานสมาบัติ ๑ ผลสมาบัติ ๑ นิโรธสมาบัติ ๑

ปุถุชนผู้บรรลุฌานจิตและมีวสี ๕ คือ ความชำนาญในการเข้าและออกฌานแต่ละขั้น เป็นต้นนั้น เป็นฌานลาภีบุคคล คือ ผู้มีฌานเป็นลาภ จึงสามารถเข้า**ฌานสมาบัติ** คือ ฌานวิถีจิตเกิดสืบต่อกันทางมโนทวาร โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลยตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ ขณะที่เป็นฌานสมาบัตินั้นระงับทุกข์กายและทุกข์ใจ เพราะขณะนั้นสงบจากอารมณ์อื่นๆ ทั้งหมด มีแต่ความสุขสงบด้วยการเข้าถึงอารมณ์ของฌานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ขณะนั้นจึงเป็นฌานสมาบัติ

พระอริยบุคคผู้ได้ฌานด้วยนั้น สามารถเข้า**ผลสมาบัติ** คือ โลกุตตรปฐมฌานผลจิต หรือโลกุตตรทุติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรตติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรจตุตถฌานผลจิต หรือโลกุตตรปัญจมฌานผลจิต เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลย ผลสมาบัติเป็นการเข้าถึงโลกุตตรฌานตามลำดับขั้นของโลกุตตรผลจิตซึ่งเกิดพร้อมด้วยองค์ของฌานนั้นๆ

ขณะที่ผลสมาบัติวิถีจะเกิดนั้น กามาวจรจิตที่เกิดก่อนไม่ชื่อว่าบริกัมม์ และอุปจาร แต่เป็นอนุโลมทั้ง ๓ ขณะ เพราะอนุโลมต่อการที่โลกุตตรผลจิตซึ่งเคยเกิดแล้วจะเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์อีกตามขั้นของโลกุตตรฌาน ต่างกับบริกัมม์ อุปจาร อนุโลมในมัคควิถี ซึ่งมัคคจิตจะเกิดขึ้นเพื่อดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ขณะที่ผลจิตเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ นั้น เป็นผลสมาบัติ

สำหรับพระอนาคามีบุคคลและพระอรหันต์ผู้บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น สามารถเข้า **นิโรธสมาบัติ** คือดับจิตและ

เจตสิกไม่เกิดเลยตลอดเวลาไม่เกิน ๗ วัน เพราะอาหารที่บริโภคแล้วนั้นค้ำจุนร่างกายได้ไม่เกิน ๗ วัน การเข้านิโรธสมาบัติซึ่งดับจิตและเจตสิกได้ชั่วคราวนั้น ต้องประกอบด้วยกำลัง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งสมถะและวิปัสสนา คือถึงแม้ว่าเป็นพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันต์ แต่ไม่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคลที่บรรลุถึงเนวสัญญานา-สัญญายตนฌานก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้

เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้น ต้องเข้าตั้งแต่ปฐมฌานเป็นลำดับไป โดยเมื่อออกจากปฐมฌานแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติย-ฌาน แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงอากิญจัญญายตนฌาน เมื่อออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว กระทำกิจเบื้องต้น ๔ อย่าง คือ[๑]

นานาพัทธอวิโกปนะ ๑
สังฆปฏิมานนะ ๑
สัตถุปักโกสนะ ๑
อัทธานปริจเฉทะ ๑

นานาพัทธอวิโกปนะ คือ อธิษฐานให้บริขารของใช้อันเนื่องกับตน เช่น บาตร จีวร เตียง ที่อยู่อาศัย ไม่ถูกทำลายเสียหายด้วยไฟ

---

๑ *สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค์ อรรถกถานิโรธสมาปัตติญาณนิทเทส ข้อ ๒๑๗–๒๒๕*

น้ำ ลม โจร เป็นต้น ภายใน ๗ วันที่เป็นนิโรธสมาบัติ ส่วนสิ่งใดที่ใช้อยู่เนื่องกับตน เช่น ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นั่ง ไม่มีกิจที่จะอธิษฐานต่างหาก เพราะสมาบัตินั่นแลย่อมคุ้มครองมิให้ถูกทำลายเสียหายได้

สังฆปฏิมานนะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อต้องร่วมประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด

สัตถุปักโกสนะ คือ อธิษฐานให้ออกจากนิโรธสมาบัติเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกหา

อัทธานปริจเฉทะ คือ การพิจารณากำหนดกาลของชีวิตว่าจะมีอายุตลอดไป ๗ วันหรือไม่ เพราะระหว่างนิโรธสมาบัตินั้นจุติจิตเกิดไม่ได้ เมื่อมีอายุตลอดไป ๗ วันได้จึงเข้านิโรธสมาบัติ

เมื่อทำบุพพกิจ ๔ นี้แล้ว ก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยจิตเกิดดับสืบต่อกันตามลำดับวาระของเนวสัญญานาสัญญายตน-ฌานวิถีจิต โดยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิตเกิด ๒ ขณะ แล้วจิตเจตสิกไม่เกิดเลยในระหว่างที่เป็นนิโรธสมาบัติตลอด ๗ วัน

เมื่อถึงกำหนดออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วภวังคจิตจึงเกิดต่อ

นิโรธสมาบัติมีเฉพาะในภูมิที่มีขันธ์ ๕ เท่านั้น ในอรูปพรหมภูมิไม่มีนิโรธสมาบัติเพราะไม่มีรูปฌานจิต

แนวทางเจริญวิปัสสนา

แนวทางเจริญวิปัสสนา

ถ. การเจริญสมถภาวนามีอารมณ์ตั้ง ๔๐ ประเภท เห็นว่าส่วนใหญ่นิยมอานาปานสติ เข้าใจว่าจะไม่สามารถขัดเกลากิเลส ไม่ถึงพระนิพพานหรือบรรลุอริยสัจจธรรมได้

สุ. ถ้าเป็นการเจริญสมถภาวนาก็ดับกิเลสไม่ได้ เพราะไม่บรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นการรู้แจ้งอริยสัจจธรรม

ถ. ถ้าอย่างนั้นการจะขัดเกลากิเลสได้อย่างบุคคลทั่วไปนี้ที่มุ่งจะขัดเกลากิเลสให้ถึงพระนิพพาน แต่ว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่าในชีวิตประจำวันนี้ อะไรเป็นเหตุให้เรายึดถือ ถ้าเผื่อไม่เข้าใจ แต่เป็นโลภะ หรือเป็นความต้องการที่ว่าอยากจะละกิเลสอย่างเดียวโดยที่ไม่รู้จักกิเลส จะสามารถเจริญสติปัฏฐานหรือไม่

สุ. เป็นไปไม่ได้

ถ. สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ทั้งสองอย่างเจริญไม่ได้

สุ. เข้าใจเอาเองว่ากำลังเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อไม่ใช่ปัญญา ก็เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไม่ได้

ถ. ทีนี้ถ้าจะเจริญสติปัฏฐาน อาจารย์จะมีแนวทางอย่างไรให้เขาพิจารณา

สุ. ไม่มีใครเร่งรัดให้ใครเจริญสติปัฏฐานได้ ไปเอาเด็กมานั่งเข้าแถวแล้วบอกให้เจริญสติปัฏฐาน เด็กไม่รู้จักกิเลสเลย และก็ไม่ได้อยากละกิเลสด้วย แล้วเด็กจะเจริญสติปัฏฐานได้อย่างไร เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ยังไม่ได้หมดกิเลส ผู้ใหญ่ทุกคนก็มีกิเลส

คนละเยอะๆ ทั้งนั้น ลองถามผู้ใหญ่แต่ละคนว่าอยากหมดกิเลสไหม ส่วนใหญ่ก็บอกว่าไม่อยากหมดกิเลส แม้บางคนจะบอกว่าไม่อยากมีกิเลส แต่เมื่อเอ่ยคำว่า **"กิเลส"** นั้นรู้จักกิเลสจริงๆ หรือยัง โลภะเป็นกิเลส อยากมีโลภะไหม ไม่ชอบชื่อโลภะ แต่ว่าต้องการโลภะทุกขณะ นี่แสดงว่าไม่เข้าใจลักษณะโลภะซึ่งเป็นกิเลส อาหารอร่อยไหม เสื้อผ้าอาภรณ์สวยไหม เพลงนี้เพราะไหม กลิ่นนั้นหอมไหม เก้าอี้อย่างนี้อ่อนนุ่มดีไหม กระทบสัมผัสแล้วสบายไหม นี่คือไม่ชอบชื่อโลภะ แต่ทุกขณะจิตต้องการโลภะ การเจริญสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัญญา ไม่ใช่การอยากทำสมาธิ

ถ. อัตตสัญญา คืออะไร

สุ. อัตตสัญญา คือ ความจำด้วยการยึดถือว่าเป็นตัวตน ความจริงไม่น่าสงสัยในอัตตสัญญาเลย เพราะทุกคนมีอัตตสัญญา เมื่อรู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล จึงดับความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้ แต่ก่อนที่สติจะเกิด และปัญญาศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรม จนกระทั่งรู้ชัดประจักษ์แจ้งในสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตนได้นั้นก็จะต้องมีอัตตสัญญา เมื่อสติไม่เกิดจึงไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารตามความเป็นจริง จึงเห็นผิดยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏรวมกันเป็นอัตตา คือเป็นตัวตนเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด เมื่อไม่รู้ความจริงว่าเป็นสภาพธรรมขณะนี้ ก็มีอัตตสัญญามีความทรงจำว่าเป็นเราที่เห็น และจำว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ต่างๆ

ปัญญาที่เกิดจากการฟังไม่สามารถประจักษ์แจ้งว่าสิ่งที่เคยเห็นเป็นคนเป็นสัตว์นั้น แท้จริงเป็นเพียงสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเท่านั้น ฉะนั้น การฟังพระธรรม การศึกษาพระธรรมต้อง

พิจารณาบ่อยๆ เนืองๆ พิจารณาแล้วพิจารณาอีก ใคร่ครวญอย่างละเอียดจนกระทั่งเข้าใจคำที่แสดงลักษณะของสภาพธรรม เช่น คำว่า **"สิ่งที่ปรากฏทางตา"** นั้นเป็นคำที่ถูกต้องที่สุด เพราะแสดงว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งที่ปรากฏได้ทางตา สิ่งที่ปรากฏให้เห็นนั้น ไม่ว่าจะเป็นสีแดง สีเขียว สีฟ้า สีเหลือง สีขาว สีใส สีขุ่น ก็ต้องปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาท เมื่อเห็นแล้วไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงมีอัตตสัญญาว่าเป็นคน สัตว์ วัตถุต่างๆ ขณะที่สนใจในสีต่างๆ นั้นทำให้คิดนึกเป็นรูปร่างสัณฐาน เกิดความทรงจำในรูปร่างสัณฐาน จึงเห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ ซึ่งรูปร่างที่เห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ นั้นก็ต้องมีหลายสี เช่น สีดำ สีขาว สีเนื้อ สีแดง สีเหลือง เป็นต้น ถ้าไม่จำหมายสีต่างๆ เป็นรูปร่างสัณฐาน ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์ บุคคล วัตถุต่างๆ ก็มีไม่ได้

ฉะนั้น ขณะใดที่เห็นแล้วสนใจ เพลินในนิมิต คือ รูปร่างสัณฐานและอนุพยัญชนะ คือ ส่วนละเอียดของสิ่งที่ปรากฏให้ทราบว่าขณะนั้นเพราะสีปรากฏ จึงทำให้คิดนึกเป็นรูปร่างสัณฐานและส่วนละเอียดของสิ่งต่างๆ ขึ้น เมื่อใดที่สติเกิดระลึกรู้และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณา ก็จะเริ่มรู้ว่านิมิตและอนุพยัญชนะทั้งหลายซึ่งเป็นสีต่างๆ ก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น นี้คือปัญญาที่เริ่มเข้าถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เมื่อสติเกิดระลึกรู้เนืองๆ บ่อยๆ ก็จะเข้าใจอรรถที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ติดในนิมิตอนุพยัญชนะ (ด้วยการอบรมเจริญปัญญารู้สภาพธรรมที่ปรากฏตามความจริง) และเริ่มละคลายอัตตสัญญาในสิ่งที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามขั้นของปัญญาที่เจริญขึ้น

ฉะนั้น จะต้องรู้ว่าไม่ว่าพระไตรปิฎกจะกล่าวถึงข้อความใด พยัญชนะใด ก็เป็นเรื่องสภาพธรรมในชีวิตประจำวันจริงๆ ซึ่งสติจะต้องระลึกและพิจารณาให้เข้าใจจนกว่าปัญญาจะรู้ชัด ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

นี่เป็นเรื่องที่ทุกๆ ท่านจะค่อยๆ ฟังไป ศึกษาไป พิจารณาไปตามปกติในสภาพที่เป็นชีวิตจริงๆ เพราะยังไม่สามารถที่จะดับกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ฯลฯ ซึ่งหลายคนอยากจะดับให้หมดเสียเหลือเกิน แต่จะต้องรู้ว่ากิเลสจะดับได้ก็ต่อเมื่อโลกุตตรมัคคจิตเกิดขึ้นดับสักกายทิฏฐิ คือ การยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นพระอริยบุคคลขั้นพระโสดาบันก่อน แล้วปัญญาจึงจะเจริญขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ ฉะนั้น จึงจะต้องอบรมเจริญปัญญา ไม่ใช่มุ่งหน้ารีบร้อนที่จะไปปฏิบัติเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี โดยไม่เข้าใจเหตุปัจจัยว่า สติที่เป็นสัมมาสติซึ่งเป็นมัคค์มีองค์ ๘ นั้นจะเกิดได้ เมื่อศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ เสียก่อน แล้วสัมมาสติจึงจะเกิดระลึกได้และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาจนประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน

การเจริญสติปัฏฐานเป็นไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) อธิปัญญาสิกขา เพราะในขณะที่สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นศีลอย่างละเอียด คือ เป็นอธิศีลสิกขา เป็นการระลึกรู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป รู้ลักษณะของกุศลธรรมและอกุศลธรรมก่อนที่จะเกิดการกระทำใดๆ ทางกาย วาจา สติปัฏฐานเป็นอธิจิตตสิกขา เพราะเป็นความตั้งมั่นของ

เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) ในอารมณ์ที่ปรากฏซึ่งเกิดดับอย่างรวดเร็ว สติปัฏฐานเป็นอธิปัญญาสิกขา เพราะเป็นปัญญาที่พิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติโดยละเอียดตามความเป็นจริง

❖

ถ. ผมขออภัยท่านผู้ฟังด้วยนะครับ ที่ท่านอาจารย์อธิบายหมดประโยคไปเดี๋ยวนี้นะครับตรงกับตัวผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วก็ตัวผมไม่ใช่ว่าไม่เข้าใจเท่าที่อาจารย์กล่าว ไม่เข้าใจมากกว่านั้นอีก เช่น สมมติว่าเราจะปฏิบัติเรื่องสติปัฏฐานนี้ประเดี๋ยวกลายเป็นตัวเราไปใช้สติ สติก็มีหลายประตูหลายทวาร สติเบื้องต้นนี่แหละครับ สำหรับตัวผมยังไม่ไปแค่ไหนเลยครับ เท่าที่สำรวจตัวเองเบื้องต้นนี่ครับ ยังไม่เข้านามรูปปริจเฉทญาณเลยสักที จะทำอย่างไรดีครับ

สุ. เวลาที่จะ**ทำวิปัสสนา**ครั้งใดก็ยุ่งยากครั้งนั้นทีเดียว เพราะว่าจะทำ จะทำถูกได้ยังไงถ้ายังมีตัวตนที่จะทำอย่างนั้นอย่างนี้พอเริ่มจะทำก็แสดงว่ามีความต้องการที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางหนึ่งทางใดเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งความจริงแล้วลักษณะของสติปัฏฐานเป็นสภาพธรรมที่ระลึกรู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใด เช่น ทางตาในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ สติปัฏฐานก็ระลึกได้ตามปกติทีละเล็กทีละน้อย และปัญญาก็จะเริ่มศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมทีละเล็กละน้อย

ถ. ขณะที่กำลังเห็นจะเจริญสติปัฏฐานอย่างไร

สุ. ขณะที่กำลังเห็นก็ระลึกรู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เพียงปรากฏทางตาเท่านั้น จะเห็นเป็นผม จะเห็นเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นเสา เป็นศาลา เป็นอะไรก็ตาม ความจริงแล้วก็เป็นสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ไม่ปรากฏทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเลย เมื่ออบรมเจริญปัญญายังไม่ถึงขั้นนามรูปปริจเฉทญาณ ก็เป็นนามรูปปริจเฉทญาณไม่ได้

ถ. กระผมขอเรียนว่า เมื่อได้รับหนังสือธรรมปฏิบัติในชีวิตประจำวันแล้ว ผมอ่านไม่รู้กี่จบครับ ๗-๘ จบหรือจะกว่า อยากจะปฏิบัติให้ได้ แต่มันเป็นตัวเราเสียทุกที ทางตาก็เราเห็น ไม่ใช่สีเป็นรูปเห็นเป็นนาม นึกๆ ไปมันก็แพร่สะพัดไปหมดครับ ไม่กระจายหรือไม่เป็นเฉพาะประตู ไม่เข้านามรูปอย่างที่ว่านี้ ขอให้อธิบายอีกทีเถอะครับ

สุ. ขณะที่เห็นทางตา ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติขณะนั้นได้ไหม ข้อสำคัญประการแรกก็คือ จะต้องรู้ว่าการอบรมเจริญความรู้จนถึงความสมบูรณ์ของปัญญาที่เป็นนามรูปปริจเฉทญาณนั้น ต้องเริ่มจากสติระลึก ศึกษาลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใดตามปกติ ไม่ใช่โดยขั้นการฟัง และไม่ใช่พอเห็นก็เริ่มกระวนกระวายกระสับกระส่าย นึกกระจัดกระจายว่าสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นรูปและสภาพที่กำลังเห็นเป็นนาม ขณะนั้นไม่ใช่การระลึกศึกษาลักษณะที่เป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรม การที่สติปัฏฐานจะเกิดได้นั้นจะต้องเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างถูกต้องก่อนว่า นามธรรมที่กำลังเห็นนั้นเป็นสภาพรู้ ไม่มีรูปร่าง ตัวตน ไม่ต้องเอาแขน ขา มือ เท้า มาประกอบ

รวมกันเป็นท่าทางว่ายืนแล้วเห็น นั่งแล้วเห็น นอนแล้วเห็น สติปัฏฐานระลึกรู้เฉพาะอาการที่กำลังเห็นจริงๆ ว่าเป็นสภาพรู้ชนิดหนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น และขณะที่สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตานั้น ก็พิจารณาศึกษาเข้าใจจนกว่าจะรู้ว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น

❖

ถ. เพื่อจะให้การปฏิบัติแน่วแน่ ไม่กระสับกระส่ายอย่างท่านอาจารย์ว่านะครับ ถ้าเราจะใช้วิธีอานาปานสติปัฏฐานจะได้ไหม กาย เวทนา จิต ธรรม แต่เราใช้ควบกับอานาปานสติ กระผมก็เลยตั้งชื่อพิเศษของกระผมว่า อานาปานสติปัฏฐาน การปฏิบัติเช่นนี้น่ะครับ

สุ โดยมากความต้องการผล จะทำให้หาวิธีผสม เพราะบางทีพอไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็ลองใช้อย่างโน้นกับอย่างนี้รวมกัน เผื่อว่าจะมีสัมปชัญญะบริบูรณ์ขึ้นและสติจะได้ไม่หลงลืมและจดจ้องอยู่ที่หนึ่งที่ใดได้นาน แต่นี่เป็นลักษณะของความต้องการหรือเปล่า ท่านที่ต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ แต่ทางตาก็ระลึกไม่ได้ ระลึกไม่ถูก ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ปกติธรรมดาก็ระลึกไม่ถูก เมื่อต้องการให้จิตจดจ่ออยู่ที่หนึ่งที่ใด ก็เลยพยายามผสมรวมกันหลายๆ ทาง ซึ่งก็เป็นเพราะความต้องการ จึงไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญา ผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐานนั้นอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละ แต่เมื่อยังไม่รู้ก็ไม่ละ การพยามยามจะทำให้จิตจดจ่อนั้นละความต้องการหรือเปล่า และก็ไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละด้วย อย่าบิดเบือนทำ

อย่างอื่นหรือผสมการปฏิบัติอื่นๆ เข้ามาอีก เพราะจะไม่ทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนี้ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ได้ยินเป็นปกติ คิดนึกเป็นสุขเป็นทุกข์ตามปกตินั้น ล้วนเป็นธรรมทั้งหมด ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ก็ไม่ใช่เป็นการอบรมเจริญสติปัฏฐาน เพราะถึงพยายามทำอย่างอื่นผสมวิธีต่างๆ มากสักเท่าไร ปัญญาก็ไม่ได้รู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรที่จะไปผสมวิธีต่างๆ ขึ้น ในเมื่อไม่ใช่ปัญญาที่ศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมตามปกติทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ขอทราบว่าขณะที่กำลังผสมวิธีปฏิบัติต่างๆ นั้นมี ประโยชน์อะไรบ้าง เกิดความรู้อะไรขึ้นบ้าง

ถ. เท่าที่อาจารย์ถามผมว่าได้ความรู้อะไรบ้างนะครับ ผมก็ได้ความรู้ทางไตรลักษณ์ เพราะว่าในหลักฐานของท่านอาจารย์พระธรรมกถึกมีตำราอานาปานสติ ๓ เล่ม ผมก็ไปอ่านจตุกกะที่ ๔ ท่านว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา และอธิบาย อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ด้วยตามที่ผมอ่าน ท่านชี้แจงว่า อานาปานสตินี้มี ๑๖ ข้อ แต่จตุกกะที่ ๔ นี้เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเกี่ยวกับปัญญาโดยแท้ไม่ได้เกี่ยวกับหายใจเข้าหายใจออกเท่าไร ทีนี้เราก็เอาอานาปานสติบังคับไว้ จะได้ไม่ไปแพร่เป็นอย่างอื่น ถ้านึกอะไรๆ ไม่ออกคือ วิปัสสนาอย่างที่อาจารย์สอนนะครับ หายใจเข้าหายใจออกบังคับไว้ เป็นวงไว้ทีเดียว คิดอะไรไม่ออกก็หายใจเข้าหายใจออกเอาไว้ ถ้าเกิดมีปัญหาขึ้นก็คิดไปอย่างนี้ ที่คิดนี้ผมก็ไม่ได้ไปคิดนอกอาจารย์นะครับ ก็อยากจะคิดว่าตาเห็นเป็นนาม ก็อยากจะคิดอย่างนั้น ไม่ใช่ตัวตนหรอกนะ ก็เห็น ก็ได้ยินนะ ไม่ใช่ตัวตน

นะ แต่ทีนี้เจ้าตัวตน เจ้าผม เจ้าเรา เจ้าคิดนี่มันมีเรื่อยละครับ นี่ละครับมันหนักใจละครับ

สุ. ผสมอย่างนั้นแล้วก็ยังหนักใจ เพราะไม่ใช่ปัญญาที่พิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ท่านบอกว่าประโยชน์ที่ท่านได้ คือ ความรู้ทางไตรลักษณ์ ถ้าไม่รู้สภาพนามธรรมและรูปธรรมแล้วจะรู้ไตรลักษณ์ของอะไร ก็เป็นเพียงการรู้ไตรลักษณ์ตามหนังสือเท่านั้น การประจักษ์ไตรลักษณ์จริงๆ นั้นต้องเป็นวิปัสสนาญาณ และวิปัสสนาญาณจะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้เลย ฉะนั้น จะกล่าวว่า รู้ไตรลักษณ์โดยไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมย่อมไม่ได้

ถ. ต่อไปนี้ก็อ้อนวอนเรียนถามอาจารย์ว่า การระลึกน่ะ ระลึกอย่างไร ระลึกมากๆ หรือระลึกนิดๆ หน่อยๆ ผมว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่นะครับ เช่น สติ เรารู้ว่าเป็นการระลึก จะระลึกอย่างไร มีปัญหาแล้ว ระลึกนิดหน่อย ระลึกให้ลึกซึ้ง ระลึกไปถึงว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา หรือนึกแต่อ่อนแต่แข็ง ผมเข้าใจครับที่อาจารย์สอน ฟังมา ๒-๓ ปีเข้าใจ แต่เวลาปฏิบัติ ปฏิบัติไม่ได้ รูป นาม อะไรคือ รูป นาม ทั้งๆ ที่ผมไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก ผมเข้าใจครับ ทีนี้ขณะที่ระลึกปัจจุบันที่ระลึก ปัจจุบันนธรรม ขณะที่ระลึก ระลึกอย่างไรถึงจะมีเคล็ด เคล็ดในการระลึกนี่สำคัญครับ ระลึกตื้น ระลึกลึก ระลึกมาก ระลึกยาว ระลึกสั้น ระลึกเผินๆ เอาใจใส่ก็เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นเขาไป นี่นาม นึกแล้วนี่...

สุ. ถ้าพยายามจะทำก็วุ่นจริงๆ เลย จะให้สติระลึกเผินหรือจะให้ระลึกแรง จะให้มากหรือจะให้น้อย การอบรมเจริญความรู้คือปัญญานั้น ไม่ใช่มีเคล็ดที่จะทำ แต่เริ่มด้วยฟังและศึกษาสิ่งที่

สติจะระลึกรู้จนเข้าใจยิ่งขึ้น พอที่จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดระลึกรู้ตรงลักษณะของสภาพนามธรรมหรือรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อสภาพธรรมที่ปรากฏเป็นจริงอย่างไร ก็ระลึกรู้ตามความเป็นจริงอย่างนั้นเท่านั้น ไม่ต้องไปกดให้แรง ไม่ต้องไปผ่อนให้เบา ไม่ต้องไปทำให้เผินหรืออะไรเลย เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็เป็นเรื่องตัวตน ไม่ใช่การพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง สภาพธรรมตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร **ผู้ไม่หลงลืมสติ คือ กำลังระลึกรู้สภาพธรรมนั้นตามปกติตามความเป็นจริงตรงลักษณะนั้น และเริ่มพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรมนั้น ๆ ทีละเล็กละน้อย** โดยไม่ใช่ให้สติจดจ้องให้ลึกลงไปอีก หรือว่าให้เผินออกมาหน่อย หรืออะไรอย่างนั้น เมื่อสติที่เกิดขึ้นนั้นดับไปแล้วก็อาจจะหลงลืมสติต่อไป หรือสติก็อาจจะระลึกที่อารมณ์อื่นต่อไปก็ได้ จึงจะเห็นความเป็นอนัตตาของสติปัฏฐาน เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทั้งหลายและสติปัฏฐานก็เป็นอนัตตา จึงจะไม่ยุ่ง มิฉะนั้นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ทำให้ยุ่งแน่ ๆ เพราะแม้พอจะระลึกก็ไม่ทราบว่าระลึกแค่ไหนจึงจะถูก จะระลึกหนักหรือเบา จะแรงหรือจะเผิน ซึ่งถ้าเป็นการระลึกศึกษาพิจารณาเข้าใจ ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏก็จะไม่ยุ่งเลย เพราะเมื่อเป็นปกติแล้วจะยุ่งได้อย่างไร เมื่อผิดปกติจึงจะยุ่ง

ถ. สติปัฏฐาน ผมก็ยังไม่ทราบว่าลักษณะที่แท้จริงเป็นอย่างไร คือบางครั้งที่ผมฟังอาจารย์บรรยายแนวทางเจริญวิปัสสนา เวลาตั้งใจฟังอยู่ก็รู้เรื่องด้วย และมีสติรู้ว่าที่ฟังนั้นอาจารย์บรรยายอะไรก็รู้เรื่อง แต่ว่าไม่ได้พิจารณาให้เป็นรูปเป็นนามในขณะนี้ ไม่ทราบว่าจะเป็นสติปัฏฐานหรือเปล่า

สุ. ขณะที่ไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ก็มีความยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนอยู่เต็ม ซึ่งความเป็นตัวตนที่มีอยู่เต็มนี้จะละคลายหมดไปได้ก็ด้วยสติ ที่ระลึกรู้พิจารณาศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทีละน้อย ความรู้ที่เกิดขึ้นทีละน้อยนั้นละความไม่รู้นามธรรมและรูปธรรมไปทีละน้อย จะละให้หมดสิ้นไปทันทีไม่ได้ เพราะเมื่อสติเกิดจะรู้ชัดทันทีไม่ได้ว่า สภาพธรรมที่ปรากฏนั้นเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ความรู้ที่เกิดขึ้นทีละน้อยนั้นน้อยจนกระทั่งไม่รู้สึก เปรียบเหมือนการจับด้ามมีด ซึ่งด้ามมีดก็เริ่มสึกไปทีละน้อยจริงๆ เพราะเป็นจีรกาลภาวนา[๑] บางท่านก็ไม่พอใจที่สติและปัญญาเจริญขึ้นทีละน้อยๆ ซึ่งก็ไม่มีหนทางอื่น เพราะถ้าไม่พอใจและผสมวิธีอื่นก็จะทำให้ยุ่งยิ่งขึ้น

ถ. การปฏิบัติเป็นปกติกับการปฏิบัติที่ผิดปกติต่างกันอย่างไร

สุ. ขณะนี้กำลังนั่งตามปกติ ระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง เช่น สภาพธรรมที่อ่อนหรือแข็งซึ่งปรากฏที่กายหรือสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา นั่นเป็นปกติ แต่ถ้าเข้าใจว่าเมื่อเจริญสติปัฏฐานจะต้องนั่งขัดสมาธิ จดจ้องตรงนั้นตรงนี้นั่นไม่เป็นปกติ เพราะเป็นความต้องการที่จะเลือกรู้สภาพธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ข้ามการระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ เช่น สภาพธรรมที่กำลังเห็น สภาพธรรมที่กำลังได้ยิน สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ฯลฯ ที่กำลังปรากฏ แม้ความเข้าใจผิดเพียงนิดเดียว กิเลสตัณหาก็ปิดบังไม่ให้ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริงในขณะนั้น

---

๑ *ปรมัตถทีปนี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก นิทานกถา*

ผู้ที่จะอบรมเจริญสติปัฏฐานได้นั้น จะต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ขณะที่หลงลืมสติกับขณะที่มีสตินั้นต่างกันอย่างไร ถ้าไม่รู้ก็เจริญสติปัฏฐานไม่ได้ เคยหลงลืมสติอย่างไร ก็ยังหลงลืมสติต่อไปอย่างนั้น หรือมิฉะนั้นก็ต้องการเลือกจดจ้องอารมณ์ที่จะให้สมาธิเกิดขึ้น ซึ่งก็ไม่ใช่การเจริญสติปัฏฐานอยู่นั่นเอง ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า **ขณะที่หลงลืมสติ คือขณะที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติในชีวิตประจำวันนั่นเอง ไม่ระลึกรู้สภาพที่เห็น สภาพได้ยิน เป็นต้น** ส่วนขณะที่มีสตินั้นเป็นขณะที่ระลึกได้ จึงพิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่บังคับเจาะจง อย่าเลือกจดจ้อง หรือต้องการอารมณ์นั้นอารมณ์นี้ เพราะถ้าเป็นโดยลักษณะนี้แล้วก็จะไม่ประจักษ์ว่าสติเป็นอนัตตา ฉะนั้น ขณะที่มีสติก็คือ ขณะที่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ เช่น ขณะที่กลิ่นปรากฏ ก็ระลึกรู้สภาพของกลิ่นที่ปรากฏทางจมูก พิจารณารู้ว่ากลิ่นเป็นเพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไป หรือระลึกรู้สภาพที่กำลังรู้กลิ่นขณะนั้นว่าเป็นเพียงสภาพรู้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้น รู้กลิ่นแล้วก็หมดไป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้น

❖

ถ. ถ้าอย่างนั้นผู้เป็นพระโสดาบันบุคคล ก็ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อเป็นแม่น่ะซิ

สุ. ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลรู้ชัดว่า สภาพที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นคน เป็นสัตว์ หรือเป็นสิ่งของ สภาพที่รู้อย่างนั้นก็เป็นนามธรรมอีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป มีใครบ้างที่เห็นแล้วไม่รู้ว่าเห็นอะไร ถ้าเช่นนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรู้จักท่านพระอานนท์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ไม่ทรงรู้อะไรเลย และถ้าเป็นอย่างนั้นก็จะมีเพียงนามธรรมที่เห็นเท่านั้น ไม่มีนามธรรมอื่นที่รู้ว่าเห็นอะไร เป็นต้น แต่สภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นนอกจากนามธรรมที่เห็นแล้ว ก็ยังมีนามธรรมที่รู้ว่าเห็นอะไรด้วย

❖

ถ. ฆราวาสที่อยากพ้นทุกข์ เพราะเห็นว่าทุกข์นี้ช่างมากมายและมีอยู่ตลอดเวลา เกิดแล้วและจะเกิดอีกด้วย ควรจะทำอย่างไร วิธีสั้นๆ ด้วย

สุ. ที่ว่าทุกข์นี้ช่างมากมายนั้น ก็เพราะมีความเห็นผิด ยึดถือว่าเป็นตัวตน **ถ้าไม่มีความเห็นผิดยึดถือว่าเป็นตัวตนแล้วก็จะละคลายทุกข์ลงไปมากทีเดียว** พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความทุกข์ทั้งหลายจะละคลายเบาบางลงได้เมื่อกิเลสดับไปตามลำดับ เมื่อกิเลสยังไม่ดับสิ้นไป การเกิดก็ย่อมยังมีประมาณนับไม่ได้ ตราบใดที่ยังเกิด ตราบนั้นก็ยังมีทุกข์ พระโสดาบันบุคคลดับกิเลสขั้นต้นได้แล้วจึงเกิดอย่างมากที่สุดอีกเจ็ดชาติเท่านั้น ข้อความในพระสูตร[๑] มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ที่ปลายพระนขา แล้วตรัสว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บนี้เปรียบ

---

๑ *สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อภิสมยวรรคที่ ๖ นขสิขาสูตร ข้อ ๑๗๔๗*

ได้กับการเกิดอีกของพระโสดาบันบุคคล ซึ่งมีเพียงเจ็ดชาติ ส่วนมหาปฐพีนั้น เปรียบได้กับชาติที่จะต้องเกิดอีกของพวกปุถุชน เมื่อชาติคือการเกิดของปุถุชนมีมากเหลือประมาณเช่นนี้ ทุกข์ซึ่งเกิดเพราะชาติก็จะต้องมากเหลือประมาณตามที่ถามทีเดียว

ถ. ทุกท่านที่นั่งอยู่ในที่นี้คงอยากจะทราบว่าจะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาเดี๋ยวนี้จะทำอย่างไร

สุ. ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดนั้น สัมมาสังกัปปะ คือ วิตกเจตสิกก็ตรึก คือ จรดในลักษณะของอารมณ์ที่กำลังปรากฏ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ปรากฏทีละเล็กทีละน้อย จนกว่าความรู้จะเพิ่มขึ้น

ความรู้จะเกิดขึ้นและเจริญขึ้นได้จากการพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งปรากฏในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้น สภาพธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไปเร็วเหลือเกิน บางทีก็ยังไม่ทันจะพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมนั้นเลย เช่น ขณะได้ยิน สติเกิดระลึกรู้สภาพได้ยินนิดเดียว แต่ยังไม่ทันศึกษาพิจารณารู้ว่าเป็นสภาพรู้เสียง สภาพได้ยินก็หมดไปแล้ว แม้ว่าในตอนต้นปัญญาจะไม่เกิดขึ้นรู้ชัดในลักษณะของสภาพได้ยิน ก็เป็นธรรมดาที่จะเป็นอย่างนั้น เพราะไม่มีใครสามารถยึดจับเสียงหรือนามธรรมที่ได้ยินเอามาทดลอง เอามาพิสูจน์พิจารณาได้ แต่ว่าสภาพได้ยินก็จะต้องเกิดอีก ผู้อบรมเจริญสติและปัญญา จึงระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมที่ได้ยินในคราวต่อไปอีกได้

ขณะนี้สติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง

ใจ ทางหนึ่งทางใดก็ได้ ทีละลักษณะ และพิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ทีละเล็กทีละน้อย จนกว่าปัญญาจะเพิ่มขึ้นรู้ชัดในลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม สามารถที่จะแยกรู้ลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมที่ได้ยินกับเสียง ฯลฯ ในที่สุดก็จะชินกับสภาพของนามธรรมและรูปธรรมมากขึ้น เมื่อชินแล้วความรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เพิ่มขึ้นอีก ไม่ว่านามธรรมใดรูปธรรมใดจะเกิด ณ สถานที่ใด สติและปัญญาก็สามารถเกิดระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะนั้นได้ตามปกติตามความเป็นจริง การเจริญสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัญญา ความรู้ใดที่ได้อบรมให้เกิดขึ้นแล้วความรู้นั้นก็จะเพิ่มขึ้น และละคลายความไม่รู้ให้ลดน้อยลงไปด้วย

ถ. สมมติว่าไหว้พระสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว คิดว่าจะนั่งกรรมฐาน จะโยนิโสมนสิการอย่างไรจึงจะไม่มีอภิชฌาและโทมนัสในอารมณ์

สุ. ที่จะเป็นโยนิโสมนสิการจริงๆ นั้น ต้องเป็นสัมมาสติในการเจริญมัคค์มีองค์ ๘ ฉะนั้น จึงไม่ควรคิดว่าจะนั่งกรรมฐาน ที่คิดว่าจะนั่งกรรมฐานก็เพราะเห็นผิดว่ามีตัวตนที่สามารถจะให้สติเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา แต่สัมมาสตินั้นไม่ต้องคอยจนกระทั่งไหว้พระสวดมนต์แล้ว ใครไหว้พระ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมจึงยึดถือสภาพธรรมในขณะที่กำลังไหว้พระนั้นเป็นตัวตน คือเป็นเราไหว้พระ ในขณะที่สวดมนต์ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมก็ยึดถือว่าเป็นเราสวดมนต์ สัมมาสติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดขณะที่กำลังไหว้พระสวดมนต์ หรือในขณะอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดได้ทั้งนั้น

❖

ถ. อาตมาอยากจะถามเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน อาตมาได้อ่านพระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๒ ขันธวิภังค์ ในหมวดของรูป ๒๘ รูป มีรูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ รูปละเอียด รูปไกล เป็นต้น

สุ. รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป และมีเพียงรูปเดียวเท่านั้นที่เห็นได้ คือ รูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้ (สนิทัสสนรูป) และกระทบได้ (สัปปฏิฆรูป) อีก ๑๑ รูป คือ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๓ จักขุปสาทรูป ๑ โสตปสาทรูป ๑ ฆานปสาทรูป ๑ ชิวหาปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป ๑ เป็นรูปที่กระทบได้แต่เห็นไม่ได้ รูป ๑๒ รูปที่กระทบได้นี้เป็นรูปหยาบ จึงเป็นรูปใกล้ต่อการพิจารณารู้ได้ ส่วนรูปอีก ๑๖ รูปที่เหลือนั้นเห็นไม่ได้ และกระทบไม่ได้ จึงเป็นรูปละเอียดและเป็นรูปไกลต่อการพิจารณารู้ได้

สภาพธรรมมีจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้นั้น ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานสามารถพิสูจน์รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงได้ แต่ก็เป็นเรื่องละเอียดและลึกซึ้งมาก เช่น รูปารมณ์ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตานั้น เพียงได้ฟังเท่านี้ก็รู้สึกว่าจะเข้าใจได้ไม่ยาก แต่ไม่ใช่ความรู้ในขณะกำลังเห็น ถ้าบุคคลนั้นไม่ได้อบรมเจริญสติปัฏฐานจนปัญญาคมกล้า ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามความเป็นจริง เพราะขณะเห็นทางตานั้นมีรูปารมณ์แน่ๆ แต่ก็เห็นเป็นคน สัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ จนกระทั่งเกิดความสงสัยว่ารูปารมณ์นั้นเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร

รูปารมณ์เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเมื่อลืมตาแล้วเห็น โดยที่ยังไม่ได้นึกถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย นั่นแหละเป็นลักษณะแท้ๆ ของรูปารมณ์ ซึ่งปัญญาจะต้องเจริญจนเข้าใจจนชินว่ารูปารมณ์ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุใดๆ ทั้งสิ้น ลักษณะที่แท้จริงของรูปารมณ์เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริงๆ ฉะนั้น เมื่อสติปัฏฐานยังไม่เกิด ก็ยังไม่ระลึกศึกษาพิจารณาลักษณะของรูปารมณ์จริงๆ ว่าเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตา จึงละคลายการยึดถือสิ่งที่เคยเห็นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ ไม่ได้เลย

ถ. ศึกษาหมายความว่าอย่างไร

สุ. ขณะที่สติเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่ปรากฏ และพิจารณารู้ลักษณะสภาพธรรมนั้นๆ (ไม่ใช่คิดในใจเป็นคำๆ) เพื่อประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสภาพรู้ และสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ นั่นแหละ คือการศึกษาลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมที่ปรากฏ

ถ. ลืมตายังเห็นอยู่ แต่ไม่ใส่ใจใช่ไหมครับ

สุ. ห้ามการเกิดดับสืบต่อของจิต ซึ่งเป็นไปตามปกติไม่ได้ แต่เมื่อสติเกิดขึ้น สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่กำลังปรากฏตามปกตินั่นเอง

ถ. ถ้าอย่างนั้นจุดมุ่งหมายในการเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน ส่วนมากเราทำกันเพื่อให้พ้นทุกข์ เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นแล้วจึงพ้นทุกข์

สุ. เรื่องพ้นทุกข์ยังเป็นเรื่องที่พ้นไม่ได้ง่ายๆ จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้นเป็นขั้นๆ และละความไม่รู้ ความสงสัย ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก่อน ซึ่งผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐานรู้ว่าสติและปัญญาจะค่อยๆ อบรมเจริญขึ้นทีละเล็กละน้อย เพราะอวิชชาในวันหนึ่งๆ เกิดมากกว่ากุศล ทั้งในอดีตอนันตชาติและในปัจจุบันชาติ

ถ. แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือว่า เวลาที่มีอะไรมากระทบ เรามักขาดสติ

สุ. เป็นธรรมดา เมื่อสติยังไม่มีกำลังจะให้สติเกิดทันทีเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้

ถ. จากการศึกษาในบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า ที่ท่านว่า อุปาทานักขันธา ทุกขา คือ การเข้าไปยึดมั่นในขันธ์ ๕ เป็นทุกข์นี้เป็นอย่างไร

สุ. เป็นทุกข์แน่ เมื่อไม่รู้สภาพความเป็นจริงของธรรมที่ปรากฏก็ย่อมยินดียินร้าย ในขณะที่ยินดียินร้ายก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะขณะนั้นไม่สงบจากกิเลสเลย ตราบใดที่ปัญญายังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่รู้สภาพที่ต่างกันของกุศลจิตและอกุศลจิต ทุกคนชอบโลภะ ไม่หมดความพอใจในโลภะจนกว่าปัญญาจะเห็นความต่างกันของขณะที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีโลภะ กับขณะที่เป็นโลภะซึ่งสนุกรื่นเริงปรารถนา พอใจ ติดข้อง เมื่อปัญญาไม่เกิดก็พอใจในกิเลส พอใจในโลภะ ซึ่งไม่มีวันพอ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยไม่รู้เลยว่าขณะนั้นเป็นทุกข์ เป็นโทษเป็นภัย การยึดถืออุปาทานขันธ์ ๕ จึงเป็นทุกข์

ถ. ทีนี้ถ้าเราระวังตอนกระทบ เช่น ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ถ้าเรามีสติตอนนั้นก็จะไม่เป็นความพอใจหรือไม่พอใจ

สุ. ไม่มีใครระวังหรือบังคับให้สติเกิดขึ้นได้ เมื่อสติเกิดก็รู้ความต่างกันว่า ขณะที่สติเกิดต่างกับขณะที่สติไม่เกิด

ถ. ขันธ์ ๕ ของปุถุชนก็ย่อมมีเช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่ขันธ์ ๕ ของปุถุชนเต็มไปด้วยอุปาทานที่ทำให้เกิดทุกข์ ทีนี้ถ้าเราคอยระวังตอนกระทบ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียงและมีสติอยู่ จะเป็นการเจริญสติที่ถูกต้องไหม

สุ. การเจริญสติที่ถูกต้อง คือ รู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา จึงรู้ว่าขณะใดสติเกิด ขณะใดสติไม่เกิด แต่ถ้ามีตัวตนที่จะระวังก็ไม่ใช่สติปัฏฐาน

ถ. คำว่า **"อนัตตา"** นี้คล้ายเส้นผมบังภูเขา บางคนก็รู้ว่า **"อนัตตา"** แปลว่าอะไร หรือ **"อัตตา"** แปลว่าอะไร แต่ถามกันหลาย ๆ คนก็อธิบายแตกต่างกันหมด โดยมากกล่าวว่าอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ทั้ง ๆ ที่ตัวตนก็ยังมี

สุ. อะไรเป็นตัวตน

ถ. สมมุติว่า ตัวเราเป็นตัวตนอยู่ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามีแต่เพียงขันธ์ ๕ มาประชุมกัน

สุ. เมื่อเป็นขันธ์ก็ไม่ใช่ตัวตน แต่เมื่อไม่รู้ว่าเป็นขันธ์ก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน

ถ. ทั้ง ๆ ที่รู้อย่างนี้ เวลาเห็นทางตาก็ว่าเราเป็นผู้เห็น

ส. เพราะยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของขันธ์ว่า ขันธ์ คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วจริง ๆ จึงจำแนกเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เป็นภายใน เป็นภายนอก หยาบละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้ เมื่อประจักษ์ลักษณะของขันธ์

จริงๆ ก็รู้ว่าสภาพธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดดับนั้นเป็นรูปขันธ์ หรือเป็นเวทนาขันธ์ หรือเป็นสัญญาขันธ์ หรือเป็นสังขารขันธ์ หรือเป็นวิญญาณขันธ์ นั่นเอง

❖

ถ. ขอให้อธิบายเรื่องอิริยาบถปิดบังทุกข์

ส. ที่ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ต้องเข้าใจด้วยว่าหมายถึงทุกขลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะทุกขเวทนา แม้ว่าขณะนี้จะนั่ง นอน ยืน เดิน โดยยังไม่เมื่อย อิริยาบถก็ปิดบังทุกขลักษณะ ซึ่งเป็นการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดรวมกันในอิริยาบถนั้นๆ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่รู้อิริยาบถหนึ่งแล้วเปลี่ยนเป็นอีกอิริยาบถหนึ่ง จึงกล่าวว่า อิริยาบถปิดบังทุกข์ และถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะต้องกล่าวว่าการเปลี่ยนอิริยาบถปิดบังทุกข์ ซึ่งไม่ใช่รู้ว่าอิริยาบถนั้นเองปิดบังทุกข์ แต่ที่พระธรรมแสดงว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ก็เพราะการเกิดรวมกันของนามรูปเป็นอิริยาบถต่างๆ จึงปิดบังไม่ให้รู้ทุกขลักษณะของแต่ละรูปแต่ละนามที่กำลังเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

บางท่านสารภาพว่าเพิ่งนั่งใหม่ๆ พอถูกถามว่าเป็นทุกข์ไหม ก็ตอบว่าไม่เป็น เมื่อไม่เป็นทุกข์แล้ว อิริยาบถจะบังทุกข์ได้อย่างไร เมื่อทุกข์ไม่มี จะกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ไม่ได้ ต้องมีทุกข์อยู่จึงจะกล่าวได้ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ ความจริงถึงแม้ว่าอิริยาบถใดไม่มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น อิริยาบถนั้นก็ปิดบังทุกข์ไว้แล้ว เพราะไม่เห็นการเกิดดับของนามรูปในขณะนั้น เมื่อ

ไม่อบรมเจริญปัญญาให้รู้ลักษณะของนามและรูป ก็เข้าใจผิดว่ารู้ทุกข์ ขณะที่พิจารณาก่อนเปลี่ยนอิริยาบถ แต่ว่ารู้ทุกข์อะไรในเมื่อยังไม่รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพรู้ทางตากับสิ่งที่ปรากฏทางตา สภาพได้ยินกับเสียงที่ปรากฏทางหู สภาพรู้กลิ่นกับกลิ่น สภาพรู้รสกับรส สภาพรู้โผฏฐัพพะและโผฏฐัพพะ สภาพคิดนึกสุขทุกข์ต่างๆ แม้แต่สภาพธรรมที่คิดจะเปลี่ยนอิริยาบถนั้น ก็ไม่รู้ว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาก็สมบูรณ์ขึ้นตามลำดับขั้นไม่ได้ จึงไม่ประจักษ์ทุกขอริยสัจจ์ เพราะปัญญายังไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม

❖

ถ. ขณะไหนที่มีสติก็มีแต่ทุกข์ที่ปรากฏ แต่ไม่ได้แยกรูปนามทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะการแยกนั้นแยกกันมาเยอะแยะแล้ว แต่แยกกันตามปริยัติ ดิฉันมีการศึกษาน้อยเพียงแต่ปฏิบัตินิดๆ หน่อยๆ ที่สำนักปฏิบัติ เกิดความรู้มาอย่างนั้นก็เรียนให้ทราบ จะว่ารู้ตามอริยสัจจ์ หรือรู้ตามอะไรก็แล้วแต่จะเข้าใจเถอะค่ะ แต่รู้อย่างนั้นจริงๆ

สุ. พอใจในความรู้อย่างนี้แล้วหรือยัง

ถ. ยังอยู่ในระหว่างการศึกษา จะว่าพอใจก็ไม่ได้

สุ. ที่กล่าวว่าไปสำนักปฏิบัติเพื่อความรู้ความเข้าใจในหนทางปฏิบัติ แต่ถ้าไปแล้วไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพธรรม การไปจะมีประโยชน์ไหม

ถ. ก็มี ตามธรรมดาเราอยู่บ้านอกุศลเกิดมาก เมื่อเราไปสำนักปฏิบัติได้พบกัลยาณมิตรที่ดี พบสถานที่ที่สงบเงียบ กุศลจิตก็เกิดมาก อันนี้ดิฉันถือว่ามีประโยชน์

ส. โสตาปัตติยังคะ องค์ธรรมของการบรรลุโสดาบันมี ๔ คือ คบสัตบุรุษ ๑ ฟังธรรมจากท่าน ๑ พิจารณาธรรมที่ได้ฟังด้วยความถูกต้อง ๑ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ไม่เกี่ยวกับสถานที่เลย ฉะนั้น ในเรื่องของสำนักปฏิบัตินั้นควรย้อนกลับไปพิจารณาสำนักของพระผู้มีพระภาค เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า สำนักปฏิบัติในสมัยนี้เหมือนกับสำนักของพระผู้มีพระภาคหรือไม่ สำนักของพระผู้มีพระภาคในอดีตกาลนั้น พระภิกษุทั้งหลายบิณฑบาต สนทนาธรรม ทำกิจต่างๆ ตามพระวินัยบัญญัติ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญกุศลทั้งปวง **แต่ผู้ที่ไปสู่สำนักปฏิบัติในสมัยนี้ปฏิบัติเช่นเดียวกับพุทธบริษัทในครั้งนั้นหรือเกินกว่าหรือต่างกัน** ถ้าเหตุคือการปฏิบัติต่างกัน ผลจะเหมือนกันได้ไหม อุบาสกและอุบาสิกาในครั้งพุทธกาล เช่น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านก็ไปพระเชตวันมหาวิหารที่ท่านได้สร้างไว้ แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่ได้เข้าใจผิดว่าจะต้องบรรลุมัคค์ผลเฉพาะในสถานที่เหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นบรรลุมัคค์ผลนิพพาน ณ สถานที่ต่างๆ กันตามชีวิตประจำวันจริงๆ ของแต่ละท่าน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อรัญญวัคค์ที่ ๔ อรัญญกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ๕ จำพวกเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย ๑ มีปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ จึงถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะเป็นบ้าเพราะจิตฟุ้งซ่าน ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะรู้ว่า

เป็นวัตรอันพระพุทธเจ้าและสาวกแห่งพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ๑

ข้อความต่อไปมีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้แล ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากโค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็นยอดในจำพวกโครส ๕ เหล่านั้นฉันใด บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นเลิศ ประเสริฐ เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

จบสูตรที่ ๑

ทำไมจึงมีภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย บางท่านคิดว่าอยู่ป่าแล้วก็จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ผู้ที่เข้าใจอย่างนั้นเป็นผู้อยู่ป่าเพราะโง่เขลาหรือเพราะงมงายหรือ

ไม่ ถ้าเข้าใจเหตุผลแล้วจะเห็นว่า ไม่มีชีวิตใดที่ประเสริฐยิ่งกว่าบรรพชิตผู้สละชีวิตฆราวาสไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่ใช่การไปสู่สำนักปฏิบัติเพียงชั่วครู่ชั่วยามเพื่อต้องการบรรลุมัคค์ผล เพราะคิดว่าการไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติซึ่งไม่ใช่อัธยาศัยจริงๆ นั้นจะเป็นเหตุให้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้ ซึ่งถ้าเป็นจริงเช่นนั้น คฤหัสถ์ไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติก็ควรแก่การสรรเสริญยิ่งกว่า พระภิกษุในสำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งท่านมีชีวิตตามปกติธรรมดาตามพระวินัยบัญญัติ คือ บิณฑบาต ฟังธรรม สนทนาธรรม และกระทำกิจต่างๆ ของสงฆ์ด้วย

ถ. ที่ว่าไม่ใช่อัธยาศัยนี้ก็เข้าใจ แต่ถ้าจะฝืนอัธยาศัยไม่เป็นการสมควรหรือ

สุ. อันนี้ต้องพิจารณาเหตุผลให้ถูกต้อง มีพระภิกษุจำนวนมากทีเดียวที่ไม่ได้อยู่ป่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงบังคับให้เจริญสติปัฏฐานในป่า หรือในห้อง หรือในสถานที่ที่ไม่ให้ทำกิจอะไรเลย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการอยู่ป่า ทรงสรรเสริญการไม่คลุกคลี ทรงสรรเสริญทุกอย่างที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่มิได้ทรงบังคับ มิได้ทรงวางกฎเกณฑ์ในการอบรมเจริญปัญญา เพราะพระองค์ทรงรู้อัธยาศัยของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงธรรมให้พุทธบริษัทเข้าใจสภาพธรรมถูกต้อง เพื่อขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ตามปกติตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญสติปัฏฐานตามเพศของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เมื่อสติระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยนั้น ก็จะสังเกตได้ว่า ค่อยๆ ละนิสัยเก่าที่เคยเพลินไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ไปทีละน้อย เป็นอัธยาศัยจริงๆ ไม่ใช่ฮวบฮาบเป็นพักๆ ไม่ใช่อย่างที่บางท่านกล่าวว่าสถานที่

ปฏิบัตินั้นไม่ควรทาสีเพราะทำให้เกิดโลภะ แต่พอกลับบ้านก็ทาสีบ้าน ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ตามอัธยาศัยแท้จริงที่สะสมมา

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมซึ่งเป็นสัจจธรรม เป็นความจริง เพื่อให้เกิดความเห็นถูกในเหตุและผลของสภาพธรรมทั้งหลาย ทรงแสดงการอบรมเจริญปัญญาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อละคลายอนุสัยกิเลสที่ประจำอยู่ในจิต ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันมาในอดีตอนันตชาติจนถึงขณะนี้ อวิชชาความไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรม และความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นเป็นอนุสัยกิเลส ไม่ว่าจะเห็นขณะใด ได้ยินขณะใด ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ คิดนึก สุข ทุกข์ ขณะใด ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตนทั้งสิ้น ฉะนั้น ทางเดียวที่จะละอนุสัยกิเลสได้ก็คือ เจริญสติพิจารณารู้ลักษณะของสิ่งที่กำลังปรากฏ และรู้ชัดขึ้นเป็นลำดับจนถึงวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งเป็นความสมบูรณ์ของปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏในขณะนั้น

การอบรมเจริญปัญญาไม่ใช่การพยายามสร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยการนั่ง นอน ยืน เดินนานๆ เพื่อให้เกิดทุกขเวทนา แต่เป็นการระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามปกติตามความจริงซึ่งเกิดขึ้นแล้วตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม

ถ. การเจริญสติปัฏฐานมี ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ท่านอรรถกถาจารย์ อุปมาเหมือนประตูเมืองทั้ง ๔ ถ้าใครเข้าประตูใดประตูหนึ่งไม่ว่าจะเป็นประตู

ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็เข้าไปจนถึงกลางเมืองได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ทุกวันนี้ก็มีอาจารย์หลายต่อหลายคนที่ว่า ไม่จำเป็นต้องเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เอาแค่กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเพียงอย่างเดียวก็พอ เพราะอรรถกถาท่านแก้ไว้ว่าเข้าประตูใดประตูหนึ่งก็ถึงกลางใจเมืองเหมือนกัน กายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้เจริญอย่างเดียวจะถึงพระนิพพานไหมครับ

สุ. การเจริญปัญญาเป็นเรื่องละเอียดมาก ไม่ใช่ว่าผู้หนึ่งผู้ใดอ่านอรรถกถาแล้วปฏิบัติได้ ประตูอยู่ที่ไหน ถ้ายังไม่ทราบเลยว่าประตูอยู่ที่ไหนแล้วจะเข้าประตูไหน

ถ. ประตูก็คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั่นเอง

สุ. เมื่อประตู คือ กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วรู้อะไรที่กาย ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียดจริงๆ สภาพธรรมทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ อริยสัจจ์ ก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะเป็นนามธรรม คือ สภาพรู้ ๑ และเป็นรูปธรรม คือ ไม่ใช่สภาพรู้ ๑ การเข้าใจเช่นนี้ไม่ใช่การประจักษ์แจ้งลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของนามธรรมและรูปธรรม ในขั้นการฟังนั้นไม่สงสัยเลยว่ารูปธรรมมีจริง รูปเกิดขึ้นปรากฏทางตาเป็นสีสันต่างๆ เสียงเป็นรูปที่ปรากฏทางหู กลิ่นเป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก รสเป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น เป็นต้น และนามธรรมก็มีจริงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่างๆ โดยขั้นการฟังนั้นเข้าใจได้ถูกต้อง แต่การที่ปัญญาจะรู้ลักษณะนามธรรมที่เป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้นั้น จะรู้ได้อย่างไรถ้าไม่ระลึกรู้ ฉะนั้น การเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียวจะทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมได้หรือ

ผู้ที่อบรมเจริญปัญญา สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพรู้ในขณะที่กำลังเห็น พิจารณาศึกษารู้ว่าเป็นเพียงสภาพรู้อย่างหนึ่ง ขณะได้ยินก็ระลึกได้พิจารณาเข้าใจลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน เพื่อที่จะรู้จริงๆ ว่าขณะนั้นเป็นสภาพรู้เสียง เมื่ออบรมเจริญสติศึกษา พิจารณาเข้าใจและรู้ลักษณะของนามธรรมทางตา ทางหู ฯลฯ บ่อยๆ เนืองๆ ปัญญาก็จะรู้ได้ว่ายังมีนามธรรมอื่นๆ อีกที่จะต้องระลึกรู้ จนกว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ หรืออาการรู้นั้นจะปรากฏจริงๆ ให้ประจักษ์แจ้งว่าเป็นแต่เพียงธาตุรู้ อาการรู้ ซึ่งไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน

ถ้าผู้ใดจะระลึกเพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน แต่ไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมที่กำลังเห็นเลย มีความตั้งใจพากเพียรที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยินเสียงเท่านั้น จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นธาตุรู้จริงๆ ในขณะที่เห็นได้ไหม พิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่าไม่เป็นเช่นนั้นเลย

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาโดยสติระลึกรู้พิจารณาศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เพื่อที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้จนหมดสงสัยจริงๆ

เมื่อสติเกิดและปัญญาพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยทั่วแล้วก็ละคลายความสงสัยในลักษณะของนามธาตุ ซึ่งเป็นธาตุรู้ไปทีละเล็กละน้อย จนกว่าปัญญาความรู้ชัดลักษณะของสภาพธรรมจะเพิ่มขึ้นๆ เป็นลำดับ **แต่ถ้าผู้ใดต้องการรู้เพียงนามเดียวเท่านั้นก็แสดงว่ายังต้องมีความไม่รู้และความสงสัยในลักษณะของนามธรรมอื่นๆ**

ด้วยเหตุนี้ การที่จะขจัดความสงสัยความไม่รู้ในลักษณะของธาตุรู้นั้น จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมเดียว เพราะถ้ารู้เพียงนามธรรมเดียวเท่านั้นจริงๆ ก็แสดงว่าไม่รู้สภาพธรรมอื่นแน่ๆ

ถ. ขั้นฟังเขาแล้วก็เข้าใจ เวลาปฏิบัติเขาก็ผ่านนามรูปปริจเฉทญาณ

สุ. ผ่านอย่างไร

ถ. อันนี้ไม่ใช่ตัวผม

สุ. เพราะฉะนั้นไม่ต้องตื่นเต้นกับการผ่านของคนอื่น จะต้องเป็นปัญญาของท่านเองที่พิจารณารู้ว่าปัญญาที่ได้อบรมเจริญขึ้นๆ จนเป็นปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นนั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติทีละอย่างทางมโนทวาร ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่กำลังปรากฏ ไม่ใช่เพียงนามธรรมเดียวและรูปธรรมเดียวเท่านั้น

ถ. ผู้ปฏิบัติจนกระทั่งได้ถึงนิพพิทาญาณ การปฏิบัติของเขาก็คือ ดูรูปนั่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน ผมยังสงสัยว่า รูปนั่ง รูปนอน รูปยืน รูปเดิน เขาไปดูกันยังไง ปฏิบัติกันอย่างไร จนบรรลุได้ถึงนิพพิทาญาณ

สุ. นามรูปปริจเฉทญาณเป็นอย่างไร เมื่อไม่รู้ก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของรูปปรมัตถธรรมทีละลักษณะ ซึ่งปรากฏที่กาย คือ รูปเย็นบ้าง รูปร้อนบ้าง รูปอ่อนบ้าง รูปแข็งบ้าง รูปตึงบ้าง รูปไหวบ้าง ไม่ใช่ดูรูปเป็นท่าทางนั่ง นอน ยืน เดิน เมื่อสภาพเย็นปรากฏที่กายก็เป็นเพียงสภาพธรรมที่เย็น จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตน

เมื่อไม่รู้ลักษณะของรูปธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารว่าเป็นเพียงรูปที่ปรากฏได้แต่ละทวารเท่านั้น ก็จะถึงนามรูปปริจเฉทญาณไม่ได้ เมื่อปัญญาไม่ถึงนามรูปปริจเฉทญาณก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้

ถ. ในสัมปชัญญบรรพ ท่านก็แสดงไว้ว่า เรายืนก็รู้ว่าเรายืน ขณะที่เดินก็รู้ว่าเราเดิน ขณะที่นั่งก็รู้ว่าเรานั่ง หรือคู้เข้าเหยียดออก ก็ให้รู้ลักษณะสัณฐานต่าง ๆ นี้ คำว่าเราเดินก็ให้รู้ว่าเราเดิน รู้ขณะที่เดินชื่อว่าปฏิบัติรูปเดินได้ไหมครับ

สุ. ถ้าไม่มีรูป จะมีเดินได้ไหม

ถ. ไม่มีรูป ก็มีแต่อากาศ อากาศเดินไม่ได้ครับ

สุ. ขณะที่กำลังเดิน มีรูปแต่ละลักษณะปรากฏให้รู้ได้แต่ละทาง

ถ. รูปเดินหรือเปล่าครับ

สุ. รูปที่ปรากฏไม่ว่าขณะนั่ง หรือนอน หรือยืน หรือเดินนั้น จะต้องปรากฏทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่เจาะจง โดยเป็นอนัตตา

ถ. นี่เขาจงใจ เพราะในอรรถกถาท่านก็อุปมาไว้ว่า เข้าประตูใดประตูหนึ่ง ก็ถึงกลางเมืองเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เจริญเฉพาะกายานุปัสสนสติปัฏฐานเท่านั้น ปัฏฐานอื่นเขาไม่เอา

สุ. การอ่านอรรถกถาจะต้องเข้าใจด้วยว่า ปัญญาที่ละความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนได้จริงๆ นั้นเป็นปัญญาที่รู้อะไร สภาพธรรมมี ๒ อย่าง คือ รูปธรรมและนามธรรม เมื่อไม่รู้แจ้งชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ก็ยังยึดถือทั้งนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน ข้อความที่ว่าในขณะที่เดินให้รู้ว่า

เราเดิน ตามความเป็นจริงนั้นไม่มีเรา มีแต่รูป ขณะที่สติปัฏฐานระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กาย ซึ่งปรากฏในขณะที่เดินก็เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่จะบังคับสติให้ระลึกรู้รูปซึ่งปรากฏที่กายอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ ย่อมแล้วแต่สติซึ่งเป็นอนัตตาจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมใดหรือรูปธรรมใดที่เกิดขึ้น ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาที่ละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร จึงรู้แจ้งชัดได้ว่าไม่ใช่ตัวตนจริงๆ

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมุททวรรคที่ ๓ อุทายีสูตร (๓๐๐) มีข้อความว่า

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โฆสิตารามใกล้พระนครโกสัมพี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่พักผ่อนแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกร ท่านพระอานนท์ กายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกเปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่าแม้เพราะเหตุนี้กายนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ฉันใด แม้วิญญาณนี้ ท่านอาจจะบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นว่าแม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณก็เป็นอนัตตา ฉันนั้นหรือ

เมื่อยังไม่รู้แจ้งชัดในสภาพธรรม ก็ยังไม่หมดความสงสัย เมื่อยังสงสัยอยู่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้อย่างไร จะเข้าประตูไหน **เพราะประตูที่ว่านี้หมายถึง ขณะที่โลกุตตรจิตจะเกิดขึ้นรู้แจ้งนิพพาน** ก่อนที่โลกุตตรจิตจะเกิดนั้น กามาวจรจิตต้องเกิดก่อน แล้วแต่ว่ากามาวจรจิตนั้นมีสติปัฏฐานใดใน ๔ สติปัฏ-

ฐาน เป็นอารมณ์ แต่ไม่ใช่ว่าไม่รู้แจ้งชัดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วจะไปเข้าประตู คือ บรรลุอริยสัจจ-ธรรมประจักษ์ลักษณะของนิพพาน โดยนิพพานเป็นอารมณ์ได้ และกว่าจะเข้าใจได้ว่ากายนี้เป็นอนัตตา... แม้วิญญาณนี้ก็เป็นอนัตตา ก็ต้องบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนี้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส กำลังคิดนึก เพราะยากที่จะเข้าถึงอรรถและประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นอนัตตาได้

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูกร ท่านพระอุทายี กายนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ กายนี้เป็นอนัตตาดังนี้ฉันใด แม้วิญญาณนี้ ผมอาจจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นว่า แม้เพราะเหตุนี้วิญญาณนี้ก็เป็นอนัตตา ฉันนั้น

ถ้าท่านพระอานนท์ไม่ได้เป็นพระโสดาบันบุคคล ไม่รู้แจ้งสภาพธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยทั่วโดยตลอด จนละความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ท่านพระอานนท์ก็คงจะกล่าวกับท่านพระอุทายีไม่ได้ว่า ผมอาจบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา

ฉะนั้น **บุคคลใดบรรลุธรรมใด ธรรมนั้นย่อมปรากฏกับบุคคลนั้น** เวลานี้สภาพธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว เมื่อบุคคลใดยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏกับบุคคลนั้น แม้จะบอกกันสักเท่าไรว่านามธรรมเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะกำลังเห็น กำลังได้ยิน แต่เมื่อบุคคลนั้นยังไม่บรรลุธรรมใด

ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏแก่บุคคลนั้น แต่เมื่อธรรมปรากฏกับบุคคลนั้นแล้ว บุคคลนั้นก็รู้แจ้งลักษณะที่แท้จริงของธรรมนั้น

ท่านพระอานนท์ไม่มีความสงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเลย ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าคนสมัยนี้เข้าใจว่าจะรู้เพียงกายานุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียว หรือรู้เพียงนามเดียวรูปเดียวเท่านั้น จะชื่อว่า รู้ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรมได้ไหม เพราะถ้ารู้จริงแล้วทำไมทางตาไม่รู้ ในเมื่อทางตาเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังเห็น ทำไมทางหูไม่รู้ในเมื่อทางหูเป็นนามธรรมเป็นธาตุรู้ที่กำลังได้ยินเสียง ถ้ารู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ประจักษ์แจ้งในธาตุรู้ อาการรู้แล้วทำไมไม่รู้ว่าในขณะที่คิดนึกก็เป็นเพียงนามธรรมที่กำลังรู้เรื่อง รู้คำเท่านั้นเอง

การที่จะทดสอบปัญญาของท่านว่า **รู้จริง** หรือเปล่า คือ ไม่ว่าเป็นนามธรรมใด รูปธรรมใด ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อรู้จริงก็ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมต่างกับรูปธรรมในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก จึงจะเป็นการรู้จริงในอรรถ และลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตา

ท่านพระอานนท์กล่าวกับท่านพระอุทายีว่า "ดูกร ท่านพระอุทายี จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปหรือ"

อุทายี อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ

อานนท์ เหตุและปัจจัยที่จักขุวิญญาณอาศัยเกิดขึ้นพึงดับไปหมดสิ้น หาส่วน

เหลือมิได้ จักขุวิญญาณจะปรากฏ
บ้างหรือหนอ

อุทายี ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ

ในขณะที่ได้ยิน ไม่มีเห็น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ในขณะที่คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ไม่มีเห็น ไม่มีได้ยิน เพราะขณะนั้นกำลังรู้เรื่อง สภาพรู้กำลังคิดเรื่องที่กำลังรู้อยู่ในขณะนั้น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ท่านพระอานนท์จึงกล่าวกะท่านพระอุทายีว่า เมื่อจักขุวิญญาณ คือการเห็นเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุคือตา และสิ่งที่ปรากฏทางตา เมื่อจักขุและรูปซึ่งไม่เที่ยงดับไปแล้ว การเห็นจะมีได้อย่างไร การเห็นก็ต้องดับไป

ในขณะนี้ผู้ที่ประจักษ์ลักษณะของสภาพรู้ ธาตุรู้จริง ๆ เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว กว่าจะอบรมเจริญปัญญาจนถึงนิพพิทาญาณได้ ปัญญาจะต้องเจริญขึ้นจนรู้ปัจจัยของสภาพธรรมที่เกิดขึ้น บรรลุถึงปัจจยปริคคหญาณแล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่สืบต่อกัน เป็นสัมมสนญาณแล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดดับ แยกขาดกันของสภาพธรรมแต่ละลักษณะเป็นอุทยัพพยญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์ความไม่เที่ยงของสภาพธรรมซึ่งดับไป ๆ เป็นภังคญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์โทษภัยของการดับไปของสภาพธรรมเป็นภยญาณและอาทีนวญาณ แล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะถึงนิพพิทาญาณ ปัญญาจะต้องรู้แจ้งชัดจริง ๆ โดยประจักษ์ลักษณะของ

สภาพธรรม ไม่ใช่ว่าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมแล้วจะเข้าประตูนิพพาน โดยเพียงรู้ท่านั่ง ท่านอน ท่ายืน ท่าเดิน ซึ่งเป็นการจำรูปที่เกิดรวมกันเป็นสัณฐานอาการต่างๆ ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดขึ้นปรากฏทางทวารต่างๆ แล้วก็ดับไป ตามปกติตามความเป็นจริง

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า แม้โดยปริยายนี้แล จักขุวิญญาณนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ข้อความซ้ำต่อไปตลอดไปถึงโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ โดยนัยเดียวกัน

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียดโดยตลอด ในเรื่องของวิญญาณทั้งหลายซึ่งเป็นนามธรรม ถ้าสามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้โดยสติปัฏฐานเดียว พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมอื่นเพื่อประโยชน์อะไร ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก ความสุข ความทุกข์ ความจำ ฯลฯ เป็นอันมาก ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึก ให้ปัญญาพิจารณาศึกษารู้ชัดจนดับความสงสัยและความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมได้เป็นสมุจเฉท และที่กล่าวว่าสามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมได้โดยไม่ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริงนั้น ก็แสดงความเคลือบแคลงสงสัยแล้วว่าจะรู้นามอื่นรูปอื่นไม่ได้ มิฉะนั้นก็จะไม่กล่าวว่า ให้รู้เพียงนามเดียวรูปเดียว

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า "ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคม

เข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังในป่านั้น พึงตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ที่ไหนจะพบแก่นไม้ ฉันใด ดูกร ท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเล็งเห็นอยู่อย่างนี้ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรนก็ปรินิพพานโดยแน่แท้ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

ข้อความตอนท้ายที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุงรังในป่านั้น” เมื่อเป็นต้นกล้วยก็ยังเป็นท่าทางเพราะรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน

“พึงตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก” คือต้องเพิกถอนสิ่งที่เคยยึดถือรวมกันประชุมกันเป็นวัตถุ เป็นตัวตน เป็นท่าทางออก “แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ไฉนจะพบแก่นได้” จึงจะละการยึดถือว่าเป็นต้นกล้วย เช่นเดียวกับโคทั้งตัว ถ้ายังไม่ลอกหนังออก ไม่ตัดชิ้นส่วนต่างๆ ออก ก็ยังคงเห็นเป็นโคนอนอยู่ ตราบใดที่รูปทั้งหลายยังประชุมรวมกันอยู่ก็จำไว้เป็นท่าทาง เป็นอาการใดอาการหนึ่ง และยังคงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นวัตถุ เป็นตัวตนบุคคลอยู่ ต่อเมื่อใดรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เมื่อนั้นจึงจะไม่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์เป็นบุคคล เหมือนการลอกกาบออกแม้กระพี้ที่ต้นกล้วยก็ไม่พบ ไฉนจะพบแก่นได้ ฉันใด

“ดูกรท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้” ในผัสสายตนะ ๖ ไม่ได้มี

ท่าทางอะไรเลย ตาเป็นอายตนะหนึ่ง รูปายตนะเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ ถ้าตราบใดที่ยังเห็นเป็นคนกำลังนั่ง ขณะนั้นจะกล่าวว่าไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นแต่เพียงความคิดนึกเอาเองว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไม่ประจักษ์ว่าที่ไม่ใช่ตัวตนจริงๆ นั้น ปัญญาจะต้องรู้ว่าขณะที่เห็นนั้นเห็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น หลังจากนั้นจึงตรึกหรือจำสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏแล้วจึงรู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไร แม้ขณะนั้นก็เป็นนามธรรมที่รู้ที่จำ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน ทางหูซึ่งได้ยินนั้นก็ไม่มีความทรงจำเหลือค้างอยู่จากทางตาว่า กำลังเห็นคนนั่งคุยกัน หรือกำลังพูด เพราะขณะนั้นสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพที่ได้ยินซึ่งเป็นธาตุรู้เสียงเท่านั้น แล้วหลังจากนั้นจิตจึงคิดนึกคำหรือเรื่องตามเสียงต่ำเสียงสูงที่ได้ยิน ปัญญารู้ว่าขณะที่รู้คำนั้นก็เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่รู้คำ

เมื่อรู้สภาพธรรมทั้งหลายเป็นนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนจึงละคลายลงและความทรงจำที่ยึดถือรูปรวมกันเป็นท่าทางจึงจะหมดไป แล้วจะเข้าใจอรรถที่ว่า **"ความสงบในภายใน"** เพราะจิตไม่ได้ออกไปยุ่งเกี่ยวภายนอกซึ่งเป็นตัวตน คนสัตว์เลย ไม่มีโลกเก่าซึ่งเป็นโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยผู้คน วัตถุ สิ่งต่างๆ ที่เคยยึดถือว่าเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้อย่างเที่ยงแท้ถาวร แต่ว่าสติเกิดขณะใด ปัญญารู้ชัดขณะนั้นจึงเป็นความสงบภายในเพราะไม่มีคน สัตว์ วัตถุใดๆ ที่ไม่สงบเพราะคนเยอะ มีเรื่องมาก ถ้าเป็นบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์หรือมีเรื่องราวที่เคยเกี่ยวข้องกัน พอเห็นนิดเดียวก็ต่อเป็นเรื่องยาว แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักเรื่องก็สั้น พอเห็นก็คิดนิดเดียวก็หมดแล้ว ไม่ได้ติดตามไปเป็นเรื่องราวต่างๆ

เมื่ออบรมเจริญปัญญาจริงๆ ก็จะเห็นพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียด ตั้งแต่ขั้นปาติโมกขสังวรศีล ความประพฤติทางกายและทางวาจาที่ควรแก่สมณะ คือ เพศบรรพชิตผู้สงบ แม้แต่การมองก็มองชั่วแอก เพื่อให้ระลึกอยู่เสมอว่าไม่ควรต่อเรื่องให้ยืดยาว เมื่อเห็นแล้วก็ไม่ควรคิดวิจิตรเป็นคนนั้นเป็นคนนี้เรื่องนั้น เรื่องนี้มากมาย เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นเพียง "**เห็น**" จะชั่วแอกหรือไม่ชั่วแอกก็ตาม เห็นแล้วก็จบ ขณะนั้นก็จะไม่ผูกพันเยื่อใยในนิมิต อนุพยัญชนะ เมื่อปัญญารู้ชัดจริงๆ ว่าที่เคยเห็นเป็นโลกภายนอกมีคนมากมายนั้นก็เป็นเพราะคิด ถ้าไม่คิด เพียงเห็นแล้วก็หมด จะมีคนเยอะไหม แต่เพราะเคยคิดมานาน เพราะฉะนั้น ก็ย่อมคิด แล้วแต่ว่าจะคิดอะไร แม้ว่าจะเห็นสิ่งเดียวกัน แต่ละคนคิดไม่เหมือนกันเลยตามเหตุตามปัจจัยที่ได้สะสมมา เช่น เห็นดอกไม้ท่านหนึ่งพอใจว่าสวย อีกท่านหนึ่งว่าไม่สวย ฉะนั้น สวยหรือไม่สวยจึงเป็นความคิดของแต่ละคน โลกที่แท้จริงจึงเป็นโลกของความคิดของแต่ละบุคคล เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจริงๆ ก็จะรู้ชัดว่าขณะนั้นเป็นนามธรรมที่กำลังคิดเรื่องต่างๆ เท่านั้น ไม่ว่าจะคิดอะไรก็ตาม เมื่อรู้ลักษณะของนามธรรมที่คิดก็รู้ว่าเรื่องราวที่เป็นคน สัตว์ต่างๆ ไม่มีจริงๆ ขณะที่เป็นทุกข์กังวลใจก็รู้ว่าทุกข์ เพราะความคิด ขณะที่เป็นสุขก็โดยนัยเดียวกันขณะที่ดูโทรทัศน์เรื่องที่ชอบใจก็เป็นสุข เพราะคิดตามภาพที่เห็น ฉะนั้น ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ก็อยู่ในโลกของความคิดนึกนั่นเอง โลกแต่ละขณะจึงเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วก็คิดนึกต่อทางใจเป็นเรื่องราวต่างๆ เท่านั้นเอง

❖

ถ. ที่อาจารย์กล่าวว่า ความสุข ความทุกข์ นี่เป็นเรื่องของความคิด ตอนนี้ผมยังไม่ค่อยเข้าใจ เวลามีความทุกข์ใครเขาจะอยากคิดทุกข์ ฉะนั้น ที่อาจารย์พูดว่า ความทุกข์เกิดจากความคิด คิดให้เป็นทุกข์คิดยังไงครับ

สุ ไม่ใช่คิดให้เป็นทุกข์ มีเหตุมีปัจจัยให้คิดแล้วเป็นทุกข์

ถ. หมายความว่ามีปัจจัยเกิดขึ้น เช่น สมบัติพลัดพรากไป หรือว่าแทงม้าเสียไป กลับถึงบ้านก็คิดว่าเสียไปเท่านั้นเท่านี้ การแทงม้าเป็นปัจจัย

สุ. ถ้าไม่คิดเรื่องเสียม้า จะมีความทุกข์ไหม

ถ. ไม่ทุกข์ครับ

สุ. เมื่อเห็น ได้ยิน แล้วคิด ปัญญาจะต้องรู้ว่า ขณะที่คิดนั้นก็เป็นนามธรรมที่คิดเรื่องต่างๆ แล้วก็ดับ ขณะที่คิดเรื่องม้าไม่มีม้าในขณะนั้น มีความจำเรื่องม้าที่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น ฉะนั้นทุกข์จึงเกิดเพราะคิดเรื่องที่ไม่พอใจ และสุขก็เกิดเพราะคิดเรื่องที่พอใจ

❖

ธรรมที่ได้ฟังทั้ง ๓ ปิฎก รวมทั้งอรรถกถาและฎีกา ก็เพื่อให้ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ตามปกติความเป็นจริง ไม่ว่าจะฟังมาก เรียนมาก สนทนาธรรมมาก ตรึกตรองธรรมมากสักเท่าไร ก็เพื่อเป็นสังขารขันธ์ปรุงแต่งให้

สติเกิดระลึกศึกษาพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในขณะนี้ แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังอย่างนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าก็จะต้องพิจารณาให้เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่กำลังปรากฏจริงๆ ซึ่งสติจะต้องระลึกรู้ มิฉะนั้นแล้วก็ไม่สามารถที่จะศึกษาพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาในแต่ละวันที่ผ่านไปๆ ซึ่งก็เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกขณะ ไม่มีอะไรเหลือเลย สักขณะเดียว

ทุกคนรู้ว่าอดีตที่สนุกสนานหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ดับหมดไปแล้ว คงเหลืออยู่แต่ปัจจุบันขณะนี้ขณะเดียว เพียงขณะเดียวจริงๆ ซึ่งจะต้องศึกษาให้เข้าใจลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนสัตว์ บุคคล บางคนก็บอกว่าไม่ขอพบคนนั้นคนนี้อีกในชาติหน้า ซึ่งถ้าเป็นผู้ที่เข้าใจพระธรรมแล้วจะไม่คิดอย่างนี้เลย เพราะชาติหน้าจะไม่มีคนนั้นและจะไม่มีคนนี้ซึ่งกำลังเข้าใจว่าเป็นเราอีกในชาติหน้าด้วย ชาตินี้เท่านั้นที่ยังเป็นคนนี้หรือเป็นคนนั้นอยู่ เมื่อตายไปก็สิ้นสุดสภาพความเป็นบุคคลนี้และบุคคลนั้นในชาตินี้โดยเด็ดขาด ชาติหน้าก็ต้องเป็นบุคคลอื่นจริงๆ ฉะนั้น ก็ไม่ต้องห่วงกังวลว่าจะต้องไปพบกับคนนั้นคนนี้อีก ซึ่งไม่มีทางจะเป็นไปได้เลยเพราะว่าความเป็นบุคคลนี้บุคคลนั้นจะไม่ติดตามไปถึงชาติหน้า

ถ้ายังมีความขุ่นเคืองใจหรือความไม่พอใจในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ก็ขอให้เข้าใจว่าความจริงไม่มีบุคคลนั้นเลยมีแต่สภาพธรรมซึ่งเป็น จิต เจตสิก รูปที่เกิดขึ้นและดับไป ทุกชีวิตดำรงอยู่เพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง

การระลึกถึงความตายเนืองๆ บ่อยๆ ย่อมมีประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เมื่อระลึกได้ว่าอาจจะตายเย็นนี้หรือพรุ่งนี้ก็ได้ ก็จะเป็นปัจจัยเกื้อกูล ให้สติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏ เพราะผู้ที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น เมื่อจุติแล้วก็ไม่แน่นอนว่าจะปฏิสนธิในสุคติภูมิหรือทุคติภูมิ จะมีโอกาสได้ฟังพระธรรมและเจริญสติปัฏฐานอีกหรือไม่

ความตายพรากทุกอย่างจากชาตินี้ไปหมดสิ้น ไม่มีอะไรเหลืออีกเลยแม้แต่ความทรงจำ เหมือนเมื่อเกิดมาชาตินี้ก็จำไม่ได้ว่าชาติก่อนเป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร หมดความเป็นบุคคลในชาติก่อนโดยสิ้นเชิง ฉันใด ชาตินี้ทั้งหมดไม่ว่าจะเคยทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรมาแล้ว เป็นบุคคลที่มีมานะในชาติตระกูลทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรๆ ก็ตาม ก็จะต้องหมดสิ้นไม่มีเยื่อใยหลงเหลือเกี่ยวข้องกับภพนี้ชาตินี้อีกเลย หมดความผูกพันยึดถือทุกขณะในชาตินี้ว่าเป็น **"เรา"** อีกต่อไป ฉันนั้น

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่แท้จริงของปรมัตถธรรมจะพรากจากการยึดถือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน แม้แต่ความทรงจำที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนั้นก็เป็นแต่เพียงนามธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น สติที่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม จนปัญญาประจักษ์แจ้งสภาพธรรมจึงพรากจากความเป็นตัวตนเป็นบุคคลในชาตินี้ เมื่อประจักษ์ลักษณะที่เป็นขณิกมรณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เพราะมรณะ

หรือความตายนั้นมี ๓ ประเภทคือ[๑] ขณิกมรณะ สมมติมรณะ สมุจเฉทมรณะ

ขณิกมรณะ	คือ การเกิดขึ้นและดับไปของสังขารธรรมทั้งหลาย
สมมติมรณะ	คือ ความตายในภพหนึ่งชาติหนึ่ง
สมุจเฉทมรณะ	คือ ปรินิพพาน การตายของพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นอีกเลย

---

๑ *สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาสัจจวิภังคนิทเทส นิทเทสมรณะ ข้อ ๑๙๓*

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิฯ คือ ศึกษา ปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก และจัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกเผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

สำนักงาน

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ • โทรสาร ๐๒ ๘๗๗ ๙๖๙๓

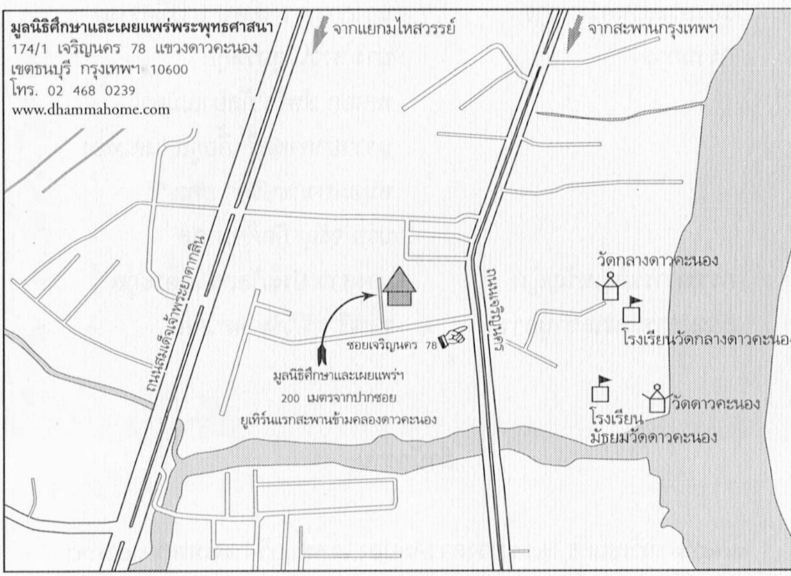
http://www.dhammahome.com

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิฯ โปรดติดต่อมูลนิธิฯ หรือกรรมการของมูลนิธิฯ

รายการ "บ้านธัมมะ" ทางสถานีโทรทัศน์
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

สถานี	เวลา	วัน
สทท. ๑๑	๐๔.๓๐ น.	พุธ
TNN 2	๐๗.๐๐ น.	เสาร์
TNN 2	๑๒.๐๐ น.	อาทิตย์
TNN 2	๑๖.๐๐ น.	พุธ
รัฐสภา ช่อง ๑๐, ๒๐	๐๘.๐๐ น	อาทิตย์
Dr.TV ช่อง ๒๗๒	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙
เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammahome.com

รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพ ฯ	อสมท.	๑๔๙๔	๐๔.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	สวพ. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
	พล.๑	๑๔๒๒	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
			๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน
			๒๑.๐๐ น.	ทุกวัน
	ตชด.	๕๗๖	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๘.๑๐ น.	ทุกวัน
	พล.ปตอ.	๕๙๔	๒๓.๓๐ น.	ทุกวัน
	สวท.	๘๓๗	๒๒.๑๐ น.	ทุกวัน
	มก.	๑๑๐๗	๑๖.๐๐ น.	อาทิตย์
	ไทธรรม เอฟ.เอ็ม.	๙๕.๒๕	๑๕.๐๐ น.	ทุกวัน
กาญจนบุรี	พล.ร.๙	๑๕๓๙	๐๔.๐๐ น.	อาทิตย์
ปราจีนบุรี	มทบ.๑๒	๘๕๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
	พล.ร.๒ รอ. เอฟ.เอ็ม	๘๘.๒๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
ประจวบฯ	ค่ายธนะรัชต์ เอฟ.เอ็ม	๙๖.๒๕	๑๓.๐๐ น.	ทุกวัน
กำแพงเพชร	ทภ.๓	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
ขอนแก่น	รด.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
กาฬสินธุ์	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๙๓	๒๒.๐๐ น.	ทุกวัน
เชียงใหม่	วปถ.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ.–ส.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
เชียงราย	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทภ.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
นครสวรรค์	ทภ.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
น่าน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
เพชรบูรณ์	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
พิษณุโลก	ทภ.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	ทภ.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	พล.ร. ๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
แพร่	ทภ.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
พะเยา	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
พิจิตร	ทภ.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
ภูเก็ต	๑ ปณ.เอฟ.เอ็ม.	๘๙	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
ลำพูน	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
ชลบุรี	ส.วย. วัดศรีมหาราช (FM)	๑๐๒.๗๕	๐๙.๐๐ น.	ทุกวัน
ระยอง	พล.ม.๒รอ.	๗๗๔	๐๕.๓๐ น.	ทุกวัน
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
ปัตตานี	ทภ.๔	๙๓๖	๑๐.๐๐ น.	ทุกวัน
นครศรีธรรมราช	ทภ.๔	๖๘๔, ๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ.–ส.
สุโขทัย	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	ทภ.๓	๘๒๘	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
อุตรดิตถ์	ทภ.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
	ทภ.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ.–ศ.
อุบลราชธานี	ทอ.๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

กันยายน ๒๕๖๐

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammahome.com

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า
สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
พวกเธอ จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดฯ
นี้ เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต

ทีฆนิกาย มหาวรรค
มหาปรินิพพานสูตร

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐
Email: info@dhammahome.com • http://www.dhammahome.com

ชมรมบ้านธัมมะ มศพ.
โทรศัพท์ ๐๘๕ ๖๒๑ ๗๑๐๖ • http://www.dhammahomefellowship.com

ISBN 978-616-90247-1-2
9 786169 024712
www.dhammahome.com

สุจินต์ บริหารวนเขตต์
ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก